Jacques Gernet

KÍNA HÉTKÖZNAPJAI

a mongol hódítás előestéjén 1250–1276

Gondolat

JACQUES GERNET

Kína hétköznapjai a mongol hódítás előestéjén 1250—1276

JACQUES GERNET

Kína hétköznapjai a mongol hódítás előestéjén 1250—1276

GONDOLAT · BUDAPEST 1980

A fordítás az alábbi kiadásból készült
Jacques Gernet: La vie quotidienne en Chine à la veille de l'invasion mongole 1250—1276
Hachette

Fordította
Gyáros Erzsébet

A fordítást az eredetivel egybevetette
és szakmailag ellenőrizte
Csongor Barnabás

A képeket válogatta
Cseh Éva

ISBN 963 280 730 8

© Librairie Hachette 1959
© Gyáros Erzsébet, 1980. Hungarian translation

BEVEZETÉS

Sokáig hajlottunk arra, hogy a kínai világot mozdulatlannak tekintsük, vagy legalábbis hangsúlyoztuk kultúrája rendkívüli folyamatosságát. Ez azonban csak optikai csalódás volt: valami, aminek nem látjuk jól a részleteit, mindig egyöntetűnek tűnik. Nagyon valószínű, hogy a mi, a klasszikus ókortól örökölt civilizációnk is ugyanilyen mozdulatlan nagyszerűségben jelenne meg előttünk, egyes hagyományainak és szellemi magatartásának ugyanilyen kínaias állandóságra való törekvését mutatva, ha a történeti kutatás annyira rosszul ismerné bonyolult fejlődését, és annyira elhanyagolta volna tanulmányozását, mint Kínáét. A látszat mögött azonban némi igazság is rejlik: a mi civilizációnk valójában éppolyan különös, választásaiban éppolyan önkényes, mint a kínai. Nincsenek fogódzóink alapvető eredetisége jobb megragadásához, noha civilizációnk szakadatlanul vizsgálja önmagát.

Ismételjük, civilizációnknak nem előjoga a fejlődés. A kutatások előrehaladásával a Kínáról alkotott hagyományos kép tűnőben van. Amikor pedig a kínai történelem körvonalait elborító köd eloszlik, nem folyamatosságot, változatlanságot pillantunk meg, hanem heves megrázkódtatások, felfordulások, váratlan törések sorozatát. Így például a IV. századtól a VI. századig terjedő időben Kína egy olyan időszakon ment keresz-

tül, amelyből felismerhetetlenül megváltozva került ki: a sztyeppek nomádjainak betelepülése az északi tartományokba, valamint a buddhizmus általános győzelme mély nyomokat hagyott rajta. De minden korszakának megvannak az eredeti jellegzetességei, van saját légköre. Ezenkívül Kína roppant földrajzi kiterjedése miatt eléggé jelentős különbségek mutatkoznak határain belül az éghajlatban, a tájegységekben, az életmódban, az erkölcsökben és a nyelvjárásokban. Minden vidéknek megvan a sajátos arculata. Ily módon semmit sem állíthatunk határozottan ezzel az Európa nagyságú országgal kapcsolatban, annak csaknem háromezer évet felölelő történelméről, amit ne kellene pontosan időhöz és helyhez kötnünk. Az örök Kínáról nem beszélhetünk többé.

E könyvnek címet kellett adni, de Kína világának sokoldalúsága, vidékeinek változatossága és szüntelen történelmi fejlődése is megköveteli, hogy a mű témája pontosan körülhatárolt legyen. Kína létének az az időszaka, amelynek leírása e könyvben található, a Déli Szung-dinasztia uralkodásának (1127—1279) utolsó éveire esik, arra a korszakra, amely megelőzi a fővárosnak 1276 elejére eső mongol meghódítását. A választott hely Hangcsou vidéke, s még inkább maga a város, egy akkor Linan nevet viselő nagy prefektúra székhelye, a korabeli Kína fővárosa. Hangcsou ma csupán néhány százezer főnyi lakost számláló kisváros, Sanghajtól 200 kilométerre délnyugatra, a Csöcsiang torkolatöblének mélyén; bűbájos környéke miatt gyakran felkeresik a kirándulók. 1275 táján Hangcsou a világ legnagyobb és leggazdagabb városa.

De mielőtt bármiféle magyarázattal is indokolnánk választásunkat, szükséges egy rövid történelmi áttekintés.

Meghökkentők a különbségek a XII. és XIII. századbeli Kína, valamint a Tang-dinasztia Kínája között, amelynek legragyogóbb időszaka a VIII. századra esik. Négy évszázad alatt ez

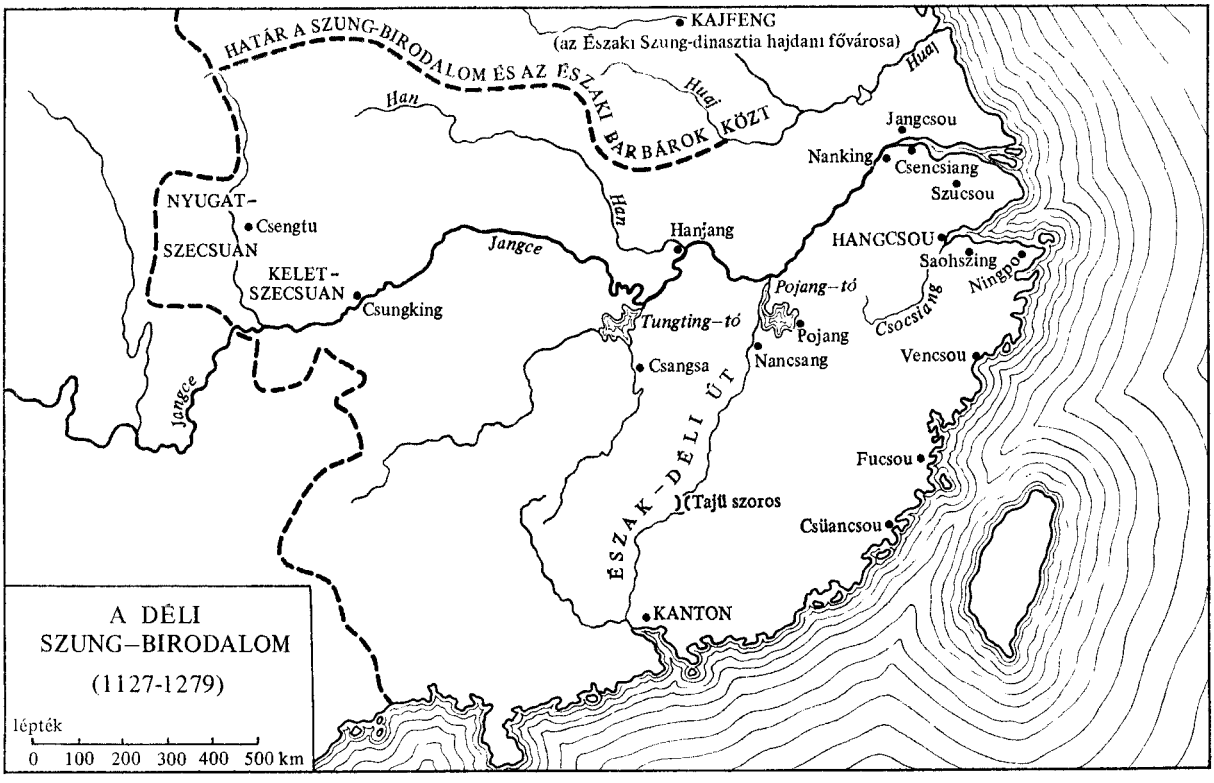
KAJFENG
(az Északi Szung-dinasztia hajdani fővárosa)
HATÁR A SZUNG-BIRODALOM ÉS AZ ÉSZAKI BARBÁROK KÖZT
Huaj
Han
Huaj
Jangcsou
Nanking
Csencsiang
Szucsou
Han
NYUGAT-
SZECSUAN
Csengtu
Hanjang
HANGCSOU
Saohszing
Ningpo
Jangce
KELET-
SZECSUAN
Csungking
Pojang–tó
Csocsiang
Tungting–tó
Pojang
Vencsou
Csangsa
Nancsang
Jangce
ÉSZAK–DÉLI ÚT
Fucsou
Tajü szoros
Csüancsou
KANTON
A DÉLI
SZUNG–BIRODALOM
(1127-1279)
lépték
0 100 200 300 400 500 km

az ország teljesen megváltozott. A nyers, harcias, kissé felfuvalkodott és hieratikus társadalom helyét egy élénk, kereskedő, élvezetekre éhes és korrupt társadalom foglalta el. A háttérben mindig ott derengett a nyomorúságos és bizonytalan paraszti élet, s ez a nyomor viszonylag még tovább fokozódott. De a légkör merőben más. A Tang-dinasztia korának Kínája zord nagyságát éghajlatának és népének köszönheti. E világ súlypontja a Sárga-folyó völgyének poros, száraz síksága, ahonnan a kanszui országút hegyeken és völgyeken keresztül egészen a Belső-Ázsia szívében létesített helyőrségekig vezet. A XIII. századbeli Kína, Marco Polo *Mangi*ja (Manzi)—az ellentét annyira kirívó e két Kína között, hogy a velencei utazó szemében két különböző világnak tűnik — a Huaj völgye és Csöcsiang hegyei között elterülő, csatornáktól barázdált, gazdag rizsföldek, a délkeleti tengerpart mentén elterülő tartományok (jelenleg: Csiangszu, Csöcsiang és Fucsien), valamint a Jangce völgyének Kínája.

A VIII. században ez a nehéz és bágyasztó éghajlatú Dél-Kína a hatalmas birodalomnak csupán elhanyagolt része. Súlypontja másutt van. És szíve is. A Dél sokak számára nem őseik földje, és számkivetettnek érzik ott magukat. Végül is a nagy kínai dinasztiák fővárosai mindig Északon voltak, a jelenlegi Hszian környékén vagy attól keletre.

Az évszázadok során azonban Dél-Kína súlya egyre érezhetőbbé vált; benépesedett és meggazdagodott, kifejlesztette tengeri és folyami útjait, egy Észak-Kínában gyakorlatilag ismeretlen életformát, jellegzetesen városias életmódot honosított meg, nagy írástudó családokat hívott életre, míg végül tudatára ébredt önmagának és dinamizmusának. E mélyreható s egyben észrevétlen változás láttán mindenekelőtt egy nyilván helytálló magyarázat ötlik az eszünkbe: Közép-Ázsia és a jelenlegi Mongólia nomád barbárjainak a X. századtól a XIII. századig tartó, állandó előrenyomulása lehetett a legfőbb oka Kína általános

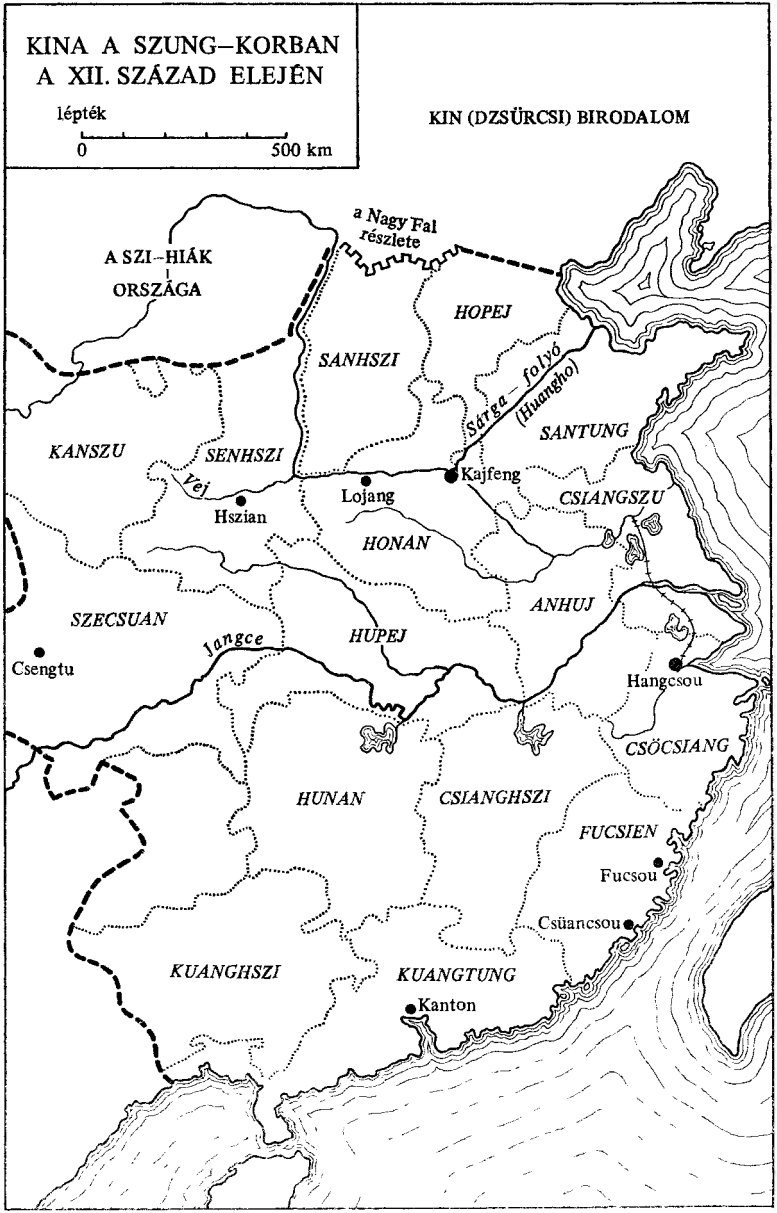
KINA A SZUNG–KORBAN
A XII. SZÁZAD ELEJÉN
lépték
0
500 km
KIN (DZSÜRCSI) BIRODALOM
a Nagy Fal részlete
A SZI–HIÁK ORSZÁGA
HOPEJ
SANHSZI
Sárga–folyó (Huangho)
SANTUNG
KANSZU
SENHSZI
Vej
Kajfeng
Lojang
Hszian
CSIANGSZU
HONAN
ANHUJ
SZECSUAN
HUPEJ
Jangce
Csengtu
Hangcsou
CSÖCSIANG
HUNAN
CSIANGHSZI
FUCSIEN
Fucsou
Csüancsou
KUANGHSZI
KUANGTUNG
Kanton

gazdasági fejlődésének a Jangce völgyében és a délkeleti tartományokban.

A Tang-dinasztia uralkodása idején a nomádok előretörésüknek első szakaszában elvágták a belső-ázsiai országutakat. A második szakaszba tartozott a hatalmas barbár államok (Szi Hia, Liao és Kin) megalakulása a Nagy Faltól északra. Ezek a X. század végétől a XII. század kezdetéig állandó veszélyt jelentettek az északi tartományok számára. A folytatás még tragikusabb színezetű, és ez annak a korszaknak a története, amelynek keretében Kína hétköznapi életéről szóló leírásunk elhelyezhető. Ezt az időszakot két dátum határozza meg: az egyik 1126, az Északi Szung-dinasztia (960—1126) fővárosának, a jelenlegi Honan tartományban lévő Kajfengnek eleste, majd ezt követően egész Észak-Kína elözönlése egészen a Jangceig, a kínaiak és a barbárok közötti határ megszilárdulása a Huaj völgyében és az udvar letelepedése Hangcsouban; a másik 1276, amikor a mongolok elfoglalják Hangcsout, és — történelme során első ízben — megszállják egész Kínát. A kínai lélekben bizonyos kiábrándulást keltett az a korszak, amikor Kínát teljesen leigázzák azok a barbárok, akik leginkább ellenállnak minden kultúrának, akik a leghívebben ragaszkodnak törzsi és harci hagyományaikhoz, azok a hordák, amelyeknek csodával határos hódításai kivívták a Nyugat bámulatát. A mongol megszállás mélyen érinti e hatalmas országot, amely abban a korban a világ leggazdagabb és legfejlettebb állama. A mongol hódítás előestéjén a kínai civilizáció sok területen a legragyogóbb fényben tündököl, és a hódítás meglehetősen éles törés az ország történetében.

Mondhatjuk-e, hogy ez zavaros időszak volt Kína életében? Ezzel elfogadnánk azt az elméletet, hogy a nagy történelmi eseményeknek közvetlen visszahatása van a mindennapi életre. Márpedig a legnagyobb történelmi katasztrófák csak akkor érintik az emberek többségét, ha ők maguk is részesei annak. Kétség-

HANGCSOU TÉRKÉPE 1274-ben

A.C. Moule rekonstrukciója nyomán

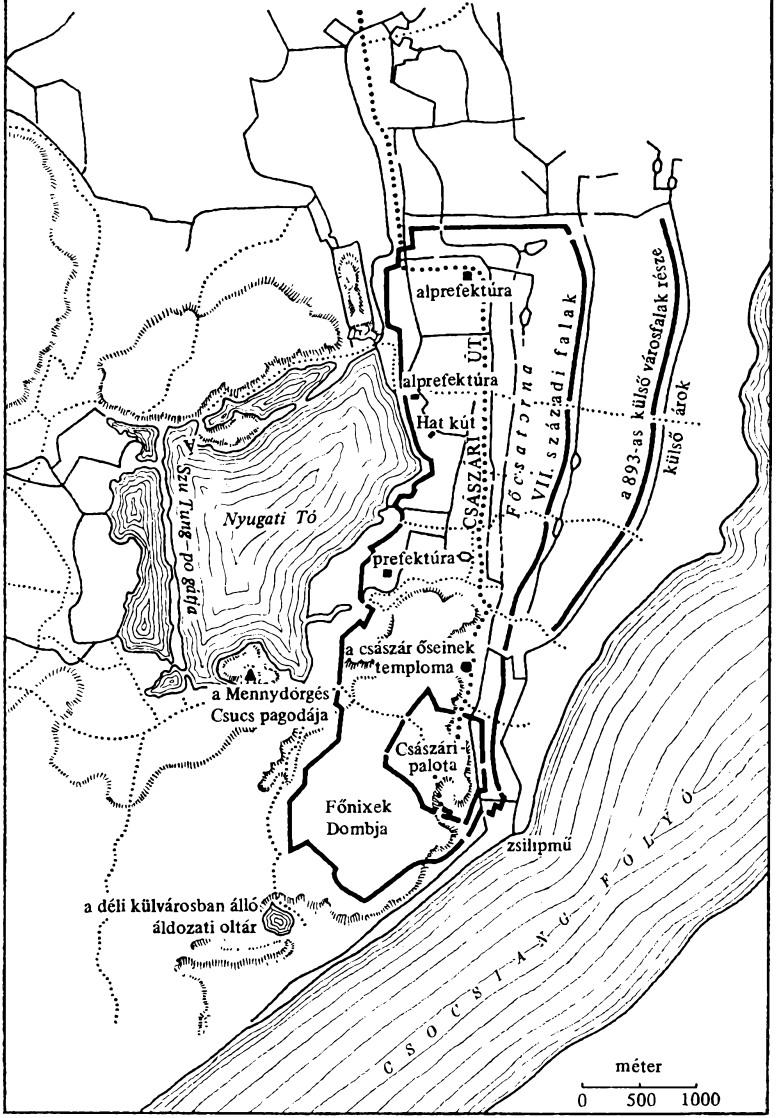

telen, hogy a leghazafiasabb és a veszélynek leginkább tudatában lévő vezetők számára nyugtalan időszak volt ez. De határozottan állíthatjuk, hogy Hangcsouban a város ostromáig egyforma gondtalansággal zajlott az élet: ismeretes, hogy a kínaiak jó adag filozófiával rendelkeznek.

Egyébként el kell ismerni, hogy az előkelők körében a nemtörődömség és az élvezetek vágya csaknem általános. A későbbi kínai történészek nem mulasztották el, hogy Kína vereségét és leigázását a vezető rétegek morális érzéke gyengülésének tulajdonítsák. Klasszikus tétel ez: ha egy uralkodó elnéző az élvezetek iránt, és megfeledkezik a rítusokról, vesztébe sodorja a birodalmat. Az Északi Szungok utolsó császára szenvedélyes esztéta, a festészet és a műgyűjtés kedvelője volt. A Déli Szungok utolsó császárai épp úgy nélkülözték az „erényt", mint a valóság iránti érzéket. Az ország védelmét azonban szilárdan megszervezték, és az állami jövedelmek legnagyobb részét az egymilliónál több katonából álló hadsereg fenntartására költötték. A kutatások egy nap majd hitelt érdemlően kiderítik, hogy Kína összeomlásának igazi okai egészen más természetűek voltak, mint az erkölcsi hanyatlás: inkább gazdasági és társadalmi jellegűek lehettek. A rend és jólét látszata Dél-Kínában a XIII. század közepén merő szemfényvesztés: eltakarja az állam folyamatos és tragikus elszegényedését, a vidék nyomorát és bizalmatlanságát, az uralkodó osztályon belül a frakcióharcokat. Az államépítmény ingatag: a barbárok első erőteljes nyomására összedől.

De ingatagsága ellenére is imponáló. A XIII. században Kína — északi tartományainak elvesztése ellenére — még mindig hatalmas birodalom. A legnyugatibb tartománytól, Szecsuantól az Alsó-Jangce mentén elterülő síkságokig több mint kétezer kilométer, a déli tengerpartoktól az északi határokig pedig több mint ezer kilométer. Egész területe csaknem kétmillió négyzetkilométer, vagyis majdnem négyszer akkora, mint a mai Fran-

ciaország. A lakosság száma meghaladja a hatvanmilliót.* Ez roppant magas szám e korban, és annál inkább meglepő, mert a Kína háromnegyed részén elterülő hegyes vidékek csaknem néptelenek, és a népesség a két legsűrűbben lakott területen, a nyugati Szecsuan tartományban lévő Csengtu medencében, továbbá a Jangce alsó folyásának síkságain (jelenleg: Csiangszu és Csöcsiang tartományok) tömörül. A Jangce, ez a hatalmas folyam Dél-Kína legfontosabb kereskedelmi útvonala, és egyik mellékfolyóján keresztül a Csengtu vidékén elterülő gazdag síkságokig hajózható. A birodalom keleti részét behálózó csatornák összekötik a nagy városokat, és éjjel-nappal állandó rajtuk a forgalom. A tengerpart mentén közlekedő hajók megszámlálhatatlan hada tartja fenn az összeköttetést a délkeleti és déli partok nagy települései között egészen Kantonig, míg a nyílt tengeren használatos nagy dzsunkák minden évben a monszun idején teszik meg az utat oda-vissza Kína és a távol-keleti nagy szigetek, India meg Afrika keleti partjai és a Közép-Kelet között. Az ország belsejében, azokon a helyeken, ahol az észak-déli országutak és a Jangce találkoznak, fontos piacok állandósultak, s e városokban a kereskedelmi ügyletek mennyisége meghaladja a korabeli Európa legnagyobb kereskedelmi központjainak ilyen irányú teljesítményét.

A XIII. század Kínája bámulatra késztet modernségével, kizárólagos pénzgazdaságával, papírpénzével, kereskedelmi eredményeinek fejlődésével, jelentős tea-, só- és gyapotgazdálkodásával, figyelemreméltó külkereskedelmével (selyemszövet és porcelán), regionális termelésének specializálásával. A kereskedelem nagy része a mindenütt jelenlévő állam kezében van, s ez jö-

* A hivatalos népszámlálás adatai alapján Kína összlakossága 1060 és 1100 között csaknem megkétszereződött, és az 1126. évi barbár megszállás előtt elérte a százmilliót.

vedelmeinek oroszlánrészét nyeri a közvetett jövedékek és adókivetések rendszeréből. A társadalmi élet, a művészetek, a szórakozások, az intézmények és a technika terén Kína ebben a korban vitathatatlanul a világ legfejlettebb országa, és joggal tételezi fel, hogy a világegyetem többi részét kizárólag barbárok népesítik be.

Íme, témaválasztásunk némely oka: a mongol invázió véget vetett Kínában a már modern időket jelző gyors haladás időszakának. Ezt a kort a városközpontok és a kereskedelmi tevékenység rendkívüli fejlődése jellemezte. Nem egészen egy évszázad alatt Hangcsou lakosságának száma megkétszereződött, és 1275-ben meghaladja az egymilliót. Ez a növekedés azonban nem csupán a főváros sajátsága. Amikor a figyelmet elsősorban a városi életre irányítjuk, csak hangsúlyozzuk a korszak egyik legeredetibb jellegzetességét.

Választásunkat mind térben, mind időben egyéb indokok is befolyásolták. Kétségtelen, hogy a Szung-kor archeológiai adatai gyérek, és kevés segítséget jelentenek. A kerámiákon kívül, amelyek gyártása igen jelentős volt a XII. és XIII. században, és számtalan példánya lelhető fel napjainkban, csupán néhány kisebb tárgy maradt meg: ékszerek, üvegserlegek, lakkozott ládikák vagy vázák, festett fajansz fejpárnák, rézpénzek... Semmiféle építészeti műemlék nem állt ellen az időnek, mivel a kínai építőanyagok könnyűk és mulandók. A mindennapi életről főképp a festmények szolgálnak érdekes részletekkel. A Szung-korból származó festményeken előszeretettel ábrázolták a vagyonos rétegek magánéletének mozzanatait vagy utcajeleneteket. Az ilyen jellegű dokumentumok közül említsük meg azt a hosszú tekercset, amely Kajfeng városát örökíti meg a XII. század elején. Ezt a tekercset egy olyan művész alkotásának tulajdonítják,

aki városfalak és kétkerekű kocsik festésére specializálta magát. Sajnos, az ilyen realista jellegű, eleven festmények közül igen kevés (pontosabban csak néhány másolat) maradt meg napjainkig, mivel a Ming-kor (1368—1644) műgyűjtői csupán a virágokat, bambuszágakat és tájakat ábrázoló festményeket kedvelték.

Az archeológiai dokumentumok szegényességéért azonban bőségesen kárpótol az irodalmi források csaknem kimeríthetetlen gazdagsága. A Szung-korban kezdenek szaporodni azok a szövegek, amelyek Kína hétköznapi életéről tájékoztatnak. A naplószerű feljegyzések, anekdotagyűjtemények, útinaplók, mesék, helyi monográfiák igen sok pontos és festői részlettel szolgálnak a kínai életről. Forrásaink hirtelen felszaporodása a X. századtól kezdve a nyomtatás megjelenésével és elterjedésével magyarázható, továbbá az oktatás fejlődésével, s ezzel párhuzamosan egy kereskedőréteg kialakulásával, amelynek tagjai, ellentétben az írástudó hivatalnokokkal, nem vetették meg a mindennapi élet triviális részleteit. De főképp a kortársak leírásainak köszönhetjük, hogy az 1275. évhez közeledve, meglepő tömegű információval rendelkezünk Hangcsou városáról. Az ott lakó emberek tájékoztatnak bennünket az utcákról, csatornákról, épületekről, hivatalokról, piacokról és üzletekről: semmiről sem feledkeznek meg, ami városukkal kapcsolatos. Ezeknek az adatoknak az alapján ma a legkisebb részletekig rekonstruálhatjuk e nagyvárost, és minden üzlettípus, minden templom helyét meghatározhatjuk benne. Még a leghíresebb kurtizánok nevét, a leghosszabb sugárutat borító kőlapok számát is ismerjük és a jó címeket: melyik híd mellett és kinél kapható a legfinomabb mézbensült, melyik kis utcában árusítják a legszebb legyezőket.

E város kiválasztása még egy előnnyel jár. Marco Polo meglehetősen hosszú ideig tartózkodott itt 1276 és 1292 között, attól az időtől kezdve, amikor Hangcsou mongol kézre jutott, mindaddig, amíg vissza nem tért Európába. A városban az élet akkor

még nem sokat változott. Marco Polo emlékiratainak egyik leghosszabb és legrészletesebb fejezetét Kína fővárosa leírásának szentelte. S ugyanakkor ez a legszínesebb, legelevenebb része művének. Bár Marco Polo, amint azt könyvének néhány változata feltünteti, munkájához azt a hivatalos leírást használta fel, amelyet a Hangcsout 1276 elején ostromló mongol tábornok számára készítettek, sok adat bizonyítja, hogy igen gyakran folyamodott személyes emlékeihez. Meglepődése és csodálata nyilvánvaló. Ízes s egyben naiv leírásai megérdemlik, hogy összevessük őket a kínai szövegek adataival, s látni fogjuk, hogy rendkívül gyakran és nagyon pontosan egyeznek Hangcsou lakosainak hátrahagyott felvilágosításaival. Marco Polo könyvének Ramusiótól származtatott változatát, amelynek hitelességét sokáig kétségbe vonták, de Hangcsout illetően sokkal részletezőbb, mint a mű más ismert változatai, legtöbb részletében megerősítik a kínai források. Ezért a továbbiakban leggyakrabban erre hivatkozunk.

Egyébként e mű csaknem teljes egészében eredeti kínai dokumentumok alapján íródott, és sok vonatkozásban teljesen új adatokkal szolgál. Felhasználható tanulmányok még ritkák, ugyanis Kína mindennapi életének különböző megnyilvánulásai mindeddig csak nagyon kevés kutatót vonzottak. Ráadásul a kínai nyelv valóban roppant nehéz. Ezek a körülmények szolgáljanak mentségül e könyv hiányosságaira!

ELSŐ FEJEZET

A VÁROS

Hangcsou kijelölése fővárossá. Vidéki város. Városfalai és térképe. — *Túlnépesedés és a lakásviszonyok nehézségei.* Népszámlálások. A település fontossága 1275 körül. Építmények zsúfoltsága és a magasépületek. Lakbérek. — *Tűzvészek és a tűz elleni küzdelem.* A tűzvészek gyakorisága és súlyossága. A tüzek ellen vívott harc megszervezése. Vízzel körülvett raktárak. A tűz terrorja. — *Szállítás és élelmiszer-ellátás.* Nagy sugárutak és csatornák. Az utak karbantartása. A város tisztasága. Vízellátás. Közfogyasztási termékek. Piacok. — *A városi élet örömei.* Luxusboltok. Teaházak, vendéglők és éttermek. Sétahelyek. A tó és a folyó. Szórakozások

Hangcsou kijelölése fővárossá

A véletlen olykor jól rendezi a dolgokat. Midőn 1126-ban a Sárga-folyó völgyében a dzsürcsik barbár lovasai rohammal elfoglalták a Szung-dinasztia fővárosát, a mai Kajfenget, és megkezdődött a lakosság elvándorlása dél felé, Hangcsout látszólag semmi nem tette alkalmassá, hogy egy új dinasztia székhelye legyen. Hangcsou akkor még csupán egy távoli tartomány székvárosa volt a Csöcsiang folyó torkolatöblének mélyén, távol a nagy

kereskedelmi útvonalaktól. A barbárok foglyul ejtették a császárt és udvartartását, s összesen több mint háromezer személyt hurcoltak rabságba Mukdenen túlra. Egy szerencsésen megmenekült herceg 1127-ben Nankingban császárrá kiáltatta ki magát, és a nomádok betörései elől menekülve hol a Jangce középső folyása menti városokban bukkant fel, hol ezektől keletre, a Huaj folyó felé vezető nagy csatorna torkolatánál lévő Jangcsouban, majd a Jangce folyó jobb partján, a Nanking irányában fekvő Csencsiangban, a délebbre lévő Szucsouban vagy Hangcsouban. E falakkal körülvett városok egyike sem nyújtott biztonságot a betörések ellen. De Hangcsou, ahol a császár több ízben megállt, viszonylag jobban védettnek tűnt, mint a Jangce menti városok. A barbároknak, hogy odajussanak, át kellett haladniuk egy számtalan tóval és iszapos rizsföldekkel szabdalt vidéken, s ez a terület nem volt alkalmas arra, hogy lovasságuk csatarendbe fejlődhessen. Mintegy tíz esztendővel Kajfeng eleste után, amikor visszatért a béke, és Kínát megosztották a Huaj folyótól északra lévő barbárok, valamint a déli kínaiak között, a császár választása végérvényesen Hangcsoura esett.

Ismételjük, nem a város fontossága bírta rá e döntésre, de még a múltja sem. Csupán Nanking, az a város, amely egykor — 317 és 590 között — a dél-kínai kis dinasztiák székhelye volt, lett volna méltó, hogy az Ég Fiának rezidenciája legyen. Hangcsou, azonkívül, hogy távol esett a barbár betörések övezeteitől, csupán egyetlen előnnyel rendelkezett, környéke szépségével és nyugalmával. A várost nyugatról határoló tó, valamint a körülötte emelkedő, kecses ívelésű dombok miatt ez a hely még ma is Kína egyik legelragadóbb vidéke. Íme, egy XIII. századból származó leírás, amely egy irodalmilag képzett kortárs szerint meglehetősen ügyetlen, de számunkra kellően megjelenítő erejű: „Minden oldalról zöld hegyek veszik körül egy kék tó mozdulatlan víztömegét. Itt-ott aranyszínű és azúrkék pavilonok és tornyok emel-

kednek. Mintha egy festőművész alkotta volna a tájat. Csupán keleten nincsenek dombok, s ott, mint halpikkelyek, ragyognak ezernyi háztetőn a fénylő cserepek."[1]

Miután a választás megtörtént — s ebben feltehetően Hangcsou varázsos bája is közrejátszott —, lassanként megmutatkoztak a város földrajzi helyzetének előnyei. Mivel félúton feküdt a Jangce öntözte területek, valamint a délkeleti partok menti Kína között, ahol hatalmas kikötővárosok épültek (elsősorban Fucsou és Csüancsou), a településnek fővárossá s ezzel egyidejűleg a rohamosan fejlődő Dél-Kína nagy gazdasági központjává kellett válnia. A kor realitásait figyelembe véve, Hangcsou, a terjeszkedő város, alkalmasabb volt fővárosnak, mint Nanking, az elpusztult ősi város. De azután inkább a véletlen döntött oly rendkívüli sorsáról.

Tény, hogy nem nagy lelkesedéssel fogadták el ezt a helységet a központi kormányzat székhelyéül. A császár és udvartartása a XII. század közepéig tanakodik, hogy letelepedjék-e ott. A berendezkedés költségeit illetően fukarkodnak: elegendő, mondják, ha védve vannak a szél meg az eső ellen. Ideiglenesen az északabbra telepített prefektúra épületei adnak szállást a császárnak és a felső közigazgatás hivatalainak. E hevenyészett palota építményei mindössze száz-kétszáz oszlopközt számlálnak. Végül 1133-ban elszánják magukat, és a palota déli kapuja mellett (ez a palota a prefektúra egykori fellegvára) fedett utakat építenek, hogy esős időben a hivatalnokoknak ne kelljen a sárban lépkedniük. Ezt követően csak 1148-ban határozzák el, hogy az övezet falait délkeleti irányban meghosszabbítják. Az épületek száma azonban továbbra is kevés, és díszítésük szegényes. A két főépület mindegyike csak tizennyolc méter magas és alig huszonöt méter széles. Az együttes semmivel sem impozánsabb vagy fényűzőbb, mint egy nagy prefektúra közigazgatási negyede.[2]

Az udvar, mivel nem szokta meg a vidéki életet, nyilván soká-

ig tartózkodó maradt. Nem éppen Hangcsou ellen volt kifogása. A császár és miniszterei több mint egy évszázadig reménykedtek, hogy visszahódítják az északi tartományokat, és Hangcsou jogszerűen soha nem kapta meg a főváros rangját. Csupán a császár ideiglenes rezidenciája maradt, kínai nyelven Hingcsaj, s ezt a szót Marco Polo könyvének változataiban leginkább Quinsaynak (Kinszé) írják (a mongol hódítás után is ezzel a szóval jelölték Hangcsout). Az ideiglenes berendezkedés azonban csodálatraméltó következményekkel járt: a közepes jelentőségű és nagyon is provinciális jellegű település nem egészen két évszázad alatt az akkori világ leggazdagabb és legnépesebb városa lett. Hangcsou élénksége, fényűzése és szépsége a XIII. század végén Marco Polo számára valóságos felfedezésszámba ment. Nyilván el sem tudta képzelni, hogy ez a nagyváros valaha milyen szerény hely volt, s hogy a Szung-dinasztiához tartozó császárok mily kevés buzgalmat fejtettek ki, hogy fővárosukká fejlesszék.

A város nem mindig azon a helyen terült el, mint a Szung-dinasztia uralkodása idején, de az öntözésre és a lakosság ellátására szolgáló édesvíz hiánya miatt már nagyon korán eltervezték egy mesterséges tó létesítését. A tavat egy gát segítségével alakították ki, amely feltartóztatta a környező dombokról lezudúló vizet. A város a VII. században foglalja el végleges helyét: a két-három kilométer szélességben lerakódott hordalékföld keskeny sávja a Csöcsiang torkolata közelében a folyó jobb partja és a várost nyugatról határoló tó között több mint három kilométer hosszúságban nyúlik el. A VII. század elején épült városfalak a terephez igazodnak. Tizennyolc kilométer hosszúságban hozzávetőlegesen egy északról déli irányba húzódó téglalapot alkotnak. A Szung-császárok uralkodása alatt délnyugati irányban meghosszabbított falak a XIII. században a város falai lettek. A falakba öt kaput vágtak a csatornák számára, s további tizenhárom hatalmas kaput nyitottak Hangcsou nagy sugárútjainak

végződésénél. Ezek a falak határolták a tulajdonképpeni „várost", és a lakosság még a XIII. században is állandóan e falakra hivatkozva különbözteti meg a belvárost külvárosaitól. A település legtávolabbi pontjai északon és délen legalább hét kilométernyire feküdtek egymástól, de a keleti és nyugati, nagyjából párhuzamosan futó falak legfeljebb másfél-két kilométer széles térségbe szorították a várost. E döngölt földből és kőből épült, bizonyára téglával borított, kilenc méter magas és alapjuknál három méter vastag, széles lőrésekkel ellátott falakat valószínűleg havonta kimeszelték, mivel ez akkoriban más városokban is szokás volt.[3] A sugárutak végződésénél lévő tizenhárom kapu legömbölyített vagy sokszögű boltíve fölött pavilonok emelkedtek, kivéve a település gyenge keleti falainak három kapuját, ahol előretolt védelmi berendezéseket helyeztek el.[4]

Már 893-ban tervbe vették egy második védelmi vonal építését a keleti falak és a folyó között. Egy akkori helyi potentát parancsára kirendelt kétszázezer paraszt és tizenhárom táborban elszállásolt katona dolgozott ennek az új sáncfalnak az építésén. A városon északi és déli irányban jócskán túlnyúló, harminc kilométer hosszú falat főképp arra szánták, hogy a folyó oldaláról védelmezze Hangcsout, ahonnan a tenger felőli támadások mindig váratlan veszélye fenyegetett, de nem valószínű, hogy e fal az egész települést megkerülve, magába foglalta volna a tavat, amint azt Marco Polo állítja. A fal mentén, a folyó felé egy gát és egy mély árok húzódott. Ez utóbbi a város csatornáival közlekedett, és dagálykor zsilippel zárták el.[5] A folyó beomlással fenyegető partszakaszait rőzsekötegekkel és fatörzsekkel igyekeztek megerősíteni, és a város minden lakosát kötelezték, hogy meghatározott mennyiségű rőzsenyalábbal járuljon hozzá a munkálatokhoz. Később azonban, amikor a folyó sodrása, valamint az árapály áttörte ezt a túlságosan gyenge védőberendezést, a folyópartokat nagy kőlapokkal borították be.[6]

Rendelkezésünkre áll Hangcsou részletes térképe 1274-ből.[7] Rendkívül pontosan lejegyezték minden városnegyed, minden híd, középület, katonai tábor és templom nevét. A várost e térképen a hagyományos ábrázolásmódnak megfelelően téglalap alakúnak ábrázolják, s e téglalap minden oldala megfelel egy-egy égtájnak. De ezen, Hangcsou igazi arculatát eltorzító konvencionális ábrázolás ellenére is rekonstruálható a város, olyan formában, amilyen 1274-ben volt, a térképen található számos részlet, a terület jelenlegi külalakja, valamint a Szung-dinasztia korából származó s a XX. század kezdetén még létező kevés maradvány segítségével.

Térképe egyszerű: észak-déli irányban egy széles sugárút húzódik végig rajta: amikor az udvar Hangcsouba költözött, ezt Császári Útnak nevezték el. A császári palota északi kapujánál ér véget, és a palotából kijövet dél felé vezet, az Ég és a Föld tiszteletére bemutatott áldozatok oltáráig. Ezt a széles sugárutat kelet-nyugati irányban és derékszögben más sugárutak keresztezik. Ezenkívül több csatorna fut a Császári Úttal párhuzamosan. A külvárosokat, amelyek a várostól északra, keletre és délre, a földsáncok és a IX. század végén épült fal között terülnek el, szintén számos csatorna szeli át, s itt folytatódnak a falakkal övezett város sugárútjai. Pontosan nem tudjuk, hogy meddig terjedtek ezek a külvárosok észak és dél felé, de úgy látszik, a a település 1274 körül mintegy húsz négyzetkilométernyi területet foglalt el.

Túlnépesedés és a lakásviszonyok nehézségei

Azt a területet, amelyet a természet oly fukarul mért ki Hangcsou számára, a XIII. században az akkori világ legnagyobb városi települése foglalta el. Európa legjelentősebb városainak la-

kossága mindössze néhányszor tízezer főt számlált, és Kína ideiglenes fővárosához viszonyítva csupán kisvárosoknak tűntek. Hangcsou lakosainak száma 1275-ben meghaladta az egymilliót. De vajon milyen alapon állíthatjuk, hogy ez a számadat megfelel a valóságnak? Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Európában a statisztika modern dolog, de Kínában nem az. Ez az ország a modern kor számára az anarchia és a zűrzavar oly tökéletes képét hagyta hátra, hogy nehezen hihetünk a letűnt idők igazságainak. Pedig a szótári kifejezések és a dátumok pontossága a kínai civilizáció egyik első vívmánya volt, és már a császárság kezdetén, az i. e. III. században, a közigazgatás szükségletei a számításokban is megkövetelték a pontosságot.

A Tang- és a Szung-dinasztia korában a császári közigazgatás csaknem minden harmadik esztendőben (elméletileg minden tizenhárom holdhónapos szökőévben) teljes népszámlálást rendelt el, járások, alprefektúrák, prefektúrák és tartományok szerint. És ha birtokunkban lennének mindazok a jegyzékek, amelyeket Kínában a keresztény időszámítás óta készítettek, részleteiben is nyomon követhetnénk a kínai demográfia fejlődését a századok során. A Kanszuban, Tunhuang közelében talált népszámlálási listák tanúsítják, hogy milyen rendkívüli gondossággal állították össze e dokumentumokat: a megművelt földek területének nagyságán és pontos elhelyezésén kívül minden parasztcsalád tagjainak neve és életkora is szerepel rajtuk. A mongol megszállás kezdetén, 1276 után, Hangcsouban kötelezővé vált a lakók névjegyzékének kifüggesztése minden ház kapujára. Ezt a megszállók értelmességére valló intézkedést, akárcsak a Hangcsouban szintén elrendelt éjszakai kijárási tilalmat, a kínaiak bizonyára kihívásnak tekintették. De Kína már régen hozzászokott a rendőrállam-rendszerhez.

„Még egyebet is mondhatnék nektek — írja Marco Polo. — Tudjátok meg, hogy nevezett város valamennyi polgára és min-

den ott lakó ember szokás szerint felírja kapujára a nevét, felesége nevét, gyermekei nevét, rabszolgái és mindazok nevét, akik a házban laknak, azonkívül az ott tartott állatok számát is; és ha előfordul, hogy valaki meghal a házban, nevét letörlik a kapun függő tábláról; és ha egy gyermek születik ott, nevét felírják a többi közé. Ily módon a ház ura mindig tudja, hány ember él fedele alatt. És így tesznek Mangi [Dél-Kína] és Cathay [Észak-Kína] minden vidékén."[8]

A közigazgatási megoszlás elvben egyáltalán nem veszi tekintetbe a városi realitást. A várost csupán a városfalak határozzák meg: ez a falakkal körülvett övezet ad szállást a közigazgatási szerveknek, és védi őket lázadás esetén, de a környékbeli parasztságot is védelmezi háború idején. A falakkal körülzárt város, a közigazgatási és katonai székhely, valamint a kereskedelmi tevékenység azonban bizonyos fokig független egymástól.

Hangcsouban a XIII. században a lakosság nagy része arra kényszerült, hogy a falakon kívül lakjék. Másutt, például a Jangce középső folyásánál lévő nagy piacokon, a kereskedelmi település nincs tekintettel a falakkal körülvett városra, és a partok mentén, a falaktól bizonyos távolságra helyezkedik el. Hangcsou maga sokrétű funkciót tölt be. Elsősorban főváros, mivel hajlékot ád a császári palotának és a központi kormányhivataloknak, azonkívül egy nagy prefektúra s ugyanakkor két alprefektúra székhelye. A prefektúrák hivatalai a falakon belül vannak. Hangcsou végül jelentős kereskedelmi település is. A két városi alprefektúra hatásköre kiterjed a városra és külvárosaira, valamint a környező vidékre: a városi település lakosságához viszonyítva e két körzethez tartozó vidéki övezetek lakosságának száma nyilván elenyésző.

Történetesen abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük e két alprefektúrában nyilvántartott lakosság számát a XII. és a XIII. század három különböző szakaszában. 1165 és

1173 között ezen a területen 104 669 családot írtak össze, vagyis ha családonként négy-öt személyt tekintünk a szokásos átlagnak, akkor a lakosság száma megközelíti a félmilliót. 1241 és 1252 között a családok száma 111 336, ami több mint 500 000 személyt jelent, s végül 1270 körül 186 330 család van feljegyezve, tehát az összlakosság száma akkor körülbelül 900 000 volt.[9] Ezek az adatok a lakosság számának hirtelen növekedéséről tanúskodnak az 1270-es esztendőt megelőző húsz vagy harminc év során. „A város lakóinak száma még ma is évről évre, hónapról hónapra szüntelenül növekszik" — írja valaki Hangcsouból. Az összeírás számadatait valójában minimális értékeknek kell tekinteni, mivel népszámláláskor nem vették figyelembe az átutazókat, s valószínűleg a Hangcsouban állomásozó katonákat sem. El kell fogadnunk, hogy 1275 körül a településen több mint egymillió ember élt, s ezt a kortársak meglehetősen gyakori becslése is megerősíti. „Hangcsouban — írja egyikük — az épületek sűrűn egymás mellett helyezkednek el, és a lakosság száma a falakon belül és kívül bizonyára több mint százezer család, azaz meghaladja az egymillió személyt."[10]

A XII. század első felében viszont, amikor a császári udvartartás Hangcsouba költözött, a város semmivel sem volt jelentősebb, mint e vidék sok más prefektúrájának székhelye. A falak közé szorult lakosok száma nyilván nem haladta meg a kétszázezer főt. Az északi tartományokból érkező emigránsok áradata 1126 és 1136 között hirtelen megnövelte a lakosság számát. Mindenképp el kellett szállásolni az új jövevényeket, akiknek többsége Kajfengből és az északnyugati tartományokból származó előkelő körökhöz tartozott. Hangcsouban megismerkedtek az ideiglenes szállások kényelmetlenségeivel. Közülük némelyiket feleségével és ágyasaival együtt katonai táborokban helyezték el. Ámde ezek a negyedek, ahol virágzott a prostitúció, aligha feleltek meg nagyvilági hölgyeknek. Férjuruk kénytelen volt lakás

után nézni a városban.[11] Más menekülteket a hangcsoui vagy a környékbeli buddhista kolostorokba költöztettek, és a császár külön rendeletben engedélyezte, hogy ezeket az egyházi intézményeket tömegszállásokká változtassák.[12] Ezt követően, az új építkezések igen magas száma ellenére, továbbra is fennmaradtak a lakásviszonyok nehézségei. Ennek oka a lakosság szüntelen és túlságosan gyors növekedése, továbbá a városban és a külvárosokban gyakori tűzvészek pusztítása volt.

A XIII. század közepétől kezdve a városfalakon belül minden szabad terület beépült, és az utakat és utcákat szegélyező, sűrűn egymás mellett álló házak sokasága még magukat a kínaiakat is megdöbbentette. A kínai városok a falakon belül általában nagyon tágasak, s az épületek között üres telkek, gyümölcsösök, virágoskertek, sőt megművelt termőföldek terülnek el.[13] Ilyen például Csangan, a Tang-dinasztia fővárosa a VII. századtól a X. századig. E város területe nem volt sokkal kisebb a mai Párizsénál. Hangcsou tehát, összezsúfolt épületei miatt, szokatlan látványt nyújt. „Hangcsou belvárosa nagy kiterjedésű, de túlzsúfolt — írja 1275-ben a város egyik lakosa. — A házak magasak, és szorosan egymás mellé épültek. Tetőgerendáik és ereszeik érintkeznek. Egy talpalatnyi beépítetlen terület sem található."[14] Odorico da Pordenone, aki néhány évvel Marco Polo után írta le Hangcsout, következőképpen fejezi ki csodálatát:

„Catusaye [Hangcsou] a világ legnagyobb városa. Legalább százezer tornya van, és e nagy övezeten belül egyetlen szabad térség sincs, ahol ne lakna tömérdek ember. Ezért sok házban tíz, sőt annál is több család él. Ehhez a városhoz több külváros tartozik, és lakóinak száma meghaladja minden más városét. Tizenkét főkapuja van, s ezek mindegyikétől nyolc mérföldnyi távolságra egy-egy Velencénél nagyobb város található. A fent nevezett kapuktól e városokig utcák és külvárosok sokasága terül el. Ily módon egy ember hat-hét napig gyalogolhatna, és még

akkor is úgy tűnne, hogy csak igen rövid utat tett meg, mivel állandóan városokban és utcákban járna."[16]

A szabad területek elfoglalása nem bizonyult elegendőnek. A helyhiány és a lakosság számának növekedése miatt többemeletes lakóházakat kellett építeni. Ez ismét újdonság volt. Odorico nyolc-tízemeletes házakról beszél, de egyes arab utazók szerényebb és minden bizonnyal valószínűbb számokkal is megelégedtek: három- és ötemeletes házakat említenek.

Marco Polo könyvének egyik fejezete mintha arra célozna, hogy magát az udvart is nyugtalanították a hangcsoui lakásviszonyok nehézségei, s ezért különböző rendeletekkel ösztönözték a háztulajdonosokat, hogy növeljék házaik magasságát, vagy építsenek emeletes házakat.

„A király még mást is tett — írja Marco Polo. — Amikor a városban lovagolt, és megpillantott valamely kis házat, megkérdezte, hogy miért oly kicsi az épület; ha azt mondták, hogy a ház egy szegény emberé, akinek nincs pénze, hogy magasabbra építse, a király azonnal elrendelte, hogy építsék ugyanolyan nagyra és szépre, mint a többit, és ő fizette a költségeket. Ha pedig kiderült, hogy a ház egy gazdag emberé, megparancsolta neki, hogy tüstént építtesse magasabbra. Így aztán a Mangi királyság fővárosának, amelynek neve Quinsay [Hangcsou], egész területén egyetlen olyan ház sem akadt, amely ne lett volna szép és nagy, nem beszélve a városban lépten-nyomon látható nagy palotákról és úri házakról."[16]

Oly sok nyugati utazó említi Hangcsou többemeletes épületeit, hogy a kínai szövegek hiányosságai vagy kifejezéseik kissé homályos jellege ellenére sem kételkedhetünk létezésükben.[17] Egyébként nem is találnánk magyarázatot arra, hogyan tudott egy ilyen kis alapterületű város 1270-ben szállást nyújtani több mint egymillió embernek, ha a házak általában olyan alacsonyak lettek volna, mint az akkori kínai városokban. A magas épüle-

tek Hangcsounak tipikusan városi jelleget adtak, erősen megnövelték a lakosság sűrűségét, s ezáltal az építkezés e módja nagyon lényeges hatást gyakorolt az ottani életre, valamint a társadalmi kapcsolatok intenzitására.

Említettük, hogy a településnek, a falakkal körülvett városon kívül, csupán kis terjedelmű külvárosai vannak: a tó, a folyó és a dombok akadályozták a város terjeszkedését. 1270 körül a lakosság átlagsűrűsége valószínűleg 500 fő hektáronként. De a város területe nem mindenütt egyformán lakott. A déli dombok, ahol a császári palota áll, a vagyonosak lakóhelyéül szolgálnak. A magas rangú hivatalnokok a Tízezer Fenyő Dombján,[18] a tengeri kereskedelem révén meggazdagodott kereskedők pedig ettől délebbre, a Főnixek Dombján laknak.[19] Itt, a parkok és kertek közepette kerti lakok és pavilonok emelkednek.

Ezzel szemben a palotától északra, a falakkal körülzárt város alsó része túlzsúfolt, és a Császári Úttal szomszédos népes kerületekben a lakosság sűrűsége hektáronként nyilván meghaladja a 800 főt. Itt, a keskeny sikátorok mentén épülnek az emeletes házak. Éles ellentét tapasztalható a várost egyik végétől a másikig átszelő széles sugárutak áttekinthető térképe, a falak és kapuk monumentális jellege, a hivatalos épületek és templomok pompája, valamint a népes városnegyedek sikátorainak keskenysége és rendszertelen zsúfoltsága között. Őszintén szólva, ez az ellentét nem csupán Hangcsou sajátossága. Ugyanez a helyzet a császárság minden városában, és úgy tűnik, hogy ez a jelenség egy adott politikai helyzet tükörképe: mintegy a mindenható közigazgatás és a megszámlálhatatlanul sok emberből álló nép mellérendeltségének jelképe, azé a népé, amely a közigazgatás árnyékában, a hatalmasok közelében él, anélkül, hogy részt venne a közügyek gyakorlásában.

A népes negyedekben található, főképp mélységben elnyúló házaknak valószínűleg nagyon keskeny homlokzata nyílik az ut-

cára. A földszintet rendszerint valamely boltocska vagy egy kézműves műhelye foglalja el. Odorico da Pordenone szerint — aki házanként hol tíz emeletet, hol tíz családot említ — ezekben az épületekben, bármilyen magasak is, emeletenként, úgy látszik, egy család lakik. A lakbéreket valószínűleg havonta fizetik a ház tulajdonosának, akár magánszemélynek, akár a városi közigazgatásnak. Az állam tulajdonában lévő házak gondnokságát külön hivatal látja el, a Raktárak és Emeletes Házak Igazgatósága. „Ez a hivatal a Liu-fu Hídtól északra található — említi egy szöveg. — A hatóságok által kijelölt hivatalnokok itt állapítják meg a lakbérek összegét a lakásban lakó személyek száma alapján, beszedik az évi béreket és a beépítetlen telkek bérleti díját."[20]

Nem tudjuk, mennyi volt a lakbérek összege, de figyelembe véve a lakásviszonyok nehézségeit és az udvar által meglehetősen gyakran elrendelt liberális intézkedéseket, úgy véljük, hogy súlyos terhet jelenthetett a lakosság számára. A lakbéreket három osztályba sorolják — írja egy városi lakos —, tehát vannak magas, közepes és alacsony lakbérek. A szokásos szertartások vagy az elemi csapásokat (erős hidegeket, tartós esőzéseket, tűzvészeket) követő kegyelmi rendeletek során az illetékes közhivatalok és magántulajdonosok falragaszokon teszik közhírré, hogy egy bizonyos, meghatározott számú napra elengedik a lakbéreket. Ezek a kedvezmények a felső kategóriába sorolt lakbéreknél háromtól hét, a középsőbe soroltaknál öttől tíz, s végül az alsóba soroltaknál héttől tizennégy napi lakbérelengedést tettek lehetővé. Ha a lakbéreket a fenti indokok valamelyike alapján még nem csökkentették, akkor egy-egy soronkívüli szertartás alkalmával adtak engedélyt a lakbérek három tizedének elengedésére. Ily módon egy ezer pénzegység összegű lakbérből a közhivatalok és magántulajdonosok csupán hétszáz pénzegységet kaptak.[21]

Tűzvészek és a tűz elleni küzdelem

A legnépesebb városnegyedekben, ahol csak keskeny sikátorok hálózata választja el egymástól a fából és bambuszból épült emeletes házakat, érthető a tűzesetek gyakorisága és súlyossága, valamint a tűzvészek elleni küzdelem céljából kiadott rendelkezések fontossága. Soha, egyetlen más kínai városban sem volt ilyen fenyegető a tűzveszély. Az északi síkságokon épült régi fővárosokat egymást derékszögben keresztező, hatalmas sugárutak szelték át, és mintegy határt vontak egy-egy negyed köré. E sugárutak közül a legnagyobbak több mint száz méter, de a legkisebbek is legalább negyven méter szélesek voltak. Ezért a tüzek általában csak egyes negyedek területére korlátozódtak. De Kajfengben, az Északi Szung-dinasztia fővárosában 960 és 1126 között sokkal szörnyűbb tüzek pusztítottak: a sűrűn lakott városban, a palota déli kapujától a külső falak egyik kapujáig vezető nagy Császári Úton kívül az utcák mintha keskenyebbek lettek volna, mint a Tang-kor fővárosaiban. Épp ezért ebben a városban találkozunk első ízben a tűz elleni küzdelemre létesített jelentős szervezettel: ötszáz méterenként őrállomásokat és figyelőtornyokat állítottak fel, s ezek mindegyikében állandóan mintegy száz katona tartózkodott, minden szükséges felszereléssel (fűrészek, csákányok, vödrök stb.) ellátva.[22]

Ezt a szervezetet Hangcsouban csak jóval később utánozták. Miután az udvar berendezkedett a városban, az első években csupán alkalmi rendeleteket adtak ki, s a rögtönzések időszakában egy kajfengi menekült keserű hangon panaszkodik az előrelátó intézkedések teljes hiánya miatt. Ez az ember két súlyos tűzvész tanúja. 1132-ben, az 5. holdhónapban (június) csak annyi ideje marad, hogy anyjával és feleségével együtt a tó partjára meneküljön a lángok elől. Ez alkalommal 13 000 ház pusztul el, és az említett család kénytelenségből a szomszédos dombokon ke-

res szállást. Még ott laknak, amikor 1137 első napjaiban egy újabb, az előbbihez hasonlóan súlyos tűzvész során 10 000 ház válik a lángok martalékává.[23]

Nemigen múlik el esztendő tűzvész nélkül, s olykor egyazon év folyamán több tüzet is említenek. 1132-ben például, az 5., a 8., a 10. és a 12. holdhónapban a tűz elpusztította a város különböző részeit, a következő évben az 1., a 9. és a 11. holdhónapban keletkeztek tüzek, s végül még két tűzeset fordult elő a 12. holdhónapban. Az 1132. esztendő júniusában bekövetkezett katasztrófa alkalmával, amelyről a fent említett kajfengi menekült számol be, a tűz óránként három kilométeres sebességgel terjedt. Ugyanannak az évnek 8. holdhónapjában a károsultak engedélyt kaptak, hogy ideiglenesen két környékbeli buddhista kolostorba költözzenek. A bambuszrudak, vízhatlan gyékények és deszkák árusítása ebben az évben adómentes volt, és a lakbérek fizetését rendeletileg felfüggesztették. A császári udvar százhúsz tonna rizst osztatott szét a szegények között. Hasonló rendszabályokat léptetnek életbe minden nagyobb tűzvész után, és a fára meg a bambuszra kivetett adókat egy időre eltörlik. Az adómentesség néhány hónaptól egy évig terjedhet.[24]

Néhány évvel az 1137-es súlyos tűzvész után azonban erélyesebb rendeleteket kellett hozni, és ekkor másolták le az egykor Kajfengben működött szervezetet. A városnak egy körülbelül 1275-ből származó leírása megemlíti, hogy mindenfelé figyelőtornyok emelkedtek a legnépesebb negyedekben. A falakon belül, ahol a legsűrűbb volt a népesség, nyolc ilyen torony állt, a falakon kívül csupán kettő. Ha valahol füst mutatkozott, a tornyokban őrködő katonák nappal zászlók kitűzésével, éjszaka pedig lámpásokkal jelezték a kezdődő tüzet. A zászlók, illetve a lámpások száma hozzávetőlegesen lehetővé tette a tűz helyének megállapítását. Ha például az Ég Kapujától (a Császári Út mentén lévő, használaton kívül helyezett kapu) délre keletkezett a

tűz, az őrök három zászlót tűztek ki, ha e kaputól északra jelentkezett a veszély, akkor kettőt, s ha a gyanús eredetű füst a falakon kívül mutatkozott, csupán egyet.

A tűz ellen folytatott harc során a várost szektorokra osztották: tizennégy szektor volt a falakon belül, és nyolc a falakon kívül. A városban kétezer katonát osztottak be a tűzoltó szakaszokba, a falakon kívül ezerkétszázat. A katonák, akárcsak Kajfengben, vödrökkel, kötelekkel, zászlókkal, csákányokkal, fűrészekkel, lámpásokkal és tűzálló öltözékkel voltak felszerelve. De nemcsak ezeket az osztagokat vetették be a tűz elleni harcba, hanem a Hangcsouban állomásozó csapatok egy részét is azonnal mozgósították. Ezenkívül az utcák rendőri felügyeletével megbízott katonáknak is jelezniük kellett minden keletkező tüzet. Ezeket a katonákat négyesével vagy ötösével, egymástól mintegy 300 méter távolságra lévő hajlékokban helyezték el,[25] és fő feladatuk az utcai verekedések megfékezése, valamint a tolvajokat elriasztó éjszakai járőrszolgálat volt.

Marco Polónak a hangcsoui tűzrendészeti előírásokról írt beszámolója nem teljesen egyezik a Szung-dinasztia korából fennmaradt kínai szövegek ezekre vonatkozó utalásaival. Valószínű, hogy a szervezetet a mongol megszállás kezdetén módosították. Azonkívül a szabályzatot megszigorították, és éjszakai kijárási tilalmat rendeltek el. „Az őrség egy része — írja Marco Polo — járőrszolgálatban van az utcákon, hogy ellenőrizze, nincs-e tűz vagy világosság az engedélyezett órákon túl; ha valamelyik házban vétenek az előírások ellen, megjelölik a kaput, s a tulajdonosnak másnap reggel meg kell jelennie a bírák előtt. Ha nincs elfogadható mentsége, elítélik. Ugyanígy, ha a tiltott órákban valamely utcán járó személlyel találkoznak, letartóztatják, és másnap reggel a bíróság elé állítják."[26]

E szigorú rendszabályok bizonyára nagyon kellemetlenül érintették egy olyan város lakóit, ahol mindig roppant élénk volt az

éjszakai élet. A mongol megszállás előtt több városnegyed, s főképp a Császári Út mentén elterülő negyedek a késő éjszakai órákig forgalmasak maradtak. A vendéglők, éttermek, teaházak bejáratát és udvarát, valamint a boltok kirakatait sokszínű lámpások világították meg. Valószínű azonban, hogy közvilágítás nem létezett, s ahol az utcákat nem világították meg az éjszakai kereskedelmet folytató üzletek és szórakozóhelyek lámpái, ott a járókelők minden bizonnyal kézben tartott lámpások világánál közlekedtek.

Talán az annyira szabadelvű rendszer is hozzájárul, hogy Hangcsouban a XIII. században a gyors segélynyújtás ellenére még mindig gyakoriak voltak a nagyon súlyos tűzvészek. 1208-ban például, a 3. holdhónap 28. napján (április 15-én), a hatósági épületek negyedében, a császári palotától északra keletkezett tűz négy nap és négy éjszaka tartott, s Hangcsou nagy részét elpusztította. Több mint öt kilométernyi távon 58 097 ház vált hamuvá a városfalakon belül és kívül. Ötvenkilenc személy vesztette életét a lángokban, és megszámlálhatatlanul sok embert tiportak halálra a nagy tolongásban. Négy hónappal később a hatóságok elhatározták, hogy a tűzkárosultak egy részét, 5345 személyt, köztük 4077 felnőttet és 1268 kiskorú gyermeket ideiglenesen egyházi intézményekben (buddhista és taoista kolostorokban, a hivatalos államvallás templomaiban) helyeznek el. Az elhunytak családtagjainak folyósított segély összege 160 000 füzér pénz, valamint 400 tonna rizs volt. A károsultak közül a felnőtteknek 500 rézgarast és 30 liter rizst, a gyermekeknek 200 rézgarast és 13 liter rizst adományoztak fejenként. Némelyik hivatalnok, akinek lakása leégett, bárkát bérelt a tavon.[27]

A XIII. században további három nagy tűzvészt jegyeztek fel. Az első, 1229-ben, csaknem olyan súlyos volt, mint az 1208. évi, a második során, 1237-ben, 30 000 ház vált a lángok martalé-

kává, végül az utolsó, 1275-ben, közvetlenül a mongol támadás előtt pusztított.

A tűzesetek gyakorisága miatt a városi nagykereskedők, valamint azok a kereskedők, akiknek Hangcsouban akadt dolguk, árukészletüket óvatosságból a külön e célra készített tűzbiztos épületekben helyezték el. Egy kortárs szerint ezek a raktárak állítólag sajátos intézmények Hangcsouban, a város számos vízfolyás öntözte részében, a falak északkeleti kapuja közelében. Gazdag családok, császárnék és a császári ágyasház heréltjei több tucat tágas épületet építtettek e helyen, és bérbe adják az átutazó kereskedőknek és a városi boltosoknak. E raktárfélék mindenfelől vízzel vannak körülvéve, és állandó védelmet nyújtanak a tűz meg a tolvajok ellen. Tulajdonosaik, akik őröket is fogadnak a raktárak környékének éjszakai felügyeletére, igen magas havi díjat kérnek az őrizet és a tárolás költségei címén.[28]

A város lakóit szüntelenül a tűzvészek réme kísérti. Ezért aztán gyakorta pánik keletkezik, és császári figyelmeztetés tiltja meg az embereknek, hogy a tűzvészekről szóló hírek terjesztésével ijesztgessék egymást. A hatóságoknak arra is ügyelniük kell, hogy megakadályozzák a fosztogatásokat; ugyanis a lakosság söpredéke kedvező alkalmat talál a rablásokra a tűzvészeket kísérő fejvesztettség idején. Ezeket a kínai kifejezés szerint „tűzbetyároknak" nevezett haramiákat rögtönítélő bíróság ítéli el.

A tűztől való rettegés sokféle babonát szült. Az 1132-ben és 1133-ban keletkezett számos tűzvészt Hangcsou lakosai a Déli Szung-császárok első dinasztikus korszaka nevének tulajdonítják: a korszaknak „Lángoló Alapítás" volt ugyanis a neve. 1282-ben egy több mint harminc méter hosszú bálna vetődött ki a Csöcsiang folyó Hangcsou falainak közelében lévő homokzátonyára. Mihaszna kölykök létrák segítségével felkapaszkodtak a hátára, hogy feldarabolják az állatot, és egyenek a húsából. Történetesen nem sokkal ezután tűz ütött ki a városban. Az em-

berek minden bizonyíték nélkül ennek a bálnának tulajdonították a szerencsétlenséget. 1291-ben, a 12. holdhónap 22-ről 23-ra virradó éjszakáján azonban egy másik, még nagyobb bálna pusztult el a falak közelében, és a tűz csaknem azonnal több hivatalos épületet és többezer lakóházat hamvasztott el, közöttük az arab kereskedők elöljárójának lakhelyét is. „Ebből is látható tehát — írja e kis történet megörökítője —, hogy a nép körében keringő szóbeszéd nem mindig alaptalan."[29]

Templomokat ajánlanak fel a folyó és a vizek szellemeinek, valamint a sárkánykirályoknak: a városlakók reménykednek, hogy ezek az istenségek a nekik felajánlott áldozatok fejében megvédik a helységet a tűztől. Későbbi források ugyancsak említést tesznek a város északi részén, egy kis tó közepén álló pavilonról, amelyet Merkurnak, a víz csillagának szenteltek. Ez a hatszögletű építmény 23 méter magas, és valószínűleg a XIII. század végén építették.[30]

Szállítás és élelmiszer-ellátás

Nem egészen két évszázad alatt Hangcsou lakosságának száma rendkívüli mértékben megnövekedett: a XII. század kezdetén legfeljebb 200 000 főnyi a lakosság; mint említettük, 1170 körül meghaladta a félmilliót, s egy századdal később már több, mint egymillió. A város azonban alig terjedt túl a falain. A magas házak építése és minden talpalatnyi szabad térség elfoglalása révén 1270 körül a lakosságnak több mint kétharmada egy olyan övezeten belül lakott, amelynek alapját a VII. század kezdetén azért rakták le, hogy egy kis város lakosainak adjon szállást. Óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon hogyan közlekednek Hangcsouban a XIII. században, és hogyan bonyolítják le az ilyen nagyszámú lakosság élelmezéséhez elenged-

hetetlen szállításokat. Valójában a kelet-nyugati nagy sugárutak és a Császári Út, de főképp a Hangcsout átszelő rengeteg csatorna kielégít minden szükségletet.

„A város oly módon helyezkedik el — írja Marco Polo —, hogy egyik oldalán egy rendkívül tiszta, édesvizű tó terül el, másik oldalán pedig egy roppant nagy folyó van. [A tó] vize számos, különböző méretű csatornát táplál, s ezek a városnegyedeken keresztülhömpölyögve, magukkal sodornak minden hulladékot... Az eltávozó víz aztán az óceán felé folyva a lehető legjobb légkört teremti meg. E csatornákon csakúgy, mint az utcákon, minden irányban be lehet járni a várost. Az utcák és a csatornák oly szélesek és tágasak, hogy egyrészt kétkerekű kézikocsik, másrészt vízi járművek könnyűszerrel jöhetnek-mehetnek rajtuk, és szállíthatják a lakosság számára szükséges élelmiszereket."[31]

A XI. században a városi csatornákat időszakosan elborította a legerősebb dagályok sodorta iszap, ezért medrüket három-öt évenként újra kellett kotorni. Ilyenkor Hangcsouban általánossá vált a felfordulás. A munkálatok megzavarták a kereskedelmi tevékenységet, és kényelmetlenséget okoztak a lakosságnak. Azok a kishivatalnokok és katonák, akiknek bármily csekély lehetőségük nyílt, hogy nyomást gyakoroljanak a lakosságra, a helyzetet kihasználva, megvásároltatták magukat. „Ide kell lerakni a földet, arra kell elvezetni a lefolyó csatornát" — jelentették ki elég hangosan, hogy az érdekeltek meghallják. S amikor egy-egy háztulajdonos, megrémülve az ő telkén végzendő földmunkálatok bonyodalmaitól, bőségesen lefizette a munkavezetőket, azok továbbmentek, és hasonlóképpen megzsarolták a szomszéd ház gazdáját is. Végül a jobban irányított munkálatok, valamint a dagály útját álló nagy zsilip létesítése az 1086—1093-as évek folyamán, megszüntetett mindenfajta kellemetlenséget.[32]

A városi, továbbá a falak kijáratánál a szomszédos nagy prefektúrák felé vezető csatornák mérete különböző volt. A legje-

lentősebbek szélessége hat és tíz méter közötti lehetett, s ez elegendőnek bizonyult, hogy a több mint hat tonna terhet szállító, legnagyobb bárkák is zavartalanul közlekedhessenek mindkét irányban. A Nagy Csatorna például, amelyet a Szuj-dinasztia uralkodása idején Jang császár (605—617) azért építtetett, hogy a Huaj medencéjét összekösse a Jangcéval, és Kína egyik legnagyobb kereskedelmi útvonalaként tartottak számon, az 1702-ben arra utazó japán zarándok, Jōjun (Dzsódzsun) szerint alig haladta meg a hat méter szélességet. A VIII. században, a Tang-dinasztia fővárosát, a jelenlegi Hsziant keresztülszelő csatornák sokkal keskenyebbek voltak, közülük az egyiket 2,40 méter szélesre és 3 méter mélyre becsülik, tehát a bárkák feltehetően csak egymással váltakozva, egy irányban haladhattak rajta.[33]

Hangcsou csatornáin rendkívül változatos típusú, rúddal vagy a hajófaron elhelyezett evezővel hajtott, nagy és kis bárkák közlekednek. A falakon túl, a város északi és déli kikötőiben, valósággal hemzseg a festői vízi járművek tömege: a Vuhszingből érkezett, rizzsel megrakott nehéz bárkák, a fát, szenet, téglát, tetőcserepet, sóval telt zsákokat szállító hajók, amelyek fedélzetén családostul élnek a hajósgazdák. A vízi járművek többségén vitorla van, de ezt csak a nyílt vízen vonják fel. Egy festményen, amely a Szungok régi fővárosának, Kajfengnek az utcáit, csatornáit és hídjait ábrázolja, némely bárkán gyékényekből készült, harmonikaszerűen összehajtható vitorla látható, s ez összecsukott állapotban olyan, mint valami hosszú padféle.[34] Nyilván ilyen típusú vitorlát használtak a hangcsoui hajókon is. Bizonyos vízi járművek kizárólag személyeket szállítanak, az emberek szívesen utaznak keresztül a városon egy-egy hajó fedélzetén, és ha valakinek netán a szomszéd városokban akad dolga, könnyebb meg olcsóbb is, ha bárkát bérel, mint ha az országúton utazik. A gazdag családok saját hajóikat utazásra vagy szállítás-

ra használják, s a buddhista kolostorok szintén saját hajóikon szállítják az ellátásukhoz szükséges zöldségféléket és tűzifát.[35]

Ahol lehetséges, ott mindenütt vízi úton történik a szállítás, de különösen Hangcsouban. A környék egyébként sem alkalmas a szárazföldön való szállításra. Számtalan tó, mocsár és kátyú van mindenfelé, és a feltöltött földutak nem bírják a nehéz terhelést. „Régen, Kajfengben, a városon belül, kétkerekű kézikocsikat használtak az áruszállításra — írja egy hangcsoui lakos. — De Hangcsouban az úttestet mindenütt kőlapok borítják, és a talaj egyenetlensége miatt nehezen forognak a kerekek. Ezért csak hajókat használnak, vagy pedig háton szállítják a portékát."[36] Valójában csupán a Császári Úton találkozhatunk néha kétkerekű kézikocsikkal. Ezek is csak kizárólag személyszállításra alkalmas, könnyű járművek.

„Ezen a sugárúton pedig — írja Marco Polo — állandóan mindkét irányban közlekedő, hat személyt befogadó, takarókkal és párnákkal ellátott, hosszú, fedett kocsik láthatók. E járműveket naponta igénybe veszik a felfrissülni vágyó hölgyek és urak. És a nap minden órájában kocsik sokasága halad végig ezen a sugárúton, az úttest közepén, hogy a kertekbe vigyék a városlakókat, ahol felügyelők fogadják őket az e célra kialakított árnyas lombsátrak alatt; az urak itt hölgyeik társaságában egész nap szórakoznak, s ha leszáll az est, ugyanezeken a kocsikon hazatérnek."[37]

A gazdagok gyakran közlekednek lóháton, a hölgyek pedig hordszékeket vesznek igénybe. E hordszékek mennyezetesek, és kétszárnyú kis ajtajuk van. A két tartórúd fölött elhelyezett harmadik a hordszéket cipelők vállán nyugszik.

A város utcáin és szűk sikátoraiban a csomagokat kizárólag háton, vagy ha túl súlyos a teher, szamáron vagy öszvéren szállítják.[38] A Hangcsout 1072-ben meglátogató japán zarándok, Jōjun azt állítja, hogy nagyon apró teherhordó lovakat látott,

sőt az állatok pontos méreteit is közli: 90 cm magasak, körülbelül 120 cm hosszúak, és 25 cm hosszú fülük miatt „nyúl-lovaknak" nevezik őket.[39] A munkaerő bősége miatt igen gyakori és roppant olcsó a háton szállítás. A teherhordók a vállukra vetett hosszú bambuszrúd két végére összekötött batyukat, fűzfavesszőből font kosarakat, testes agyagedényeket vagy szögletes facsöbröket akasztanak.

A város legszebb sugárútja, a Császári Út, több mint öt kilométer hosszúságban húzódik a császári palota északi kapujától a falak északnyugati kapujáig. Szélessége hatvan méter, és Marco Polo a következőket írja róla:

„A városban a valóban legfőbb útvonal, amelyről fentebb beszéltünk, a helység egyik végétől a másikig vezet, mindkét oldala tíz lépésnyi szélességben (körülbelül 15 méter) hasonlóképpen kővel és téglával van burkolva, de a közepét apró szemű kavics borítja, s az alatta húzódó föld alatti csatorna elvezeti az esővizet; ily módon az úttest állandóan száraz marad."[40]

A mi középkori városaink utcáival összehasonlítva ez kétségtelenül csodálatos sugárút. Hangcsou azonban korántsem olyan ragyogó, mint a barbárok kezére jutott régi főváros, Kajfeng. Ott a Császári Út 300 méter széles volt (!). Kétoldalt fedett csarnokok szegélyezték, ahol a kereskedők egészen az 1111—1117-es évekig szabadon kereskedhettek. A sugárutat észak-déli irányban feketére fényezett sorompók, valamint egy kettős vörös sorompó osztotta több sávra. A császár számára fenntartott középső útszakaszon sem emberek, sem lovak nem közlekedhettek. A fedett csarnokok alatt, a sorompókon kívül bonyolódott le a forgalom. A fedett csarnokok mentén két kis csatorna húzódott, ide lótuszokat ültettek, és partjaikon a szilva-, őszibarack-, körte- és sárgabarackfák dúsan virító lombja tavasszal élénkszínű hímzésnek tűnt.[41]

Valószínű, hogy Hangcsou csaknem valamennyi utcáját olyan

széles kőlapok borították, mint amilyenek még ma is láthatók a tóparti utakon és a város környékén. Nyilván a talaj nedvessége tette szükségessé az utcák kikövezését, s a környéken egyébként sem hiányoztak a jó kőbányák. Hangcsou sugárútjainak egyike a XIII. században a Földút nevet viselte, s ez talán azt jelzi, hogy egyetlen volt a maga nemében. Marco Polót is mintha meglepte volna a városi utcák kőburkolata, annál is inkább, mert Észak-Kínában, ahol hosszú időt töltött, az utak valószínűleg döngölt földből készültek.

„Mindenekelőtt megfigyelendő — írja —, hogy Quinsay sugárútjai kővel és téglával vannak borítva, s ugyancsak kövezettek a Mangi [Dél-Kína] tartományból minden irányba vezető utak és országutak. Ily módon a tartomány bármely vidékére eljuthat az ember, anélkül, hogy a lábát bepiszkítaná."[42]

A legnagyobb gondot azonban a Császári Út karbantartására fordították. A város kormányzója 1271-ben parancsot kapott az udvartól, hogy a sugárútnak az Ég Kapujától délre elterülő részét javíttassa ki, míg egy másik tisztviselőt megbíztak a kaputól északra húzódó út teljes hosszának rendbehozatalával. Úgy mondják, eredetileg 35 300 kőlap fedte az utat hosszában és széltében: a munkálatok során 20 000 hiányzó vagy törött kőlapot pótoltak.[43]

Egy másik adat is mutatja, hogy mennyire ügyeltek az utak jó állapotára. 1268-ban, három évvel a Császári Út burkolatának javítása előtt, a város kormányzóját megbízták Hangcsou hídjainak tatarozásával. 1170-ben 71 híd volt a falakon belül, 1250-ben 100, és 1271-ben már 117, nem számítva a város külső negyedeiben levő 230 hidat. A hidaknak több mint a felét lebontották, és újraépítették, a többiek nagy részét pedig kijavították. A csatornák forgalmát akadályozó alacsony hidakat feljebb emelték, a keskenyeket kiszélesítették, s így a bárkák, az emberek meg a kézikocsik kényelmesebben közlekedhettek, tehát

ritkább volt a torlódás. A tatarozási munkálatok 1268 októberétől 1269 novemberéig tartottak, és a költségek összesen 466 millió garasra rúgtak.[44]

Amikor az udvar Hangcsouba költözött, nyilván már kezdetben ügyeltek a sétálók biztonságára is. Régen a csatornák menti rakodópartokon nem volt összefüggő korlát — írja egy szerző —, csak itt-ott emeltek néhány mellvédet a parton lakó háztulajdonosok. Az ittas járókelőket megcsalta a szemük, nem vették észre a csatornák kanyarulatait, és igen gyakran belepottyantak a vízbe. Minden évben tucatszámra, sőt százszámra fulladtak meg az emberek, amíg a város egyik kormányzója el nem rendelte, hogy minden csatorna partján emeljenek szilárd korlátokat, a rakpartoknál kapukkal ellátva.[45]

Hangcsouban nagyon vigyáztak a tisztaságra. Erre főképp a júliusi és augusztusi nagy hőségek idején volt szükség, mert ilyenkor a járványok gyorsan terjedtek, és szörnyű pusztítást vittek végbe a túlzsúfolt településen. Az utcák tisztításáról a hatóságok gondoskodtak, és hajókkal szállíttatták el a hulladékot. Amikor a város északi részén, „az Új Híd közelében" húzódó csatornaszakaszon összegyűltek a szeméttel megrakott vízi járművek, csoportosan indultak a nyílt vidék felé, ahol üres telkeken rakták le terhüket. Minden esztendőben egyszer, az év elején, a prefektúra alapos nagytakarítást rendelt el a városi utcákon, s ilyenkor minden csatornát kikotortak.

A gazdag házakban árnyékszékek voltak. A népes negyedek emeletes házaiban lakó egyszerű emberek viszont kénytelenségből „lóitató csöbröket" használtak, s ezeket a pöcegödörtisztítók naponta ürítették. Az összegyűlt anyaggal nyilván a környékbeli kerteket és a keleti külvárosban levő konyhakerteket trágyázták. Az általában „ürítőknek" nevezett pöcegödörtisztítók külön testületet alkottak. Mindegyiknek megvolt a maga kijelölt területe. Senkinek sem jutott eszébe, hogy megkaparintsa

társai „klienseit", mert ebben az esetben — jegyzi meg derűsen egy kortárs — az ügy annyira elmérgesedett volna, hogy a prefektúra bírósága elé kerül, és a panaszos csak akkor nyugodott volna meg, ha perét megnyeri.[46]

Az udvar Hangcsouba való letelepedése láthatóan hasznára vált a városnak. Mindent elkövettek megszépítésére, s igyekeztek megkönnyíteni és kevésbé veszélyessé tenni a közlekedést. A torlódások azonban a kettős csatornahálózat és a sugárutak ellenére sem voltak ismeretlenek a nagy útvonalakon, elsősorban a kocsik, lovak, szamarak és teherhordók számára szűknek bizonyuló városkapuknál vagy pedig a gyakran keskeny, szamárhátívű vagy — a költőibb kínai kifejezés szerint — „szivárványívű" hidak környékén. Kajfengben, ahol több volt a kézikocsi, a nehezebb szekerek farához szokás szerint két öszvért vagy két szamarat fogtak, hogy a hidak lefelé lejtő részénél visszatorpanva fékezzék, lassítsák az iramot.[47] S bár Hangcsou legtöbb negyedében nem ismerték a kézikocsit, az ilyen ívelt hidak itt is bizonyára akadályozták a közlekedést. Némelyik hídra enyhe lejtésű lépcsősor vezetett, s az idomított szamarak vagy öszvérek le-fel lépkedtek rajta. Ha pedig valaki letért a széles utcákról, és behatolt a népes negyedek sikátoraiba, leírhatatlan zűrzavar fogadta. Egy kortárs szerint ilyen helyre csak élete kockáztatásával merészkedhetett az ember.[48] Bambuszrudat cipelő teherhordók, zsákokkal megrakott állatok, járókelők ütköztek egymásba, és kavarogtak a szüntelen tolongásban.

A folyó, a tó, az óceán közelsége, a városba torkolló kövezett utak, a helységet keresztülszelő és a szomszédos nagy településekkel összekötő csatornák jóvoltából Hangcsout könnyűszerrel el lehet látni mindenféle élelemmel. Egy helyi szólásmondás a mindennapi fogyasztási cikkeket kapcsolatba hozza a négy ég-

tájjal: „Zöldségfélét keletről, vizet nyugatról, fát délről és rizst északról." És valóban, a tűzifát meg az épületfát a folyón felfelé haladó hajók hozzák a városba; a keleti külvárosokban van a legtöbb veteményeskert, s ott tartják a zöldségvásárokat; a rizs a Hangcsoutól északra, a Jangcén túl elterülő síkságokról csatornákon érkezik; végül a lakosság csak a Nyugati Tó vizét issza.[49]

A város északnyugati részén, a falakon belül épült Hat Kútnak nevezett víztárolók összeköttetésben állnak a tóval. A víztárolók létesítését a város egyik kormányzója rendelte el a VIII. században, és a XI. században végrehajtott felújításuk során a tápcsatornákban elhelyezett terrakottacsövek szállítják a vidék egyetlen édesvizét. Hangcsou környékén minden ásott kút valójában a folyóval közlekedik, s az árapály miatt csak sós vizet ad. Nagy gonddal ügyelnek tehát a tó tisztaságára. Az 1265—1274-es évek folyamán az egyik udvari ellenőr bevádolt két magas rangú hivatalnokot, mert cölöpökön álló házakat építtettek a tó fölé, továbbá a vízben csutakoltatták lovaikat, és ott mosatták ruháikat. „Ezért az Égnek, a Földnek és a császári ősöknek áldozatul felajánlott szeszes italok nem rendelkezhetnek a megkívánt tisztasággal — mondotta a vádló. — Azonkívül a városlakókat, akik csak ezt a vizet isszák, járvány veszélye fenyegeti."[50] Nem tudjuk, hogy a Hat Kút vizét hogyan osztották szét a városban, de nyilván vízhordó emberek járták Hangcsou utcáit és sikátorait, vállukra vetett hosszú bambuszrúdra akasztott vizescsöbrökkel.

A lakosság élelmezésének alapja, a legkelendőbb két fogyasztási cikk: a rizs és a sertéshús. „Ha nem számítjuk — írja egy kortárs — a hercegek magánpalotáit, a magas rangú hivatalnokok házait, a módos emberek állandó és ideiglenes lakóhelyeit és a közhivatalok fizetett alkalmazottait, a város egyszerű népének napi rizsfogyasztása nem kevesebb 70—140 tonnánál, s ezt a

mennyiséget a boltokban vásárolják meg." Egy másik tanú ettől eltérő, de pontosabb számadatokkal szolgál, és forrása hitelt érdemlőnek látszik. „Egykor alkalmam volt hallani—írja—, amikor a prefektúra alkalmazottainak főnöke kijelentette, hogy ha nem számítják azokat a házakat, amelyek közvetlenül és kívülről látják el magukat, a városban (a falakon belül) 160—170 000 olyan személy van, aki boltban vásárolja a rizst. Márpedig, ha személyenként és naponta 1,4 kilogramm fogyasztási átlagot számítunk, világos, hogy 210—280 tonna rizsnél kevesebb nem biztosíthatja az egynapi szükségletet. És ráadásul, sem az északi és déli külvárosok, sem az átutazó kereskedők, sem az úton lévő személyek nem szerepelnek ebben a számításban."[51] Kétségtelen, hogy az előkelők, akik közvetlenül szerzik be rizsszükségletüket, kevesebbet fogyasztanak ebből az élelmiszerből, mint a köznép, mivel étrendjük változatosabb. De végeredményben naponta több száz tonna rizsnek kell érkeznie Hangcsouba. Ezért a Csöcsiang és a jelenlegi Csiangszu tartománytól északra elterülő nagy rizstermő vidékek felől érkező hajók szünet nélkül jönnek-mennek a csatornákon. Bár éjjel-nappal folyik a szállítás, mégsem elegendő a rizs Hangcsou számára, s ezért a Huaj völgyéből, valamint a fővárostól több mint háromezer kilométerre lévő Kanton környékéről tengeri úton kell behozatni a szükséges mennyiséget. A bárkákat az északi külvárosokban, a Rizspiac Hídjánál és a Fekete Hídnál ürítik ki, s a rakományt eladják a tömérdek boltosnak és a városi éttermeknek.[52]

A legjelentősebb sertéspiac a város közepén, a Császári Út környékén, a Méltányosság Gyakorlásának nevezett negyedben van. Itt, két sikátorban naponta több száz állatot vágnak le. A vágóhidak éjszaka, a harmadik őrség idején, éjjel egy és három óra között nyitnak, és hajnalban zárnak. A negyed sertéseket és a belsőségeket eladják a pástétomkészítők boltjainak, a teaházaknak, a vendéglőknek, a húspácoldáknak, továbbá a parázson

pirított sertéshúsdarabokat árusító mellékutcai kereskedőknek. De a városban mindenfelé akadnak mészárszékek; itt a hentesek maguk vágják le az állatokat, és kicsiben adják el a húst. A díszes „standok" előtt, ahol úgy csillognak a szerszámok, mintha vadonatújak lennének, öt-hét ember forgatja a kést. Naponta több mint tíz fél disznót darabolnak fel, és a nyári napforduló, valamint az Újév ünnepének napjaiban, január végén és február elején, a fél sertések tucatjait mérik ki. De ha az év folyamán a város előkelő és gazdag családjaiban egyszerre több házasságot kötnek, vagy több helyen rendeznek lakomát, bármilyen mennyiséget is kérjenek a hús legjavából, minden igényt időre ki tudnak elégíteni.[53]

Hangcsou lakosainak élelmezésében a rizs és a sertéshús után a sózott hal foglalja el az első helyet. A falakon belül és kívül csaknem kétszáz boltot tartanak számon, ahol kizárólag a keleti falak külső nagy árkának a várostól délre levő zsilipje mellett érkező halszállítmányokat árusítják. Ezenkívül több mint tizenöt nagy piacon kizárólag bizonyos árúk kaphatók. E piacok többsége a falakon kívül terül el. A keleti külvárosokban, az Új Kapunál van a zöldségfélék piaca, a várostól délkeletre a friss halaké, annál a kapunál, amelynek neve Ahol A Dagályt Várják, a folyó partján található a rákpiac, a déli falaknál a vászonpiac. Említésre méltó még a virág-, az olajbogyó-, a narancspiac, a gyöngy- és az ékszerpiac, a gyógynövények piaca és a könyvpiac.[54] Végezetül mind a városban, mind a külvárosokban mindenütt vannak boltok, ahol metélt tésztát, gyümölcsöt, fonalat, füstölő illatszert és gyertyát, olajat, szójamártást, friss és sózott halat, sertéshúst és rizst árusítanak. „Ezek nélkülözhetetlen árucikkek — írja egy hangcsoui lakos —, és senki egyetlen napig sem lehet el nélkülük." Hangcsou igazi kereskedőnegyedei azonban a Császári Úttal szomszédos területeken vannak. Itt található a legtöbb

luxusüzlet, itt helyezkednek el a leghíresebb boltok, a legnagyobb vendéglők és a legdivatosabb teaházak.

Idézzük még egyszer Marco Polót. Bár amit a falakon belül működő piacok elhelyezkedéséről ír, nem felel meg a kínai források 1275-ből, a Szung-kor végéről származó adatainak, információi a továbbiakat illetően pontosak:

„Tíz nagy piac van, nem számítva az utcák mentén lévő számos kisebb piacot. Az előbbiek fél mérföld széles és ugyanolyan hosszú tereken helyezkednek el, és a negyven lépés széles fő sugárútra nyílnak. Ez a sugárút a város egyik végétől a másikig húzódik, könnyen és kényelmesen megközelíthető hidak sokaságán megy keresztül. A már említett két mérföldnyi kerületű nagy piacok e sugárút mentén terülnek el, négy mérföldnyire egymástól. E főúttal párhuzamosan, de a boltok mögött, egy igen széles csatorna húzódik, a piacokkal szomszédos partján nagy kőházak épültek, s ezekben indiai és más országbeli kereskedők szállnak meg csomagjaikkal és portékájukkal, hogy a piacok közvetlen közelében lehessenek.

Hetenként háromszor e piacterek mindegyikén vásárt tartanak. Ilyenkor negyven-ötvenezer kereskedő gyűlik össze, magával hozva mindazt, ami szem-szájnak ingere, s íly módon mindenfajta élelemből mindig bőséges a kínálat. Oly sok a vad: az őz, szarvas, dámvad, házi- és vadnyúl, a szárnyas: a fogoly, fácán, frankolin-fajd, fürj, tyúk, hízlalt kappan, kacsa és liba, hogy képzelni sem lehetne többet. A kacsát és libát a tó vizén tenyésztik, olyan tömegesen, hogy egy nagy velencei ezüstért egy pár libát és két pár kacsát lehet vásárolni. A vágóhidakon nagyobb állatokat ölnek: borjút és ökröt (valószínűleg a város muzulmánjai számára) s a gazdagok, a magas rangú hivatalnokok asztalára kerülő kecskét és bárányt. A szegény sorsú emberek viszont tétovázás és a legcsekélyebb undor nélkül megesznek mindenfajta tisztátlan húst.

Ezek a piacok állandóan mindenféle zöldséget és gyümölcsöt kínálnak, nevezetesen igen nagy körtéket, amelyekből egy-egy példány olykor három fontot is nyom, húsa fehér, akár a liszt és nagyon illatos. Az évszaktól függően árulnak még sárga és fehér őszibarackot; mindkét fajtának nagyon finom íze van...

A végtelen tengerről mindennap nagy mennyiségű hal érkezik. Ezeket a szállítmányokat a folyón, huszonöt mérföldnyi távolságról hozzák a hajók felfelé, de bőségesen kerül hal a tóból is, ahol a halászok állandóan dolgoznak. A tavi halak évszakok szerint különböző fajtájúak...

A fent említett tíz piacot nagy házak veszik körül, földszintjükön a különböző boltokban és műhelyekben mindenféle mesterséget űznek, vagy mindenféle árut árusítanak, beleértve a fűszereket, ékszereket és gyöngyöket. E boltok némelyikében csak illatosított rizsbor kapható. Ezt az italt állandóan gyártják, és roppant olcsó áron, egészen frissen szállítják."[55]

A városi élet örömei

„Quinsay-hoz hasonló város nincs több a világon — írja Marco Polo —, de olyan város sem, amely annyi élvezetet nyújtana: itt az ember a paradicsomban érzi magát."[56] Hangcsou lakosai, ha gazdagok, semmit sem nélkülöznek, és bőségesen kielégíthetik választékos ízlésüket a díszítés, öltözködés, étkezés és szórakozás terén. A város központjában található szaküzletek roskadoznak a Kína minden tájáról, sőt a déli tengerekről, Indiából és a Közel-Keletről importált luxustermékektől.

Hangcsouban az is kapható, amit egyetlen más kínai városban sem lehet beszerezni, és a tömérdek árucikk között, egy kortárs szerint, éppúgy megtalálhatók a szépségápoló szerek (kenőcsök és parfümök, szemöldökfestéshez való fekete festék és paróka),

mint a díszmacskák és a táplálásukhoz szükséges halak, „macska-fészkek", tücsökkalitkák és tücsökeledel, díszhalak, fürdőzés után hordható ruhák, horgok és horgászbotok, a „palackjátékhoz" való nyilacskák, sakk-készletek, olajos papír az ablakokra, zsinórok a (lyukas) garasok felfűzésére, patkánymérgek, szúnyogok elleni füstölőszerek...

E városban ráadásul másutt ismeretlen mesterségek is virágzanak. Akadnak itt kemencetatarozók, fazékfoltozók, bambusztárgyakat javító mesterek, késélesítők, kút- és csatornakészítő szakemberek...[57] A „tea- és pálinkakonyhának" nevezett boltok mindent beszereznek vevőik számára, ami egy-egy „szerencsés" esemény (házasság, kinevezés, előléptetés) vagy gyászeset alkalmával rendezett lakomához szükséges. Ezek a vállalatok gondoskodnak az ünnepség minden részletéről, ők szállítják az ételeket, a szeszes italokat, a teát, az edényneműt, az asztalterítőket és a dekorációt, s bármilyen nagyszámú is a vendégsereg, megfelelő termet bérelnek.[58] Marco Polo szintén említ egy hasonló intézményt, ez azonban lényegét illetően másfélének tűnik. „A tó közepén két sziget is fekszik — írja —, s mindkét szigeten egy-egy palota emelkedik hihetetlenül sok helyiséggel és különálló pavilonokkal. Ha valaki díszes esküvőt vagy ünnepi lakomát óhajt rendezni, e paloták bármelyikében megkapja a szükséges holmit: edényeket, fehérneműt, asztalterítőket stb. Ezeket az ingóságokat a városlakók saját pénzükön, közösen szerzik be, és tartják az általuk e célra épített palotákban. Olykor száz különböző csoport is találkozik e helyen, az egyik lakomát, a másik esküvőt kíván rendezni, és valamennyiük számára akad hely a termekben és a különálló pavilonokban, oly módon, hogy egyik társaság sem zavarja a többieket."[59]

Az élénk kereskedelmi tevékenység, a sűrű népesség, az átutazó személyek szüntelen áradata miatt igen sok olyan létesítményre van szükség, ahol a városlakók és az utazók étkezhetnek,

összegyűlhetnek, és szórakozhatnak. A városban rengeteg étterem, szálloda, vendéglő, teaház található, továbbá olyan házak, ahol énekeslányok szórakoztatják a vendégeket. A gazdag emberek Hangcsou leghíresebb teaházaiban találkoznak. Meggazdagodott kereskedők és hivatalnokok ezekben a házakban tanulják meg, hogyan kell játszani a különböző hangszereken. A fényűző dekoráció, a virággal megrakott állványok, törpefenyők és ciprusok, a neves festők és tehetséges kalligráfusok alkotásai szinte vonzzák a járókelőket. Finom porceláncsészékben, lakktálcákon szolgálják fel a különleges minőségű teát, a „szilvavirág" pálinkát, nyáron pedig a fánkféléket, a hőség elleni gyógyszereket, az epehólyagot összehúzó főzeteket. A Császári Úton lévő teaházak némelyikében, az emeleten énekeslányok szórakoztatják a vendégeket. Ezeket a lármás, rossz hírű helyeket azonban a rendes emberek lehetőleg nem látogatják.[60]

A divatos vendéglők s nyilván a nagy teaházak is többnyire egyemeletes házakban működnek, de nem közvetlenül az utcára, hanem fedett csarnokokkal beépített udvarra nyílnak. A nagyon feltűnő, talán túl harsány dekoráció, a piros és zöld korlátok, bíborszínű és zöld redőnyök, vörös és aranyszínű lampionok, virágok és törpe fák, elegáns formájú ülőalkalmatosságok vidámságot árasztanak. A fedett csarnokokban állandóan több tucat, gazdagon felcicomázott énekeslány, prostituált vagy kurtizán kínálgatja itallal a vendégeket. „Messziről tündérekre hasonlítanak" — írja egy szerző.

Ezekben a vendéglőkben igen sokféle szeszes italt szolgálnak fel kis ezüstcsészékben, s amint egy kortárs megjegyzi, már ez a kis részlet is elárulja a tulajdonos gazdagságát. Az italok mellé különböző ételeket tálalnak. A vendégek étlapot kapnak, s elegendő, ha rámutatnak a kívánt fogásokra. Ha valaki nem akar sokat inni, nem megy fel az emeletre, hanem a földszinten, az úgynevezett „lovak útján" foglal helyet. Ezek az intézmények bi-

zonyos jártasságot kívánnak a vendégtől. Azt a vidékit, akinek viselkedése tapasztalatlanságról árulkodik, csúnyán megtréfálják. A tulajdonos és az énekeslányok kihasználják tudatlanságát, és borsos árat fizettetnek vele szolgálataikért.[61] Némelyik vendéglőben a szeszes italokhoz kizárólag pástétomfélét fogyasztanak: selyemhernyóbábból, rákból és sertéshúsból készült pástétomot, valamint birkahús-ételeket. Más létesítményekben, ahol nagy merőkanál, csésze vagy kiszárított tökhéj a cégér, a vendégek sietős emberek, s csak annyi időt töltenek ott, amíg egy vagy két csészényi italt felhörpintenek. Az ilyen népszerű „talponállók" tulajdonképpen bambuszfonatokból és függönyökből összetákolt egyszerű házikók. Vannak vendéglők, ahová csak az alacsonyabb néposztályhoz tartozó emberek járnak: teherhordók, bolti kifutók, kézművesek, cselédek, s itt az italok mellé csak szójasajt-levest, osztrigát és kagylót adnak.[62]

A nagy éttermek boltíves bejáratát virágok díszitik. A kapu mellett egy fél disznó vagy egy fertály birka lóg. A dekoráció itt is élénk színű. A dús lakomák számára fenntartott nagyterem mellett kétoldalt kisebb helyiségek találhatók. „Midőn a vendégek kiválasztották helyüket — írja egy kortárs —, megkérdik tőlük, hogy mit óhajtanak fogyasztani. Hangcsou lakosai rendkívül válogatósak. Száz- meg százféle rendelés röpköd a levegőben: az egyik vendég meleg ételt kér, a másik hideget, a harmadik langyosat, a negyedik pedig jéghideget. Van, aki a főtt ételt szereti, van, aki a nyerset, mások sült vagy roston pirított ételt rendelnek. Hangosan sorolják fel a különböző kívánságokat, s egy asztalnál olykor háromféle fogást is rendelnek. Miután a pincér meghallgatta az óhajokat, a konyhába siet, s ott éneklő hangon sorrendben elismétli a listát. A konyhából a »tálmelegítők főnökének« vagy »asztalterítőnek« nevezett személy válaszol neki. Ezután a pincér, tálcával a kezében, elhalad a tűzhely előtt, s a kívánt fogásokat feltálalja a vendégeknek. Soha nem téved, de ha

nagy ritkán mégis megtörténik, hogy hibát tesz, és a vendég panaszkodik, a tulajdonos összeszidja a vétkes pincért, azonnal abbahagyatja vele a munkát, sőt, néha végképp elkergeti."[63] Vannak éttermek, ahol minden ételt, halakat és leveseket egyaránt, jéghidegen tálalnak. Más létesítmények csakis bizonyos fajta fogásokat készítenek, és egy-egy tájra jellemző konyhát vezetnek. Megint mások, a népszerűbbek, kizárólag zöldséges raviolit* és bambuszrüggyel körített sertéshúst kínálnak vendégeiknek, főtt póréhagymával. Nem meglepő, hogy Hangcsou lakosait gyakran megróják inyencségükért. „Ha valaki látná a piacokon a halszállítmányokat — írja Marco Polo —, azt képzelné, hogy ekkora mennyiséget lehetetlen eladni, és néhány óra alatt mégis eltűnik az egész, oly sokan vannak a városban, akik megszokták a jó konyhát, és egy-egy étkezés alkalmával halat és húst is fogyasztanak."[64]

Az üzletek sokasága és változatossága Hangcsou egyik kellemetessége. De nem az egyetlen. A falakon kívül, főképp a tó mellett és a déli elővárosokban parkok és kertek terülnek el, ahová mindenki szabadon beléphet. Ünnepnapokon a kiöltözött városlakók tömegesen látogatják e helyeket, hogy megcsodálják a ritka virágokat és egzotikus fákat. Vannak, akik visznek magukkal élelmet és hangszert, és az egész napot a tó környékén vagy a tavat környező magaslatokon töltik. Mások néhány garasért bárkát bérelnek, és élvezik, amint szemük előtt elvonul Kína legszebb, leghíresebb tájainak egyike.

A tóhoz kötődik a Tang-, illetve a Szung-dinasztia két nagy költőjének: Po Csü-jinek és Szu Tung-pónak az emléke. Mindketten Hangcsou prefektusai voltak, az előbbi a IX. század elején, az utóbbi a XI. század végén. Az évszázadok során mesterségesen megnagyobbított tavat állandóan fenyegette az eliszaposodás és

* derelyéhez hasonló, hússal töltött főtt tészta

a vízi növények elburjánzásának veszélye. Az 1041—1048-as években kibővítették, miután e célra kisajátították az előkelő családok és buddhista kolostorok birtokában lévő parti területeket. Az 1086—1093-as években Szu Tung-po a császárhoz intézett kérvényében pénzsegélyt kért a tó megszépítéséhez, hogy az olyan legyen, mint amilyen a Tang-korban volt. „A Nyugati Tó olyan, mint az arcon a szemöldök és a szempár — írja emlékirataiban a költő. — Bűn lenne elhanyagolni." Ezt követően az udvar pappá szentelési bizonylatokat adományozott neki a szerzetesek számára (az ilyen okiratok akkoriban egyfajta papírpénzszámba mentek), s ezeket elcserélte rézgarasokra és rizsre, majd parasztokat toborzott a tó kikotrására és megnagyobbítására.[65]

1275 táján a tó kerülete több mint tizenöt kilométer, mélysége pedig három méter volt. A katonaságtól kirendelt őrök kijelölt hivatalnokok irányításával ügyeltek a rendre és a tisztaságra. A vízbe tilos volt hulladékot dobni, lótuszt vagy sulyomot telepíteni. A hangcsoui tó karbantartásával kapcsolatos évszázados törődés a Tang- és a Szung-korszakban élt kínaiak jó ízlését, a szép tájak iránt megnyilvánuló rendkívüli szeretetét bizonyítja. A legszebb fekvésű helyekre féltékeny gonddal vigyáztak, és minden építménynek harmonikusan bele kellett illeszkednie a táj képébe. Ilyen építmények a Nyugati Tó körül húzódó dombokon emelkedő pavilonok és buddhista tornyok. Többek között említsük meg a tó déli része fölött emelkedő kis kiszögellésen, a Mennydörgés Csúcson található „pagodát" a XIII. században. Ezt az ötvenhárom méter magas, nyolcszögletű tornyot 975-ben, kék színű téglákból építették.[66]

Hangcsou 1275-ből származó leírása szerint a tavon állandóan több száz különböző méretű és fajtájú vízi jármű vesztegelt. A városi csatornákon közlekedő bárkákhoz hasonló csónakok farához erősített nagy evezőt a csónakos a lábával kezel-

te,[67] de akadtak itt kerekes és pedálos gyorshajók, valamint harminc, ötven, sőt száz utas szállítására is alkalmas 30—60 méter hosszú, lapos fenekű nagy ladikok. A 6—9 méter hosszú vízi járműveken mintegy húsz személy foglalhatott helyet. E hajókat mindig a leggondosabban építették, és látható részeiket finom faragások, élénk színű festés díszítették. Menet közben „nem tapasztalt az utas erősebb mozgást, mint a szárazföldön". Minden hajónak neve volt: „Száz Virág", „Hét Ékszer", „Arany Oroszlán", „Sárga Hajó" stb. A Kis Tó (a tó egy alacsony gáttal elhatárolt része) partja mentén horgonyoztak a császár cédrusfából készült, pompás faragványokkal ékes hajói. A „Csodagombának" nevezett kolostor töltésénél veszteglő vízi járműről az a hír járta, hogy valahányszor kifut a nyílt vízre, kitör a vihar. Ezért soha nem használták, és állandóan ezen a helyen horgonyzott.

A kis hajók némelyikén énekeslányok tartózkodtak, másokat viszont úgy építettek, hogy fedélzetükön az utasok különböző társasjátékokkal szórakozhassanak (nyilacskákkal, labdával stb). A hajók akkor is megközelítették a sétálókat, ha nem hívták őket. A sétahajók soha nem pihentek, és az ünnepek idején, a 2. holdhónap 8. napján, márciusban, a 4. holdhónap 4. napján, áprilisban végén, a halottak ünnepe, április 5-e táján az előrelátók már jó előre béreltek vízi járművet. Ilyenkor 200 vagy 300 garason alul nem lehetett hajót találni. Ha az utasok a fedélzeten kívántak ebédelni, semmit sem kellett magukkal hozniuk, a hajósgazdák minden szükséges dolgot megszereztek: edényeket, italokat és ételeket. A gazdag családoknak saját sétahajójuk volt, és a magas rangú hivatalnokok némelyike szintén magánbárkán „szedte a lótuszt". A csupán egy vagy két személy befogadására alkalmas, sötétkék vitorlás kis csónakokat a legkeresettebb módon díszítették. Az említett vízi járműveken kívül sok kisebb szállítóhajó közlekedett a tavon észak-déli irányban: zöldségféléket gyümölcsöket, tyúkokat, kagylókat, virágokat, szeszes italokat,

leveseket, édességeket árusítottak, és nemigen akadt olyan árucikk, amelyet a csónakokban ringatódzó városlakók ne tudtak volna a vízen megvenni. A partok közelében horgásztak is a bárkákon, és a nyílt vízre kifutó halászhajókon szorgos munka folyt: a hajósgazdák egyike hosszú rúddal ütögette a hajótestet, hogy a megriadt halak beússzanak a hálókba. E járművek némelyikén vízi teknősöket és kagylókat lehetett vásárolni, hogy ezeket egy buddhista rítus szerint elevenen visszadobják a vízbe.[68]

Marco Polo leírása Hangcsouról sok tekintetben megfelel a Szung-korból fennmaradt kínai szövegek adatainak.

„Ezenfelül — írja Marco Polo — ezen a tavon igen nagy számú és sokféle méretű hajó és bárka látható. E sétahajózásra szánt járművek tíz, tizenöt, húsz, sőt még több személyt is képesek befogadni. Tizenöt-húsz láb hosszúak, fenekük lapos és széles, s ily módon mindig meg tudják őrizni úszóhelyzetüket. Ha bárkinek kedve támad szórakozni családjával vagy barátaival, csak ki kell választania egyet e bárkák közül: mindig található olyan, amelyen szép ülőhelyek, asztalok vannak s minden egyéb, ami vendégeskedéshez szükséges. Vízszintesen kiképzett tetejükön állva a hajósgazdák hosszú rudakkal döfködik a tó fenekét (mert a víz mélysége nem haladja meg a két lábat), hogy a kívánt irányba kormányozzák a hajót. E hajóhíd belső oldalát és a bárka belső peremeinek mindegyikét különböző színű, díszítő festés borítja. Az oldalsó ablakok tetszés szerint kinyithatók vagy becsukhatók, s így az asztaltársaság minden oldalon kinézhet, és elgyönyörködhet az előtte elsuhanó szép és változatos tájban. Egy kirándulás a tavon valóban kellemesebb szórakozás, mint bármi, ami a szárazföldön kínálkozik. Egyik oldalon teljes hosszában látható a város, és a bárkában ülő utasok megfelelő távolságból gyönyörködhetnek a számtalan palotából, templomból, kolostorból, magas fákkal beültetett és a víz-

partig elnyúló kertekből álló csodálatos panorámában. És a tavon mindig találkozhatnak más hasonló, jókedvű társasággal megrakott hajókkal, mert a városlakók legnagyobb élvezete, miután befejezték megszokott munkájukat, ha a nap egy részét hölgyeikkel vagy örömlányokkal töltik, akár ezeken a vízi járműveken mulatozva, akár a városban kocsikázva..."[69]

A keleti kapuknál sivárabb a táj: gyékényből vagy sötétszínű vászonból készült, szögletes vitorlájú tengeri dzsunkák, halász- vagy szállítóhajók horgonyoznak a partok közelében, vagy úsznak az itt két-három kilométer széles folyón. A nyílt tengeren közlekedő nagy dzsunkák a Csöcsiang torkolatát eltorlaszoló homokzátonyok miatt ritkán mennek Hangcsouig, s ezért az itt látható hajók általában kisebbek. A hat-nyolc hosszú evezővel felszerelt járművek a „széltörő" nevet viselik, s mintegy százszemélyesek. Azokat a halászbárkákat, amelyek a Csöcsiang torkolatánál és a tartomány déli partjainál hálóval halásznak, és egészen Vencsouig eljutnak, „sampan"-nak (szó szerinti fordításban: „háromdeszkás") nevezik. Ezek látják el Hangcsout tengeri halakkal, rákfélékkel. Más vízi járművek több mint kétszáz kilométert haladnak felfelé a folyón, és tűzifát meg épületfát, narancsot és mandarint, sózott halat, aszalt és friss gyümölcsöt szállítanak Hangcsouba.[70] A városiak azonban csak igen ritkán sétálgatnak ezen a vidéken, kivéve a nagy dagályhullám napjait. Ilyenkor a kavargó víz meg a hatalmas hullámverés tízezrével vonzza a kíváncsiakat.

Hangcsou városának e rövid ismertetése nem lenne teljes, ha nem említenénk meg a nyílt utcán meg a „szórakoztató negyedekben", e tágas népszínházakban, látható számtalan látványosságot (bűvészmutatványok, bábjátékok, vetített árnyjátékok, akrobatamutatványok...). Itt minden rendű és rangú ember megfordul, szünet nélkül játszanak a színházak, s éjjel-nappal táncolnak, énekelnek és zenélnek. Hangcsou olyan, mintha állandó-

an ünnepelne. Az utcák és a piacok szüntelen mozgalmassága, az élvezetek, a város fényűzése és vidámsága éles ellentéte a vidék nyomorának és a parasztok nyomasztó, egyhangú és sivár életének.

Marco Polo kifejezésével élve, kétségtelen, hogy Hangcsou a XIII. században „a világ legnagyobb és legnemesebb városa". De ne feledjük, hogy az itt uralkodó rend és szépség hosszú ideig tartó türelem eredménye. A keresztény időszámítás első századai óta a város és a tó csak lépésről lépésre győzte le a természetet. A város tehát már az embernek, az ember lélektanának és legfontosabb jellemvonásainak tanúbizonysága. Kézzelfogható bizonyítéka találékonyságának és állhatatosságának. De a város ismertetésekor felsejlik a kínai világ leglényegesebb sajátosságainak egyike: a közigazgatás figyelemreméltó szervezettsége.

A TÁRSADALOM

Egy átalakulófélben lévő világ. Kína politikai helyzete a Szung-kor előtt. A gazdasági élet hirtelen fellendülése a XI. századtól a XIII. századig. — *Az előkelők.* 1. Polgári tisztviselők. Kína közigazgatási szervezete. Hivatalnokok toborzása és pályafutása. Nepotizmus és korrupció. 2. Katonai tisztségviselők. Antimilitarizmus. A hadsereg állománya. Háború. 3. A császári nemesség és a császár. Állami nemesség. A császár rokonainak politikai befolyása. Az uralkodó rituális szerepe. — *A kereskedők.* Az állam befolyása a gazdasági életre. Fizetési eszközök. Belföldi nagykereskedelem és tengeri nagykereskedelem. Városi kereskedelem: luxuscikkeket árusító boltok; a kiskereskedelem elburjánzása; tömegfogyasztási élelmiszerek kereskedelme. Testületek. A gazdag kereskedő portréja. — *A köznép városi környezetben.* Munkaerő-felesleg. Szolgaszemélyzet és az előkelő családok élősdijei. Bolti alkalmazottak és kézművesek. Főnökök és alkalmazottak kapcsolata. Nehéz testi munkások. Vándorkereskedők. Mutatványosok. Prostituáltak. Tolvajok és koldusok. Jótékonykodás és jótékonysági intézmények. — *A parasztok.* A vidéken élő nép különbözősége. Általános nyomor és eladósodás. Mezei munka. A vidéki közigazgatás

Egy átalakulófélben lévő világ

Amint láttuk, Hangcsou városának a XII. század kezdete és a XIII. század vége között tapasztalható gyors növekedése nem csupán a XII. század első felében északról jött menekültek áradatának tulajdonítható, s nem is csupán annak, hogy az udvar ebben a városban telepedett le. Hangcsou lakosainak száma valójában nem a XII. század folyamán gyarapodott leginkább, hanem épp ellenkezőleg, a Déli Szung-dinasztia uralkodásának utolsó éveiben, 1250 és 1276 között. Ez az annyira folyamatos demográfiai fellendülés nyilván nemcsak Hangcsoura jellemző, hanem a délkeleti tartományok valamennyi jelentős városára is. Nagyon valószínű, hogy ez a városiasodás a városok és a vidék egyensúlyának egyre kiélezettebb megbomlását, a gazdasági élet mélyreható változását fejezi ki, s nyilván épp ezáltal függ össze a kinai társadalom teljes átalakulásával.

Kína politikai helyzetét a XI. századot megelőző korszakokban a következőképpen lehetne vázolni: a vezetők nagyon kicsi elitcsoportjának életmódja, gondolatvilága, sőt nyelve is azonos. Valamennyien egyazon kultúrával vannak átitatva. De e vékony réteg alatt ott rejtőzik a nép hatalmas és tagolatlan tömege, helyi szokásaival és kultuszaival, tájszólásaival és mindennapjai sajátos gyakorlatával. Kétségtelen, hogy valamennyien ugyanahhoz a civilizációhoz tartoznak, de az előkelőknek az erkölcsök és szokások egységesítésére irányuló állandó erőfeszítése ellenére Kína népessége — és leginkább a vidéki lakosság — megőrzi nagyon is kirívó regionális jellegzetességeit. A különböző tájegységek és tartományok létezése és sokfélesége, amelyet még csak hangsúlyoz a nagyvárosoktól távoli prefektúrák némelyikében található jelentős számú nem kínai kisebbségek jelenléte, alig vehető észre a kínai világ csodálatos politikai szervezettsége és a közigazgatás centralizációja miatt, de mégis

egyike a leglényegesebb történelmi realitásoknak. *Mutatis mutandis*, a kínai világ a Szung-dinasztia koráig, sőt nagymértékben még a XIII. század közepe táján is összevethető marad a középkori Európával, ahol „a művészetek és tudományok egyetlen letéteményese az egyház, a gondolat egyetlen terjesztője a latin nyelv volt, s ahol csupán a barbár folklór különböztette meg a népeket".[1]

Amikor a kínai társadalom általános struktúrája a XI. századtól a XIII. századig mégis módosulni kezd, ez annak tulajdonítható, hogy új erők léptek működésbe. A vezetők elitcsoportja és a köznép tömege között megjelenik egy roppant változatos, de nagyon tevékeny réteg, a kereskedőké, és lépésről lépésre helyet szorít magának. Ezzel egyidejűleg a vagyonosok és a kisemmizettek közötti ellentét egy olyan világban, amelyben egyre nagyobb szerephez jut a pénz, annyira kiélezetté válik, mint még soha a múltban, amikor a kínai társadalom csupán a városokban élő elitcsoportokból és a vidéki lakosságból állt. A kínai világ tehát a XIII. században sokkal bonyolultabb, mint az előző korszakokban. A nép és a vezetők közötti hagyományos megkülönböztetés igyekszik visszavetni a kereskedőket, akárcsak a múltban, a köznép soraiba, de ugyanakkor a tőke és a munka közötti, a vagyonosok és a nincstelenek közötti, hevességében újszerű ellentét a kereskedőket az elithez közelíti. A kínai társadalom e konfliktusok ellenére is látszólag megváltoztathatatlan marad egészen a modern időkig. A látszat azonban, őszintén szólva, csal: a XI. és a XIII. század között uralkodó Szung-dinasztia korában jelentkező új erők lassan korrumpálják a kínai világot, anélkül, hogy elősegítenék megújulását, idővel tényleges cinkosságot hoznak létre a vezető elitcsoportok és a vagyon birtokosai között, megrontják az írástudó-hivatalnok típus jellemét. Ilyen értelemben Kínában a Szung-kor s még inkább a XIII. század a modern idők előképe.

Kína kereskedelmi fejlődése a XI. századtól a XIII. századig egyidőben bontakozik ki az európai kereskedelem fejlődésével. A Kínában tapasztalható gazdasági fellendülés azonban nem mérhető össze a Nyugatéval. Kínában a kereskedelmi tevékenység jelentősége összefügg az ország népességével, gazdagságával, roppant terjedelmével és a technikai fejlettség magas fokával. Marco Polo túlzásai a XIII. század végén csupán a nyugati utazó meglepetéséről tanúskodnak, amikor Kínában sokkal intenzívebb kereskedelmi tevékenységet tapasztal, mint a korabeli Genovában vagy Velencében. Európa és a Távol-Kelet gazdasági életében azonban ez a hirtelen fellendülés egymástól eltérő hatásokat eredményezett. A jogszolgáltató hatóságok és hatalmak sokaságától szétszabdalt Európában a befolyásos kereskedőréteg elismertette jogait, és eredetisége teljében jelentkezett. Megszülettek a városi kiváltságok és intézmények: város és falu tartósan szembekerült egymással, s egy olyan polgárság hatalomra jutása, amely a harmadik rend előképe volt, mélyreható következményekkel járt a Nyugat sorsát illetően. Kínában ez a jelenség, gigantikus arányai ellenére, csupán a meggazdagodott kereskedők létében fejeződött ki. Mivel magyarázható a világ e két részének fejlődésében mutatkozó végletes különbözőség? Kínában akkor már egy mindenható, centralizált közigazgatás működött, s minden olyan kísérlet, amely az állam elsőbbségét fenyegethette volna, elképzelhetetlennek tűnt. Mi több, az állam a saját hasznára fordította e korszak erős gazdasági fellendülését, kereskedővé lett, és jövedelmei zömét monopóliumaiból, valamint a magánügyletekre kirótt adókból szerezte. Így tudott állandósulni Kínában az a hagyományos társadalmi életforma, amely a későbbiekben e nagy ország elmaradásának legfőbb oka lett. A tipikus családi és családi mintára kialakított kapcsolatok, amelyek a kínai világ egészéből kiterjedt rokonsági hálózatot teremtettek — ahol

az erkölcsök, szokások és törvények által előírt egyetlen ismert kapcsolatféle fűzte össze a lekötelezettet a jótevővel, a védencet a pártfogójával, a szolgát a gazdával —, végérvényesen lehetetlenné tették az egyének és a társadalmi csoportok emancipációját.

Az előkelők

1. *Polgári tisztviselők.* A kínai világ közigazgatási szervezetét az i. e. III. századtól kezdve a modern időkig egy olyan hivatalnoki kar alkotta, amelynek tagjait leginkább érdemeik alapján vagy vizsgák során választották ki. Íme, Kína furcsaságainak egyike. Ez az intézmény azonban, amelyet Európa, amikor a XIII. században tudomást szerzett róla, annyira csodált, korántsem volt megváltoztathatatlan· évszázadok folyamán sokat változott a hivatali kar toborzásának módszere, a tisztviselők létszáma, származási helye, sőt, bizonyos mértékben társadalmi összetételük is. E különböző szempontokat tekintve a Szung-kor (960—1279) fordulatot jelent a történelemben. Az az eszményi kép, amelyet a felvilágosodás százada alkotott magának Kína politikai szerkezetéről, meglehetősen távol áll a realitástól: a polgári hivatalnokok csupán néhány írástudó családból származtak, s a hagyomány szerint ezek a családok látták el az államot végrehajtó közegekkel. És ha ezek a hivatalnokok általában oly buzgón védelmezik a birodalom érdekeit, azért teszik, mert az államérdekek védelme igen gyakran saját jogaik védelmét is jelenti.

Másrészt, a bizonytalanság és morális korrupció egyik oka a császár által gyakorolt legfőbb hatalom autokrata jellege: a közigazgatási hierarchia legmagasabb szintjén a legteljesebb kegyvesztettség sújthatja teljesen váratlanul és előre

nem láthatóan a legmagasabb kegyben állókat is. Az a miniszter vagy főtanácsos, aki magára zúdítja a császár haragját, bukásakor gyakran magával rántja valamennyi pártfogoltját, a kis- és középhivatalnokok egész sorát. Az udvar állandó intrikák és összeesküvések központja, s ezekbe eléggé gyakran belekeverednek a császári család tagjai, a császárnék vagy az ágyasház heréltjei. Végül, nagy szerepet játszik az egyéni vérmérséklet, a családi hagyomány, az érdek vagy a kapcsolat, s e különböző elemek sokkal változatosabbá teszik a hivatalnokok rétegét, mintsem képzelnénk. A különálló csoportokban olykor ellentétes politikai nézetek fejeződnek ki. A Szung-dinasztia uralkodása idején a barbárok ellen folytatott háború hívei, valamint az adókkal megvásárolt béke hívei, az újítók és a maradiak ádáz harcot folytatnak, és a vezető körökben megnyilvánuló heves ellentétek alkotják e korszak újdonságainak egyikét.

A kínai birodalom közigazgatási szervezete azonban fogyatékosságai ellenére is csodálatra méltó. Íme, egy rövid áttekintés: A legfelső hatalmat a császár gyakorolja a három-öt miniszterből álló szűk tanács segítségével. Ez a tanács csaknem naponta, már a kora délelőtti órákban ülésezik, és titkos jellege vagy a protokoll hiánya miatt különbözik a nagy audienciáktól, ahol valamennyi központi hivatal jelen van. A császárhoz legközelebb álló hivatalnokok e tanácsosok után a censorok, a főhivatalok küldöttei és az akadémikusok, akiknek feladata sorrendileg a felső közigazgatás ellenőrzése, a császári határozatok végrehajtása, illetve a rendeletek megfogalmazása. Utánuk következnek a kancellária, a császári titkárság, továbbá a hivatalnokok létszáma révén a legfontosabb szervezet, a minisztériumok (a személyi ügyek, a pénzügyek, a rítusokkal kapcsolatos ügyek, a hadügy, az igazságügy és közmunkák minisztériuma) s végül a közvetlenül a császárt és a császári családot érintő kérdésekkel (kultusz és áldozatok bemutatása, lakomák, jelvények, is-

tállók, a császári magánkincstár) vagy a műszaki problémákkal, mezőgazdasággal, oktatással, csatornázással, fegyverkezéssel, külföldi kapcsolatokkal, rendkívüli bírósági döntésekkel kapcsolatos rendeletekkel foglalkozó igazgatóságok.

Végezetül említsük meg azt a két szervezetet, amelyek közül az egyik a vidéki hivatalnokok emlékiratait és folyamodványait jutattja el a császárhoz, a másik pedig gondoskodik a kormány utasításainak a prefektúrák hivatalaihoz való továbbításáról. Nagy vonalakban ilyen a központi közigazgatás felépítése. Modern szelleme és összetettsége meglepő egy olyan korban, amikor az európai országok csak nagyon kezdetleges közigazgatási formákat ismernek. Ez a közigazgatás azonban nem új jelenség: megfelelője már a VII. században, sőt már korábban is megtalálható.[2] Ami kevésbé feltűnő, de megérdemli, hogy kiemeljük, az a központi közigazgatás legfontosabb szerveinek kölcsönös ellenőrző tevékenysége. Ezenkívül az ellenőrök bírósága egyfajta állandó rendőri felügyeletet gyakorol a közigazgatás egésze fölött, mind a fővárosban, mind a prefektúrákban. Vidéken az ellenőrök bíróságától függő főbiztosok feladata a körzeteikben működő legmagasabb rangú tisztviselők ellenőrzése.

A Déli Szung-dinasztia (1127—1279) birodalma tizenhat különböző nagyságú tartományra tagolódik, s ezek mindegyike átlagban Franciaország negyed- vagy ötödrészének megfelelő nagyságú területet foglal el. Minden tartomány tíz-tizenkét prefektúrára oszlik: egy-egy prefektúra területének nagysága körülbelül két francia megye területével egyenlő, és öt alprefektúrából áll. Az alprefektúra a legkisebb közigazgatási egység. A gyéren lakott vidéki övezetekben egy-egy alprefektus hivatalához több tízezer főnyi lakosság tartozik. Ha viszont az alprefektúra részben vagy egészben magában foglal egy nagy települést, mint például Hangcsou esetében, a lakosság száma elérheti

a néhány százezret is. Ilyen esetekben az alprefektusnak több helyettese van, pályafutásuk kezdeti időszakában lévő hivatalnokok, és az alprefektúra hivatalaiban is sokkal több személy dolgozik, mint a vidéki övezetekben. De a közigazgatás helyben toborzott alkalmazottai (írnokok, raktárnokok, csendőrök, törvényszéki orvosok stb.), továbbá a megyék és falvak elöljárói, akiket a lakosság választ meg, hogy kapcsolatait szabályozza a hatóságokkal, soha nem tartoznak a tulajdonképpeni hivatalnokok, mandarinok közé. Ha tehát figyelembe vesszük az ország területének nagyságát és a közigazgatás hatáskörébe tartozó lakosság tömegét (több mint hatvanmillió fő), megállapíthatjuk, hogy a hivatalnokok létszáma igen csekély. A VIII. században mindössze néhány ezren voltak. A hivatalok fejlődése következtében 1046-ban ez a szám 18 700 főre emelkedett, ebből azonban le kell számítani hatezer katonát és a központi közigazgatáshoz tartozó több mint ezer hivatalnokot. Nyilván ugyanennyi a hivatalnokok létszáma a XIII. században is, amikor Kína elvesztette északi tartományait. Meglepő, hogy ebben a hatalmas kiterjedésű birodalomban ilyen kis költséggel fenn tudták tartani a rendet, de ennek okait a továbbiakban majd látni fogjuk.[3]

A hivatalnokok többségét vizsgák útján toborozzák. Bár egy-egy sikerrel letett hivatali vizsga nem mindig és nem azonnal vonja maga után a kinevezést. Csupán arra jogosítja fel a vizsgán sikeresen átment személyt, hogy megpályázzon egy állást a közigazgatásban. Ezek a vizsgák a szó szoros értelmében vett szigorú próbatételek, ezért szükség van ilyenkor az istenek segítségére és sugallatára is. A vizsgáknak három fokozatát ismerik: az első a prefektúrákon, a második a tartományi székhelyen, a harmadik pedig a császári palotában zajlik le. A vizsgákat háromévenként irják ki, de a fővárosban vizsgázott jelöltek arányszáma roppant csekély. Első helyre kerülni a császá-

ri palotában tartott vizsgákon oly nagy dicsőség, amely a kitüntető cím tulajdonosának a legragyogóbb és leggyorsabb pályafutást biztosítja, főképp, ha irodalmi doktorátusról van szó, mivel a doktorátusok között (irodalom, jog, történelem, rítusok, klasszikusok tanulmányozása) ez a legkiemelkedőbb. Az írásbeli dolgozatok névtelensége és hármas ellenőrzése következtében vizsgáztatáskor semmiféle csalás vagy kivételezés nem fordulhat elő. A jelöltek vizsgadolgozatát egy irodában három példányban lemásolják, s a szövegek mindegyikét két, egymástól független vizsgáztató minősíti, egy harmadik személy pedig osztályozza.

A hivatalnokok pályafutása rendszerint eléggé biztos. Balszerencsés fordulattól főképp a közigazgatás legfelsőbb köreiben lehet tartani, ahol pártszellem uralkodik, és mindenható a rágalom. De az átlaghivatalnokot, legalábbis azt, aki nem valamelyik magas rangú személyiség protekciójának köszönheti karrierjét, ritkán fenyegeti a visszaminősítés vagy az igazságtalan elbocsátás veszélye. Csakis a központi közigazgatásnak van joga kinevezni, áthelyezni vagy előléptetni hivatalnokot, de ezt csak a szükséges elővigyázatossággal hajtja végre. A fővárosban minden hivatalnokról aktát vezetnek, ebben megtalálható szolgálati minősítése, közvetlen feletteseinek jelentései az illető jelleméről, erkölcséről, különleges érdemeiről és elkövetett hibáiról. Az előléptetéseknél mindenekelőtt jellemét, energiáját, munkabírását, egészségét, bátorságát, fegyelmezettségét veszik figyelembe. Hajlamos-e a hatalmával való visszaélésre? Követ-e el hibákat? Gyermeki tisztelettel viseltetik-e szülei iránt, és hűséges-e barátaihoz? Alapvető becsületesség vagy nagyravágyás sugallja-e magatartását? Óvja-e az alája tartozók érdekeit? Okozott-e zavargásokat a körzetében túl kegyetlen vagy igazságtalan büntetésekkel, meggondolatlanul súlyos adókivetésekkel? Megvesztegethető-e? (A korrupció elv-

ben a hivatalnok kinevezését érvénytelenítő fogyatékosság.) Tekintetbe veszik a fentieken kívül az illető tapasztaltságát: gyakorlott-e a közigazgatásra tartozó ügyek intézésében, vannak-e különleges képességei? Jó irodalmárnak lenni bizonyos előnyt jelent, mivel az irodalmi tehetség a kulturáltság bizonyítéka, és nagyobb fontosságot tulajdonítanak a humán tudományoknak, mint a műszaki ismereteknek. Ezért azok a jelöltek, akik az elsők között nyerték el az irodalom doktora címet a vizsgákon, sokkal gyorsabban haladnak előre a rangsorban, s olykor már pályafutásuk kezdetén viszonylag fontos állásokba nevezik ki őket. De a hivatalnokok nagy többsége általában a prefektúrák hivatalainak legalacsonyabb beosztásaiban kezdi működését, alprefektusként egy távoli tartományban vagy az alprefektus helyetteseként. Szaktudásra nincs szükség, a legtöbb állást bármely hivatalnok betöltheti. Ily módon pályafutásuk vége felé sokan szereznek gyakorlati ismereteket a közigazgatás általános működésére vonatkozóan mind a tartományokban, mind a fővárosban. Minden állomáshelyen minimális tartózkodási időt engedélyeznek, az alprefektusok például általában két-három esztendőt töltenek egy-egy városban vagy községben. A jó hivatalnokot azonban hamarabb helyezik át, mint a középszerűt.

A hivatalnok hatvannyolcadik életévében, sőt, néha valamivel korábban vonul nyugállományba. Ilyenkor a császártól jutalomképp pénzt vagy szövetet kap. Az is előfordul, hogy a nyugállományba helyezett tisztviselő fiát vagy unokáját kedvezmény gyanánt soron kívül kinevezik, vagy pedig magát az érdekeltet nevezik ki egy tiszteletbeli állásba, s ilyenkor az e tisztséggel járó fizetés felét kegydíjként élete végéig folyósítják neki. Rendszeres nyugdíjat egyébként semmilyen esetben sem fizetnek, mivel a hagyományok értelmében a gyermekek kötelesek eltartani megöregedett szüleiket.

A vizsgák a Szung-korban (960—1279) látják el legtökéletesebben feladatukat; ugyanakkor a hivatalnokok előléptetését objektív ismérvek együttese szabályozza: ez megvédi őket minden igazságtalanság ellen, és közülük a legjobbaknak kedvez. A vizsgázó jelöltek igen magas száma — tartományonként több ezren vannak — világosan bizonyítja az oktatás elterjedtségét ebben a korban, főképp a délkeleti tartományokban (jelenleg: Csöcsiang, Csiangszu és Fucsien), ahonnan a legképzettebb jelöltek többsége származik. Jóllehet a vizsgázott személyek felerészben hivatalnokok fiai vagy unokái, a jelöltek toborzása sokkal szélesebb körű, mint a régebbi korokban, és nagyon valószínű, hogy új társadalmi rétegek előtt is megnyílhatott az írástudó-hivatalnok hőn óhajtott pályája.[4]

E képnek azonban megvan a fonákja. Nem a doktori vizsga a közszolgálat betöltéséhez vezető egyetlen út, és az előléptetések sem mindig szabályszerűen történnek. Valójában igen sok előkelő személyiség fiát, rokonát vagy barátját nevezték ki protekcióval, s gyors előmenetelüket nem saját érdemeiknek köszönhették. Nem érte el célját az ajánlási rendszer sem, amelynek elvben rejtett tehetségeket kellett volna felfedeznie, és biztosítania kellett volna az ismeretlen, de értékes munkát végző kishivatalnokok gyors előrehaladását. Az ajánlási rendszer, amely végső soron az előkelő családok pártfogoltjainak kedvezett, a nepotizmus eszköze lett.

Másrészt a központi hatalom meglehetősen gyakran áruba bocsátja a címeket és hivatalokat, hogy orvosolni tudja a kincstár állandó nehézségeit. Egy nagyon gazdag kereskedőréteg létrejötte súlyos csapást mért a mandarinok és a császári nemesség előjogaira. A hagyomány szerint valójában egész sor törvény szabályozta az öltözéket, a lakást, a jelvényeket s magát

az életmódot.[5] Az újgazdag kereskedők hatalma azonban lépésről lépésre csökkentette a hierarchikus különbségeket egyrészt a politikai hatalom birtokosai, a kivételes érdemeik jutalmául nemessé tett személyek, a császári család rokonsága, egyszóval az előkelő rétegek valamennyi tagja, másrészt a hitvány és megvetett kereskedelmi tevékenység eredményeként meggazdagodott családok között. A vagyonos kereskedők némelyike a legmagasabb rangú mandarinokkal azonos vagy magasabb színvonalú életmódot folytat. Márpedig az állam számára létszükséglet, hogy hivatalnokai felsőbbségét és tekintélyét biztosítsa.

De ez nem minden. A dinasztia uralkodásának vége felé jelentkező mongol veszedelem, az ellenséges betörések az északi tartományokba arra kényszerítik a császárságot, hogy nagylétszámú hadsereget tartson készenlétben. Az udvartartás fényűzésének költségei, Kína általános elszegényedése, kereskedelmi mérlegének deficitje rohamos inflációt idéz elő, és az államkincstár drámai válságba kerül. A túl sok hivatalnokot rosszul fizetik. Ezért a korrupció napról napra terjed, s nemcsak a helyben toborzott kishivatalnokok körében, ahol ez a kór minden időben dühöngött, hanem a közigazgatás legmagasabb szintjén is.

Bizonyítékképp elegendő lesz egy példa. Hangcsouban működött egy gyógyszerkészítő laboratórium, s termékeit a köznép számára gyártotta. Ennek a XII. század elején alapított intézménynek évenként több száz millió garast kitevő segélyt előlegezett a pénzügyminisztérium, s ezt az összeget később a császár magánpénztára térítette vissza. A létesítmény adminisztratív személyzete, valamint a gyógyszerkészítők állami tisztviselők és alkalmazottak voltak. E jótékony célú intézményben azonban szégyenletes üzérkedés folyt. Az ott készült gyógyszereket folyamatosan lopkodták, és csalárd módon más szerekkel he-

lyettesítették. Amint egy-egy gyógyszer elkészült, az udvari tisztviselők és „mindazok, akik valamiféle hatalommal rendelkeztek", azonnal megkaparintották. Az udvar ezekről az üzelmekről mit sem tudott —, írja egy kortárs —, de ha tudott is volna, akkor sem akadályozhatta volna meg e szélhámosságokat. Így tehát —, folytatja —, bár elvben jótékonyságról volt szó, a köznéphez e gyógyszerekből egy szemernyi sem jutott el.[6]

A Kína délkeleti városaiban, de főképp Hangcsouban folytatott fényűző élet új szükségleteket teremtett. Az előkelők általában igyekeznek növelni jövedelmüket. Számos tisztviselő, a hierarchia minden szintjén, a császári család tagjai, a palota heréltjei kereskedelmi jellegű vállalkozásokba fektetik tőkéjüket. Elvben a hivatalnokoknak tilos minden effajta tevékenység. De álnéven nyugodtan, a leleplezés veszélye nélkül üzérkedhetnek. Egy 995-ből származó rendeletből megtudjuk, hogy bizonyos tisztviselők, kereskedelmi ügynökök közvetítésével, idegen országokkal kereskedtek.[7] A zálogházak, amelyekből 1275-ben több tucat működött Hangcsouban és külvárosaiban, igen jól jövedelmeztek.

A zálogház indiai eredetű intézményét buddhista szerzetesek honosították meg Kínában, hogy ezzel is megszilárdítsák egyházuk gazdasági hatalmát; olykor pedig ily módon akarták gyarapítani saját vagyonukat. De Hangcsouban a buddhizmus befolyása kevésbé volt érezhető, mint például a szomszédos Fucsien vidékén, ahol az oktatást, a közmunkákat, sőt a tartomány pénzügyeit is a buddhista közösségek támogatták. Ezért a hangcsoui zálogházak tulajdonosai világi személyek, egy kortárs kifejezése szerint: „hatalmas és gazdag családok", vagyis minden bizonnyal az előkelő társasághoz tartozók (a császár rokonai, a palota heréltjei, magas rangú tisztviselők), valamint meggazdagodott kereskedők.[8]

A busásan jövedelmező befektetések másik típusához tartoz-

tak a város északi részében épült, jól őrzött és tűzbiztos raktárak. Tulajdonosaik, az előkelő családok, a császárné és a gazdag heréltek e raktárakat igen magas áron adták bérbe, ugyanis a tolvajok meg a tűz elleni biztonságot már csak azért is drágán kellett megfizetni, mivel ez a két csapás igen gyakori volt.[9] Sőt, bizonyára sok lakóépület volt Hangcsouban, kiadó hónapos szobákkal a köznép számára, és sok üzlethelyiség, amelyek tulajdonosai az előkelő rétegekhez tartoztak, s közöttük valószínűleg számos tisztviselő akadt. Végül Hangcsouban a központi közigazgatás magas rangú személyiségeinek némelyike a várostól északra, a Jangce folyása és a Csöcsiang torkolatöble között hatalmas földbirtokokkal rendelkezik. Jelenlétük az udvarban befolyásolja a császári politikát: a földreformra vonatkozó minden tervezet makacs ellenállásukba ütközik. Egyes tisztviselők magánvagyona nemcsak azt teszi lehetővé, hogy szerény fizetésük ellenére gondtalanul és jómódban éljenek, de mindinkább függetleníti őket az államtól. Ezzel egyidejűleg magánérdekeik összeütközésbe kerülhetnek a birodalom általános érdekeivel.

A mandarinok rétege züllésének jelei tehát világosan megmutatkoznak a Szung-dinasztia uralkodásának korában, pontosabban a XIII. században. A családi kapcsolatok és a pártfogoltjaikkal kialakult kapcsolat ereje, az egymással vetélkedő csoportok harca az udvarban, a meggazdagodás vágya, a korrupció terjedése idézi elő e viszonylagos lealacsonyodást. A doktori vizsgák azonban egyre több jelöltet vonzanak. Polgári hivatalnoknak lenni annyit jelent, mint megnyitni a tisztelet és megbecsülés útját a tisztviselő egész családja előtt. Semmiféle más pálya nem nemesebb és nem irigyeltebb ennél. Egy érdemes hivatalnoknak még arra is van némi esélye, hogy halála után posztumusz rangot kapjon, vagy életrajza bekerüljön a dinasztikus évkönyvekbe. De síremléke mindenképp tartós

tanúságként őrzi dicsőségét, s e dicsőség visszfénye majd beragyogja leszármazottait.

Az írástudó-hivatalnokok, a csoportjukon belül mind gyakrabban jelentkező ellentétek dacára, közös érdekeik védelmében összetartó kis kasztot alkotnak. Irodalmi és művészeti kultúrájuk, jó modoruk és udvariasságuk, végül kiváltságaik megkülönböztetik őket a köznéptől, amelynek tagjai iránt határozottan atyáskodó magatartást tanúsítanak. Közülük sokan többé-kevésbé ismerik egymást, akár mint egykori felettesek és beosztottak, akár mint hajdani diáktársak. Még szorosabb, előbb kötelékek egyesítik azokat, akik ugyanabban az esztendőben vizsgáztak, és szerezték meg a doktorátust. Sőt, a sikeres vizsgát tett jelöltek és vizsgáztatóik között kialakuló kapcsolatok éppolyanok, mint amelyek a tanárokat és tanítványaikat, a szülőket és gyermekeiket fűzik egymáshoz. Az úton lévő hivatalnokot kollégái meleg barátsággal vagy választékos udvariassággal fogadják. Érkezése, ottléte, elutazása megannyi alkalom a lakomázásra, s ilyenkor mindenki kibontakoztatja lendületes irodalmi stílusát.

2. *Katonai tisztségviselők.* A polgári hivatalnokok tekintélye csaknem teljesen elhomályosítja a katonai tisztviselőkét. Az a tény, hogy a hadsereg ilyen kis helyet foglal el a XIII. századbeli Kína társadalmában, kétségkívül néhány, a távoli múltba visszanyúló általános tendenciával magyarázható, valamint azokkal a történelmi feltételekkel, amelyek a Szung-dinasztia korában fokozták az írástudók körében hagyományos antimilitarizmust. Természetesen, a haditudományokkal szemben tanúsított megvetés és bizalmatlanság kezdetben megfelel a minden civilizációt jellemző választások egyikének, ha azok kapcsolatban vannak az emberi tevékenység olyan koncepciójával, amely inkább hangsúlyozza a rítusokat és

a morált, mint a közvetlen beavatkozás formáit. Ami a történelmi okokat illeti, azok viszonylag újak: a politikai szükségszerűségek és a központi hatalom gyengesége már a VIII. század közepén arra késztette a Tang-dinasztiát, hogy a hatalom mind nagyobb részét engedje át a tartományok katonai főnökeinek.

A polgári hatalomnak ez a visszahúzódása a zavargások és háborúk hosszú sorát vonta maga után, egészen a X. század végéig, a Szung-dinasztia uralomra jutásáig. A Szung-császárok és az írástudó osztály képviselői a balszerencsés tapasztalatok következtében óvatosakká váltak, és következetesen ellenezték a katonai hatalomnak kedvező túlságosan liberális politikát. A tábornokok még az ostromlott városokban is a helyi tisztviselői állományhoz tartozó polgári hivatalnokok vagy az udvar által külön e célra kiküldött császári biztosok fennhatósága alá tartoztak. Másrészt bizonyára egy másik tényező is hozzájárult, hogy a polgári hivatalnokok lenézzék azt a társadalmi csoportot, ahol az irodalmi kultúránál többre becsülték a fizikai képességek fejlesztését; a katonai tisztségviselők többsége ugyanis kevésbé nemes családból származik, mint a polgári hivatalnokok. Közülük némelyek népi, paraszti sorból kerülnek ki. Civilek és katonák általában nem hajlandók egy tálból cseresznyézni. Végül a nép, amelynek körében gyakran születnek elhivatott katonák, az a nép, amely katonát ad a hadseregnek, maga is mélységes ellenszenvet táplál a katonanépséggel szemben. Azt tartják, hogy tisztességes ember nem megy katonának, és tény, hogy a VIII. század végétől, amióta a seregek nem sorozottakból, hanem zsoldosokból állnak, a katonaságot elsősorban a lakosság söpredékéből toborozzák. A csapatok fegyelmezetlenek, s mert a katonák tudatában vannak az őket körülvevő megvetésnek és ellenséges érzületnek, visszaélnek erejükkel és hatalmukkal.[10] Amikor közeli vidé-

ken dúl a háború, és nehézségekbe ütközik az ellátás, kifosztják a falvakat. Ilyenkor a baráti csapatoktól éppúgy félnek az emberek, mint az ellenségtől. A falusiak szemében a bandita vagy a katona egyre megy. „Gyűlölik a katonák látványát — írja Marco Polo —, a Nagy Kán testőreit sem kivéve, és őket teszik felelőssé királyaik és kormányzóik elvesztéséért."[11]

A Szung-dinasztia uralkodása idején nagyon is általánossá vált antimilitarizmus ellenére azonban szüntelenül növekedett a kínai seregek jelentősége, és fegyverzetük is egyre tökéletesedett. A hadsereg állománya 960-ban 378 000 fő volt, s ez a szám 1000-ben 900 000-re, majd 1041-ben 1 259 000 főre emelkedett. A Déli Szung-dinasztia (1127—1279) a szárazföldi hadsereggel párhuzamosan kifejlesztette haditengerészetét is a tengerpart és a Jangce menti városok védelmére. A haditengerészet állománya 1130-ban 11 hajóraj és 3000 ember, 1174-ben 15 hajóraj és 21 000 ember, majd 1237-ben 22 hajóraj és 52 000 ember.[12] A gyalogosokból, valamint bőr- és fémpáncélzattal védett lovasokból álló szárazföldi hadsereg katonái kitűnően kezelték az íjat és a számszeríjat, és megtanulták a vívást, a birkózást és az ökölvívást. A több tucat vagy több száz harcos által kezelt tizenhatféle, különböző méretű ostromgép kőtömböket, olvasztott fémet, mérgezett golyókat és bombákat zúdított az ellenségre. Ámbár az ágyút akkoriban még nem ismerték, mind gyakrabban használtak különböző lőfegyvereket. 1130-tól kezdve például a hadidzsunkákat robbanó bombákat vető katapultákkal szerelték fel.[13] Ha Kína hadtörténetét ma még rosszul ismerjük, ennek oka a fennmaradt szövegek hallgatása vagy szűkszavúsága, továbbá az a tény, hogy csaknem valamennyi értesülésünk a polgári hivatalnokok sajátos világából származik.

Senkit ne tévesszen meg az, hogy az írástudó történészek ily kevés figyelmet szenteltek a katonai kérdéseknek. A nagyon

elterjedt véleménnyel ellentétben, a kínai hadtörténet az emberiség történetének egyik legmozgalmasabb és legvéresebb fejezete. A történész számára egyetlen szó is elegendő a legszörnyűbb események összegezésére. Mint ahogy az „árvíz" szó egy olyan természeti csapást jelöl, amelynek során több ezer személy pusztul el, és szörnyű éhínség a következménye, úgy az olyan megszokott formula, mint „egy város elfoglalása" borzalmak tömegét és hallatlan hősiesség megnyilvánulásait takarja. Minden háborút, akár bel-, akár külháború, tömeggyilkosságok és iszonyú kegyetlenkedések kísérnek. Valamennyi azonos séma szerint zajlik le: tűzzel-vassal pusztítják a falvakat, és hosszú ideig ostromolják a falakkal körülzárt városokat. A kerekes létrák és ostromgépek, az ostromlépcsők lehetővé teszik, hogy az ostromlók a falak tetejére kapaszkodjanak, miközben szájukban pecket szorongatnak, nehogy hangot adjanak. Gyújtónyilakkal lángba borítják az ostromlott város házait, és mindent felégetnek maguk körül. A gyakran szinte bevehetetlennek tűnő városokat általában csak nagy türelemmel és ravaszsággal tudják elfoglalni. Győzelem esetén sértetlenséget ígérnek, vagy a város teljes lerombolásával fenyegetődznek, a városfalak tövében kiáltványokat olvasnak fel, és nyílvesszőkre tűzött röplapokkal igyekeznek meggyengíteni az ostromlottak harci szellemét, álruhát öltve próbálják elhitetni az ellenféllel, hogy közülük valaki megadta magát, vagy kémeket küldenek az ellenség soraiban keletkezett ellentétek kipuhatolására és kihasználására.

Annak ellenére, hogy a Szung-dinasztia uralkodása folyamán igen gyakran háborúskodtak, hogy a XIII. század közepén a mongolok megszállták Szecsuan tartományt, hogy a barbárok betörtek a Jangce középső folyása mentén lévő városokba, az írástudó hivatalnokokat csak vajmi kevéssé foglalkoztatták a katonai kérdések. Az olyan hatalmas birodalomban,

mint Kína, az ellenséges betörések okozta pusztítás mindig korlátozott, és a háború szörnyűségei, mind vidéken, mind a városokban, többnyire csak a köznépet érintik. Az 1275—1279-es években bekövetkezett összeomlásig az alacsonyabb státusban tartott katonák a polgári állományú tisztviselők beosztottjai és alárendeltjei maradnak. Bár részei a császári közigazgatásnak, összességükben mégis az előkelők rétegének csak a peremén helyezkednek el.

3. *A császári nemesség és a császár.* Ezeket az előkelő rétegeket valójában és főképp azok az írástudó családok alkotják, amelyek a polgári tisztviselőket adják az államnak. A Szung-dinasztia uralkodásának idején, a XIII. században sokkal többen vannak — nyilván több tízezren —, mint az előbbi dinasztiák korában. E családok többsége a délkeleti tartományokban telepedett le. Közülük sokan gazdagok, és hatalmas földbirtokok tulajdonosai. Helyileg nagy befolyással rendelkeznek, és közhivatalt betöltő tagjaikon keresztül az egész birodalom politikáját befolyásolják. E családokon kívül az előkelőkhöz kell számítani a császár egyenes ági és távoli rokonait. Ezek egyfajta nemességet alkotnak, amelynek egyébként nem megváltoztathatatlan hierarchiáját a császár szabja meg.

Másrészt, bizonyos polgári vagy katonai tisztviselők, akik különleges érdemeikért vagy csupán császári kegyből kaptak nemességet, olyan személyiségek, akiknek nincs hivatalos tisztségük, de sikerült megszerezniük az uralkodó kegyét, valamint a császár magas rangú ágyasainak családjai is bekerülnek e született nemességbe, s annak úgyszólván nyúlványai. Mindazok, akik a császárral való rokonságuk folytán nemesek vagy csupán császári kegyként kapták nemességüket, az udvartól többnyire igen magas fizetést húznak, illetve nemesi címükkel egyidőben császári rendeletre földjáradékot élveznek. Mind a neme-

sek, mind a magas rangú hivatalnokok jogi privilégiumokkal rendelkeznek, ezek kivonják őket az általános igazságszolgáltatás hatálya alól, és közönséges ügyekben tényleges mentességet biztosítanak számukra. Egy XI. századból származó történetből megtudhatjuk, meddig terjedt ez a mentesség. A történet egy Fan Vej nevű kalandorról szól, aki azzal kérkedik, hogy egy régen elhunyt előkelő személyiség közeli rokona, s hogy ezt az állítását alátámassza, nagyanyját a neves halott sírjába temetteti. Évtizedekig kivonja magát az egyszerű emberekre kirótt közmunkák alól, és bűnt bűnre halmoz. Amikor arra ítélik, hogy a határvidéken teljesítsen szolgálatot, megvásárolja felmentését. A fővárosban emiatt nagy a felháborodás, de senki sem mer szólni. A legfelső bíróság egyik tisztviselője mégis felülvizsgálja az ügyet, s már csaknem befejezi leleplező jelentését, amikor kézhez kapja az áthelyezésére vonatkozó parancsot. Végül is az ellenőrök bírósága teszi ártalmatlanná a bűnöst, mivel ez a testület nyilván védettebb a rejtélyes befolyások és a korrupció ellen.[14]

Milyen befolyást gyakorol a magas rangú nemesség az udvarra? A császárnék, a császár kedvenc ágyasai, a hercegnők és hercegek, ha közvetlenül nem is vesznek részt a közügyek intézésében, befolyást gyakorolhatnak a császári döntésekre. Bár titokban mesterkednek, mégis hatékonyak. Az udvar különösképp kedvez az intrikáknak és összeesküvéseknek. A császári család tagjainak és a császár oldalági rokonainak becsvágya és egyéni érdekei hol összeütköznek a legfelső közigazgatás érdekeivel, hol épp ellenkezőleg, egyeznek bizonyos hivatalnokcsoport politikájával. Néhány enyhítő tényezőtől eltekintve, mint amilyen a magatartás rituális formáihoz való ragaszkodás vagy a birodalom legfőbb érdekeit megszemélyesítő hivatalnoki testület jelenléte, a hangcsoui császári palotában egy keleti udvartartás légköre uralkodik.

E politikai befolyáshoz hozzájárul a vagyon szerezte hatalom, mivel a császár közeli rokonai valamennyien igen magas jövedelemmel rendelkeznek. A XIII. században például a hercegek többsége, akik Hangcsou északi részében laknak, rendkívül fényűző életmódot folytatnak. A nemesi körök, de különösen a palotahölgyek és a heréltek rendkívül haszonlesők, és szenvedélyes nyereségvágy fűti őket. E hagyományos jelenségre a történelem során sok bizonyítékot lehetne találni. Említettük, hogy a Hangcsou északkeleti részében épült raktárak egy része császárnék és gazdag heréltek tulajdonában van, akik az épületeket bérbe adják az átutazó vagy a városban lakó kereskedőknek. Kétségtelen, hogy ezek a magas rangú személyiségek Hangcsouban és a város környékén még egyéb jövedelmi forrásokkal is rendelkeznek. A császári nemesség a birtokában lévő tekintélyes vagyon és az őt körülvevő fényűzés következtében vitathatatlan befolyást gyakorol a kínai közgazdaságra, és különösképp Hangcsou gazdasági életére.

Hátra van még a birodalom legmagasabb rangú személyisége. Kettős jellege van: első a nemesek között, s ezzel egyidejűleg ő áll a közigazgatási hierarchia élén. Benne összegeződnek rokonainak és az írástudó hivatalnokoknak ellentmondásos törekvései. Az előkelő társadalom e két eleme között őrlődő császár olykor döntőbírónak látszik, de gyakrabban inkább az előkelők közötti ellentétek és vetélkedések játékszerenék. Végső soron e mindenható személyiség politikáját a versengő csoportok harca határozza meg. Ténykedései különbözőségében felismerhető jellegének kettőssége. Mint a nemesség feje, ő határozza meg rokonai, valamint az általa kiválasztott és nemesi rangra emelt személyek rangját, címét és járandóságát. Mint államfő, kinevezi, és áthelyezi a hivatalnokokat, rendeletekkel dönt a birodalom általános politikájáról. Rituális ténykedései egyrészt családját, őseit és

dinasztiáját, másrészt a birodalom egészét érintik. De valamennyi ténykedése alapvető kettősségről tanúskodik, s többnyire nem lehet megállapítani, hogy magánszemélyként vagy közéleti személyiségként cselekszik-e. Ezt a fogalomzavart az uralkodó vallási felelősségének archaikus jellege okozza, amely az egész császári rituálében benne foglaltatik. A nagy elemi csapások alkalmával a császár szokás szerint töredelmesen megbánja bűneit. Az 1201-ben több mint ötvenezer hangcsoui házat elpusztító nagy tűzvész után például, a legősibb rítusokhoz híven ragaszkodó uralkodó bezárkózott lakosztályaiba, csökkentette étkezéseinek fényűzését, s rendeletet adatott ki, amelyben fogyatékos erényűnek vallotta magát.[15]

Valójában mindaz, ami az uralkodóból kisugárzik, többékevésbé szent jellegű, a pozitív akcióterv és a vallási akcióterv soha nem különböztethető meg egymástól világosan. A császár feladata lényegében a rangok és a nevek, az idő és a tér meghatározása. Ebben az értelemben egy hivatali rang adományozásának, amely realizálja egy hivatalnok áthelyezését vagy kinevezését, nincs nagyobb „politikai" jelentősége, mint annak a rítusnak, amikor hivatalos nevet adományoznak valamely istenként tisztelt ókori bölcsnek vagy egy bizonyos szent hegynek. De épp ezáltal a látszólag legvallásibb jellegű ténykedéseknek mégis fontos politikai tartalma van. Ilyen például egy amnesztia meghirdetése, a dinasztikus korszak nevének megválasztása, az évszakok rituális bevezetése, a naptár megszerkesztése, az uralkodó által bemutatott különböző áldozatok: íme, ahány bizonyítéka a császári felségjognak, annyi eszköze a kormányzásnak. Egyszóval a császár, aki egy személyben és egyidejűleg az írástudók patrónusa és a dinasztia feje, a rítusok és az írás hatalmánál fogva, pecsétjeinek erejénél fogva uralkodik.

A kereskedők

Kína kereskedelmi elhivatottsága már a XI. és a XII. században megnyilvánul. Az ezt követő időkben ez a kereskedőszellem marad a kínaiak egyik legfőbb tulajdonsága. Tény, hogy ebben az elhivatottságban, amely oly kevéssé egyezik Kína hagyományos etikájával, kezdetben a többé-kevésbé véletlen körülmények együttese fedezhető fel. Mindenekelőtt az északi barbárok nyomása, majd az északi tartományok megszállása, Dél-Kína gazdasági fejlődése — mivel ez a terület, a Jangce nagy útvonalának köszönhetően, sokkal megfelelőbbnek bizonyult a kereskedelmi forgalom számára, mint Észak-Kína (megjegyzendő, hogy a túl gyors sodrású Sárga-folyó nemigen hajózható), — a Jangce alsó folyása mentén elterülő síkságokon már korábban megépített, az északi nagyvárosok és tartományok vízellátását biztosító csatornák léte, végül a délkeleti és déli tengerpart, amely csaknem háromezer kilométer hosszúságban kiválóan alkalmas a part menti és a tengeri nagykereskedelmi hajózásra. Dél-Kína kereskedelmi életében nagy szerepet játszottak az arab és perzsa kereskedőket csábító, már régebben meglévő, Kantonba, Csüancsouba (Zaytun), valamint a Jangce mentén és a belső országrészekbe vezető kereskedelmi útvonalak.

De nem csupán földrajzi és történelmi okok játszottak közre: a XII. század közepe táján, vagy legalábbis a végén, tengeri utazásokon, felhős időben, használni kezdik a geomantiában (földjóslás) már régóta ismert iránytűt. Csillagászati és tengeri térképeket adnak ki, s a mélytengeri hajók építésének technikája is határozott fejlődésnek indul. Végül, az intézmények terén, a kereskedelmi váltók forgalomba hozatala és az asszignáták kibocsátása nagyban hozzájárult Kína kereskedelmének rendkívüli kibontakozásához a XI. századtól a XIII. századig. Ki

tudja? A nagykereskedelem hatalomra jutása a Távol-Keleten, távoli visszahatásai révén, talán kezdete volt annak a gazdasági fellendülésnek, amely ugyanabban a korszakban oly élénken érződött az európai országokban.

De máris megemlítjük az akkori kínai közgazdaság egyik legfontosabb jellegzetességét: bizonyos tömegfogyasztási termékek forgalma csaknem teljesen a hatóságok közvetlen ellenőrzése alatt áll. Mivel pedig ezeknek a termékeknek az ára hat a kereskedelem egészére, végső soron az egész kínai kereskedelem menetét az állam szabályozza. Ez a helyzet bizonyára ártott a magánkereskedelemnek, de talán hasznos is volt számára. Azonkívül, hogy sok kereskedő nagy vagyont szerzett a közigazgatósági hatóságoktól (jövedékek és hadbiztosságok) kapott megrendelések révén, az az általános ellenőrzés, amelyet az állam gyakorolt az árak és a fizetési eszközök volumene fölött, bizonyára üdvösen befolyásolta a kínai közgazdaságot.

Tény, hogy a XII. és a XIII. században a magánkereskedelem, az állami konkurrencia ellenére, rendkívül virágzik. Hangcsouban a kereskedelmi irányzatok sokasága bizonyítja e város gazdasági tevékenységének intenzitását. A kereskedelemnek itt négy különböző formája létezik: az állami kereskedelem, a folyami és tengeri nagykereskedelem, a luxuscikkek kereskedelme és a tömegfogyasztási élelmiszereket árusító városi kereskedelem. Hangcsou a kereskedelmi tevékenység e változatosságát fővárosi voltának, földrajzi helyzetének, az ott élő emberek egy része mérhetetlen gazdagságának, végül a lakosság nagy lélekszámának köszönheti. A kereskedő kifejezés kényelmesen hangzik, de talán megtévesztő lehet: végeredményben nem állítható, hogy Hangcsouban létezik egy egységes kereskedőréteg. A város legmódosabb nagykereskedői és a népi negyedek kis boltosai között a vagyoni helyzet minden elképzelhető fokozatát megtaláljuk. Különböző típusú és különböző kategóriájú kereskedők

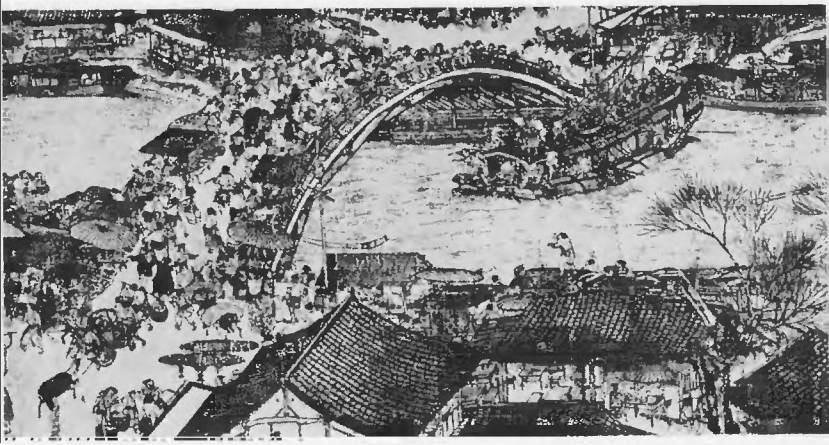

1—2. FELFELÉ A FOLYÓN EGY TAVASZI ÜNNEPEN
Csan Ce-tuan (Szung-kor, XII. sz.)
selyemre festett színes tekercsképe (részletek)

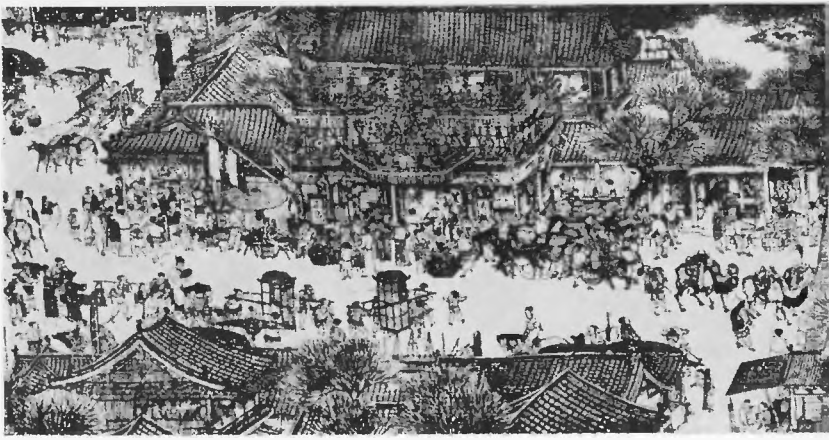

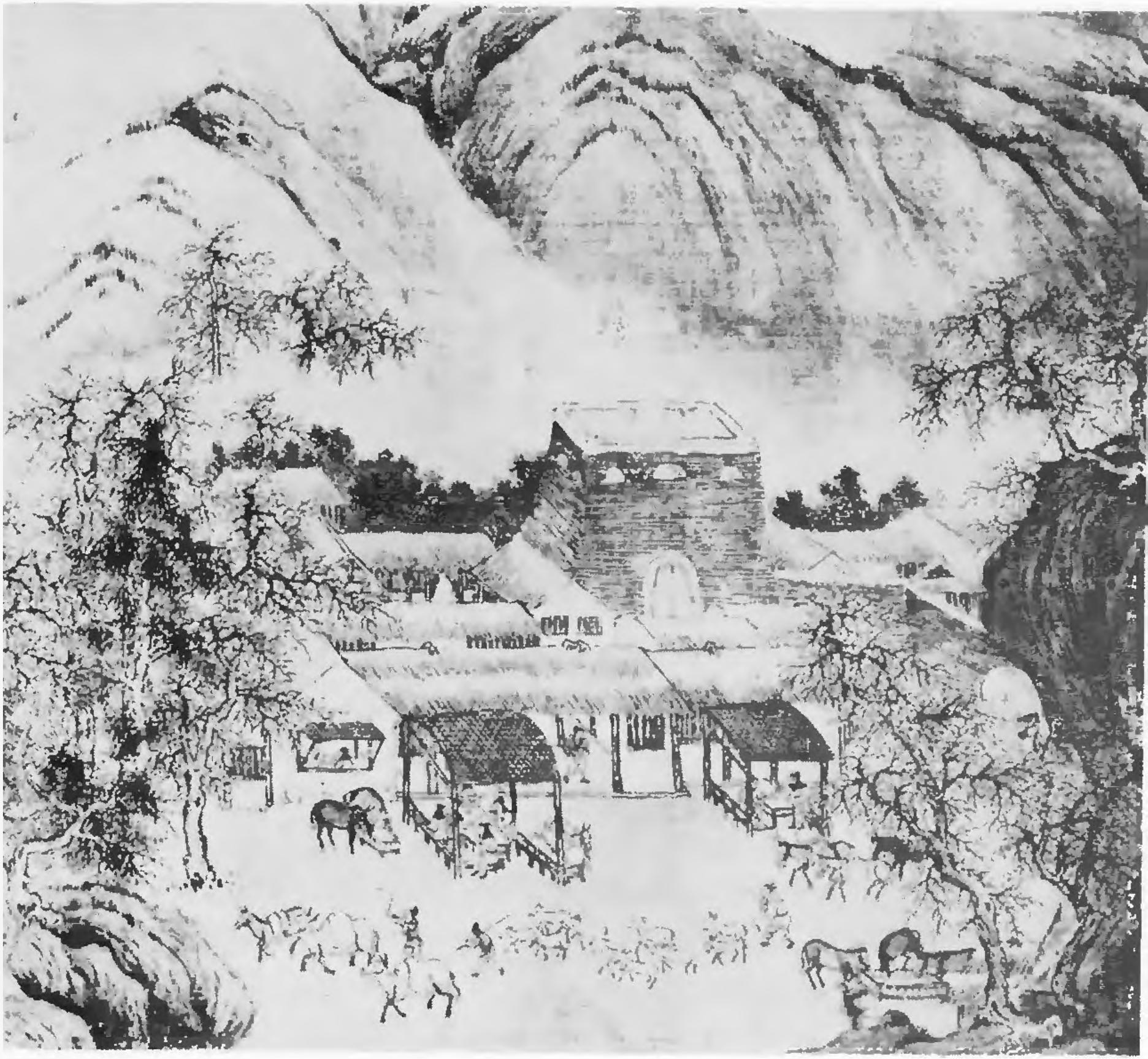

3. HAZATÉRÉS

A Festő Akadémia egy tagjának (Szung-kor) tusfestménye

4. RÉGISÉGEK TANULMÁNYOZÁSA
Liu Szung-nien (XII. sz. vége, XIII. sz. eleje)
festménye selyemre

5. ZENEHALLGATÁS

Csou Ven-csü (X. sz.) festménye nyomán

6. TANG HERCEG PALOTÁJA
Ismeretlen festő (Szung-kor)
festménye selyemre, színes

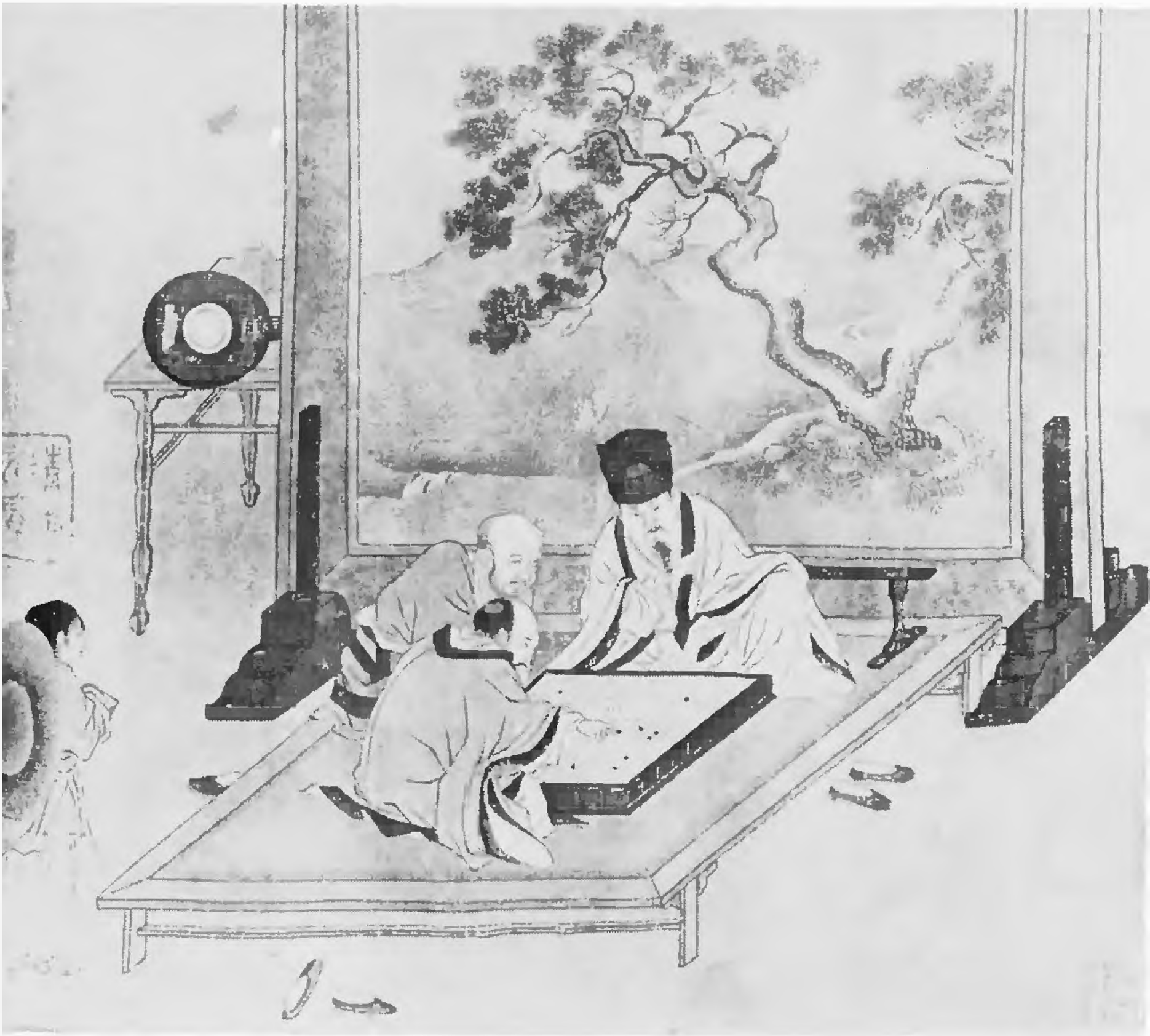

7. SAKKOZÓK
Ismeretlen festö (Szung-kor) festménye
selyemre, színes

8. HÖLGYEK (ÁGYASOK) TÜCSÖKKALITKÁKKAL
(v. ŐSZI ÖRÖMÖK A PIHENŐ PALOTÁBAN)
Ismeretlen festő (Szung-kor) színes,
selyemre festett albumképe

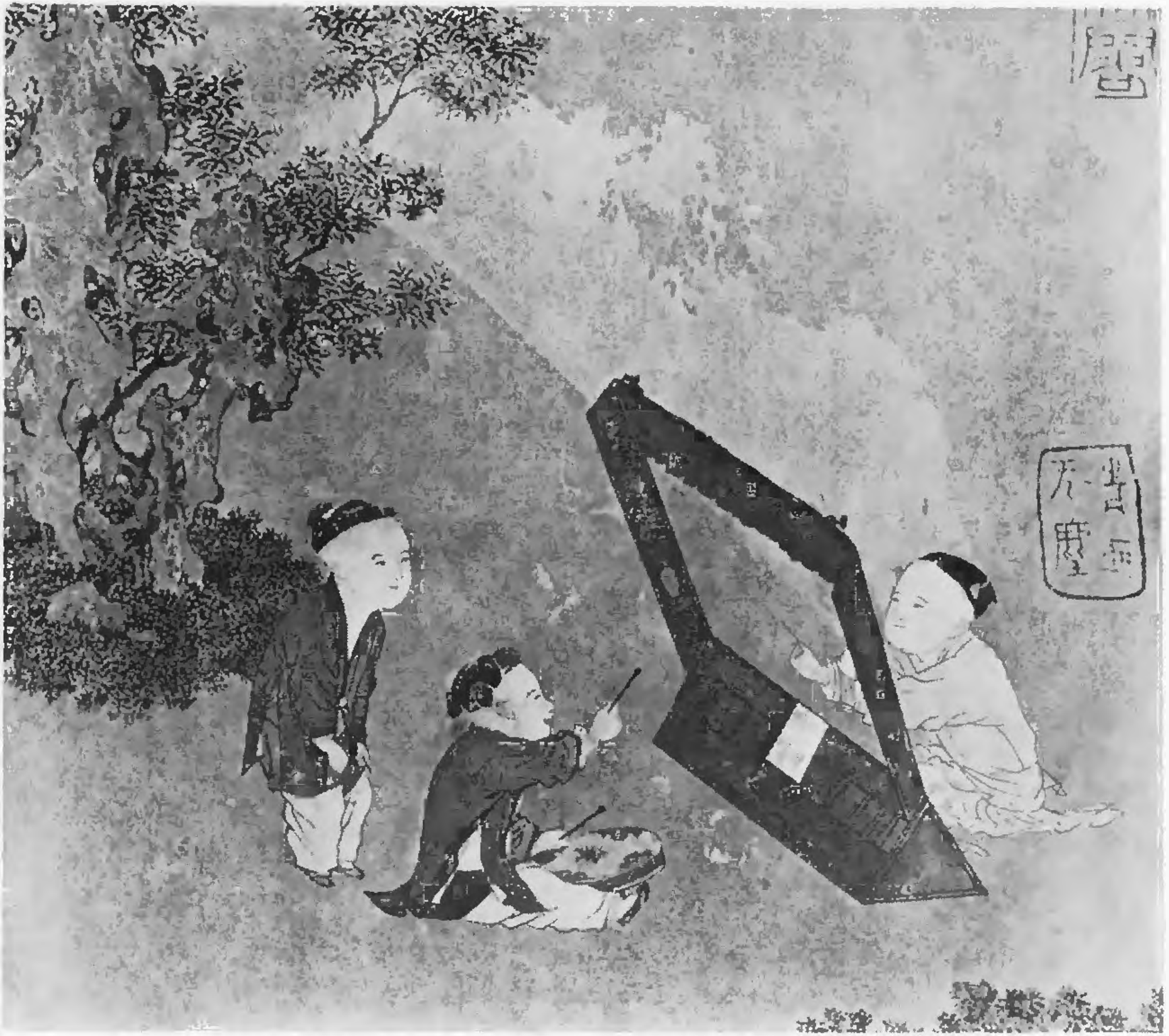

9. BÁBOZÓ GYEREKEK
Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye
selyemre, színes

vannak, s bizonyos, hogy a hajókkal rendelkező tengeri kereskedelmi vállalat dúsgazdag tulajdonosa megbotránkozott volna, ha összetévesztik egy külvárosi kis szatóccsal.

Mielőtt azonban a kereskedelem és a kereskedők különböző típusait elemeznénk, néhány szót kell szólnunk a fizetési eszközökről. A Tang-dinasztia (618—907) uralkodása idején az udvart, a közigazgatást és a hadsereget a parasztokra kirótt, természetben beszolgáltatott adókból tartották fenn. A Szung-császárok korában (960—1279) az állam a közvetett pénzadóztatás formáit részesítette előnyben (kereskedelmi illetékek, szállítási jogdíjak, állami jövedékek stb.) De nemcsak az állam, hanem a magánszemélyek is csaknem kizárólag a pénz használatához folyamodtak kereskedelmi és egyéb ügyleteik lebonyolításakor. Akár a hivatalos műhelyekben vert ércpénzek volumenéről van szó, akár a különböző típusú asszignátákról, amelyeket kezdetben, magánjelleggel, gazdag családok, majd ezt követően a közigazgatási hatóságok bocsátottak ki, a fizetőeszközök gyarapodása mindenképp egyike e korszak legfeltűnőbb gazdasági jelenségeinek.

Hangcsou piacain és boltjaiban általában garast használnak a vásárlásnál. A garas kerek rézpénz, közepén négyszögletes nyílással. Egyik oldalán négy írásjegy látható. A X. század végén és a XI. században ez a felirat csak annyit jelentett: „a Szung-dinasztia forgalmi értéke". A XIII. században viszont már a kibocsátás korszakát jelölte. Például a *csing-ting* korszakban (1260—1264) öntött garasokon a következő felirat állt: „A *csing-ting* korszak alapértéke". Az állami számvitelben az egyetlen elfogadott pénzegység az ezer garasból álló pénzfüzér: az érméket a közepükön lévő négyszögletes nyíláson átfűzött zsinór tartotta össze. A kereskedelemben viszont a

szokásos egység a „százas", ami valójában mindig száznál kevesebb garasból állt. A „százas" már Kajfengben, az Északi Szung-dinasztia fővárosában is hivatalosan 77, az általános üzleti forgalomban azonban csak 75 garasból álló pénzfüzér volt. Ráadásul az árfolyam az árucikkek jellege szerint változott, és minden kereskedőtestületnek külön árfolyama volt. Ha például valaki halat, zöldségfélét vagy sertéshúst vásárolt, a „százas" árfolyama 72 volt, aranynál és ezüstnél 74, gyöngyöknél és ékszereknél, valamint a szolgálólányok bérének kiszámításakor 68, az írásbeli munkák díjazásakor csupán 56 garas. Hangcsouban, a Déli Szung-dinasztia (1127—1279) uralkodásának kezdetén a „százas", mint a kajfengi piacokon hivatalosan elfogadott egység, 77 garasból állt. A dinasztia uralkodásának végén azonban ez az egység már csupán 50 garas.[16]

Kínai garas a sao-ting korszakból (1124—1233)

Eredeti nagyság
(Cernuschi Múzeum)

A garas nagyon csekély értékű aprópénz, a köznép alacsony életszínvonalának megfelelően: az Északi Szung-dinasztia uralkodásának idején egy garas értéke hozzávetőlegesen a 37,301 gramm súlyú ezüst uncia ezredrészének felelt meg. A garas használata ráadásul roppant kényelmetlen, mivel egy ezergarasos pénzfüzér súlya több mint három kilogramm.[17] A kényelmet-

lenséghez hozzájárul a súlyos rézhiány is, amelyet még fokoz az a tény, hogy a Szung-dinasztia uralkodása folyamán a garasokat Kínából idegen országokba exportálták. Az állam tehát arra kényszerült, hogy más pénztípusokhoz folyamodjék. Hangcsouban a XIII. század vége felé a pénzügyminisztérium ónlapocskákat bocsátott ki, s ezek mindegyike egy bizonyos számú garast képviselt. De az állam pénzügyi nehézségeit főképp a papírpénz bevezetésével tudták elhárítani.

A nagykereskedők között már a IX. század végén kialakult az a gyakorlat, amely Kínában a bankjegyek eredetének tekinthető. A kereskedők bizonyos gazdag családoknál rézpénz-lerakatokat létesítettek, s a cserébe kapott nyugtákat más városokban, meghatározott személyeknél ismét készpénzre válthatták. Abban a korban ezt „repülő pénznek" nevezték. A X. század végén ezt a gyakorlatot az állam kiterjesztette a sókereskedelemre: a közigazgatás által kibocsátott értékjegyeket megvásárló kereskedők az állami sótelepeken vagy raktárakban e papírok fejében sót vagy teát kaphattak. Ennek a műveletnek a fordítottja is lehetségessé vált: a hadbiztosság megbízásából a határvidékekre szállított árucikkekért a kereskedőknek a fővárosban ércpénzre átváltható értékjegyekkel fizettek. A Szung-dinasztia uralkodása idején igen sok értékjegyet bocsátottak ki, s ezek ellenértéke rendszerint só volt. A XII. század elején egy esztendő alatt huszonhat millió ezergarasos pénzfüzér értékének megfelelő értékjegyet bocsátottak ki. Ezek az értékjegyek azonban csak néhány évig maradtak érvényesek, s épp ezért nem halmozhatták fel őket. Ráadásul, csakis azokban az egyébként meglehetősen nagy kiterjedésű övezetekben voltak használhatók, amelyek számára kibocsátották e papírokat.[18] A közigazgatás csak az 1265—1274-es években hozott forgalomba garantáltan arany- vagy ezüstfedezetű s az egész birodalom területén törvényes árfolyammal bíró papírpénzt. Ettől az időtől kezdve — írja egy

hangcsoui lakos — az élelmiszerek rendkívül megdrágultak, és a garasok sokat vesztettek értékükből: megjelentek a bankjegyek.[19]

Hangcsouban a XIII. században használatos papírpénzek értéke valószínűleg az egy ezergarasos pénzfüzértől legfeljebb a száz ezergarasos füzérig terjedt. Meglehetősen hasonlíthattak a mongol korszak bankjegyeihez vagy azokhoz, amelyeket az Észak-Kínát még a XIII. század elején is megszállva tartó barbár Kin-dinasztia állama bocsátott ki. A Kin-dinasztia asszignátáinak nyomólemezét megtalálták a Zsehol tartományban* végzett ásatások során. Az 1214-ből származó lemezekkel készített, 10 × 19 cm méretű papírpénz annyit ért, mint száz nyolcvangarasos pénzfüzér. A papírpénzek mindegyikét sorszámmal és sorozatszammal látták el, s többek között az első francia asszignátákra emlékeztető két felirat is szerepelt rajtuk: „A pénzhamisító lefejeztetik", illetve: „A feljelentő háromszáz pénzfüzér jutalmat kap".[20]

A pénzkibocsátás az állam előjoga. Ez a privilégium, továbbá bizonyos tömegfogyasztási termékek monopóliuma lehetővé teszi, hogy az állam kénye-kedve szerint befolyásolja a birodalom gazdasági életét. Állami jövedéket létesítettek a sóra, az alkoholra, a teára és a füstölő illatszerfélékre. E termékeket a közigazgatás csak azokban a körzetekben engedi át a magánkereskedelemnek, ahol ő maga nem tud gondoskodni a szállításról és az elosztásról. Hangcsouban a hadsereg tizenhárom nagy és hat kisebb szeszesital-raktárral rendelkezik, és az e raktárak közelében lévő vendéglőkben szállásolják el a prostituáltakat. A városban lévő több nagyméretű állami gabonaraktárban tárolják

* A mai Hopej tartomány és részben Belső-Mongólia Autonóm Terület

a felvásárolt, rekvirált vagy adóba befizetett rizst. E magtárak egyikét az állami birtokok terméséből töltik fel, s évenként több mint hatmillió font rizst képes befogadni.[21] Ezt a módszert a dinasztia uralkodásának utolsó éveiben vezették be, hogy növeljék a hadsereg ellátását szolgáló rizs mennyiségét. Végül, amint már említettük, a közhivatalok Hangcsouban igen sok lakóházat adnak bérbe.

E néhány példa elegendő annak a konkurrenciának az ábrázolására, amelyet az állam jelent minden téren a magánkereskedők számára. A kereskedelmi tevékenység nagy része kicsúszik a kezükből, és a haszon jelentős hányada, az árucikkekre, az áruk forgalmazására és szállítására kirótt adók és illetékek formájában, a közigazgatásnak jut. De a hatóságoknak a kereskedelemre gyakorolt hatása nem csak negatív jellegű: azok az üzletemberek, akik állami megbízásból a jövedék alá eső termékek szállításával és értékesítésével foglalkoznak, továbbá azok a kereskedők, akik a határvidékeken állomásozó katonaságnak gabonaféléket, takarmányt vagy építőanyagot szállítanak, a közhit szerint hatalmas vagyonokat szereznek. Ezek az emberek afféle potentátok. Tőkéjüket rendszerint az állami közmunkatelepeken dolgozó munkásoknál vagy a parasztságnál helyezik el kamatra, s igen gyakran az egész helyi közigazgatás az ő zsoldjukban áll.

Kétségtelen, hogy ezeknek az újgazdagoknak némelyike azon kereskedők közé tartozik, akik — egy hangcsoui lakos szerint — a folyami nagykereskedelem révén gazdagodtak meg. A város legnagyobb vagyonai vélhetőleg a Jangcén és mellékfolyóin bonyolódó, továbbá a tengerentúli országokkal folytatott kereskedelemből származnak. A hajó- és bárkatulajdonosok többsége nem hangcsoui születésű, de a városban telepedtek le, egyrészt mert vonzotta őket a fényűző élet, másrészt mert a város a Jangce és a Fucsien tartományban lévő nagy kikötők között fél-

úton terült el, s mert Hangcsouban volt valamennyi főhivatal székhelye. A jómódú kereskedők többsége a császári palotától nyugatra emelkedő magaslaton, a Főnixek Dombján lakott ekkoriban, ezért Hangcsouban ezt a helyet szokás szerint az „idegenek hegyének" nevezték.[22] A Jangce, amely Hangcsouból jövet, a Csencsiangot érintő nagy csatornán át, Nanking alatt könnyen megközelíthető, több mint háromezer kilométer hosszúságban, Szecsuan tartomány déli részéig hajózható. E hatalmas folyam és az észak-déli országutak találkozásainál, a partok mentén fontos piacok létesültek. Ezek egyike a Tungting-tótól (Tungtinghu) északra, egy másik a jelenlegi Vuhan közelében, egy harmadik pedig Nankingtól délre fekszik. E piacokon a birodalom minden terméke megtalálható, Kantontól a Han völgyéig, Szecsuantól a Jangce alsó folyásának vidékéig.[23]

Kínában tehát ebben a korban már kialakult a „belső piac" csírája, és a kényelmes vízi úton történő szállítás révén létrejött az egyes áruk bizonyos területi egységekre való elkülönülése.

Ezzel egyidejűleg a tengerentúli országokkal folytatott kereskedés oly nagy méreteket öltött, amire még soha nem volt példa azokban az időkben, amikor az arab és perzsa hajók ingajáratszerűen kezdtek közlekedni a Perzsa-öböl és Kanton között. Ez a nagy kikötőváros, ahol a IX. század elejéig a lakosság fele muszlim volt, már nem a legalkalmasabb a külországokkal való csereforgalomra, s helyét a Fucsien tartomány tengerpartján elterülő Csüancsou és Fucsou foglalta el. Ugyanakkor a Közép-Keletről jött kereskedőket kínai hajósgazdák váltották fel, ámbár Hangcsouban még akadnak külföldi kereskedők, akik a tengeren vagy Kína határain belül kereskednek. Vannak közöttük kajfengi zsidók, akik követték az 1126-ban délre vándorló udvart,[24] Közép-Ázsiából vagy Indiából származó muszlimok, szíriaiak, perzsák, arabok stb. Sokkal kisebb a számuk, mint néhány évtizeddel később, a mongol uralom idején. A kínaiakkal

szemben roppant bizalmatlan barbárok képtelenek egyedül kormányozni egy olyan népes és civilizált országot, mint Kína, s ezért a nyugati országokból idegeneket hívnak segítségül[25] — Marco Polo is egyike a nyugati kereskedőknek, akikre a mongolok magas közigazgatási tisztségeket bíznak—, de ugyanekkor a kereskedelem jelentős része kicsúszik a kínai kereskedők kezéből. S bár a Szung-korból származó kínai források nem nagyon emlegetik a Hangcsouban, a mongol hódítást közvetlenül megelőző időszakban létező kis külföldi csoportokat, mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül őket.

A kínai dzsunkák eljutnak Japánba, a Fülöp-szigetekre, az Annam partján levő Champa (Csampa) királyságba, Malaysiába, Dél-India és Bengália partjaira, a Közel-Kelet országaiba és Afrika partvidékére, egészen Madagaszkárig. A széles, csaknem négyszögletes dzsunkáknak azonos formájú, magasított orra és fara volt. Nyolc-tíz farevezőjük mindegyikét négy ember kezelte szélcsendes időben. A dzsunka felszereléséhez tartozott még két kőhorgony, továbbá a gyékényekből vagy vászonból készült vitorlák. Hajótörés esetén jól záródó, vízhatlan fülkék nyújtottak nagyobb biztonságot. A hajó elején több tucat személyszállításra alkalmas kabint helyeztek el. A dzsunkák egy-egy bárkát vontattak maguk után, s ezt az útba ejtett kikötőkben megrakták fával és ivóvízzel. Hajózás közben, ha felhőtlen volt az égbolt, a csillagokat és a nap állását figyelve, csillagászati és tengeri térképek segítségével tájékozódtak. Borús időben viszont a tengeri utakon már talán a XII. század eleje vagy közepe óta használt kínai iránytű[26] mutatta a déli irányt, s így a hajók folytatni tudták útjukat.

A legnagyobb dzsunkák öt-hatszáz személyt és több tucat tonna árut szállíthattak. Ritkán hajóztak fel Hangcsouig a csöcsiangi homokzátonyok miatt, s rendszerint a fővárostól keletre horgonyoztak le. A bárkákra átrakott áru a part mentén, a

folyón felfelé hajózva jutott el Hangcsoutól délkeletre, Saohszingig.[27] A dzsunkák néha Kanpuban, a torkolatöböl északi partján lévő kis kikötőben álltak meg. A legénység nemcsak matrózokból állt, hanem íjászokból és számszeríjászokból is. Fegyvereiknek a kínai kikötőkben minden útba eső megállóhelyen raktárt létesítettek. A dzsunka személyzetét tisztek egészítették ki. A durvább munkát fekete bőrű, valószínűleg Malaysiából származó teherhordók végezték. Minden dzsunkának a kereskedelmi hajók felügyelősége által kiállított, hivatalos okmánya volt: ezt a hivatalt már 1000 táján Hangcsouba helyezték. A piros pecséttel ellátott okiratban feltüntették a tisztek és a legénység névsorát, a dzsunka méreteit és a rakományra vonatkozó adatokat.[28]

A kínai kikötőkbe befutó hajók nagyon értékes árukat hoztak: bengáliai rinocéroszszarvat, indiai és afrikai elefántcsontot, korallt, achátot, gyöngyöket, kristályokat, nemes fákat (főképp szantált és áloét), füstölő illatszereket, kámfort, szegfűszeget, kardamomumot...* A Kínából induló hajók főképp selyemmel és brokáttal, porcelán- és fajanszáruval voltak megrakva. Gyakran nyersanyagokat is exportáltak Kínából: aranyat, ezüstöt, ólmot, ónt és — minden tilalom ellenére — rézgarasokat is. Ásatások során több távol-keleti országban találtak a Szungdinasztia uralkodása idején öntött garasokat[29] míg a Fülöp-szigeteken, Indokínában, Malaysiában, az indiai partvidéken, sőt még Egyiptomban, Kairó közelében is kínai kerámiákra bukkantak.

A kerámiaműhelyek mindegyikének egyéni stílusa és saját gyártási eljárása volt. A műhelyek a délkeleti tartományokban (Csianghszi, Csöcsiang, Fucsien) működtek. A XIII. században Hangcsouban két nagy manufaktúra dolgozott Az egyik a csá-

* Fűszernövény

szári palota övezetében, a Főnixek Dombjának lábánál gyártotta a Kínában valaha is készült a legszebb halványzöld, szeladon edényeket, részint az udvar számára, részint exportra. A másik műhely az Ég Oltára közelében, a déli falaktól kifelé mintegy két kilométerre létesült. A Hangcsounál kevésbé gazdag, de a tengeri kereskedelem szempontjából kedvezőbb helyen fekvő Fucsounak, a Fucsien tartomány tengerpartján lévő nagy kikötővárosnak szintén voltak kerámiaműhelyei.

A porcelán és selyemáruk exportjának növekedése ellenére Kína a XII. század elejétől kezdve fokozatosan elszegényedik. A külországokba irányuló nemesfém- és garasszállítmányok bizonyítják kereskedelmi mérlege veszteséges voltát. Kína életszínvonala meghaladja anyagi lehetőségeit, s az egyensúly e hiányának egyik főoka a kínai társadalom egy kis töredékének féktelen fényűzése.

A pompaszeretet és az élvezetek iránt megnyilvánuló szenvedély különösen Hangcsouban észlelhető. Tény, hogy ez a város a császári udvar székhelye, s itt élnek a legmagasabb rangú hivatalnokok és a leggazdagabb kereskedők. Egyetlen más városban sem tapasztalható a vagyon ilyen nagymérvű koncentrációja. Az előkelők és a meggazdagodott kerekedők vagyona és választékos ízlése ad magyarázatot a luxuscikkek kereskedelmének jelentőségére. A városközpontban, a Császári Úton és környékén található boltokban bizonyos városok híres termékeit árusítják: szucsoui selymeket, a Csöcsiang tartomány déli tengerpartján fekvő Vencsouban gyártott lakkmunkákat, a Fucsien és Kuangtung tartományokból tengeren át érkező cserepes jázminbokrokat, a Hangcsoutól több mint hétszáz kilométerre lévő Pojang-tótól délnyugatra elterülő Nancsangban készült le-

gyezőket, a Csöcsiang és a Csiangszu tartományokban gyártott szeszes italokat.

Maga Hangcsou is híres ötvösiparáról, arany és ezüst fejdíszeiről, művirágairól, fésűiről, gyöngy nyakékeiről és násfáiról. Hangcsou különleges termékei közé tartoznak a gyermekjátékszerek, az aranyszállal átszőtt brokátkelmék és a nyomtatott könyvek is. A város egyik lakója előzékenyen felsorolja a városban beszerezhető nevezetes árucikkeket, de nekünk elegendő, ha tudjuk, hogy a legjobb orrszarvúbőr „a kis Csinghu-tó csatornáján lefelé haladva, Csiennél" kapható, a legszebb turbánokat „a Kopott Garasok utcájában, Nyolcadik Kangnál", esetleg „a Három Híd után, a csatornán lefelé haladva, Harmadik Jangnál" lehet vásárolni. Aki irodalmi műveket óhajt venni, az menjen a Mandarinfák Kertjében lévő kioszk melletti nagy fák alatt tanyázó könyvárusokhoz. Végül fűzfavesszőből font madárkalitkák a Vasdrót utcácskában, elefántcsont fésűk Fejnél, összecsukható vagy festett legyezők pedig a Szén Híd mellett kaphatók.[30]

A jól ismert, híres termékeket árusító vagy készítő boltok és műhelyek igyekeznek megőrizni jó hírüket. Alapításuk ideje olykor több mint egy évszázadra nyúlik vissza.

Említsük meg a köznép által leginkább keresett termékeket: szövetet, szárított halat, tésztaféléket, olajat, gyertyát, szójamártást stb. árusító tömérdek kiskereskedőt is. A híres szaküzletektől és műhelyektől eltérően, ezekben a szatócsboltfélékben általában nem alkalmaznak eladószemélyzetet, hanem a tulajdonos vagy üzletvezető családtagjai szolgálják ki a vevőket.

Hangcsouban határozottan túlteng a kereskedelem. Amit a boltok vételáráról tudunk, az a tőke rendkívüli ritkaságát bizonyítja. A XII. században huszonöt ezergarasos pénzfüzérért már vásárolhattak kis szatócsüzletet.[31] Ha meggondoljuk, hogy a garas a piacokon forgalomban lévő legkisebb pénzegység, ez rop-

pant csekély összeg. A nyereség viszont rendkívül magas: a tőke napi egyszázalékos hozama szabályosnak tekinthető. Ez a gazdasági helyzet, természetesen, nagyon kedvezőtlen a köznép számára, s ráadásul ennek következménye a boltok túlságos elszaporodása, amit látszólag sem a közigazgatás, sem a testületek nem igyekeznek fékezni. A jó társasághoz tartozó módos családok, ha fiúgyermekük nem tudta letenni a hivatali vizsgákat, vagy ha a családi támogatás nem elég hatékony, hogy valami kisebb állást kapjon a közigazgatásban, habozás nélkül üzletet vásárolnak neki. Ezeket a „kénytelen" kereskedőket a városban „mandarin" (*kuan zsen*) néven ismerik, és természetesen a kereskedelem legmegbecsültebb ágaival foglalkoznak. A jó családból való bukott fiúból persze nem csinálnak mészárost vagy metélttésztaárust, hanem gyógyszerész, könyvkereskedő vagy „fogkefélő" (ez a kifejezés valószínűleg fogorvost jelent) lesz belőle, esetleg hivatali föveget árul az írástudóknak.[32]

Hangcsouban a kereskedelmi forgalom legnagyobb részének célja ennek a maga korában oly hatalmas településnek az ellátása. Említettük, hogy a falakon kívül mintegy tizenöt nagy piac létesült a legfontosabb közszükségleti cikkek árusítására. Csupán a naponta több száz tonnára rúgó rizsszükséglet kielégítése a nagykereskedők, ügynökök, boltosok, teherhordók, hajósgazdák, zsákvarrók tömegét foglalkoztatja. Ez roppant bonyolult szervezet, de az áruforgalom jelentősége ellenére — írja a város egyik lakója — minden akadálytalanul, nehézségek és viták nélkül bonyolódik le. A rizsnek roppant sok fajtája van, s valóságos művészetszámba megy e fajták megkülönböztetése. Említsünk meg közülük néhányat: korán érő, későn érő, friss termésből hántolt, téli hántolt, elsőrendű fehér, közepes minőségű fehér, vörös lótuszmag-szemű, sárga kalászú, száras, közönséges, sikértartalmú, közönséges sárga, rövid szárú, vörös, sárga és öreg rizs. A nagy- és a kiskereskedelem itt elkülönül egymástól, de

nyilván ugyanez vonatkozik a többi tömegfogyasztási termékre, például a sertéshúsra és a halra is. „Beszéljünk most a városban és a külvárosokban élő rizskereskedők boltjairól — írja az 1275. évi Hangcsout ismertető szöveg szerzője. — E boltok tulajdonosai a rizs piaci árára vonatkozóan testületük vezetőire hagyatkoznak, akik közvetlenül rendeltetési helyére szállítják a (tőlük rendelt) rizsmennyiséget, amelynek árusítását azonnal megkezdik. A boltosok (akik még ki sem fizették az átvett árut) megegyeznek a testület vezetőivel a fizetés időpontjában. Vannak azonban piacokat járó kis ügynökök is, akik személyesen keresik fel a boltokat, és maguk szállítják az árut vevőiknek. A város egyik kapuján kívül, közelebb a városközponthoz, szintén megnyílt egy nagy rizspiac. Az itt összegyűlt harminc-negyven kereskedő közvetlenül tárgyal az ügyfelekkel, és felveszi rendeléseiket."[33]

A kereskedők, kézművesek és minden más szakmához tartozó személyek hasonló testületekbe tömörülnek, mint a rizskereskedők. Ezek az egyesülések rendkívül sokfélék. Külön testületbe tartoznak az ékszerművesek, késesek, aranyozók, enyv-, papír-, olaj-, tégla-, cserép- és fadézsakészítők, régiség- és műtárgykereskedők, rák-, olajbogyó-, méz- és gyömbérárusok... Még az orvosok, a jövendőmondók és a pöcegödör-tisztítók is egyesületet alkotnak. E szakmai csoportosulások némelyikének jellegzetes neve van. A cipészek testülete például a „dupla fonal társaság tagjainak", a fürdőházak tulajdonosai az „illatos víz társaság tagjainak", az ékszerészek pedig a „csiszolópor társaság tagjainak" nevezik magukat.[34]

Ezek a helyi céhfélék gyakran egybeesnek a város valamelyik részében található tényleges szakmai lakó- és üzleti negyedekkel, és a testületeket jelölő kifejezést eredetileg a piacok ama utcáira alkalmazták, amelyekben egy azonos szakmához tartozó keres-

kedők vagy kézművesek tömörültek. Bizonyos mesterségeket Hangcsouban is a város meghatározott részeiben folytatnak. A Császári Útnak a Szelíd Harmónia-negyed és a piacok délinek mondott negyede közötti szakaszát például „gyöngypiacnak" nevezik, az itt található sok ékszerbolt miatt. Északabbra, az Öt Oszlopközös Pavilon és a Hivatalnokok Utcája között terül el a pénzváltók negyede. A sugárút mindkét oldalát elfoglalják boltjaik, ahol nemesfémekkel, sóra cserélhető értékjegyekkel és más asszignátafélékkel kereskednek. Kirakataikban arany- és ezüsttárgyak meg rézgarasok vannak felhalmozva.[35]

Ha az egy szakmához tartozó személyek nem a város meghatározott utcáiban tömörülnek, akkor is egyesületet alkotnak, mivel az ilyen szakmai csoportosulásnak igen sok előnye van. E testületek mindegyike egy-egy „főnök" vagy „korelnök" elnökletével általános ellenőrzést gyakorol tagjai fölött, segítségére siet azoknak, akik szükséget szenvednek, vagy nincs családjuk, és valamennyiüktől megköveteli a tökéletes feddhetetlenséget. A IX. században vagy később Kínába látogató arab kereskedők egyhangúan dicsérik a kínai kereskedők becsületességét. „A kínaiak — írja egyikük — mindig méltányosan járnak el, akár pénzügyletekről, akár adósságokról van szó."[36] Marco Polo is elismeri, hogy „mind a kereskedelmi ügyletekben, mind a gyártási eljárásokban természetüknél fogva becsületesek és feddhetetlenek".[37] Az adott szót soha meg nem szegik, másrészt az állam is ügyel, hogy a gyártási eljárások során bizonyos szabványokat tiszteletben tartsanak.[38] A szakmai testületek afféle vallási szövetségek, vagy legalábbis azok mintájára alakultak, és védőistenük, egy-egy legendás személyiség vagy isteni rangra emelt hős tiszteletére minden esztendőben ünnepnapot rendelnek el. Ilyenkor a tagok közös költségen nagy lakomát rendeznek, és kiállítják remekeiket.[39]

Az egyes szakmák testületbe tömörülésének egyik legfőbb elő-

nye, hogy rendezi a kereskedők és kézművesek kapcsolatait az állammal. A közhivatalok az egyesületek vezetőihez fordulnak, valahányszor rekvirálásokra kerül a sor, akár a boltokban, ahonnan termékeket, akár a műhelyekben, ahonnan kézműveseket visznek el. E félhivatalos közvetítők jóvoltából a terhek igazságosan oszlanak meg.[40]

A felkapaszkodott kereskedők mindent megszereznek, gazdagságot, pompát, hatalmat, kivéve a társadalmi megbecsülést, amelyet megtagadnak tőlük azok, akiket a hagyományos hierarchia föléjük helyezett. Érthető, hogy ezeknek az újgazdagoknak nincs más vágyuk, mint hogy felemelkedjenek az előkelők színvonalára: az úrhatnám nyárspolgár típusa világjelenség, de legalábbis elkerülhetetlen bizonyos társadalmi formákban.

Semmi kétség, hogy a hajótulajdonosok, a sónagykereskedők és a város leghíresebb boltjainak főnökei nagy gondot fordítottak gyermekeik neveltetésére, házitanítót fogadtak mellékük, és reménykedtek, hogy mint írástudó hivatalnokok, szép pályát futnak be. Ennek azonban két akadály állt útjában: az első adminisztratív jellegű. A kereskedők fiai elvben nem vehettek részt a hivatalnokok toborzására szánt vizsgákon. De korántsem bizonyos, hogy nem nyílt mód e tilalom megkerülésére. A másik akadály pszichológiai jellegű: a kereskedők fiainak semmi nem volt annyira sürgős, mint az apai vagyon eltékozlása. „Fösvény apának pazarló a fia." Ami a nyugati polgárság körében gyakran helytálló, még igazabbnak bizonyul Kínában a gazdag kereskedőcsaládokban. Kínában nem oktatják a takarékosság elveit, és a munkát távolról sem magasztalják önmagáért, mint a keresztény civilizáció országaiban, hanem mélységesen megvetik: az előkelő társaság tagjai nem dolgoznak, hanem irányítanak. Tehát minden nemzedék kitapasztalja a költekezés veszé-

lyeit és a haszonlesés előnyeit. Hangcsou aranyifjúságának soraiban bizonyára sok ilyen módos kereskedőcsaládból származó fiú van. Végül is az, hogy gyermekük a város előkelő társaságához tartozik, nyilván hízeleg a szülők hiúságának, akik rendszerint hajlamosak az elnézésre.

Hiúságuk kielégítésére más alkalom is nyílt. A Déli Szungdinasztia uralkodásának vége felé, néhány évvel a mongol invázió előtt, az állam elhatározta, hogy hatalmas mezőgazdasági területeket létesít és ad kezelésbe, mert ily módon kívánta növelni a katonaság élelmiszer-ellátásának mennyiségét. E közbirtok megvásárlásáért az udvar kisebb nemesi címeket kezdett árusítani férfiaknak és nőknek. Kétségtelen, hogy némelyik kereskedő ezt kedvező lehetőségnek találta, hogy nemességet szerezzen magának, fiainak és azok feleségének, és nyilván sokan fektették vagyonukat földbirtokokba, ami biztos és ráadásul nemes érték; voltak olyanok is, akik közvetlenül e címeket vásárolták meg, mivel ezek nem névre szóltak.

A felkapaszkodottak hiúsága, mint Monsieur Jourdain* esetében, kielégülést nyerhet továbbá az előkelő társaság szokásainak majmolásában, Marco Polo kifejezésével élve: a vagyonos emberek „ünnepélyes magatartásának és a ranggal járó méltóságnak" színlelésében. Az a néhány sor, amellyel a velencei utazó leírja nekünk az előkelősködő hangcsoui kereskedőket, figyelemre méltó:

„E boltok kiváló és gazdag főnökei saját kezükkel semmiféle munkát nem végeznek, ezzel szemben ünnepélyes magatartást és a ranggal járó méltóságot színlelnek. Ugyanezt teszik hölgyeik és hitveseik is, akik, amint az imént említettem, nagyon szépek, s nevelésük során úgy szoktatták őket, hogy nagyon félénkek és gyengédek legyenek, és öltözéküket annyi selyemmel és ékszerrel

* Molière *Úrhatnám polgár* c. művének főszereplője

ékesítik, hogy értékük felbecsülhetetlen. S bár régi királyaik törvényei előírják, hogy az ország minden lakosának apja foglalkozását kell folytatnia, nekik mégis megengedik, miután meggazdagodtak, hogy ne kényszerüljenek kétkezi munkára, azzal a feltétellel, hogy az ősi létesítményt fenntartják, és munkásokat alkalmaznak az öröklött mesterség gyakorlására."[41]

A gazdag kereskedők határtalan elragadtatással viseltetnek az írástudók nemes tudománya iránt. A Császári Úton sorakozó vendéglőkben és teaházakban, a bejárat felett és a termekben híres festőktől rendelt festmények és kalligráfiák hosszú tekercsei függenek. Egy fiú- vagy lánygyermek házasságkötése alkalmával egyáltalán nem fukarkodnak a nászlakoma színhelyének felékesítésével. Marco Polo szerint a kereskedők mesébe illő összegeket áldoznak a kultúra e külső jeleire. „Házaik igen szépen vannak berendezve, és gazdagon díszítettek, s a nagy gyönyörűség, amelyet a díszítésekben, festményekben és művészi alkotásokban találnak, arra készteti őket, hogy meglepően magas összegeket fordítsanak ezekre."[42] Ez azonban hamis, sőt megvásárolható jellegénél fogva elvben romlott és reális esztétikai érték nélküli művészet, minthogy célja csupán az, hogy az újgazdagok rossz ízlésének hízelegjen.

Egy másik pszichológiai vonás is külön említést érdemel: azok, akik Hangcsouban a kereskedelemből származó legnagyobb vagyonnal rendelkeznek, a tengeri és folyami kereskedelem révén meggazdagodott kereskedők, nagyon hajlamosak a jótékonykodásra. A könyörületesség számukra egy módja annak, hogy némileg levezekeljék túlságos gazdagságukat: egyfajta isteneknek lerótt adó. Amit e tárgyról ír egy kortárs, az annál is inkább említést érdemel, mivel egyben a lakosság egy részének végtelen nyomorát is sejtetni engedi.

„Ezen emberek között — írja — vannak, akik szeretnek érdemeket szerezni, és igen irgalmasnak mutatkoznak a szegények,

a nincstelenek és az öregek iránt. Valahányszor ilyen szerencsétleneket látnak, akik szomorúan üldögélnek eladhatatlan portékájuk mellett, megfigyelik őket, és néhány pénzdarabot adnak nekik. Ha egy szegény ember meghal, és hozzátartozói nem tudják miből eltemettetni, ők adják a koporsót, vagy hozzájárulnak a hamvasztás költségeihez. Ha a nagy havazások során a hófúvások eltorlaszolják az utakat, és a félmeztelen felnőttek és gyermekek jajongva, átfázva és éhesen már félholtak a szenvedéstől, a gazdagok kapuról kapura járva, sorra felkeresik a legnyomorultabb családokat, feljegyzik sanyarúságaikat, s ha leszáll az éj, a kapuk résébe törmelék aranyat vagy ezüstöt, vagy néhány garast vagy bankjegyet csúsztatnak. Amikor az emberek hajnalban kinyitják a kapukat, megtalálják ezeket az égből hullott ajándékokat. Az is előfordul, hogy a gazdagok selyemmel bélelt takarókat és ruhákat osztogatnak a szűkölködőknek. E jótékony cselekedetekkel elnyerik a szegény családok örök háláját. Egy mondás szerint, akik jót tesznek, azoknak száz boldogságban lesz részük, és elnyerik az égi szellemek pártfogását. Akik rosszat cselekszenek, azokat ezernyi csapás sújtja, és az ördögök dühödten acsarkodnak, hogy elveszejtsék őket. Az ég jutalmai és büntetései oly gyorsak, mint az árnyék és a visszhang."[43]

A köznép városi környezetben

A vagyonok városba koncentrálódásának s a vidék nyomorának együttes hatása idézte elő a parasztok szüntelen áramlását a nagy központokba. A városi élethez gyorsan hozzáidomuló jövevények Hagncsouban a lakosság nagy tömegét alkotják. Számuk évről évre gyarapszik, és ez a jelenség már-már katasztrofális jelleget ölt. A XIII. századi nagy kínai város önmagában véve is kézzelfogható bizonyítéka a kínai gazdasági

életet akkor sújtó kórnak. Lakosságának túlzott gyarapodása maga után vonja a kereskedelem túlburjánzását, valamint a luxuscikkek forgalmának mértéktelen kifejlődését az elsőrendű közszükségleti javak termelésének rovására.

Ezeket a szegény ördögöket, akik naphosszat törik magukat, hogy kielégítsék gazdáik vagy főnökeik követeléseit, a teherhordókat, prostituáltakat, az utcasarkokon kuporgó kis viszonteladókat, csepűrágókat, szélhámosokat, tolvajokat és koldusokat, Hangcsou egyszerű népét egyetlen közös vonással lehet jellemezni: megélhetésüket csupán testi erejükkel vagy ravaszságukkal tudják biztosítani. Minden kincsük a türelem és a bátorság, az agyafúrtság és a leleményesség. A harc kíméletlen, mert a tőke ritka, és sokat jövedelmez birtokosainak, munkaerő viszont bőven akad, és a munkát mindig nagyon rosszul fizetik.

A munkaerő bőségének és olcsóságának hatására a mesterségek rendkívüli módon elkülönültek egymástól. Az ebben megnyilvánuló fényűzés ellentétben áll a vagyoni színvonallal, valamint Kínának az abban a korban elért technikai szintjével. A munkaerőpiacot egyébként kitűnően megszervezték a munkaközvetítő irodák szerepét játszó szakmai testületek. Az alkalmazók és az alkalmazottak hozzájuk fordulnak, mivel semmiféle ügylet nem jön létre közvetítő nélkül (és valószínű, hogy a testületek sem engedik meg semmilyen mesterség független gyakorlását). A kereskedők és az előkelők Hangcsouban a testületek vezetőinek segítségével könnyen találnak üzletvezetőket a zálogházakba, a szeszes italokat árusító boltokba, éttermekbe, gyógyszertárakba, felügyelőket a nagy házakba, kertészeket, titkárokat, könyvelőket, szakácsokat, világítási és fűtési szakembereket. A közvetítő irodák némelyike ajánl még, kétségkívül rövid határidőre, ágyasokat, táncosnőket, énekes fiúkat (megjegyzendő hogy a homoszexualitás gyakori

és megtűrt jelenség), hímzőnőket, hordszékvivőket, továbbá kísérőket az előkelő társaság utazni készülő, hazájukba visszatérő, világot látni akaró tagjai, vagy az újonnan kinevezett vagy áthelyezett, állomáshelyükre induló hivatalnokok számára.[44]

Az előkelő családok és a felkapaszkodott kereskedők vagyona roppant nagy vonzerő a szegény emberek szemében: a köznép jelentős része a gazdagok háznépéhez tartozik vagy azoknak pártfogoltja. A császári hercegek, közepes beosztású és magas rangú tisztviselők, vagyonos hajótulajdonosok, nagy földek birtokosai az alárendelt személyek valóságos seregét tartják el tágas hivatali székhelyükön, rezidenciájukban vagy fényűző otthonukban. A nagyszámú személyzet a társadalmi siker jele, s ha hinni lehet Marco Polónak, még a meggazdagodott kurtizánokat is szolgálólányok hada kíséri. A legvagyonosabb, elsősorban hercegi családoknak saját kézműveseik vannak: ékszerkészítők, elefántcsont-faragók, hímzőnők... Saját fegyveresekkel is rendelkeznek. A gazdag házak személyzete különböző szolgálatokra van beosztva. Hangcsouban ezt „a négy szolgálatnak és a hat hivatalnak" nevezik. A négy szolgálathoz tartoznak a berendezés (ülőhelyek, asztalok, függönyök, redőnyök, takarók, kárpitok, paravánok, festmények és kalligráfiák) felelősei; a szeszes italok és a tea felelősei; az edényneműek és a lakomák felelősei, a vendégeket fogadó, meghívásokat intéző, a házasságkötések és temetések szertartásait rendező protokollfőnökök; végül a konyha és a kukták felelősei. A hat hivatal felelőseinek még pontosabban meghatározott és körülhatárolt feladatai vannak: a tálak díszítése, gyümölcsvásárlás, a szeszes italok mellé kínált ételek vétele, a világítással kapcsolatos teendők, a füstölőfélék, illatszerek és gyógyszerek beszerzése, a helyiségek fűtése, tisztántartása és díszítése.[45]

A nagy házak személyzete azonban nem csak e népes szolgahadból áll. A szolgák fölött valójában a függetlenebb sze-

mélyek széles rétege létezik. Ezeket az embereket társaságbeli képességeik vagy különleges ismereteik miatt a gazdag családok állandó jelleggel vagy időszakosan tartják házukban, Közéjük tartoznak a házitanítók, a régi vagy újabb históriákat mesélő, költeményeket éneklő előadók, citerások, sakkjátékosok, lovászok, orchideafestők, irodalmi művek szerzői, másolók, könyvekhez értők. Vannak, akik kakas- vagy galambviadalokat mutatnak be, állathangokat utánoznak, rovarokat idomítanak, szórakoztató találós kérdéseket adnak fel, vagy értenek termek virágokkal és festményekkel való művészi díszítéséhez; mások közvetítő szerepet vállalnak gazdáik és a híres kurtizánok között, s az utóbbiaknak átadják a szerelmes levélkéket.[46]

A köznép egyik legjelentősebb csoportját kétségtelenül a gazdag családok kísérete alkotja, mert a nagy házak roppant változatos klientélája általában több tucat személyből áll. Ezzel szemben a kézművesműhelyekben, a húsboltokban, az éttermekben, a teaházakban, a híres szaküzletekben csak néhány kiszolgáló, eladó vagy munkás dolgozik. Ezeknek az embereknek a viszonya gazdáikhoz vagy főnökeikhez azonban minden esetben azonos az előbbiekével. A gazdák atyáskodó magatartást tanúsítanak, az alárendeltek és alkalmazottak viszont tisztelettudók és alázatosak. Az alkalmazottak rendszerint családtagnak számítanak, és gyakran ugyanabban a házban előbb az apát, majd a fiút szolgálják. Ezt a hűséges ragaszkodást teljes gazdasági függőségük és az ősi családi struktúrák szilárdsága magyarázza. Hangcsouban valójában nincs kiterjedt kézműipar, és nincsenek jelentős ipartelepek. Ritkán kerül sor felkelésekre, s ha mégis, azok inkább vidéken, a parasztság körében vagy a nagy állami vagy magánműhelyekben törnek ki, például Szecsuan sóbányáiban, ahol igen jelentős számú nyomorúságos körülmények között élő munkás dolgozik.

Ami a testületeket illeti, túl sok van belőlük, és túlságosan

sokfélék ahhoz, hogy befolyásuk érezhető lehessen: a köznép egyáltalán nincs tudatában egységének a gazdagokkal szemben. A gazda háza népétől, a főnök alkalmazottaitól nem csupán fáradhatatlan buzgalmat, hanem teljes odaadást is kíván. Legcsekélyebb vétségükért is szigorúan büntetik őket, és szükség esetén a hatóságok akár fegyveres erővel is közbelépnek, hogy kötelezettségeik teljesítésére kényszerítsék, és továbbra is függő helyzetükben tartsák ezeket az embereket. Törvény szabta büntetésekkel torolják meg a gazda és a szolgák közötti hagyományos kapcsolat mindennemű megsértését.[47] A házak gazdái, a boltok vagy műhelyek tulajdonosai egyébként rendszerint ügyelnek arra, hogy okot ne adjanak alárendeltjeiknek a lázadásra. Minden kiáltó igazságtalanságtól tartózkodnak, idővel kisebb vagyonkát gyűjtenek össze embereik számára, és megházasítják őket. A korán kelő és késő éjszakáig dolgozó intézők vagy üzletvezetők szüntelenül uraik szolgálatára állnak, de helyzetük mégis valamivel kedvezőbb a parasztokénál: viszonylagos biztonságban élnek. Különösen a gazdag családok szolgái, akik előbb-utóbb feleséget találnak uruk szolgálólányai között, s már csak ezért is belenyugszanak szolgaságukba.

Akik nem tartoznak az alkalmazottak és szolgák viszonylag kedvezményezett rétegéhez, akik tehát sorsukat nem tudták egy gazda vagy főnök sorsához kötni, többnyire egyik napról a másikra élnek, és a nép hierarchiájában egy fokkal alacsonyabb helyet foglalnak el. Közéjük tartozik minden nehéz testi munkát végző dolgozó, a kubikosok, vízhordók, pöcegödörtisztítók stb., akik más szakmabeliekhez hasonlóan, szintén testületekbe tömörülnek. A XIII. században élt kulikat előszeretettel ábrázolják olyannak, mint amilyenek modern megfelelőik: arcukon sanyarú sorsuk jeleivel, aszkétaszerűen soványan és mégis mindig jókedvűen. Meg kell említeni a vándor kiskereskedők megszámlálhatatlan és változatos rétegét. Ezek bambusz-

rúddal a vállukon járják a város sikátorait, és az utcasarkokon vagy a piacokon kereskednek. Ilyenek például a teaárusok, akik éjszakánként a Császári Úton láthatók, vagy a népi negyedekben kapuról kapura járnak, és különösen a vénasszonyok fogadják örömmel őket, mert hozzák-viszik a környékbeli pletykákat, továbbá a játékszer-árusok, a készételek árusítói, a fürdőházak küszöbén kuporgó melegvíz-árusok, az arcvonásokból jósoló fiziognómusok, a jövendőmondók, a kiszívható, édes lét tartalmazó cukornádat kínáló árusok, valamint azok, akik lépesmézet, jujubát* és édességeket, szójacukorból, cukorból, árpacukorból és szezámból készült figurákat, apró állatokat, madarakat, virágokat és gyümölcsöket árusítanak a gyermekeknek.[48] Valamennyi árus sajátos kiáltozással, de legalábbis fa- vagy fémlapot ütögetve csalogatja a vevőket.

Közülük sokan a boltosoknak dolgoznak, sőt bizonyos üzletek csak mozgóárusokat alkalmaznak: „szegény és becsületes" viszonteladókat — írja egy hangcsoui lakos —, akik már hajnalban vállukra veszik portékájukat a „gyártóműhelyeknek" nevezett boltokban. Ha leszáll az est, elszámolnak a napi bevétellel, amelyből tíz százalékot kapnak jutalékul. Ezek a szerencsétlen páriák egymásba illeszthető kis dobozokban szállított készételeket, édességeket és szúnyogűző füstölőszereket árulnak.[49] De akár önállóan, akár kereskedők nek vagy kézműveseknek dolgoznak, nyomorúságosan tengődnek a fáradhatatlan gyaloglás közben, keservesen keresett néhány garasból. Bizonyos, hogy közülük sokan nemrég érkeztek vidékről.

Rengeteg az utcai komédiás: rövid bohócjeleneteket vagy történelmi témákat bemutató színészek, mesemondók, bábjátékosok, kínai árnyképeket vetítő mutatványosok, szemfény-

* Több fajtája ismeretes, többnyire tövises; gyümölcse ehető

vesztők, erőművészek, kötéltáncosok, vadállat-mutogatók stb. Mesterségüket a társadalom minden osztálya által látogatott, „szórakoztató negyedeknek" nevezhető fedett bazárfélékben, a piactereken vagy a hidak környékén gyakorolják.

Vannak, akik csak az ünnepek alkalmával jönnek fel vidékről, s ilyenkor „a hidakon meg az utcákon láthatók, porontyaikat magukkal hurcolva". Sokkal többen rendkívüli erejükkel vonzzák a bámészkodókat, és dobszó kíséretében vasdarabokat, fagerendákat vagy kőtömböket emelgetnek. Az erőművészek olykor kiszolgált katonák, mint az a hajdani Herkules, aki a Tang-dinasztia uralkodása idején oly nagy hírnévre tett szert Csangan (Hszian) városában, s a következő büszke jelmondatot tetováltatta karjára: „Elevenen nem félek a főváros kormányzójától, holtan nem félek a poklok királyától."[50] Figyelemreméltó tény, hogy a szórakoztató ipar Hangcsouban a köznépből származó emberek igen nagy tömegét foglalkoztatja. Az utcai komédiások azonban csak az évenként megismétlődő nagy ünnepek alkalmával jutnak nagyobb bevételhez, mert ilyenkor a városban hirtelen fellendül az éjjel-nappal folytatott kereskedelmi tevékenység.

Hangcsouban a prostitúció is nagyon fejlett. Marco Polót már Cambalucban (Kambaluk) is megdöbbentette a prostituáltak nagy száma: e kozmopolita város falai Peking jelenlegi övezetéhez viszonyítva kissé északabbra húzódtak (maradványai még ma is láthatók). „Ráadásul egyetlen testével bűnöző asszony sem lakik a városban — írja Marco Polo —, valamennyinek a külvárosokban kell laknia. És kijelentem, hogy oly sok van belőlük az átutazók számára, hogy az elképesztő. Mert biztosan állítom, hogy több mint húszezren vannak, akik áruba

bocsátják testüket. És ebből valamennyien, megélnek, tehát láthatjátok, hogy mily tömérdek ember van itt."[51]

A dél-kínaiaknál nagyobb erénycsőszöknek bizonyult mongolok a prostituáltakat eltávolították fővárosukból. Hangcsouban viszont mindenfelé elterjedt a prostitúció. Valójában alig akad olyan nyilvános hely, vendéglő, étterem, szálloda, piactér, „szórakoztató negyed", köztér vagy hídfő, ahol ne találkoznánk tucatjával e könnyűvérű hölgyekkel. Egy kortárs felsorolja azokat a negyedeket és tereket, ahol igen sok szegény, tehát olcsó prostituált gyűlik össze. A városban bordélyházak is működnek: az „énekeslányok házait" és a kocsmákat a bejárati lámpa felett lévő, bambuszból készült ellenző jelzi.[52]

Hangcsou társadalmában nehéz meghatározni a prostituáltak helyét. Csoportjuk szerkezete bizonyára eléggé pontos tükörképe a városi társadalomnak. Népi származásuk és meglehetősen keserves életük miatt közülük sokat a köznéphez kell sorolni. Megtalálható azonban náluk a szegénység és a gazdagság valamennyi fokozata. Némelyek a régi japán gésákhoz hasonlóan híres kurtizánok és a legválasztékosabb pompában élő újgazdagok, akik csakis az előkelőkkel érintkeznek. Nevüket feljegyezték a kortársak.[53] A tehetséges énekeslányokat és zenészeket meghívják a magas rangú hivatalnokok vagy a nemesi családok lakomáira. Egy szép esküvőt nem lehet megünnepelni „énekesklányok" nélkül. A legnevesebbeket a Lámpások Ünnepén, az első holdhónap 15. napjának estéjén még a császári udvarba is meghívják. Ülve játszanak a citerán vagy a Közép-Ázsiából származó, *pi-pa* nevű hangszeren, máskor állva énekelnek, s dalukat derekuk könnyed hajlitgatásával kísérik. Az énekeslányt a következőképp ábrázolják: „Arca őszibarackszínű, ajka olyan, mint a cseresznye, gyengéd ujjait mintha nefritkőből faragták volna, két szeme ragyogó és csábos, és dereka hullámzik, amikor énekel."[54]

A kurtizánok némelyikét a hangcsoui aranyifjúság és a főiskolák növendékei látogatják. A nagy pálinkaraktárakhoz tartozó állami vendéglőknek saját énekeslányaik vannak: nevüket külön listákon tartják nyilván. E vendéglők mindegyike több tucat hivatalos kurtizánnak ad hajlékot, s névsorukat átadják a törzsvendégeknek. A leghíresebbek azonban rendszerint saját lakosztályukban maradnak, és csak rangos látogatók előtt mutatkoznak. Ezeket a vendéglőket elvben csak a hangcsoui főiskolák (Felső Iskola, Császári Iskola és Katonaiskola) növendékeinek tartják fenn, de a gazdag fiatalemberek szintén bejáratosak ezekbe.[55]

Marco Polo a következőket írja a hangcsoui prostitúcióról: „Más utcákban laknak az örömlányok, akiknek száma oly magas, hogy nem is merem kimondani. Nemcsak a piacok szomszédságában találhatók, ahol rendszerint helyiségeket jelölnek ki nekik, hanem mindenfelé a városban. Káprázatosan felcicomázva, bőségesen beillatosítva, szolgálólányok kíséretében mutatkoznak. Fényűzően berendezett házakban laknak. Ezek az asszonyok módfelett tökéletesek a csábítás és az ölelés valamennyi ravaszságában, társalgásukat azonnal alkalmazni tudják bármely személyhez, olyannyira, hogy azok a külföldiek, akik csak egyszer is megízlelték bájaikat, úgyszólván magukon kívül vannak, és annyira beleszeretnek szépségükbe és kedvességük be, hogy gondolataikból nem tudják többé elűzni őket. Következésképp, midőn hazatérnek, elmondják, hogy Quinsay-ban [Hangcsou], a paradicsomi városban jártak, és sóhajtozva várják, hogy oda visszatérhessenek."[56]

Ez a leírás, természetesen, csak a meggazdagodott énekeslányokra alkalmazható, akik mindenféle gyámságtól meg tudtak szabadulni. A XIII. század végén egy kínai szerző elmeséli, hogyan sikerült egyiküknek hírnévre és vagyonra szert tenni. Ez a Hangcsoutól északra fekvő Szucsou városból származó

énekeslány híres volt szépségéről. Egy nagyon gazdag családban született kishivatalnok a nő bájainak dicsérete hallatán bárkára ült, és Szucsouba hajózott, hogy meghódítsa. A magával vitt pazar ruhatár és a szolgálólányoknak adott értékes ajándékok azonban nem segítették célja elérésében: a kisasszony pontosan tudta, mekkora vagyonnal rendelkezik csodálója. Csak akkor engedett, amikor az ötszáz font ezüstöt és száz tekercs selymet ajánlott fel neki. A szerencsétlen férfiú hat hónap alatt több millió garast pazarolt el, de a hölgy megalapozta hírnevét és vagyonát: Csiangszu aranyifjúsága valósággal megostromolta otthonát. Kis háza rendkívül fényűző volt, a pavilonok, kioszkok, nyári lakok és szőkőkutak sem hiányoztak. A földet brokát borította, a falakon aranyszállal átszőtt kárpitok függtek, és drága takarók díszítették az ágyakat. A személyzet több mint tíz szolgálólányból és női muzsikusból állt. Az arany, ezüst és jáde ékszereket és vázákat, a festményeket és kalligráfiákat kitűnő ízléssel válogatták össze. Hszü Lan kisasszonyt halála után a Tigrisdombon, az előkelő társaság temetkezési helyén hantolták el, és egy főiskolai növendék írta meg a sírfeliratát.[57]

Az ilyenfajta sikerek kivételek. Az énekeslányok nagy többsége, még a viszonylagos jólétben élők sem szabadulnak fel minden gyámság alól. Ha szállásuk nem valamelyik „énekeslány-házban" van, akkor egy-egy vendéglőhöz vagy étteremhez tartoznak, ahol a tulajdonos kétségkívül előnyösnek tartja, ha megengedi nekik, hogy az udvarában várják a vendégeket, mert ily módon növelheti jövedelmét. A város leglátogatottabb teaházaiban nincsenek énekeslányok, ezzel szemben a Császári Út öt teaházának emeletén vannak. Egy kortárs szerint azonban ilyen zajos és rossz hírű helyre tisztességes emberek nem merészkednek.[58]

A legalacsonyabb kategóriába tartozó énekeslányok tucat-

számra nyüzsögnek a piacokon, a hidak közelében és a népes negyedekben. Ezek az örömlányok nyilván eléggé kezdetleges zenei oktatásban részesültek. Általában nem „énekeslányoknak" vagy „művésznőknek", hanem „virágoknak" nevezik őket.[59]

Néhány szóval meg kell említenünk a férfi prostitúciót is, amely — úgy látszik — a Szung-korban a népes városok életének sajátos jelensége. Már Kajfengben, a XII. század elején is jelzik a bájaikat áruba bocsátó homoszexuális férfiak létezését. Ezek éppúgy negédeskednek, festik és cicomázzák magukat, énekelnek és táncolnak, mint a női prostituáltak Az 1111—1171-es években kiadott császári határozat elrendelte letartóztatásukat, és száz botütésre ítélte őket. Ötven ezergarasos pénzfüzér jutalmat ígértek annak, aki elfogja vagy feljelenti valamelyiküket. Az ilyen prostituáltak felkutatása valójában már a Kajfenghez hasonló jelentős városokban is nehéz volt, de még nehezebb Hangcsouban, ahol a lakosság száma sokkal nagyobb, és ugyanakkor összetétele ingadozóbb. Bizonyos, hogy az udvar délre költözése után a türelem is fokozódott. Hangcsouban igen sok, kétségkívül több száz homoszexuális lakik, akiknek a prostitúción kívül nincs más megélhetési lehetősége. Egyöntetűbb csoportot alkotva, jobban szervezettek, mint az énekeslányok, és a falakon kívül, az Új Kapu közelében húzzák meg magukat.[60]

A lakosság söpredékét alkotó tolvajok, rablók, szélhámosok és koldusok szintén testületekbe tömörülnek. Gonosztevő bandák is alakulnak. A városi rendőrség könyörtelen hajtóvadászatai ellenére kisebb csoportokban elállják az utcákat, és fényes nappal kifosztják a polgárokat. A betöréses lopásra specializált csoportok a téglafalakat vagy bambuszkerítéseket áttörve, behatolnak a gazdag házakba, és megkaparintják a pénzesládákat. Vannak hamisítványokkal szélhámoskodó „nappali tolvajok" is, ezek selyemutánzatú papírruhákat, arany- vagy

ezüstrudaknak látszó ólom- és réztömböket, homokból és fűrészporból készült gyógyszereket árulnak. Egy kortárs nem tudja leplezni csodálatát: „Ezek az emberek rendkívül ügyesek." A piacokon és a sikátorokban hemzsegő tömegbe zsebmetszők furakodnak, és erszényeket meg nyakláncon függő ékszereket lopnak. A szélhámosok bűnös tevékenységüket társadalmilag jól hangzó elnevezések mögé rejtik: bizonyos „cégek", jó kapcsolataikra hivatkozva, ügyfeleiknek kinevezést, előléptetést, udvari kegyeket ígérnek, s vállalják peres ügyeik vagy kereskedelmi ügyleteik kedvező elintézését. Mások „szép hölgyek irodája" néven örömlányokat adnak el ágyasnak, megint mások a sorsjátékokra és szerencsejátékokra specializálják magukat.[61] Ilyen hatalmas településen a tolvajlásokat és szélhámosságokat nem lehet teljesen megfékezni. Talán Marco Polónak van igaza, amikor ezt írja: „A város annyira biztonságos volt, hogy éjszakára nyitva hagyták a kapukat, a házakat és az értékes árukkal zsúfolt kirakatokat",[62] de megállapítása csak a mongol megszállás időszakára érvényes, amikor nyilván megerősítették a városi rendőrséget.

Az életüket egyik napról a másikra tengető, szegényes portékával házaló, bárhol megalvó, a megfagyás vagy az éhhalál veszélyének szüntelenül kitett, vidékről jött nyomorultak, koldusok, tolvajok, prostituáltak, szerencsétlen páriák száma valószínűleg igen gyorsan, egyik évről a másikra, egyik hónapról a másikra változik. A rizs árának legcsekélyebb emelkedése elegendő, hogy megkettőzze, vagy megháromszorozza a Hangcsouban nyomorgók számát. A városi települést alkotó hatalmas embertömeget viharos megrázkódtatások érik, és a nyomorultak meg éhezők hadának hirtelen növekedése nyugtalanítja a hatóságokat. A gyakori válságok védelmi rendszabá-

lyok alkalmazására kényszerítik őket. Az udvar és a prefektúra elhatározza, hogy nagy havazások és hidegek, pusztító tűzvészek, nyári árvizek és őszi aszályok alkalmával rizst és garasokat juttat a lakosságnak. Hangcsouban és környékén például az 1223. évi mértéktelen esőzések után, a következő esztendő harmadik holdhónapjában (április táján) szörnyű éhínség dúlt, ezért a kormányzat segélyek osztására kényszerült.[63]

A hivatalos nagy szertartások, a minden évben visszatérő fő ünnepek alkalmával ugyancsak segélyeket juttatnak a szegényeknek. „Amikor a császári udvar és a minisztériumok imákat mondanak, és szép időért vagy esőért, hóért vagy kedvező előjelekért könyörögnek, egy herceg születésekor vagy a császár születésnapján, napfogyatkozáskor, tartós esőzések vagy kemény hidegek esetén, amikor a lakosság szükséget szenved, vagy midőn a Szent Palota nagy rítusait celebrálják, és a császárhoz intézett jókívánságok alkalmával szertartásokat mutatnak be, mindenkor kihirdetik a császári rendeletet, hogy 200 000 pénzfüzér értékben papírpénzt adományoznak a hadseregnek, és ugyanekkora összeget juttatnak a köznépnek is."[64]

A szűkölködők egyéni jótékonykodásra is számíthatnak. Az újonnan kinevezett vagy előléptetett hivatalnokok, hogy tekintélyüket fitogtassák, garasokat osztatnak szét a szegények között.[65] Már említettük, hogy a város déli részén, a Főnixek Dombján lakó gazdag hajótulajdonosok hatalmas vagyonuk egy részét jótékony célra fordítják. De ez még nem minden. A buddhisták az V. századtól kezdve olyan intézményeket létesítettek, és fejlesztettek ki Kínában (kórházakat, menhelyeket, nyilvános beteggondozókat, segélyelosztó központokat a szegények számára), amelyeket a külön e célra nekik juttatott földbirtokok jövedelméből tartottak fenn. Amikor 845-ben a buddhista közösségek javait csaknem teljesen elkobozták, a budd-

hista menhelyeket és kórházakat átvették a hatóságok. Hangcsouban a császári udvar már odaköltözésekor egy hatalmas beteggondozót létesített, s az itt készült gyógyszereket a városi település területén elszórt hetven másodrendű beteggondozóban osztották szét. Említettük, hogy ezeket az orvosságokat kedvezményesen, az áruk egyharmadáért kellett volna eladni a lakosságnak, de a létesítmények irányítására kinevezett alkalmazottak és hivatalnokok valójában elsikkasztották őket. Más jótékonysági intézményeket becsületesebben vezettek. Több kórházat tartottak fenn az öregeknek és a jövedelem nélkülieknek, árvaházakat az elhagyott gyermekeknek, a szegényeket ingyen temették el a köztemetőkben, és menhelyt létesítettek a nyomorékok számára. Az utóbbi intézmény, Marco Polo szerint, még a mongol megszállás kezdetén is működött. „Ha napközben megtörténik — írja —, hogy [a városi őrjárat] egy-egy szegény ördöggel találkozik, aki rokkantsága miatt nem tud dolgozni, bekísérik a régi királyok által alapított és bőséges állami támogatást élvező számos menhely egyikébe, de ha az illető meggyógyul, kötelezik, hogy valamely elfoglaltságot keressen magának."[66]

A parasztok

A vidéki lakosságot nem ismerjük eléggé. Senki sem törődött azzal, hogy részletesen ismertesse társadalmi összetételét és a falvak életét. A birtokunkban lévő adatok töredékesek, szórványosak, s csupán a mezőgazdaságból élő vidék fejlődésének feltehetően lassú volta jogosít fel bennünket, hogy az időpontok és helymeghatározások szempontjából erősen különböző elemekből valamiféle képet állítsunk össze. Mindenekelőtt említsünk meg egy általános érvényű gazdasági tényezőt: a délkeleti

tartományokban a városok fejlődése csakis a vidék rovására történhetett. A város többet fogyaszt, mint amennyit termel, és a leggazdagabb városi polgárok közül sokan Hangcsoutól északra elterülő hatalmas földbirtokaik jövedelmének köszönhetik vagyonukat. A magánbirtokok és a közterületek bérleti díja, a közfogyasztási termékekre kirótt kereskedelmi illetékek, a kötelező sóvásárlás, amelyet az állam kényszerít bizonyos vidékekre s végül a közvetett és közvetlen adók legkülönbözőbb formái okozzák a vidék általános elszegényedését. A falvak elnéptelenednek, kétségkívül a város javára.

A vidék azonban társadalmi szempontból meglehetősen változatos, és a közép- és kisbirtokosok, a magán- és állami birtokok intézői, a gazdálkodók és a mezőgazdasági munkások életszínvonala között bizonyára elég észrevehető lehetett a különbség. Másrészt, ha a rizstermesztés túlsúlyban is van a Jangce alsó folyása mentén elterülő síkságokon, annál változatosabb a földművelés és a gazdálkodás e nagy rizsövezet peremén.

Csöcsiang tartomány hegyekkel borított, déli területén halászattal, vadászattal, erdőgazdálkodással és teatermesztéssel, a tengerparti mocsaras vidékeken bambuszkitermeléssel, sópárlással, a Csöcsiang folyó torkolatöble közelében halászattal foglalkoznak. Magától értetődik, hogy a gazdálkodás típusaitól függően a vidékek arculata is különbözik egymástól. A rizstermesztő síkságok falvai és a halászfalvak nem egyformák. Végül a vidéki lakosságnak az a része, amelyik közüzemekben, bányákban vagy sós mocsarakban, szalinákban dolgozik, az állam ellenőrzése alatt áll, és közvetlenül függ tőle.

Ezek a munkások a lehető legnagyobb nyomorban élnek, és éhbérért dolgoznak. A XI. században a Sanhszi tartomány déli részén elterülő sós tavaknál az állam naponta három kiló

gabonát és évente 40 000 garast juttatott a sókitermelő családoknak.[67] Később a Huaj folyó völgyében elterülő sós mocsaraknál a sóhivatal áron alul vásárolta meg az állami munkások által kitermelt sót, s ugyanakkor meghatározta az évi termelés kötelező mennyiségét. A Huajho (Huaj folyó) menti szalinákban csaknem 280 000 család, vagyis körülbelül egymillió személy élt félrabszolgaságban.[68] A sóhivatal tisztviselőitől szerződés formájában felvett kölcsönök miatt eladósodva, a visszaélésszerű rekvirálások és késedelmes bérfizetések következtében nyomorra kényszerítve, a sómunkások nem találtak más kiutat, mint a szökést vagy a katonának állást. Helyzetük nyilván nem sokat változott a XIII. században Csöcsiang és Csiangszu tartományok állami vállalataiban.

A nagy rizstermelő vidékeken a kisbirtokosok, a gazdálkodók és a mezőgazdasági munkások sorsa sem sokkal irigylésre méltóbb. A jó termés alig elegendő a legszükségesebbekre. A rossz évek következménye az eladósodás és igen gyakran az éhínség. A földek bérbeadása vagy eladása, a gyermekek bérbeadása vagy eladása cselédnek, a falvak elhagyása, zsiványélet, öngyilkosság — ilyen végletekre vezet a mérhetetlen nyomor. A kölcsönök kamata roppant magas: pénzkölcsönök után havonta 20 százalék, gabonakölcsönök után 50 százalék a termés betakarításakor. A kölcsön- és a bérleti szerződések bizonyára olyanok, mint amilyeneket a IX. és a X. században kötöttek, s később Közép-Ázsiában, Tunhuang közelében találtak meg. Íme, egy kelmekölcsönzésre vonatkozó példa (a kelmék abban a korban, azon a vidéken a pénzt helyettesítették):

„A *csia-ce* ciklikus jelekkel jelölt esztendő 3. holdhónapjának 1. napján Fan Huaj-tung és fivérei, mivel családjuknak némi kelmére volt szüksége, Li szerzetestől kölcsönvettek egy vég, 38 láb hosszú és 2 láb meg egy fél hüvelyk széles fehér selymet. Ősszel a kamatok fejében 40 véka gabonát és kölest fognak adni.

A kölcsönvett tőkét (azonos minőségű és méretű selyemvég formájában) a következő esztendő 2. holdhónapjának vége előtt térítik vissza. Ha ez nem történik meg, úgy a további kamat havonta egyenlő lesz a kölcsönvétel idején megállapított kamattal [vagyis 40 véka gabonával]. A jelenlévő két szerződő fél nem cselekedhet megegyezésükkel ellentétesen. A kölcsönvevők: Ven-ta, Huaj-ta, Huaj-csu és legidősebb fivérük, Huaj-tung."[69]

Ugyanebből a korból egy másik okirat arról tanúskodik, hogyan kötötték meg a mezőgazdasági munkások eladási szerződését:

„Jelen szerződés megköttetett a *ji-vej* esztendő 11. holdhónapjának 3. napján. Csao Szeng-ce szobrász kézműves, mivel... élelmiszerekre volt szüksége, és azokat semmiféle más módon nem tudta megszerezni, a mai napon, visszavásárlási joggal, eladja tulajdon fiát, Kou-cét házasság révén rokonának, Li Csien-ting úrnak. Az eladási ár 200 véka búzában és 200 véka kölesben lett megállapítva. Az eladás megtörténte után az illetőért nem fizetnek bérleti díjat, sem kamatot a gabonaneműekre. Ha Kou-ce, az eladott ember megbetegszik, és meghal, legidősebb fivére köteles visszatéríteni az élelmiszerek egy részét [a le nem töltött munkaidőnek megfelelően]. Ha Kou-ce valamely kis vagy nagy értékű vagyontárgyat lop egy, a szerződésben nem szereplő harmadik személytől akár vidéken, akár a városban, akkor magától Kou-cétől [és nem alkalmazójától] követelnek jóvátételt... Kou-ce visszavásárlására a megszabott határidő a hatodik esztendő. Rokonai csak e határidő leteltével vásárolhatják vissza. A bizonyítékul szolgáló szerződést azért kötötték meg, nehogy a későbbiekben ráfizetést kérjenek a megállapított áron felül." A szerződés aláírói: maga Kou-ce, továbbá legidősebb fivére mint „eladó és kezes", a szobrász kézműves, aki „tárgyalt, és átvette az élemiszereket", végül négy

tanú, közöttük egy falusi, akinek földjei szomszédosak az eladó földjeivel.[70]

A mezőgazdasági munkások bérleti szerződése sokkal részletezőbb. Az embert az idényre bérlik, általában az első holdhónaptól (február) a kilencedikig (október). Havibére egy „teher" (körülbelül 50 liter) gabonanemű: búza és köles. Munkaadója vállalja, hogy ingyen ad neki egy „tavaszi öltözéket", nyárra egy inget meg egy nadrágot, végül egy pár bőrből készült lábbelit. Ennek fejében a munkás köteles napkeltétől napnyugtáig, pihenés nélkül dolgozni, A nagy munkák hónapjaiban minden munkaszüneti napért tizenkét deciliter gabonát vonnak le béréből, a többi hónapokban csak hat decilitert. Ha megbetegszik, annyi napi bért vonnak le járandóságából, ahány napig nem ment ki a földekre. Ha elveszti vagy megrongálja a rábízott mezőgazdasági szerszámokat (vesszőkosarakat, zsákokat, aratókéseket, kapákat és ásókat), gondoskodnia kell pótlásukról. Végül, munkaadója szokás szerint nem vonható felelősségre, ha a munkás lopást követ le egy harmadik személy kárára, legyen az eltulajdonított holmi búza vagy köles, dinnye, zöldfőzelék, gyümölcs, birka vagy ökör.[71]

A vidék eladósodása és nyomora magyarázza a csavargók és útonállók létezését. Bár számuk vidékek és korszakok szerint változó, ez a réteg soha nem tűnik el teljesen. A legnagyobb országutak sem biztonságosak és a kereskedők magányosan nem kockáztatják az utazást. A rablóbandák a hegyekben és a sűrű növényzetű mocsaras vidékeken ütik fel tanyájukat, hogy könnyen megszökhessenek az üldözések elől. A Jangce középső folyásánál, a Tungting-tótól északkeletre elterülő, mocsarakkal és nádasokkal borított vidéken, a „száz *li*-nyi pusztaságon" nyüzsögnek a haramiák. Egy magas rangú tisztviselő, aki 1177-ben hajón utazott Szecsuantól Szucsouig, útinaplójában feljegyezte, hogyan kelt át ezen a kihalt övezeten,

amelyet egy, a Jangcéval párhuzamos folyó szel keresztül: „A hold olyan tisztán világított, hogy épp olyan jól láttunk, mintha fényes nappal lett volna. A rendkívül bátor kísérő katonák egész éjszaka kiáltoztak egymásnak az egyik hajóról a másikra. Az íjak és számszeríjak húrját felhúzták, s menet közben szüntelenül dobokat és kis harangokat ütögettek."[72]

A Hangcsoutól északra, egészen a Jangce folyóig, sőt még azon is túl elterülő mély fekvésű, nedves síkságokat rizsvetések borítják. Ezeknek az apró, négyzet vagy téglalap alakú földteknőknek egy-egy oldala alig tíz méter hosszú. Minden egyes parcellát feltöltött, keskeny ösvények vesznek körül. Az évszakoktól függően hol elárasztott, hol kiszárított földeket kétágú és nagyon hosszú nyelű kapával művelik meg, amelyet a parasztok két kézzel emelnek a fejük fölé, majd hirtelen lecsapnak vele. Ezek a nem súlyos szerszámok elegendők a földteknők laza talajának megforgatására. A könnyű ekét több ember vagy egy bivaly húzza. Az állat azonban kevés, és a bivalyt gyakran több család közösen bérli vagy birtokolja. A nagy munkák idején, júniustól szeptemberig a parasztok hajnaltól késő estig a földeken dolgoznak. Ebédjüket az asszonyok meg a gyermekek viszik utánuk. Szecsuanban a rizsföldeken végzett közös munkát vízóra szabályozza. A dolgozók dobszóra gyülekeznek, dobolás irányítja mozdulataikat, ösztökéli őket a munkára, és megakadályozza, hogy fecsegjenek. Vidéken reggeltől estig a dobok hangja hallatszik.[73]

A mezei munka csupán télen szünetel. A férfiak kosarat fonnak, az asszonyok szőnek, késő éjszakáig virrasztanak, s olykor többen is összegyűlnek, hogy takarékoskodjanak a lámpaolajjal. A selyemhernyó-tenyésztés és a szövés kényes és minden figyelmet lekötő munka. A gyerekek egész évben bivalyokat őriznek, etetik a gazdasági udvar állatait (sertéseket, tyúkokat, néha ehető kutyákat), gyűjtik a mindig kevés tűzifát, és vizet

hordanak. Némelyik faluban azonban téli iskolát nyitnak, ahol a gyerekek megtanulják az írás és számolás néhány alapelemét.

A többnyire dolgos és egyhangú paraszti életnek vannak derűsebb, örömteli pillanatai is. Ilyenek a minden évben visszatérő ünnepek, elsősorban az újév január végén vagy február elején, továbbá a Föld istenének bemutatott áldozatok időszaka. A Földisten nagy ünnepe augusztus végén vagy szeptember hó folyamán van, a *vu* ciklikus jellel jelölt 5. napon, amely az „ősz kezdetét" követi, a szoláris naptárban nagyjából augusztus 7-nek felel meg. E fontos alkalmakra olykor vándorkomédiás csoportokat bérelnek, s a játékok, a színházi előadások, a bohóctréfák meg az akrobatamutatványok látványára a falu népe összecsődül valamelyik helyi szentély közelében. Sertést és tyúkot vágnak, a legfinomabb rizst eszik, és a sárga földig leisszák magukat az ünnep örömére. A legszegényebbek kölcsönt vesznek fel, hogy méltón ünnepelhessék meg az évnek ezeket a rendkívüli pillanatait, mert szerintük ezektől függ mindegyikük szerencséjeés boldogsága.

Az államhatalom és a vidéki népesség között a kapcsolatok nagyon gyérek. Az alprefektus a városban, megerősített fellegvárban lakik. Itt van a rezidenciája, a bírósági tárgyalóterem és a börtön, itt székelnek a különböző hivatalok. Ezt az alig látható, távoli személyiséget a legnagyobb tekintély övezi. Az állam egyébként nem avatkozik a paraszti közösségek életébe, vagy ha igen, csak azért, hogy elfogadtassa velük a maga számára elengedhetetlenül szükséges rendeleteket az adók behajtására, az olykor több százezer embert mozgósító hatalmas munkálatok időszakában megkövetelt robotmunkákra vagy a felforgató megmozdulások elleni harcra. Lázadás esetén a falvakat és a családokat kollektívan vonják felelősségre, sőt néha

kollektív felelősségű családcsoportokba szervezik őket, s ha valahol felkelés támad, a megtorlás rettenetes.

Valójában az egész kínai közigazgatás alapelve az, hogy mindenekelőtt béke uralkodjék. A bajokat nem szabad előidézni: az az alprefektus, akinek közigazgatási területén zavargások törnek ki, rossz hivatalnok, és bármi legyen e zavargások eredete, az alprefektusnak rossz minősítése lesz. Még közvetlen feletteseinek előmenetele is halasztást szenvedhet. Másrészt a köznép sokáig habozik, amíg rászánja magát, hogy viszályai rendezése végett a hatóságokhoz forduljon, és csak akkor jelenik meg az alprefektus bírósága előtt, ha már minden más megoldás (kiegyezés vagy egy választott bíróság döntése) csődöt mondott. A vádlottat ilyenkor tüstént börtönbe vetik: még az ártatlanul gyanúsított ember is bűnös, mivel ügye zavarja a környék békéjét és a bíró nyugalmát. Egyébként is, ha már valaki arra gondolt, hogy vádat emeljen ellene, akkor ártatlansága semmiképp sem tökéletes. Ami a vádlót illeti, őt magát is roppant gyanúsnak tartják. Ráadásul drága mulatság, ha valaki az állami törvényszékhez fordul, minthogy ezt nem teheti anélkül, hogy fel ne ajánlaná a bírónak a szokásos értékes ajándékokat, mivel az udvariasság ezt megköveteli.

Végül, a kínai igazságszolgáltatás, noha a tárgyi bizonyítékok módszerét alkalmazza (a tolvajt nem lehet elítélni, ha nem találták meg a lopott holmit, egy gyilkossággal gyanúsított személyt nem lehet elítélni, ha a holttesten nincs nyoma az erőszaknak, stb.), mégis a lehető legkegyetlenebb igazságszolgáltatások egyike. Minden büntetés rendkívül szigorú testi fenyítésekkel jár. A vádlottakat hosszú ideig börtönben tartják, a legnyomorúságosabb körülmények közepette. Csakis rokonaik élelmezik őket, holott azokra a földeken lenne szükség. A kínzást (korbácsolás, botozás, pellengérre állítás, megbilincselés) rendszeresen alkalmazzák, hogy vallomást

csikarjanak ki a csökönyös vádlottakból. Ezért meglehetősen sok a bírói tévedés. Végeredményben úgy tűnik, hogy ezt a fajta igazságszolgáltatást azért találták ki, hogy elvegyék az emberek kedvét a pereskedéstől, és érthető, ha a parasztok inkább egymás között, barátilag vagy választott bíróság döntése alapján intézik el vitás ügyeiket. Csak a legsúlyosabb esetek kerülnek az állami törvényszék elé.[74]

Kollektív felelősség, kegyetlen megtorlások, a falvak és a járások öregjeinek tekintélye, a családfők tekintélye, a falusiak összetartása és irtózása a perektől, íme, ezek a tényezők magyarázzák, hogy miért uralkodik béke a vidéken. Csak a nagy éhínségek és a túlságosan kirívó és túlságosan általános igazságtalanságok lázítanak felkelésre. Rendszerint a messiási reményektől sarkallt, olykor valóságos hadakká duzzadó csoportok vetnek véget a dinasztiák uralmának, s olykor éppen vezéreik egyikét emelik az Ég Fiának trónjára.

LAKÁS, RUHÁZAT, KONYHA

Lakás. Az építkezés technikája. Az épületek típusai. A kertek. A császári palota fényűző pompája. A gazdag házak belső berendezése. — *Tisztálkodás.* Fürdők. Fürdőházak Hangcsouban. A piszok szerelmesei és a mosakodás megszállottjai. Szépségápolás és illatszerek. — *Ruházat.* Az öltözékek hivatalos előírása. A hajviselet és az öv. A lábbelik. Hangcsou lakosainak kacérsága. — *A konyha.* A tájjellegű ételek változatossága. Az ellátás könnyebbségei Hangcsouban. A nép étrendje és a gazdagok konyhája. Felszolgálás a lakomákon. Szeszes italok és teák

Lakás

Nem minden nangcsoui lakos olyan szerencsés, hogy tető lenne a feje fölött. A koldusok és a szegény ördögök a szabad ég alatt hálnak, és igen sok az ideiglenes szállás ebben a túlzsúfolt és a tűzvészek által oly gyakran sújtott városban. A kolostorok cellái és udvarai, a tavon veszteglő hajók, katonai táborok, vízhatlan gyékényekből hevenyészett hajlékok fogadják be az otthontalan vagy elemi csapás sújtotta családokat. A lakosság egy része — a hajósok és családjuk — állandóan a csatornákon közlekedő bárkákon lakik.

Azok a szegények, akiknek sikerült szállást találniuk, nyilván öten-hatan vagy még többen szoronganak egyetlen szűk helyiségben. A köznép lakta negyedekben épült emeletes házak ellenére túl sokan élnek ebben a tó meg a folyó közé szorult városban. Az utcákon, a házakban, a piacokon nyüzsög a tömérdek ember. Pedig gyorsan, jól és gazdaságosan építkeznek. Időnként, főképp a hivatalos kultusz nagy szertartásai alkalmával, a város valamely meghatározott részén vagy a déli külvárosokban, az Égnek bemutatott áldozatok oltára közelében néhány óra alatt tágas építményeket emelnek kötelekkel összehurkolt bambuszrudakból, facölöpökből, gyékényekből és kárpitokból. Az egyikben a császár szertartási hintóját lehet megtekinteni, a másikban a megtisztulás szertartására alkalmas terem van.[1] Az a gyorsaság, amellyel ezeket az ideiglenes jellegű, nagy palotákat építik, jellemzi az egész kínai építkezést. Még a hosszabb időre tervezett épületeket is csodálatra méltó ügyességgel és hozzáértéssel készítik könnyű anyagokból.

Az alapanyag a fővárostól délre elterülő vidékekről hajóval érkező fa és bambusz, tégla és tetőcserép. Az akkori viszonyok közt hatalmasnak számító település faszükséglete a várostól délre több mint száz kilométer távolságra is befolyásolta a vidék gazdasági életét: Jen prefektúra parasztjai abbahagyták a kevésbé jövedelmező rizstermesztést, hogy erdőgazdálkodással foglalkozzanak, és kriptomeriát* adjanak el a nagyváros kereskedőinek. A követ kizárólag hidak, mellvédek, városfalak, gátak és buddhista tornyok építésére, utcák és utak kövezésére használják. A kő nemes anyaga dekorációs és szobrászati célokat szolgál, de nem alkalmazzák sem lakóházak, sem középületek építésénél. A gazdagok és a szegények házai, a hivatalos

* Cryptomeria, tobozos ciprusféle, Kínában és Japánban honos

vagy magánépületek és templomok teljesen azonos elvek alapján készülnek. Nincsenek tartófalak, sem alapfalak, csak a talajba 30—50 centiméter mélyen besüllyesztett kőtalpakon nyugvó s egymástól körülbelül háromméternyi távolságra lévő fapillérek Ezért egy ház, fedett csarnok vagy kapu nagyságát oszlop- vagy. gerendaközei számával határozzák meg. Az együttes könnyűsége és szilárdsága lehetővé teszi, hogy szükség esetén az egész építményt alapjánál fogva megemeljék, vagy odébb helyezzék.

Minden épület kivétel nélkül téglalap alakú, de szélességében egy vagy két válaszfala lehet. A gazdagok parkjaiban vagy kertjeiben annyi ilyen típusú épület van, amennyi szükséges, és egyik a másikhoz derékszögben illeszkedve, U alakban udvart vesznek körül, vagy épp ellenkezőleg, mindegyik különálló. Általában földszintesek vagy legfeljebb egyemeletesek. A népes negyedekben viszont a házak folyamatosan szegélyezik a keskeny kis utcákat. A telekre mélyen benyúlva, egymáshoz kapcsolódnak, és hátsó részük kis udvarokra nyílik. Marco Polo, valamint a XIV. század elején a Hangcsouba látogató arab és európai utazók szerint e házak gyakran többemeletesek.[2] Vajon az ilyen emeletes házak építési módja különbözik-e az alacsony házakétól, s főképp, alapfalakon nyugszanak-e? Ez nem nagyon valószínű: az építőanyagok és a bútorzat könnyűsége, a házak egymásra támaszkodása Hangcsou túlzsúfolt negyedeiben nyilván szükségtelenné tette, hogy különösebb elővigyázattal építsék meg őket. Őszintén szólva, ezek a házak inkább valamiféle állványzatra hasonlítottak, mint az Európában abban a korban épült városi házakra.

Az épületek legfontosabb és legköltségesebb részét, a tetőzetet csak akkor készítik el, amikor a tartóoszlopok már a helyükön állnak. A mindig kétlejtős nyeregtető torokgerendák* és

* A szarufákat összekötő vízszintes gerendák

fedélszékoszlopok összetételén nyugszik, s olykor külső gyámkarokon, ezeknek egymásra helyezése a legszebb épületeken olyan, mintha a tetőzet elválna az épület többi részétől, és a levegőben pihenne. Ilyenkor a födélszerkezet látható részeit finoman megfaragják, és élénk színűre festik. A sárga, halványzöld vagy jádeszürke színűre zománcozott cserepekkel borított, széleiken könnyedén felgörbülő, szép tetők tökéletes összhangban vannak a közeli fákkal és a tó körül húzódó dombok szeszélyes hajlataival.

Kétségtelen, hogy a tetőszélek felgörbítésének szokása a XIII. században még nem nagyon régi keletű. Valójában a Tang-dinasztia (VII—X. század) idején terjedt el, és az eljárás, amelyhez e görbület elérése végett folyamodtak, még eléggé ügyetlen volt. Egy XI. századi építész, aki mesterségének szabályairól jelentős tanulmányt hagyott az utókorra, csodálattal adózik a Tang-kor építészeinek, de hozzáfűzi, hogy a tetőzetek szélének felgörbítésében nem mutatkoztak túlzottan ügyeseknek.[3] Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a hajlított tetőket császári rendelettel csupán az előkelő társaság tagjainak rezidenciái és a középületek számára tartották fenn. Mellékesen, eszébe sem jutott senkinek, hogy a boltok vagy a közönséges lakóházak építésekor ennek a költséges divatnak hódoljon.

A nemesek és tisztviselők házainak tetőszegélyén és ormán, valamint a hivatalos épületeken látható tollbokréta formájú díszítéseket és a kis terrakotta állatokat, sárkányokat és főnixeket a köznép házainak díszítésére nem használhatták.[4] A XII. század elején, az Északi Szung-dinasztia fővárosában, Kajfengben, amint azt a korabeli festmények bizonyítják, a tetőket kétféle cserép borította, s valószínű, hogy Hangcsouban, ahol mindenben igyekeztek utánozni a kajfengi szokásokat, ugyanez volt a helyzet. A hosszúkás táblácska alakú, vízszintesen elhelyezett,

úgynevezett „deszkacserepek" csak a boltok és a köznép lakóházainak tetején voltak láthatók. A másik, vályúszerűen kerekített cserépfajtát, amely hasonló a Dél-Franciaországban használt tetőcserepekhez, a középületek és az előkelő társaság rezidenciáinak fedésére tartották fenn.[5] Csakis ezt a cserépfajtát vonták be színes mázzal.

A padozatot és a tetőzetet tartó oszlopok alkalmazása lehetővé teszi a homlokzatok kiemelését. A könnyű téglákból épült és a tolvajokkal meg a patkányokkal szemben nem túlságosan ellenálló tömör részeken kívül függönyöket, kárpitokat és elmozdítható bambuszrácsozatokat használnak. A tömör részek, kivéve az ormok alatt levő vakfalakat, csak körülbelül ötven centiméternyire emelkednek a padozat fölé. A lakók így jobban élvezhetik az esti hűvösséget, és ha a ház jó helyen áll, a vidék szépségét. A kockás farácsozatokból készült ablakokat a Hangcsou piacain árusított olajos papírral vonják be.[6] Ezek a kockázott ablakok rendkívül dekoratívak.

A köznép lakta negyedek házai közvetlenül az utcára nyílnak, hacsak nincs előttük udvar. A földszintet minden esetben boltok, éttermek vagy kis kézműves műhelyek foglalják el. Az utcára nyíló házak kétségkívül Dél-Kína városainak jellegzetességei közé tartoznak, és Hangcsounak szívélyes, vendégszerető külsőt kölcsönöznek. Ilyesmit a Tang-kor nagyvárosaiban a magukba forduló házak és a vályogfalakkal körülzárt negyedek miatt csak néhány erősen kereskedelmi jellegű utcában lehetett tapasztalni. A mai Peking sötét sikátorai meglehetősen pontos képet adnak arról, hogy milyen látványt nyújthattak Észak-Kína nagyvárosainak lakónegyedei a Tang-korban. E falak azonban, amelyeken a kapun kívül nincs más nyílás, megtalálhatók a XIII. századbeli Hangcsou bizonyos negyedeiben is, hogy elrejtsék a kíváncsi tekintetek elől az építményeket és az állami templomokat, a palotákat, a kolostorokat vagy az előkelő sze-

mélyiségek, magas rangú hivatalnokok vagy gazdag kereskedők rezidenciáit.

A falakon belül emeletek nélküli, magas építmények emelkednek, tetőzetük valamivel alacsonyabban széles ereszekkel van meghosszabbítva, a parkok és díszkertek közepette lakóházak, továbbá fedett csarnokokkal körülvett udvarok, emeletes pavilonok és kioszkok helyezkednek el. A gazdagok lakásainak főépülete derékszögben vagy párhuzamosan elrendezett és több, egymás után következő udvar által elválasztott épületek együtteséből áll. Az építmények az udvarok szintjénél valamivel magasabb alapokon nyugszanak, s a főterembe az épületek tengelyében elhelyezett néhány lépcsőfokon át lehet bejutni. Az udvar utcára nyíló kapuja szintén magasabb alapokra épült, négyszögletes, tetővel ellátott építmény, s az őröknek szolgál menedékül. A fényűzésellenes rendeletek megkövetelik, hogy az egyszerű polgárok kapui egy oszlopköznél ne legyenek szélesebbek.[7] Csupán a birodalom előkelő személyiségei házainak lehet olyan több bejáratú kapuja, mint a császári palotának. A kapuk előtt két méter magas, ellenzőszerű fal takarja a bejáratot, feltehetően azért, hogy útját állja a gonosz hatásoknak. Mellesleg, a rontások és a démonok ellen másképp is lehet védekezni: a kapu isteneinek a bejárat két oldalán elhelyezett festett képmásai megtiltják a gonosz szellemeknek, hogy belépjenek a házba. Ez a két isten két egykori testőrparancsnok, isteni rangra emelt történelmi személyiségek, akik a legenda szerint állig fegyverben őrizték a Tang-dinasztiából származó első császár lakosztályainak kapuját, s így szabadították meg rémlátomásaitól.

A legszebb házaknál az egymásra helyezett háztetők és felgörbülő ereszek, a fedett csarnokok kiterjedése adja meg az együttes harmóniáját, de valamennyi különálló építmény a táj függvényeként épül. Minden egyes pavilonnak külön rendeltetése van: az egyiket azért építették, hogy ott a holdfényben lehessen

gyönyörködni, a másikban zenélnek, a harmadikban lakomákat rendeznek. Magas fenyőfák és bambuszligetek árnyékában azért emeltek pavilont, hogy az ott tartózkodó személyek a nagy hőségek idején hűsölhessenek benne; belsejét havas tájakat ábrázoló képek díszítik. A tavacskák fölött emelkedő, cölöpökre épült kioszkokat csónakkal vagy kis fahídon át lehet megközelíteni. Gazdag emberek állítólag vagyonokat áldoztak rezidenciájuk felépítésére és berendezésére. A pilléreket és a tetőgerendákat néha trópusi országokból hozatott ritka fafélékből, áloé- és szantálfából készítik. A padlót gyakran zománcozott téglák borítják, de olyan gazdag személyiségről is tudnak, akinél a parkettát ezüstből készült virágberakások díszítették.[8]

A kertek és a vízmedencék épp olyan fontosak, mint a tulajdonképpeni lakóház. Az együttes értékét a harmonikus elrendezés adja meg. A Tang-kor egy költőjének tanácsa szerint a helyesen megtervezett rezidencia teljes alapterületének egyhatodát a lakóháznak, felét a vízmedencéknek s egyharmadát a bambuszligeteknek kell fenntartani.[9] Emberi kéz alkotta kis világ ez: mesterséges dombocskák, vizesésektől megszakított, kanyargó patakok, szökőkutak és tavacskák, amelyekben aranyosan és ezüstösen fénylő halacskák fickándoznak. (A díszhalakat a városban „élő halak" néven árusítják, és az egyik északnyugati kapun kívül nagyban tenyésztik őket.[10]) Ez a sokféle elem vadregényes bájjal van elrendezve, és a séta gyönyörűségét szolgálja.

Szép házak nincsenek ritka virágok, göcsörtös törzsű, ágasbogas fenyőfák nélkül. És szép kertek sincsenek különös formájú kövek nélkül, amelyek gyűjtése ebben a korban nagy divat. Ezek a víz- és szélmarta sziklák olyanok, mint a hegyek — kicsiben. A kertekben olykor a taoista halhatatlanok lakta híres tájak másolatai láthatók. A talán már abban a korban ismert törpefenyőkkel, a beléjük vájt kis barlangokkal, amelyekben az elégetett illatszerek füstje felhőket utánoz, itt-ott apró tavacskák-

kal — ezek a furcsa sziklák lehetővé teszik az elragadtatott bolyongást. A sziklák szerelmese, a miniatűr hegyeken kanyargó kis ösvények és kapaszkodók méreteire törpülve — amint az oly gyakran előfordul a halhatatlanokkal —, gondolatban szabadon kószálhat e tájon.[11] A kínai esztétikai tudat e formája az ábrázolás ősi mágikus koncepciójából fakad, ami egyébként a tájképfestészetben is felfedezhető, és magyarázatot ad a kertek elrendezésének művészetére is: a kertek olykor ismert hegyi tájakat ábrázolnak. A sétáló ember itt erőt merít a különös kövekkel, öreg fákkal és ritka növényekkel való kapcsolatból. A halak szeszélyes úszkálását szemlélve újrateremti magában a természetes spontaneitás érzését.

Amit Marco Polo ír a császári palotáról, megérdemli, hogy teljes egészében idézzük, mert számos érdekes részlet található benne e császári rezidenciáról, amely önmaga is egy falakkal körülvett kis várost alkotott. Marco Polo beszámolója annál is értékesebb, mivel a kínai források e szempontból nem elég világosak. Marco Polo egy öreg kínai kereskedőtől szerezte értesüléseit. „Mindezt egy quinsay-i [Hangcsou] gazdag kereskedő mesélte el nekem, amikor abban a városban tartózkodtam — írja. — A kereskedő nagyon öreg ember volt, valamikor Fanfur király [vagyis a Déli Szung-dinasztia egyik utolsó uralkodója] személyes szolgálatában állt, és életének minden részletét ismerte. Minthogy már régebben, eredeti állapotában látta a palotát, nagy örömmel kísért el oda. Ott most a Nagy Kán által kinevezett alkirály lakik, ezért az egykori pavilonok épp olyan jó állapotban vannak, mint régen, de a fiatal hölgyek lakosztályai romba dőltek, és csak maradványaik láthatók. A ligeteket és kerteket övező fal ugyancsak összeomlott, s ott már sem fák, sem állatok nincsenek." De kezdjük az elején ezt a beszámolót: „Most egy csodálatos palotáról fogunk beszélni, amely Fanfur király rezidenciája volt. Elődei tíz mérföld kerületű, igen magas fallal egy ha-

talmas területet vétettek körül, s ezt három részre osztották. A középső részbe egy óriási kapun át lehetett bejutni, majd kétoldalt [keleten és nyugaton] egy egyszintű terasz fölött tágas és igen magas pavilonok emelkedtek. Tetőzetüket kék és arany színekkel festett és finoman díszített oszlopok tartották. A nagy kapuval szemben állt az összes többinél hatalmasabb főépület, ugyanabban a stílusban festve, aranyozott oszlopokkal és aranydíszítésekkel pompásan dekorált mennyezettel, a belső falakat pedig a régi királyok életét megörökítő művészi festmények borították.

Fanfur király itt minden esztendőben, a bálványainak szentelt napokon, szokás szerint összehívta udvarát, és lakomát rendezett főminisztereinek, valamint Quinsay város magas méltóságainak és gazdag kereskedőinek. És a fentebb említett pavilonokban bőségesen elegendő hely találtatott az asztaloknál ülő tízezer személy befogadására. Az udvari ünnepség tíz-tizenkét napig tartott, és meglepő, hihetetlen látványt nyújtott a vendégek fényűzése, mivel valamennyien selyem- és aranykelméből készült, drágakövek tömegével borított ruhákba öltöztek, és igyekeztek a lehető legdúsabb pompát kifejteni. A pavilon mögött, amely, mint mondottuk, a nagy kapuval szemben emelkedett, egy fal húzódott, s a rajta vágott kapu elzárta a palota belső részébe vezető utat. Átlépve e kapun, egy másik tágas udvarba lehetett jutni, s ezt, mint egy kolostor udvarát, oszlopok sora vette körül. Az oszlopcsarnokra nyíltak a király és a királyné különböző lakosztályai, mind egyforma művészi módon díszítve, szakasztott úgy, mint a mennyezetük. Az árkádokon túl fedett veranda húzódott, amely hat lépés széles volt, de olyan hosszú, hogy a tó partjáig elért. E veranda mindkét oldalán téglalap alakú, oszlopsoros kolostorudvarhoz hasonló tíz-tíz udvar terült el egymással szemben, és minden udvarban ötven lakosztály és ugyanannyi kert volt. E helyiségeket a király szolgálatában álló

ezer fiatal hölgy foglalta el. A király időnként a királynéval s e kisasszonyok némelyikével selyembaldachinnal fedett bárkákban szórakozott a tavon, vagy meglátogatta a bálványok templomait.

A fallal körülvett övezeten belüli két másik részt ligetek, tavacskák, gyümölcsfákkal beültetett bájos kertek, őzektől, szarvasoktól, dámvadaktól, üregi és mezei nyulaktól hemzsegő vadaskertek foglalták el. A király kisasszonyai társaságában, hintón vagy lóháton járt ide szórakozni. Rajta kívül más férfiember nem tartózkodhatott ott. A király kívánságára a hölgyek időnként versenyt futottak a kutyákkal, és a fentebb említett állatokra vadásztak. Amikor belefáradtak a sok szaladgálásba, visszahúzódtak a vízmedencék melletti ligetekbe, majd meztelenre vetkőzve a vízbe vetették magukat, s ide-oda úszkáltak, míg a király a legnagyobb élvezettel nézegette őket. Végül valamennyien visszatértek a palotába. Máskor a király ételeket hozatott e ligetekbe, s ott, a nagy fák dús lombjainak hűs árnyékában az ifjú hölgyekkel szolgáltatta ki magát..."[12]

A kínai források egyáltalán nem említik e talán nem pusztán kitalált, pajzán jeleneteket. Ezzel szemben megtudhatjuk belőlük, hogy például a császári városon belül, a Friss Forrás Palotája előtt, mesterséges domb emelkedett, öreg fenyőfákkal és magas bambuszcserjékkel beültetve, s ezeknek árnyéka tökéletesen védett a nap hevétől. Még a legforróbb hónapokban (júliusban és augusztusban) is kellemes, hűs volt itt a levegő. Az úgynevezett Hideg Palotát elefántcsontszínű japán fenyőfából építették. Előtte több tucat öreg fenyőfa zöldellt, a fehér és piros tavirózsákkal borított tóba mesterséges vízesés zuhogott alá. A palota lábánál elterülő hatalmas udvaron díszes vázák százait töltötték meg a jázminok, orchideák, a banánfák, fahéjfák és a legritkább délszaki fák virágai, amelyeket szélkerékkel legyeztek, hogy illatuk behatoljon a palota nagytermébe. E nagyterem két oldalán hóval

megtöltött bronztartályok, ritka illatszereket, válogatott gyümölcsöket, cukornádlevet és a császárnak szánt egyéb frissítőket tartalmazó edények sorakoztak.[13]

A belső berendezés mindig egyszerű, elegáns és ízléses. A bútorzat alacsony, téglalap alakú, vékony és egyenes lábú asztalokból, egylábú kis állványokból, magas támlájú, alacsony karosszékekből, kifelé hajló lábú és áttört faburkolatú, kerek zsámolyokból, valamint „barbár széknek" nevezett x-lábú, könnyű székekből áll. A szék Kínában ekkor még csak két-három évszázada terjedt el. Közép-Ázsián keresztül, Indiából került Kínába, és a Tang-korban csak azokat a széles, magas támlájú karosszékeket ismerték, amelyeken maguk alá húzott lábbal kuporogtak, mivel nem volt ismeretes a széken ülés. Az ágyak többé-kevésbé értékes fákból készülnek, egymáshoz illesztett deszkákból, s ezeket áttört zsaluzat tartja. Olykor három oldalról festéssel díszített, lecsapható táblákkal elzárhatók. A gazdag házak bútorzatát igen gyakran fekete lakkfestékkel vonják be, főképp az ágyakat. Egy 1029-ből származó császári rendelet azonban a cinóbervörösre lakkozott ágy használatát kizárólag a császár számára engedélyezte. Ágynemű gyanánt gyékényfonatokat, selyemmel bélelt takarókat és hasáb alakú, közepén bemélyített párnát használnak. Az utóbbit rendszerint gyékényfonatból csinálják, a szép párnák azonban lakkozott fából vagy festett és díszített fajanszból készülnek. A függönyök mögött alvó[14] tehát lapos és kemény felületeken pihen, de az ágy és a párna nagy előnye, hogy a fullasztó nyári hőségben is hűvös.

A belső díszítés uralkodó színei a fekete és a vörös. Az általában tájképeket ábrázoló festménytekercsek olykor a fal egész felületét elfoglalják. Divatosak a szép kalligráfiák is, az ásatások során előkerült antik vázák vagy azok másolatai — Hangcsou-

ban élénk régiségkereskedelem folyik —, továbbá a kis terrakotta állatfigurák. Ez a minden bizonnyal a régi sírokban talált agyagszobrocskákat és állatokat utánzó művészet is bizonyítéka az antik vagy archaikus szobrocskák iránt akkoriban megnyilvánuló nagy érdeklődésnek.

A szép ház legfontosabb díszítőeleme a virág, és a virágok elrendezésének az a nagy szakértelmet kívánó művészete, amelyet a japánok örököltek, még ma is eleven ebben az országban. A figyelmes gondoskodást igénylő virágokat különösen nagyra értékelik. Ezért terjedt el Hangcsouban a jázmin divatja. Ezt a roppant kényes növényt cserepekbe ültetve, tengeri úton szállítják a fővárosba Fucsien és Kuangtung tartományból. Bonyolult, szakszerű kezelés teszi lehetővé, hogy virágjai a szokásosnál jóval nagyobbak legyenek, és a növény a nyár elmúltával is életben maradjon. Az előírások egyike szerint a 6. holdhónap 10. napján rothasztott hal levével kell öntözni a földjét. Hangcsou környékén is nagyon szép virágokat termesztenek: csaknem tízfajta őszi és téli bazsarózsát, több mint hetvenfajta krizantémot, sokféle boroszlánt (Daphne)*, magnóliát, orchideát, nem számítva a rendkívül sokféle gyümölcsfa, a szilva-, körte-, barack-, gránátalma- és cseresznyefa virágait.[15]

Hangcsou lakosai fontosabbnak tartják a dekorativitást, mint a kényelmet. A nagy hőségek időszakában a köznép elhagyja fülledt lakását, könnyű öltözékben sétálgat az utcán vagy a városfalak mentén elterülő kertekben. A gazdagok visszahúzódnak a naptól leginkább védett, leghűvösebb pavilonjaikba. Télen azonban nem tudnak fűteni, és a vékony válaszfalak nem sokat segítenek a hideg ellen. A szobák közepén elhelyezett, parázzsal töltött kis fémedények nyilván nem túlságosan hatékonyak.

* E növénynek sok fajtáját ismerjük; többnek a termése orvosság vagy méreg

A szegények pedig valószínűleg egyáltalán nem fűtenek, és csupán meleg ruházatukkal, vattával bélelt takaróikkal védekeznek a kemény hidegek ellen. A tűzhellyel összeépített, téglából rakott, üreges ágyat, a *kang*ot, bizonyára csak vidéken használják.

Gazdag házakban, főképp vendégeskedéskor, gyakran illatszereket és füstölőt égetnek, hogy kellemesebbé tegyék a légkört.[16] Egy másik, szerény ára miatt sokkal kelendőbb készítményt „szúnyogfüst" néven árulnak Hangcsou utcáin. Ez a minden házban sokra becsült füstölőszer roppant hasznos alkonyattájt, amikor a legkellemetlenebbek a szúnyogok.

A gazdag családok és a magas rangú hivatalnokok házaiban gyakran „oroszlán-macskának" nevezett sárga és fehér szőrű macskák láthatók. Tulajdonosaik nagy becsben tartják ezeket az állatokat, pedig nem tudják megfogni a patkányokat, és csupán kedvtelésből tenyésztik őket. Már említettük, hogy a díszmacska-kedvelők Hangcsou piacain mindent megtalálnak, ami kedvenceik tartásához szükséges: „macska-fészkeket" és „macskaeledelnek alkalmas halakat". A városban még hosszú szőrű, patkányfogó macskákat és házőrző kutyákat is lehet vásárolni, az utóbbiak farkát szokás szerint megkurtítják.[17]

Tisztálkodás

Semmi sem annyira változó vidékenként Kínában, mint a fürdőzések gyakorisága, délen azonban általában többet mosakodnak, mint északon, és keleten többet, mint nyugaton. Szecsuan lakosai, a víztől iszonyodó tibetiek közeli szomszédai, elegendőnek vélik, ha a nagy hőségek idején törülközővel megtörlik az arcukat, és egy mondás szerint „életükben csak kétszer mosakodnak: amikor megszületnek, és amikor meghalnak".[18] A mosdás ugyanis e két alkalomkor rituális okokból kötelező. Ezzel

szemben Hangcsou vidéke egyike azoknak, ahol az emberek a leghajlamosabbak a fürdésre. A város maga és lakossága is roppant tiszta. Ritkák az élősdiek, míg Észak-Kínában és a belső tartományokban a bolhák meg a tetvek állandó vendégei az embernek. Egy író, aki felsorolja, hogy hányféle módon lehet megszabadulni a tetvektől, megemlíti, hogy Jencsouban (Hangcsoutól a Csöcsiang folyón felfelé haladva, 150 kilométerre fekvő kis falu) egy nagyon elegáns és gazdagon öltözött fiatal hölgyet látott, egy szép teaház tulajdonosnőjét — amely teaház ajtaját aranyszínűre lakkozták a gazdagság nyilvánvaló jeleként —, s ez a hölgy éppen tetvekre vadászott. Ruháit kiterítette egy kis asztalkára, és minden keze ügyébe kerülő tetvet behajított a szájába. Ezt a műveletet oly ügyesen és oly gyorsan végezte, hogy a kezét szinte megállás nélkül emelgette a szájához. A körülötte bámészkodók pedig jót mulattak rajta — teszi hozzá az író —, és egyáltalán nem háborodtak fel: egészen természetesnek találták a dolgot.[19]

Egy nagyon régi szokás szerint az előkelők tíznaponként fürödtek otthonukban; jó alkalom volt ez a hivatalnokok számára, hogy ne menjenek dolgozni. Ilyenkor nemcsak a testüket, hanem a hajukat is megmosták. Ezért a hivatalnokoknak járó illletményt „fürdési és hajmosási járandóságnak" nevezték, s végül a „fürdés" kifejezés átvette a „dekád" jelentését: a felső, a középső és az alsó fürdés a hónapok három dekádját jelzi. A fürdés és a hajmosás fontos műveletnek számított, és nem állt ellentétben az udvariasság szabályaival, ha ezért megváratták a látogatókat. Mindent összevetve, a fürdés általában rítusféle volt, joggal hasonlítható a pontosabban meghatározott, rituális célból végzett mosakodásokhoz. Ilyen például a császárhoz bejáratos hivatalnokok fürdése a császári fogadások előtt, a tisztító fürdések a fontosabb áldozatok bemutatása előtt, az újszülött

megfürdetése, a házasságkötés előtti fürdés, a holttest rituális megmosása felöltöztetése előtt.

Hangcsouban és Kína déli vidékein a fürdések gyakorisága kétségkívül a régi paraszti szokásokkal magyarázható, amelyek inkább fennmaradtak délen, mint északon. A déli tartományok nem kínai népeinél az eljegyzési ünnepségek egyik eseménye a lányok és fiúk közös fürdőzése volt egy folyó vagy tó megtermékenyítő vizében. Ezt a régi Kínában élt rítust Marcel Granet tárta elénk *Fêtes et chansons*... (Ünnepek és dalok...) című könyvében. Az északi szemérmetesség azonban, amelyet valamennyi vezető osztály magáévá tett, ellenséges szemmel nézi a férfiak és nők együttes fürdését. Jól nevelt kínaiak nem fürdenek nő vagy másik nemzedékhez tartozó rokon jelenlétében. Ez a szemérmeteskedés, amely az írástudó hivatalnokoknál éri el legmagasabb fokát, nem zárja ki a nagyon is határozott hajlandóságot a fürdés alkalmával megnyilvánuló erotikus rafinériára és szerelmi játékokra. E gyakorlatilag nagyon elterjedt szemérmeteskedő magatartásra vonatkozóan egy XIII. századi szerző a kambodzsai népszokásokat ismertetve, a következőket írja: a kambodzsai nők nagyon szeretnek meztelenül fürödni a kis tavakban, és a környékbeli kereskedők csoportokba verődve bámulják őket.[20]

Bár Hangcsouban a fürdés vallási jellege fennmarad bizonyos meghatározott szokásokban, az emberek leginkább mégis azért fürödnek, mert kedvüket lelik benne. A városban nagyon sok fürdőház működik: cégérük a kapu fölé akasztott fazék. A Hangcsoun 1072-ben átutazó japán zarándok, Jōjun, betért az egyik fürdőházba, és útinaplójába feljegyezte, hogy a belépődíj tíz garas volt.[21] Marco Polo szerint a városban háromezer ilyen kereskedelmi vállalkozás létezett, s egy-egy intézmény száz fürdőzőt fogadhatott egyszerre. A vendégek bizonyára meggyúratták magukat, teáztak vagy szeszes italokat ittak, és feltételezhető, hogy a prostituáltak sem maradtak távol az ilyen he-

lyektől. Hangcsou lakosai csaknem naponta látogatták e fürdőházakat, ahová a hideg vizet a tóból nyerték. Marco Polo azonban azt állítja, hogy meleg vizű fürdőházak is működtek a külföldiek, valószínűleg a hammamok, a török fürdők fullasztó hőségéhez szokott muszlimok számára. „Számos utca torkollik az említett kis terekbe [a Császári Út mentén] — írja a velencei utazó. — Ezen utcák némelyikében sok hideg vizű fürdőház van, szolgák és szolgálólányok segítenek az odajáró férfiaknak és nőknek a tisztálkodásban. Már gyermekkorukban megszokták, hogy minden évszakban hideg vízben fürödjenek, és azt állítják, hogy ez a szokás nagyon egészséges. Ezekben a létesítményekben melegvizes fülkék is vannak a külföldiek számára, akik, mivel nem szokták meg a hideg vizet, nem bírnák elviselni. Az itteni emberek megszokták, hogy naponta mosakodjanak, és még enni sem hajlandók, amíg meg nem fürödtek."[22] A fürdőházak bejárata előtt a mozgóárusoktól arcmosáshoz való meleg vizet és különféle gyógyszereket lehet vásárolni.[23]

Kétségtelen, hogy ezeket az intézményeket a köznép látogatja, mert a gazdagoknak saját fürdőszobájuk van. A fürdőkád fából, fémből vagy fajanszból készül. Egy kis padfélét helyeznek el benne, hogy a fürdőző rákönyökölhessen. A fürdőszoba padlóját gyékény borítja; törülközőkkel vagy kendőkkel törülköznek. A hölgyek paraván mögött fürödnek. Kéz- és arcmosáshoz általában fém mosdótálat és füles kancsót használnak. A szappan borsó és egyéb füvek keverékéből készül és folyékony. A hordók és kádak hideg vizébe felhevített fémdarabokat vagy megforrósított köveket tesznek, hogy felmelegítsék.

Bár Hangcsouban mind a köznép, mind az előkelők nagyon kedvelik a fürdést, meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos különcök szertelenségeik révén tűnnek ki közülük. Némely költő, filozófus vagy esztéta híres volt tisztálkodási szenvedélyéről vagy épp ellenkezőleg, javíthatatlan piszokimádatáról. A XI. század nagy

reformátora, Vang An-si, például közismert volt mosdatlanságáról és torzonborz, undorítóan mocskos hajzatáról. Két társa kényszerítette, hogy havonta egyszer fürödjék, és fürdés után tiszta ruhát adtak rá. Ezzel szemben akadtak olyan mániákusok, akik szinte vallásos ellenszenvvel viseltettek mindennémű piszokkal szemben, s úgyszólván pillanatonként kezet mostak, mint például Mi Fu, a XI. század nagy festője és kalligráfusa, vagy a mongol korszakban élt egy másik, hasonló típusú esztéta, aki annyira szerette a tisztaságot, hogy arcmosás közben több tucatszor is vizet cserélt a mosdótáljában, és mielőtt felöltözött volna, egymásután tízszer is leporolta a sapkáját meg a ruháját. Még arra is vigyázott, hogy lemosassa és ledörzsöltesse a dolgozószobája előtt és mögött található fákat és köveket. A szibarita fürdőzésnek is akadtak kedvelői, mint például egy bizonyos Pu Cung-meng, aki naponta egy kis és egy nagy arcmosást, egy kis és egy nagy lábmosást végzett, azonkívül több nagy és kis fürdőt vett. E tisztálkodások alkalmával tucatnyi szolgáló segítségét vette igénybe, és minden egyes fürdéshez öt teli hordó meleg vizet használt el. Említsük meg a babonás embereket is, akik a világért sem mosakodtak volna a patkány és a nyúl napján, mivel ezek az állatok káros hatással vannak a fürdőzőkre.[24]

A kínaiak a XIII. században nem ismerik a fogkefét, és étkezés után csupán egy kendővel törlik meg az ínyüket. Egy másik szokásuk már a XI. században megbotránkoztatta az arab kereskedőket. „Nem tisztán — írja egyikük —: soha nem mosakodnak vízzel, s miután szükségletüket elvégezték, kínai papírral törlik meg magukat."[25]

A szépségápoló szerek és illatszerek használata a hölgyek számára van fenntartva. Peking környékén a gazdag családok lánygyermekei, hogy bőrüket megóvják a hideg és a szél ártalmaitól, télen egy növényi alapanyagokból készült kenőcsfélével kenték be az arcukat, s ezt a „Buddha ékességének" nevezett be-

vonatot tavaszig a bőrükön hagyták. Ekkor aztán a naptól és széltől oly sokáig óvott arcbőrük állítólag olyan szép volt, akár a jáde.[26] Az enyhébb éghajlatú Hangcsouban azonban a hölgyek fehér színű alapozókrémmel, s arccsontjukra kent sötét rózsaszínű púderral kendőzik arcukat. A hangcsoui asszonyok nagy gondot fordítanak körmükre is. Timsóval összezúzott piros balzsamfű leveléből készült szerrel színezik. Az eleinte még meglehetősen halvány festék néhány réteg felrakása után megsötétedik, és hetekig letörölhetetlen marad. „Jelenleg az idős hölgyek is festik a körmüket hatvan- vagy hetvennaponként — írja egy szerző. — De a muszlim nők imádják ezt a festéket, és vannak, akik az egész kezüket bekenik vele. Bizonyos személyek merő mulatságból kutyákat és macskákat festenek be e szerrel."[27] A hölgyek előszeretettel használnak olajat hajuk ápolására és fényessé tételére. Megemlítik egy nagyon hiú fiatal lány esetét, aki egy erre a célra nem megfelelő olajat használt, amitől a haja olyan sűrű és tömör masszává vált, hogy kénytelen volt kopaszra nyíratni a fejét.[28] Egy Kínában már a mi időszámításunk előtt ismert szokás emlékeztet a legutóbbi háború előtt Európában elterjedt divatra. Ez a szemöldök szőrszálainak eltávolítása és egy ceruzával húzott fekete vonallal való helyettesítése, ami gyakran személytelen, de általában kellemesebbnek ítélt kifejezést kölcsönöz az arcnak.

A természet korrigálásának egy másik módja a fiatal lányok lábának elkötése: az elsorvasztott kis lábfejekkel bájosabban lehet tipegni. A lábak elkötése valószínűleg csak a X. század folyamán jelent meg Kínában.[29] Hangcsouban talán még három évszázaddal később sincs túlzott mértékben elterjedve. Feltehetően csak a kurtizánoknak szánt lánykáknál alkalmazzák.

Az előkelő társasághoz tartozó hölgyek, a gazdag kereskedők feleségei és a kurtizánok minden esetben nagy gondot fordítanak szépségükre és cicomájukra. Szépségápoló szereiket, éksze-

reiket és csiszolt fémtükrüket lakkozott fából, jádéból, aranyból vagy ezüstből készült ládikákba zárják, illatszeres zacskójukat pedig az övükre akasztják.

Ruházat

Kínában a ruha legfőbb rendeltetése az, hogy védjen a hideg ellen. A fűtési lehetőségek valójában még a gazdag házakban is kezdetlegesek, a szegényeknél pedig Délkelet-Kínában úgyszólván nem is léteznek. A szén ezen a vidéken ritka és drága. Ezért a kemény hidegek idején sokat számítanak a selyemmel bélelt öltözékek meg a szőrmék. De az öltözék a társadalmi különbségek egyik legnyilvánvalóbb jele is. Az előkelőknél a ruházat vagy a kíséret létszáma és minősége az egyén hierarchikus helyzetéről tanúskodik. A ruha színét és mintázatát, a sapka formáját és típusát, az öv fajtáját és az öltözködés minden apró részletét császári rendeletek szabályozzák rituális szempontoktól függően, minden alkalomra és minden rangfokozatnak megfelelően.

A hivatalos történetírásban találunk olyan kézikönyveket, amelyek kizárólag a császár, a császár rokonai, az udvar előkelő személyiségei és más hivatalnokok öltözékének, sapkájának, övének, kocsijának, pecsétjének legaprólékosabb leírását tartalmazzák. Számos rendelet foglalkozik ezekkel a mi szemszögünkből nézve jelentéktelen kérdésekkel. A kínaiak számára azonban nem voltak jelentéktelenek, mert az aprólékos etikett a költekezés korlátozására s egyben lélektani hatásokra is törekedett. Táplálta a tekintély külső jeleihez való szívós ragaszkodást, s a neki tulajdonított jelentőség által az érzelmeket is befolyásolta. Egy kínai mondás szerint arra törekedett, hogy összeegyeztesse a külsőt és a belsőt. Ha valaki hinni akar, helyesen teszi, ha

előbb minden tartózkodás nélkül alkalmazkodik a hivők rituális mozdulataihoz, a hit majd ráadásként jön, anélkül, hogy sürgetni kellene. Csupán a hadsereg, rangfokozataival, egyenruháival és rítusaival lehet segítségünkre a hagyományos kínai világ tökéletes elképzelésében, amilyen az a Tang-korban lehetett.

A Szung-dinasztia uralkodásának kezdetén, a X. század végén még létezett egy kötelező színsorozat a mandarin-hierarchia minden rangfokozata számára: a 3. fokozat fölött a ruhák bíborszínűek, a 6. fokozat fölött cinóbervörösek, a 7. fokozat fölött zöldek, a 9. fokozat fölött türkizkék színűek voltak.[30] A feketét és a fehéret a köznépnek tartották fenn. Ez a szabályzat azonban elég hamar érvényét vesztette, mert az udvar, minden megkülönböztetés nélkül, valamennyi hivatalnoknak megengedte a bíborszínű ruha viselését, tekintet nélkül a rangfokozatokra.

Ugyanez a sors érte a kezdetben csak a császári hercegek számára engedélyezett kékeszöld selyemből készült, kerek napernyőket. Ilyen napernyőket már a X. század végén bizonyos hivatalnokok is használhattak, majd a palota asszonyainak is megengedték viselését, ha a városban jártak. 1012-ben félénken visszakozni próbáltak: csakis a császári család tagjainak lenne joga napernyőre. Valamivel később már nem akadt hivatalnok, aki ne napernyővel páváskodott volna. Alig van olyan terület, ahol az öltözködési előjogokat ne érte volna hasonló sérelem, akár övekről, akár sapkákról volt szó. A napról napra arcátlanabb, meggazdagodott kereskedők, közvetlen vagy közvetett módon, de nagymértékben hozzájárulnak az aprólékos etikett felbomlásához.[31]

Hangcsou utcáin az előkelők és az újgazdagok, valamint a köznép már az első szempillantásra megkülönböztethetők egymástól öltözetükről. Az előbbiek földig érő díszruhát, az utób-

biak derék alatt végződő zubbonyt és világos színű nadrágot viselnek. A nők öltözéke hosszú ruha vagy csaknem térdig érő ingblúz, rövid vagy hosszú ujjú kabátka és szoknya. Ha az asszonyok és a fiatal lányok gyalog közlekednek az utcákon, vállukra néha egy „fejkendőnek" nevezett, bíborszínű, négyzet alakú, nagy kendőt borítanak.[32] Ruhájukat, a férfiakkal ellentétben balra és nem jobbra gombolják. Az előkelő férfiak ruhája hétköznap egyszínű; szertartások alkalmával pedig jelképes mintákkal, főnixekkel, sárkányokkal, csőrükben szerencsét hozó növényeket szorongató madarakkal díszített kelméből készült öltözéket viselnek. A ruhák ugyanúgy záródnak, mint manapság: a hosszúkás gombokat zsinórhurokba kapcsolják. A ruhák nyakkivágása és ujja körül gyakran sötétebb színű szegély húzódik. A kiszélesedő, nagyon bő ruhaujjakban szükség esetén kisebb tárgyakat szállítanak. Erről szól az a történet, amelynek főhőse egy erkölcstelen, javíthatatlan szoknyavadász öregember, Balzac *Betti néni* c. műve Hulot bárójának kínai mása. Ez a közigazgatásban valaha oly tiszteletreméltónak ismert személy, züllött, kicsapongó élete alkonyán egy nagyon fiatal ágyast szerez magának, akit kisgyermekként kényeztet. Valahányszor az öreget meghívják rokonai vagy barátai, megragadja az alkalmat, és valami csemegét visz haza szeretőjének. Egy nap az utcán találkozik egyik ismerősével, s hogy a kínaiaknál még nemrég is szokásos szótlan, rituális köszöntéssel üdvözölje, két kezét kénytelen keresztbe tenni a mellén. Ebben a pillanatban ruhája ujjából egy lótuszlevélbe bugyolált kis csomag pottyan ki, és a járókelők általános derültsége közepette szétnyílik: egy darab kacsasült van benne.[33]

Az időszámításunk előtti IV. században az észak-kínai barbár lovasnépektől átvett nadrágot nemcsak a köznép, hanem katonák is viselik, és szárát lábközépig érő csizmába tűrik.

A szép ruhákat selyemből készítik, ünnepi alkalmakra arany-

szálakkal átszőtt brokátból.[34] Az egyszerű emberek többnyire kender- vagy gyapotruhát hordanak; a gyapotot ebben a korban már ismerik, és Fucsien, Kuangtung tartományokban, sőt hamarosan a jelenlegi Sanghajtól délre fekvő vidéken, Csiangszu tartományban is hatalmas ültetvényeken termesztik. A hideg elleni védekezésül vattával bélelik a ruhákat, szőrmékbe burkolódznak, s nagy télben habozás nélkül több réteg ruhát öltenek magukra. Derekukra is szövetcsíkokat tekernek.

Hangcsouban mindenféle lábbeli megtalálható: az olajozott cipő néven árusított bőrcipő, a fából vagy kenderből készült szandál, a szaténpapucs. Az előkelő személyiségek koturnuszféléken imbolyognak, hogy magasabbnak látsszanak. Mint ahogy soha senki nem jár mezítláb, úgyanúgy soha nem járnak fedetlen fővel sem. Még a legszegényebb embernek is van valami a fején és a lábán, kivéve a buddhista szerzeteseket, akik kopaszra borotvált, fedetlen fővel járják az utcákat.

A nők azonban soha nem hordanak sem sapkát, sem kalapot. Beérik azzal, hogy mindig művésziesen elrendezett hajzatukba díszes tűket és fésűket tűzzenek. A magas rangú hölgyeknek, hercegnőknek vagy császári ágyasoknak, a hivatalnokok és gazdag kereskedők feleségének főnixmadár vagy virág formájú fejdíszeik vannak. E rendkívül finoman megmunkált ékszerekből ásatások során néhány darab előkerült. A fej két oldalán elhelyezett főnixmadár formájú díszek szárnyként borítják, és csaknem teljesen eltakarják a hajat. A hölgyek kontykarikákat és fülönfüggőket is viselnek. A fejdíszek Hangcsouban nagyon elterjedt divatját már a IX. században feljegyezték az arab utazók. „A nők fedetlen fővel járnak — írja egy arab beszámoló —, és fésűket tűznek a hajukba: megesik, hogy egy-egy asszony fején húsz elefántcsontból és más anyagból készült fésű látható".[35] A hangcsoui hölgyek haja, ahelyett hogy tekintélyes tömegben a homlokuk fölé lenne fésülve, mint annak idején,

a Tang-korban, hátrafelé van simítva, és kontyban összefogva.

A szolgálólányoknak sajátos a hajviseletük: hajukat a homlokuk fölött két csomóban összefogva, különböző színű szalagokkal összekötik, és néhány fürtöt a homlokukba fésülnek. A férfiak általában borotváltak, de sokan, főképp a katonák, hosszú barkót és állukon kis hegyes szakállt viselnek. A dús hajzat a férfiasság jele. Az ökölvívásban jártas katonáknak barkójuk, kecskeszakálluk és vállig érő, lobogó hajuk van.[36] A gyerekek fejét leborotválják, s csak a homlokuk fölött hagynak meg egy kis hajtincset.

Az uralkodó osztály férfitagjai sokféle és különböző elnevezésű sapkát hordanak. De főképp a császár ruhatára bővelkedik a különböző szertartásoknál használatos fejfedőkben. Az egyik ilyen sapkaféle tetején lévő vízszintes táblácskáról tizenkét ékszer csüng alá. A sapkák többségét fekete selyemből készítik. Az írástudó tisztviselők általában a hajukat teljesen befedő sapkát viselnek, s ezt két hosszú fülhöz hasonló, kissé merev pánt segítségével hátul kötik meg. A különcök, nem törődve azzal, hogy nevetségessé válnak, ragaszkodnak a régimódi sapkákhoz, és bizonyos boltokban csakis ilyen ósdi és idejétmúlt fejfedőket árusítanak.[37] A köznép férfitagjainak fején többnyire turbán látható. A fejfedő színéről és formájáról, mint valaha Kajfengben a XII. század elején, Hangcsouban is már az első pillantásra felismerhető viselőjének mestersége.[38] De másféle fejfedők is léteznek: kerek szalmakalapok esős időre, továbbá bőrkalapok.

A fejfedővel együtt az öv az öltözék egyik legfontosabb darabja: a kínait ez különbözteti meg a barbártól. Az öv igen gyakran nagy értékű holmi, és mindig látható. A ruhán vagy a zubbonyon kívül hordják. A legszebb övek veretei vagy csatjai jádéból, aranyból vagy rinoceroszszarvból vannak, az utóbbit Indiából, elsősorban Bengáliából importálják, mert állítólag a ben-

gáliai szarvak a legszebbek. Ezzel a már régi keletű luxuskereskedelemmel hosszú ideig a perzsa és arab kereskedők foglalkoztak. „A kínaiak — írja egy IX. századi arab beszámoló — ezekből a szarvakból öveket készítenek, s az övek ára eléri a kétezer, háromezer, sőt ennél több dinárt..." Nehéz lenne csupán e szarvak ritkaságával magyarázni a meglepően magas árat és a kínaiak élénk vonzódását e dísz iránt: az elragadtatás a művészi ízlés és a babona keveredéséből fakad. Valóban „előfordul, hogy a szarvban egy ember, egy páva, egy hal vagy másféle kép van".[39] A szarv annál értékesebb, minél ritkább és szebb a rajzolata. A szarv talizmánféle is. Más öveket jáde-, arany-, ezüst-, bronz- vagy vasveretekkel díszítenek. A X. század végén e téren is törvényerejű rendeletek határozták meg a társadalmi hierarchia függvényeként a különböző övek viselését.[40] De ismeretes, hogy a Szung-korban milyen sérelmeket szenvedtek rövid idő alatt az életmód e rituális szabályzatai.

Az övön általában a tolvajok számára nagy kísértést jelentő zacskó lóg, amelyben pénzt és egyéb apró tárgyakat, zsebkendőt, kulcsokat, zsebkést, fenőkövet, számolópálcikákat stb. tartanak.[41] Az öltözék egy másik tartozéka a férfiak és nők által egyaránt használt legyező. Kétféle legyezőt ismernek. Az egyik fehér selyemből készül, kerek és merev, Ez a tipikusan kínai legyező. A másik összecsukható, és a XI. század közepén vették át Koreából. E legyezők némelyikét festmények vagy kalligráfiák díszítik.

Gazdagság, fényűzés és választékos ízlés jellemzi Hangcsout a XIII. században. Az elegancia székhelye ez a város. „Hangcsu lakói — írja Marco Polo —, mind a férfiak, mind a nők fehér bőrűek, és szép fajta emberek; többségük csakis selyembe öltözik, oly nagy bőségben készítenek selymet Quinsay [Hangcsou] egész területén, nem számítva a kereskedők által más tartományokból szüntelenül ideszállított tetemes mennyiséget...

A hölgyek és hitvesek [a gazdag kereskedők feleségei]... annyi selyemmel és ékszerrel ékesítik öltözéküket, hogy azoknak ára felbecsülhetetlen."[42] Hangcsouban azonban rengeteg, a maga személyével túl sokat foglalkozó piperkőc is található. Az egyik ilyen divatfi öltözködés közben „gyors pillantást vet jobbra, majd balra, hogy szemügyre vegye ruhája esését, s ha szabásában a legcsekélyebb hibát észleli, tüstént hívja a szabóját, hogy rendbe hozassa. Cipője és harisnyája finom szaténből és szucsoui selyemből készül. Ha kissé bepiszkolódnak, máris leveti őket, és kimosott holmit a világért sem viselne."[43]

A konyha

A XIII. századbeli Hangcsou leírásával foglalkozó művekben több száz olyan konyhai készítmény neve maradt fenn, amelyeket a város számtalan éttermében és vendéglőjében vagy az udvari lakomákon szolgáltak fel. Őszintén szólva, igen sok kifejezés holt betű ma már számunkra, mivel nem ismerjük a receptek részleteit. De mert semmi sem élőbb, mint a sütés-főzés hagyományai, bizonyos receptek nyilván léteznek még napjainkban is. A fogások összeállításakor leginkább használt élelmiszereket, a fűszerezést (bors, gyömbér, paprika, szójamártás, olaj, só és ecet) és az elkészítés főbb módszereit tekintve, a hangcsoui konyha a XIII. században nem sokban különbözhetett a mai kínai konyhától. Legfeljebb még változatosabb lehetett.

Gazdagságát és rendkívüli változatosságát különböző tényezők magyarázzák. Kína hatalmas területe és tájegységeinek különbözősége s az, hogy Hangcsouban Kína valamennyi tartományából menekültek vagy átutazók hatalmas tömege tartózkodik, lehetővé teszi, hogy a fővárosban a regionális konyha számos típusa létezhessen. Hangcsouban azonban mégis a ho-

nani (a Szung-dinasztia régi fővárosa 960 és 1126 között) és a Csöcsiang tartománybeli konyha kombinációja a leggyakoribb.

Megemlítik, hogy Kajfengben az Északi Szung-dinasztia uralkodása idején működtek a dél-kínai ételekre, vagyis a délkeleti tartományok, Csiangszu és Csöcsiang fogásaira specializált éttermek. Ezeket a délkeletről jött hivatalnokok és gazdag családok tagjai számára létesítették, akik nyilván nem találták az északi konyhát elég fűszeresnek. A Huaj völgyéből és a még délebbi vidékekről szállított rizs azonban akkor már egyik fő tápláléka volt Kajfeng lakosainak, és a honani főzési tudományban felvette a versenyt a búzával. Amikor viszont az Észak-Kínát elözönlő barbárok a Kajfeng vidékéről származó előkelőket visszaszorították a Jangce alsó folyása felé, a délkeleti országrészt hódították meg az észak-kínai szakácsművészet hagyományai. Hangcsouban ekkor állítólag a Kajfengből érkezett menekültek nyitották meg a legtöbb éttermet. E létesítményekben a régi főváros és a császári udvar ételeit utánozták.[44] Egy évszázaddal később valamiféle szintézis jött létre Kína két legjelentősebb hagyományos konyhája között.

Hangcsouban bizonyos tájegységek ételeire specializált éttermek is voltak, a talán túlságosan is fűszeresen főző szecsuani vendéglők, santungi és hopeji vendéglők, ahol a szeszes italok mellé nyilván az e vidékekre jellemző fogásokat tálalták, a csücsouinak nevezett éttermek (Csücsou Hangcsoutól csaknem 400 kilométerre délre fekvő város) népi jellegű ételeket kínáltak: vagdalt húst, hallal és apró rákokkal készült metéltet.[45] S bár kézzelfogható bizonyítékunk nincs rá, Hangcsouban nyilván akadtak olyan vendéglők is, ahol a muszlim kereskedők tiszteletben tarthatták vallásuk tilalmait, elkerülhették azokat a számukra utálatos ételeket, amelyeket a kínaiak minden aggály nélkül fogyasztottak: a sertést, kutyát vagy csigát, és csakis a Korán előírásai szerint megölt állatok húsát ehették.[46]

Úgy látszik, a külföldiek étkezési szokásai a legcsekélyebb hatást sem gyakorolták a Szung-kor kínai szakácsművészetére. Bizonyos délszaki és drága termékeket azonban rendszeresen importáltak Hangcsouba, főképp szőlőből készült bort, mazsolát és datolyát. A IX. században a datolya még ritkaságszámba ment Kínában. Ezt bizonyítja egy akkor Kantonban állomásozó kínai hivatalnok. Meghívták egy arab kereskedő házába, hogy kóstolja meg a „perzsa jujubát", ő pedig nem volt rest feljegyezni a következőket: „Ez a gyümölcs cukorszínű, héja és húsa édes, és olyan íze van, mintha előbb kemencében megfőzték, majd utána megaszalták volna."[47] A szőlőből sajtolt bor Kínában a Han-dinasztia belső-ázsiai hódításai óta ismeretes, de a Tang-korban (VII—X. század) még csak a császárok asztalára szánt fényűzési cikk volt, és a császári parkok szőlőtőkéiről szüretelt szőlőből készítették. A XII. században ezt a luxust már Hangcsou gazdagabb polgárai is megengedhetik maguknak. „Itt [Hangcsouban] nem termelnek sem szőlőt, sem bort — írja Marco Polo —, hanem más országokból hozatnak igen jó mazsolát is, meg bort is. A bennszülöttek egyébként nem sokra értékelik a szőlőből készült bort, mivel megszokták a fűszeres rizsbor ízét."[48]

A kínai konyha változatosságának és gazdagságának egy másik oka: az alultáplált vidékről, ahol gyakori volt az ínség, az éhezés, átvette a régi paraszti hagyományokat, és józanul felhasznál minden ehető növényt és rovart csakúgy, mint az állati belsőségeket. Kétségtelen, hogy Kína e téren nagyobb találékonyságról tett tanúbizonyságot, mint bármely más civilizáció.[49] Megjegyzendő, hogy a táplálékokra vonatkozóan semmiféle vallási tilalom nem létezik. Csupán a buzgó buddhisták tartózkodnak az erős illatú növényektől (hagyma, fokhagyma), a hústól meg a tojástól, a taoista aszkéták pedig a gabonaneműektől. A tej és a sajt ismeretlen, mert Kínának

nincsenek állattenyésztő hagyományai. Sőt, Hangcsou lakosai nem esznek ökörhúst, mert ez az állat a szántóvető hűséges munkatársa. Egyébként az ökör ritka és drága jószág még északon is, és kevésbé jól akklimatizálódik, mint a bivaly a Jangce alsó folyása mentén elterülő meleg és nedves vidékeken. Az emberhússal szemben talán nem éreznek oly heves undort, mint Nyugaton. Egy útleírás szerzője, sajnálkozva bár, de megemlíti, hogy az Észak-Kínából származó jövevények — Észak-Kínában a XII. század elején a háborúk és az éhínségek következtében eléggé elterjedt a kannibalizmus — Hangcsouban létesített éttermeikben emberhúst szolgáltak fel. Az asszonyok, öregemberek, fiatal lányok vagy gyermekek húsából készült ételek mindegyikének más neve volt, de a fogásokat birkahús gyanánt tálalták, mivel a kínaiak az emberhúst körülírással „kétlábú birka húsának" nevezték.[50]

Kína éghajlata a termesztett növények sokkal nagyobb mennyiségét és változatosságát teszi lehetővé, mint az európai, s ennek eredményeként a növénytermelés is változatosabb. Ezenkívül a szakszerű mezőgazdaság évszázadról évszázadra egyre több ehető növényfajtát hozott létre. Még Hangcsou körzetében is 18 fajta babot és szóját, 9 fajta rizst, 11 fajta barackot és 8 fajta körtét termesztenek, s alig van olyan zöldség vagy gyümölcs, amelynek ne létezne igen sok, egymástól eltérő változata.[51]

Hangcsou kivételes helyzete és ellátásának könnyebbségei adnak magyarázatot a város piacain található termékek sokféleségére. Árusítanak itt édesvízi halakat a tóból meg a folyóból, tengeri halakat, amelyeket főképp Csöcsiang torkolatöblének déli partjain halásznak, apróvadakat a várostól délre emelkedő dombokról és hegyekről, zöldségféléket a várostól keletre elterülő veteményeskertekből, rizst az északi síkságokról, libát és kacsát a tóról, sertéseket és ehető kutyákat a környék-

beli kis gazdaságokból. A kutyahús valószínűleg a köznép tápláléka, mivel nem szerepel Hangcsou nagy vendéglőinek étlapján. És bizonyára nem gyakoribb étel, mint Franciaországban a csiga.

Hangcsou lakossága vagyoni helyzete folytán annyira különböző rétegekből áll, hogy különbséget kell tennünk a gazdagok és szegények konyhája között. A köznép táplálkozásának alapja a rizs, a sertéshús és a halfélék. Kortársak becslése szerint a napi rizsfogyasztás átlag 12 deciliter személyenként. Már említettük, hogy a rizskereskedelem és -szállítás a csatornákon, sőt Kanton körzetéből tengeri úton is milyen fontos helyet foglal el a város gazdasági életében. Hangcsou északi külvárosaiba, ahol a legjelentősebb rizspiacok vannak, éjjel-nappal, megszakítás nélkül érkeznek a rizzsel megrakott bárkák. Hántolatlanul árusítják, és bizonyára mozsárban hántolják. Kínában már régóta működnek vízzel hajtott hántolók, de Hangcsouban, valószínűleg a munkaerő bősége és olcsósága miatt, nem használják őket, és egy helyi mondás szerint e hely lakói hihetetlen mennyiségű rizshántoló fatönköt koptatnak el.[52]

Már említettük, hogy a város központjában elhelyezett vágóhidakon naponta több száz sertést vágnak le, de nem feledkezhetünk meg a rengeteg mészárszékről sem: ezekben a hentesek maguk vágják le az állatokat, és mérik ki a húst. A másik fontos fogyasztási cikket, a sózott halat, hajószámra szállítják Hangcsouba a Csöcsiang völgyében elterülő városokból és falvakból. Az állati belsőségek: máj, lép, vese, pacal, gyomor szintén igen gyakran szerepel a köznép étrendjében. „Az alacsony társadalmi helyzetben élő emberek — írja Marco Polo — habozás és a legcsekélyebb undor nélkül megeszik a tisztátlan húsok minden fajtáját."[53]

Hangcsouban számos olcsó vendéglő működik, köztük a már említett csücsoui éttermek. Egyes helyeken zöldségfélékkel vagy

sertéshússal töltött derelyét és bambuszrügyekkel körített póréhagymát készítenek. Az éttermeken kívül azonban a köznép a nappal és az éjszaka minden órájában ehetik a nyílt utcán. Valóban mindenfelé találkozhatunk mozgóárusokkal, akiktől néhány garasért készételek vásárolhatók.

A nagy lakomák étrendje és a jómódú rétegek konyhája természetesen gazdagabb és kevésbé egyhangú, mint a népi konyha. Az udvar, a császári család hercegei, a magas rangú hivatalnokok és a gazdag kereskedők már csak hiúságból is választékosabb élvezetekre vágynak. Rizs, sertéshús és sózott hal a szegények eledele, és csak mellékesen szerepel a gazdagok asztalán. Ezzel szemben a híres éttermek étlapján leggyakrabban a tyúkból, libából, birkából készült ételek, a kagylók és a friss halfélék nevével találkozunk. Az előkelők vadhúst is fogyasztanak, ami azért is meglepő, mert a kínai erdők kiirtása következtében a vadászaton elejtett vadakból készült fogások ma már csaknem teljesen eltűntek a kínaiak étrendjéből. Ismét felidézzük Marco Polo listáját: „Őz, szarvas, dámvad, házi- és mezei nyúl, fogoly, fácán, frankolin-fajd*, fürj..." A velencei utazó adatait kínai forrásmunkák is megerősítik: a város egyik lakosa elárulja, hogy a hangcsoui piacokon árusított dámvad valójában gyakran döglött szamár vagy ló, és azt tanácsolja a vásárlóknak, hogy óvakodjanak tőle, nehogy húsmérgezést kapjanak.[54]

Hangcsou több híres vendéglőjében csupán bizonyos ételtípusok fogyaszthatók. Van olyan hely, ahol csak jegelt fogásokat szolgálnak fel, mások viszont ilyen vagy olyan készítményekről híresek. Valamikor — írja 1275-ben egy fővárosi lakos — a legnevezetesebb ételkülönlegességek közé tartozott a Különféle Termékek Piacán kapható édes szójaleves, a Hosszú Élet És Szánalom Palotája előtt árusított hamuban sült sertéshús,

* A közönséges fogolynál kissé nagyobb, ízletes húsú madár

a Garasok Tartálya Kapun kívül található Szung anyó hallevese, valamint a rizses birkahús. Később, az 1241—1252-es évektől kezdve, épp ilyen népszerű volt a Macska Hídnál, a Nagy Bicskás Vejnél kapható sertéssült és az Öt Oszlopsoros Pavilon előtt tanyázó Ötödik Csou mézben sültje.[55] Az ínyencségek közül említsük meg a szeszben párolt, illatosított kagylókat, a sárgabarackkal töltött libát, a lótuszmaglevest, a paprikás feketekagyló-levest, a szilvás halat, a leggyakrabban fogyasztott ételek közül pedig a fánkokat, a laskára vágott felfújtakat, a hússal töltött derelyét és a pástétomokat. Egy búzalisztből készült süteményféle borsóval, futóbabbal és cukrozott gyümölccsel van töltve.

Egy könyvecske több mint kétszáz konyhai készítményt sorol fel, amelyek nagy lakomák alkalmával találhatók, s még tálalásuk sorrendjét is meghatározza. Egymás után negyvenegyféle halból, rákból, csigából, sertésből, libából, kacsából, birkából és galambból készült ételt említ, sütve, pirítva, nyárson vagy roston elkészítve, kemencében sütve vagy főzve, továbbá negyvenkétféle gyümölcs alapanyagú fogást és édességet, húszféle zöldséges készítményt, kilencféle rizskását különböző ízesítéssel (cukorral, édes szójával, laskára vágott süteményekkel, babbal stb. ...), huszonkilencféle szárított halból készült ételt, tizenhétféle frissítőt (a licsifa* gyümölcsének levét, mézes és gyömbéres italt, papája**- és körtelevet stb.), tizenkilencféle pástétomot és ötvenhétféle csemegét (süteményeket, valamint zöldfőzelékekből és húsból készült, desszertként felszolgálható fogásokat).[56]

Hangcsou lakosai naponta rendszerint háromszor étkeznek: reggel, déltájban és este, naplementekor. Az étkezéseknek valójában nincs pontosan meghatározott ideje. A Császári Úton

* A licsifa gyümölcsének íze a szőlőéhez hasonló

** A papája a dinnyefafélék egyik fajtája, jóízű gyümölcse dinnye alakú

már hajnalban árusítják a pirított pacalt, a birka- és libasültdarabokat, pástétomokat, rizskásákat, a belsőségekből és vérből készült leveseket.[57] Este pedig e nagy sugárúton a divatos éttermek késő éjszakáig nyitva maradnak.

A gazdag házakban az ételeket alacsony asztalkákon, kis porcelán tányérokban tálalják. A lényeg a fogások változatossága és száma, nem pedig a mennyisége. A felszolgálás lakktálcákon történik. A vendégek, akárcsak napjainkban, evőpálcikákkal és kanállal esznek. Kés nincs az asztalon, mert minden ételt apró darabkákra vágnak, hogy a falatokat az evőpálcikákkal is meg lehessen fogni. A népes és olcsó bérű szolgahad jelenlétében elképzelhetetlen, hogy egy lakoma meghívottjai, sőt akár egy étterem vendégei is maguk szeleteljék fel a húst.

A lakomákon rendszerint annyi kis csészényi szeszes italt isznak, ahány fogást tálalnak. A Tang-kor óta változott a szokás, abban az időben ugyanis csak étkezés után ittak, és a vengéd csupán akkor emelte fel ivócsészéjét, ha rákerült az ivás sora. A szeszes italokat mindig langyosan fogyasztják, az emberi test hőmérsékletével azonos hőfokon. A palackokat felszolgálás előtt meleg vizzel megtöltött tálakban langyosítják meg.

Szeszes italokat az étkezésektől függetlenül is isznak a vendégeskedéskor vagy a város vendéglőiben. Ilyenkor valószínűleg sóval és ecettel fűszerezett zöldségféléket, sós magvakat, mogyorót és más hasonló, szomjúságot keltő étkeket adnak az italok mellé. Ha a vendégek már rendeltek, elviszik ezeket a fogásokat, és választékosabb készítményeket hoznak helyettük.[58] Énekeslányok és női muzsikusok szórakoztatják a látogatókat. Ezek az intézmények minden évszakban éjfél utánig nyitva vannak. Hangcsouban kizárólag rizsből erjesztett szeszes italokat árusítanak, de ízük és illatuk változatossága meglepő. Legalább 54 különböző szeszes ital létezik, s többségüket Hangcsouban vagy a szomszédos városokban gyártják.[59] Az

italok kitűnő íze érthetővé teszi, hogy Hangcsou lakosai miért tanúsítanak oly csekély érdeklődést a tengeren át érkező szőlőből készített bor iránt, amelyet csupán kíváncsiságból és ritkán kóstolnak meg. „Bor helyet rizsből készítenek italt — írja Marco Polo —, a rizsbort sok más jó fűszer keverékével együtt forralják, és oly finoman, olyan illatosan készítik, hogy jobb azt inni, mint bármely szőlőből készült bort, s kívánni sem lehet jobbat."[60] Az iszákosság bizonyára nagyon elterjedt káros szenvedély Hangcsouban. Az ünnepek alkalmat adnak az ivászatokra, s ilyenkor mindenki kötelességének tartja a lerészegedést. A vendéglők nagy száma is az alkoholizmus terjedését bizonyítja.

A szeszes italokon kívül az egyetlen általánosan fogyasztott ital a tea.[61] Hangcsou lakosai rendkívül nagy mennyiségben isszák. Számos különböző fajtája van, s kedvelői érzékelik az illatok és ízek különbségét. Hangcsou környékén csak háromfélét termesztenek: kincses teát, illatok erdeje teát és fehér felhők teát, de Közép-Kína tartományaiból és Szecsuanból is szállítanak ebből a cikkből a városba. A teafélék közötti árkülönbözet igen tekintélyes lehet. Az utcán vagy a piacokon, a mozgóárusoknál kapható tea a XII. század végén csak egy garasba került. Ezzel szemben az, amit a divatos teaházakban szolgálnak fel, épp olyan drága, mint némelyik szeszes ital. Nagy mennyiségben fogyasztva a tea is mámorít. Az irodalmárok ezért valamikor műveket alkottak dicsőítésére, odáig merészkedve, hogy összehasonlították a tea meg a pálinka érdemeit. Nehéz lenne megmagyarázni a tea rendkívüli közkedveltségét Kínában, majd a muszlim világban, ha ez az ital nem okozna egyfajta eufóriát és felhangoltságot. Másrészt elkészítésekor feltétlenül fel kell forralni a nem mindig túl tiszta vizet (ne feledjük, hogy Hangcsou vízellátását kutak, valamint a tó vizét a városba szállító csatornák biztosítják), s így állandó és állhatatos fogyasztása hatékony védelmet jelent a járványok ellen: ugyan kinek jutna eszébe, hogy forralatlan vizet igyék?

AZ ÉLET SZAKASZAI

A családi kör. A hagyományos erkölcs. Családi kapcsolatok és társadalmi viszonyok. A családok felbomlása és a szellemi függetlenség. — *Születés.* A gyermekáldás fogadtatásának különbözőségei. Csecsemőgyilkosság, gyermekek kitétele és eladása a köznép körében. Szertartások gyermekszüléskor a gazdagoknál. — *Nevelés és oktatás.* Szelídség és szeretetreméltóság. Az oktatás elterjedtsége. Állami iskolák. Felkészülés a hivatali vizsgákra. Vélekedések az oktatás jellegéről. — *A házasság és a nő helyzete.* Családi ügy. Házassági szertartások. A férjes asszony. Női erények és az erkölcsök szigorúsága. A nő szerepe. — *Betegség.* Orvoslási elméletek. Kórmegállapítás. Gyógykezelés. Hivatalos orvosok és magánorvoslás. Gyógyszertárak. — *Halál.* Hamvasztás és elföldelés. Gyászszertartások

A családi kör

Kínában van egy családeszmény: a nagycsalád fogalma, amelyben több nemzedék él együtt (nagyszülők, szülők, nős fiúk, unokák, szolgák). Ez egyáltalán nem teszi lehetővé a szülőkből és gyermekekből álló szűkebb egységek kifejlődését. A nagycsalád elnyom minden személyiséget, és tagjai együttesétől megköve-

teli a nemzedéki hovatartozáson és az életkoron alapuló hierarchia tökéletes tiszteletét. Ilyen az eszményi család, az előkelők gazdag és befolyásos családja, az írástudó család, amelynek több tagja hivatalnokként szolgálta vagy szolgálja az államot. A nagycsalád mindenütt könnyen kínálkozott mintaképül, ahol a családi struktúra megközelítette ezt az eszményt, például bizonyos vidékeken, de másutt nehezebben. Kétségtelen, hogy ahol a nagycsalád léte veszélyben forog, ott a hagyományos családi erkölcsöt is veszedelem fenyegeti.

Miben áll tehát a hierarchia tiszteletén alapuló erkölcs? A fiatalabbak engedelmességgel és tisztelettel tartoznak a náluk idősebbeknek, és még inkább az előző nemzedék tagjainak. A családhoz tartozó szolgák ugyanilyen tiszteletet és alázatot tanúsítanak gazdáik iránt. Mindez azonban rangsor, életkor, nemzedék és rokonsági fokozat kérdése. Semmi nem kifogásolhatóbb, mint ha a férj a kötelesnél több szeretettel bánik feleségével. A családi kapcsolatokban a túl sok éppúgy elítélendő, mint a túl kevés, és kifinomult, szerteágazó tudásra van szüksége annak, aki össze akarja egyeztetni viselkedését kötelezettségeinek bonyolult hierarchiájával. Csupán az ókor néhány nagy bölcsének sikerült e téren tökéletes, mesteri tudásra szert tenni.

Az eszményi családot összefűző családi kötelékek alkotják minden erkölcs alapját, és maga a jogtudomány is, egész felépítésében és büntetéseinek kiszabásában nem egyéb, mint e kapcsolatok törvényesített kifejezése. A Tang-dinasztia *Törvénykönyve* szerint, amelynek általános rendelkezései még a XIII. században is érvényesek, aki kezet emel szüleire vagy nagyszüleire, megérdemli, hogy lefejezzék. Aki megüti idősebb fivérét vagy nővérét, azt két és fél évi kényszermunkára ítélik; aki idősebb unokafivérét vagy unokanővérét bántalmazza, csak száz botütést kap. Egy apa, aki kissé erélyesebben megfenyítve fiát, annak csontját töri, kisebb büntetéssel megússza, mint ha egy

idegennel bánt volna ugyanúgy. Csupán egyévi kényszermunkát érdemel a szolgáját agyonverő gazda, de a véletlenül gazdája halálát okozó szolgát megfojtják.[1]

A családi kötelékek összessége nemcsak az erkölcs, hanem a közélet alapja is. A legtökéletesebb módon fejezi ki azt az egyetlen kapcsolattípust, amely a társadalmi viszonylatok valamennyi formájában: az alantas és a felettes, a lekötelezett és a pártfogó viszonyában tapasztalható. Bár ezek a kapcsolatok nem zárják ki a ragaszkodást, mégsem állítható, hogy a szeretet lényeges szerepet játszana bennük. A családi érzés sokkal erősebb, s egyben sokkal szerteágazóbb, semhogy el tudnánk képzelni. A szülőket megillető tisztelet nem úgy nyilvánul meg irántuk, mintha személyek lennének, ez inkább valamiféle személyiségüktől elvonatkoztatott kultusz, s már előképe az ősök kultuszának. Ez anonim, személytelen, és főként átruházható érzés. A nagycsalád, amelyben több korosztály él együtt, jó egyetértésre is nevel. Ha a súrlódások számos alkalma, főképp az asszonyok közötti féltékenység vagy félreértés miatt oly gyakran kirobbanó veszekedések ellenére is béke uralkodik egy népes családban, a helyi hivatalnokok jelentést küldenek az udvarnak a családfő rendkívüli kiválóságáról. Néha apróbb csodák, jelképes események (egy anyaállat táplál kismalacot és kiskutyát, egy fészekben él holló és galamb) is hangsúlyozzák ezt a magas fokú erényességet, ilyenkor a család lakhelye megérdemli, hogy valamiféle táblával jelöljék meg az arra járók épülésére.

Mindent összevetve, a nagycsalád a társadalmi élet eszményi iskolája, mivel az egész társadalom csupán az emberek közötti kapcsolatoknak köszönheti kohézióját, és nem valamiféle elvont elmélet igazgatja. Ebből fakad az a mindenki számára roppant fontos szükséglet, hogy egy nála tekintélyesebb valakinek vesse alá magát, számítva annak pártfogására, s hogy kölcsönös ajándékok és szolgálatok által a magával egyenlőkhöz kötődjék. Az

egyén nem élhet elszigetelten. Minél több kapcsolattal rendelkezik, minél több családjának a kapcsolata, méltósága annál nyilvánvalóbb mind a saját, mind a mások szemében, s annál nagyobb a biztonságérzete. Nemcsak a közös családnevet viselők érzik — és csupán körülbelül harminc általánosan elterjedt családnév van —, hogy kölcsönös kötelezettségek fűzik össze őket, akiket rokonságuk érzése akadályoz, hogy egymás között házasodjanak, hanem bárki létesíthet mesterséges rokoni kapcsolatokat egy idegennel, családtagjává vagy esküdt testvérévé fogadva őt. A társadalom egésze nem egyéb, mint a családok és az emberek egymás közötti kapcsolatainak hatalmas hálózata. E hálózat ereje következtében a kínai család egy számos, messze nyúló karral rendelkező organizmusnak tekinthető.

Íme, ezek a legtöbbször érvényesnek mondható általánosságok. Mindenütt az előkelők életrendjét, erkölcsét, viselkedését igyekeznek utánozni. Az előkelők nagycsaládja azonban korántsem az egyetlen családtípus Kínában. Vidékek és társadalmi körök szerint a családi egység többé vagy kevésbé kiterjedt, s kohéziója sem egyforma erős. A természeti csapások és a nyomor, a háborúk és az inváziók két-három tagúra csökkenthetik a családot, és megsokszorozhatják a magukra maradottak számát. Ezért úgy tűnik, hogy a nagycsalád sem a Hangcsou környéki településeken, sem a városi köznép körében nem gyakori jelenség. Még az előkelők körében sem általános. Az Észak-Kínában 1126-tól kezdve pusztító háborúk és éhínség okozta, dél felé irányuló elvándorlás bizonyára szétszórta a családokat, és nagymértékben gyengítette a családi kötelékeket. A zömmel az északi tartományok előkelő társadalmához tartozó emigránsokat a távoli Délen megtizedelte a mocsárláz, s a Tungting-tó környékén éhalállal sújtotta egy rendkívül kemény tél.[2] A szülőföldjüktől elszakított, rokonaiktól gyakran örök időkre elválasztott számkivetettek közül azonban sokan úgy érezték, mint-

ha szellemileg függetlenebbé váltak volna. Hangcsou nagy városában az ott uralkodó erkölcsök szabadságára részben talán az odamenekültek nagy száma ad magyarázatot.

Születés

Gyakran és jogosan hangsúlyozták, hogy a hagyományos Kínában a kínai családok mily nagy szükségét érezték annak, hogy fennmaradjanak, hogy a születések révén biztosítsák az ősök tiszteletének folyamatosságát, s végül a család egyéni jellegének továbbélését. Ez a szükséglet minden bizonnyal annál is erőteljesebben érződik, mivel az egyénnek magának csoportján kívül nincs realitása. Magától értetődő azonban, hogy a kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező, tekintélyes családokban, amelyeknek számos tagja tüntette ki magát a hivatalnoki karban, válik legjelentősebbé az ősök kultusza. E szám szerint nem sok családban teljes szigorral uralkodnak a hagyományos elvek. Márpedig ezek az elvek megkövetelik a sok leszármazottat, és nemcsak azért, hogy az ősök kultuszának hagyománya soha ne szakadjon meg, hanem azért is, mert e gyermekek teszik lehetővé a családi hatalom erősítését. Ezen a szinten a vallás és a társadalmi tekintély egybeolvad.

„A régi kínai társadalom egész politikai felépítése — írja egy modern sinológus — gyermekeket követel, mivel a hatalmat családok vagy a házasság kötelékével összefűzött családcsoportok gyakorolják. Ezért a családi hatalom fenntartásához és erősítéséhez fiúgyermekek szükségesek, mert ezeket a fiúgyermekeket a közigazgatás vezető tisztségeinek betöltésére szánják."[3] Minél gazdagabb és befolyásosabb a család, annál inkább igyekszik növelni tekintélyét és tagjainak számát születések, a legelőnyösebb házassági szövetségek és pártfogoltjainak gyarapítása által. E

megállapítás szükségszerű következménye viszont az, hogy minél szegényebb, minél védtelenebb egy család, annál inkább felbomlásra kényszerítik a lét nehézségei, s ugyanakkor annál kevesebb indokuk van arra, hogy számos ivadékuk legyen. Az ősök kultuszát csak fiúgyermekek örökíthetik tovább, mert a lányoknak teljesen be kell illeszkedniük férjük családjába. Ezért tehát a fiúgyerekek születését általában sokkal szívesebben fogadják, s a feleségek vagy az ágyasok minden orvosi, mágikus vagy vallási eszközt igénybe vesznek, hogy fiúkat hozzanak a világra. Téves volna azonban azt hinni, hogy a fiúk születését mindig jól fogadják, s a lányok születése minden esetben csalódást okoz a szülőknek. A gazdasági viszonyok sok mindent megváltoztathatnak, és épp ez a helyzet Hangcsou legmostohább körülmények között élő néposztályaiban. A köznépből származó fiúk csak nehezen találnak valamiféle megélhetési lehetőséget, a lányokat azonban el lehet helyezni a gazdag családokban, mint ágyasokat, társalkodónőket, himzőnőket, színésznőket, citerásnőket, sakkozónőket vagy szakácsnőket..., és szüleik igyekeznek képességeiknek megfelelő nevelést adni nekik.[4]

A XII. és XIII. században a köznépnél a családok felbomlása és tagjaik számának csökkenése annál nyilvánvalóbbá válik, minél kedvezőtlenebbek a megélhetésükhöz szükséges gazdasági feltételek. Csöcsiang vidékén a felnőtt fiúgyermekek gyakran még szüleik életében önálló életet folytatnak, habár ez elítélendő, és ellentétben áll az erkölcsökkel (e téren az előkelő családok a hangadók). Ez azzal is magyarázható, hogy ellentétben az európai polgári társadalmakkal Kínában a szegény családokban van a legkevesebb gyermek; ennek oka egyrészt a köznépnél bizonyára nagyobb gyerekhalandóság, másrészt az, hogy ezek a családok nem tarthatnak olyan sok ágyast, mint a vagyonosak. De főképp a nyomor kényszeríti őket arra, hogy elég korán megváljanak gyermekeiktől, vagy néha megöljék az újszülötteket.

Fölösleges számú gyermek születését a szükséget szenvedő szegény családban valójában katasztrófának tekintik. Egy éhes szájjal többet kell táplálni, és vidéken, ahol kevés a termőföld, ez az ősi birtok újabb megoszlását jelenti. A XII. század végén egy kínai szerző megemlíti, hogy Fucsien tartományban „ha egy embernek sok fia van, négynél többet nem nevel fel belőlük, és háromnál több lánygyermeket sem tart meg. Azt állítja, hogy nincs lehetősége több gyermek felnevelésére". Már születéskor készenlétben áll egy dézsa víz, amelybe azonnal belefojtják az újszülöttet. Ezt a „gyermekfürdetésnek" nevezett eljárást abban a korban főképp a Fucsoutól északnyugatra elterülő belső tartományokban gyakorolták.[5] Másutt e szokást úgy nevezik: „elboronálni az ivadékot". Minden gyermeket vízbe fojtanak, aki azután születik, miután a szülők fiaik között felosztották az ősi birtokot.[6] Úgy látszik, hogy ez a szokás főképp vidéken terjedt el. Hangcsouban inkább az utcán hagyják az újszülötteket. A mandzsu korszak vége felé[7] a kínai városokban nagyon gyakran használt vetélést előidéző szereket ebben a korban még meglehetősen ritkán alkalmazták és csak kényszerhelyzetben, mivel veszélyesek voltak. Saoling herceg alacsony származású anyja kénytelen volt ilyen szerekhez folyamodni. A gyermek mégis megszületett, de élete végéig satnya és gyengeelméjű maradt.[8]

Az újszülöttek kitétele viszont oly gyakori, hogy a császári udvarnak már 1138-ban meg kellett tiltania; e rendelkezést a talált gyermekek menhelyeinek létesítése kísérte.[9] „Ezekben a tartományokban [Dél-Kínában] — írja Marco Polo — a szegény nép, ha nem tudja táplálni gyermekeit, születésük után azonnal eldobja őket. A király mindegyiket összeszedette, és leíratta, hogy melyik állatöv jegyében és milyen csillagzat alatt születtek, majd több helyen tápláltatta őket. És ha egy gazdag embernek nem volt gyermeke, elment a királyhoz, és annyit adatott magának, ahányat akart. Amikor a gyermekek megnőttek, a király a férfia-

kat összeházasította a nőkkel, és annyi vagyont adott nekik a sajátjából, hogy kényelmesen megélhessenek. Ily módon a király évenként húszezer fiút és lányt nevelt fel."[10] Marco Polo feljegyzését egy kínai szerző is alátámasztja, aki a mongol korszakban élt. „A Szung-korban — írja — minden prefektúrában voltak gyermekvédelmi hivatalok. Ha egy szegény család nem tudta felnevelni egyik gyermekét, a szülőknek megengedték, hogy e hivatalnak adják át. Feljegyezték a születés pontos dátumát, és a gyermeket egy dajkára bízták. A gyermeket örökbe fogadni szándékozó családok e menhelyekbe jöhettek gyermekekért. Az ínséges esztendőkben rengeteg újszülött került ezekre a helyekre. Így aztán az utcákon nem volt többé elhagyott csecsemő."[11]

A szegény családoknak még egy másik lehetőségük is adódik, hogy megszabaduljanak azoktól a gyermekeiktől, akiket nem tudnak táplálni: módosabb családoknál helyezik el, ahol felnevelik, majd cselédként dolgoztatják őket. Az örökbefogadásnak ezt a nagyon elterjedt formáját gyakran megvétel kíséri, amelyről a XIV. században egy arab szerző a maga módján így számol be: „Megjegyezhetem..., hogy Kínában a rabszolgák, bármely nemhez is tartozzanak, nagyon olcsók. És valóban, minden kínai el akarja adni rabszolgának fiait és lányait, s ezt nem veszik tőlük rossz néven. Nem lehet azonban eladni a gyermekeket akaratuk ellenére, és nem is akadályozzák meg őket, ha el akarják adni magukat."[12]

Feltételezhető, hogy a születést kísérő és követő szertartások Hangcsou köznépénél meglehetősen egyszerűek. Az előkelő családoknál azonban más a helyzet. A szülést megelőző hónapban az anyai nagyszülők ajándékokat küldenek a leendő anyának a „születés siettetésére": rizsszalmával megrakott, brokáttal vagy papírral borított ezüsttálakat, amelyek tetejére virágokat, válogatott étkeket, jujubát, gesztenyét és az ujszülöttnek szánt, élénk színű hímzéssel díszített ruhadarabokat helyeznek el. A szü-

lés napján s az azt követő hetedik, tizennegyedik és huszonegyedik napon a szülők és a barátok finom rizst, szenet és ecetet ajándékoznak az anyának.

Az első hónap végén kerül sor a fürdetés szertartására: illatosított meleg vízzel töltött ezüstdézsába merítik a csecsemőt, s a vizet a család legidősebb tagjai hosszú arany vagy ezüst hajtűkkel kevergetik. A jelenlévő fiatalasszonyok szinte versengenek a dézsába dobott jujubabogyókért, hogy megegyék őket. Ez a talán régi szokások (átkelés a folyók gázlóin és megtermékenyítő növények szedése) emlékét őrző szertartás állítólag elősegíti a fiúgyermek születését. A csecsemő első haját arany- vagy ezüstládikába zárják. Az anya ezután, karján a kisbabával, körbejárja a jelenlévőket, és mindegyikhez köszönő szavakat intéz. Végül a gyermeket átadja sógornőinek: ezt a ritust „fészekváltásnak" nevezik. A születést követő századik napon, majd az első születésnapon ismét nagy ünnepséget rendeznek. Ilyenkor a gyermek körül különféle tárgyakat helyeznek el: klasszikus és buddhista könyveket, vékát, mérleget, kést, selyemkelmét, virágokat, tűt és cérnát, játékszereket. A gyermek jövőbeli elhivatottságát annak alapján jósolják meg, hogy melyik tárgy után nyúl először.[13]

A társadalom valamennyi rétegében rendkívüli fontosságot tulajdonítanak a születés időpontjának, és nagy gonddal jegyzik fel még az óráját is. Úgy tartják, hogy ez a dátum valóban befolyásolja egy ember egész sorsát, és ismerete elengedhetetlen minden cselekedetnél és az élet főbb eseményeinél, vagyis amikor hasznosnak vélik egy jövendőmondó megkérdezését. Az 5. holdhónap 5. napján, a kártékony állatok: skorpió, darázs, százlábú, kígyó és varangy ünnepén történő születésektől rettegnek. Az ezen a napon született gyermekek eleve öngyilkosságra vannak kijelölve (Csü Jüan, az időszámításunk előtti IV. század nagy költője, az 5. holdhónap 5. napján ölte meg magát), vagy arra, hogy meggyilkolják apjukat és anyjukat.[14]

1. FALUSI ISKOLA (V. ROSSZALKODÓ NEBULÓK)
A Festő Akadémia egy tagjának (Szung-kor)
festménye selyemre

2. HID

Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemlegyezője,
illetve albumképe

3. VIRÁGKOSÁR
Li Szung (kb. 1190—1230 között működött Hangcsouban)
selyemre festett albumképe

4. VADÁSZATRÓL HAZATÉRŐ HARCOS
Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye
selyemre

5. ŐSZIBARACKFA-VIRÁGOK
Ismeretlen festő (Szung-kor)
selyemre festett albumképe

6. TAVASZI KIRÁNDULÁSRÓL HAZAFELÉ
Ismeretlen festő (Szung-kor)
selyemre festett albumképe

7. PILLANGÓK ÉS KRIZANTÉMOK
Ismeretlen festő (Szung-kor)
selyemre festett albumképe

8. ÚTRA KÉSZÜLŐDÉS HAJNALBAN
Ismeretlen festő (Szung-kor)
selyemre festett albumképe

„Quinsay [Hangcsou] lakosainak egyik szokása — írja Marco Polo —, hogy egy gyermek születésekor a szülők azonnal felírják világrajöttének napját, óráját és percét. Azután megmondatják az asztrológusokkal, hogy melyik állatöv jegyében történt a születés, és a kapott válaszokat gondosan feljegyezik. Amikor a gyermek felnő, s ott tart, hogy kereskedelmi vállalkozásba kezd, utazásra indul, vagy házasodik, az említett feljegyzést átadják egy asztrológusnak, aki figyelmes tanulmányozás és alapos elmélkedés után olykor valóban megalapozott válaszokat ad, amelyekben a legmesszebbmenőkig megbíznak. Ilyen asztrológusok vagy inkább varázslók tömegesen találhatók a nyilvános helyeken. Egyetlen házasság sem jön létre, amíg meg nem kérdezik egy asztrológus véleményét."[15]

Nevelés és oktatás

A nevelés arra törekszik, hogy szeretetreméltó, szabad és engedelmes jellemeket formáljon. Mindenekelőtt tartózkodó szerénységet tanít; mindenki elégedjék meg sorsával, és éljen jó egyetértésben rokonaival, barátaival és az idegenekkel. Az egyszerű népnél is elterjedt udvariassági szabályoknak egyéb céljuk nincs is. Ezek az előírások az élettel való valamiféle kiegyezést fejeznek ki, valódi és mélységes báj árad belőlük, mivel az udvariasság nem egyszerű külső forma, hanem érzelmek kísérik, s annál is inkább kivált érzelmeket, mert ez az egyetlen mód, amellyel mindenki kifejezésre juttathatja őket. Így aztán a tisztességtudás szabályai, amelyeket bevésnek a gyermekek elméjébe, létrehozzák bennük az idősebbek és a feljebbvalók tiszteletét. Megtanítják őket, hogy ne feleseljenek szüleikkel, ne üljenek le feljebbvaló, az apa, az anya, a szülők barátja vagy idős személy jelenlétében, ha az illető áll, ne utasítsák vissza a feljebbvaló által kínált italt.

A Tang-kor végéről Belső-Ázsiában felfedezett kéziratok között talált tanulságos szövegek ilyen és ehhez hasonló intelmeket tartalmaznak. Az ifjúságnak ajánlott példaképek a gyermeki tiszteletet és a hűséget szinte a hősiességig fokozó szerető fiú, a hű barát vagy feleség.

Ez a nevelés elnyomja az egyéni hajlamokat, és általában a társadalmi élethez csodálatosan alkalmazkodó embereket formál. Nemigen teremt lázadókat vagy törtetőket. A harcias vagy veszekedős vérmérsékletű embereknek sem kedvez. Megjegyzendő, hogy a XIII. században nem nagyon sportolnak, sőt a sportok művelése kifejezetten hanyatlik a Tang-korhoz viszonyítva, amikor az előkelők különösképp rajongtak egy Iránból származó sportért, a pólóért. A XIII. században viszont az ökölvívást, birkózást, vívást, a pólójátékot, nyilazást és labdarúgást csaknem kizárólag tisztek és közkatonák űzik. A Szung-korban még élesebbé vált az ellentét a nép körében továbbra is nagyra értékelt, erőt és ügyességet követelő játékok, valamint az írástudók nemes elfoglaltságai: a sakk, a kalligráfia és az irodalmi alkotások között. A fegyverek iránti vonzalom ritka jelenség, és nem is szorgalmazzák. Ezért főképp az írástudatlanok és a parasztság körében születnek a katonaéletre elhivatottak, és közülük kerülnek ki a vitézek, hősök.

„Quinsay [Hangcsou] város lakosai nyugodt természetűek — írja Marco Polo, és könnyen megértjük csodálkozását, ha az Európában akkor uralkodó szokásokra gondolunk. — Egyáltalán nem értenek a fegyverforgatáshoz, és házukban sem tartanak fegyvereket [ezt valójában a törvények is tiltják[16]]. A családok között soha nincs civódás, hangos veszekedés vagy bárminemű viszály... és a jóindulat, továbbá a jószomszédi viszony a férfiak, sőt még a nők között is olyan fokú, hogy az egy utcában lakó emberek olyanok, mintha egy családhoz tartoznának."[17]

A kisgyermekkor az élet egyik legboldogabb szakasza. A gye-

rekek csoportokba verődve, szabadon csatangolhatnak az utcákon. Soha nem verik meg őket, s a legelviselhetetlenebbeket is csak afféle mumusokkal fenyegetődzve hallgattatják el. Az egyik ilyen figura Barbár Liu, akinek a bőre sötét, mint az indiaiaké vagy a malájoké. A Huaj völgyében és Hupej tartományban a kisgyerekeket a szörnyű hangú Nagyszemű Jang jöttével ijesztgetik. Csiangszu tartomány déli részén viszont egy mocsárlázat gyógyító démonféléhez folyamodnak.[18] A város utcáit járó, cukorkát és játékszereket kínálgató árusok számát tekintve, úgy tűnik, hogy a gyermekeket inkább kényeztetik, semmint büntetik. Meglehetősen későn, talán csak hetedik életévük felé küldik őket iskolába, illetve fogadnak mellékük nevelőt a gazdag családokban. A császári arisztokrácia és az előkelő mandarinok gyermekei számára hétéves kortól tizenhárom éves korig külön iskola működik Hangcsouban. Itt naponta húsz írásjelet tanulnak meg.[19]

Valószínű, hogy ebben a kereskedővárosban igen sok gyermek részesül elemi oktatásban, vagyis megtanítják őket valamennyire írni és az egyszerű számolás elvégzésére alkalmas golyós számológépet használni. Csupán a legszegényebb családok gyermekei maradnak írástudatlanok. A környező vidékeken fát gyűjtenek, vizet hordanak, itatni viszik a bivalyt. A városban meglehetősen fiatalon segítenek apjuknak a mesterségében és anyjuknak a háztartásban.

Délkelet-Kína városaiban a városi élet fejlettségének, a középrétegek megnövekedésének s talán a könyvnyomtatás elterjedésének eredményeként (már a X. században két ízben is hivatalosan kiadták a Klasszikusokat) mind a köz-, mind a magánoktatás igen magas fokon áll. Ezért a X. századtól kezdve egyre növekszik a jelentkezők száma a hivatalnokok toborzására kiírt hivatali vizsgákra, s az uralkodó osztály megújulása tapasztalható. Hangcsouban számtalan kisebb iskola működik,

ahol a tanítókat, azaz öreg írástudókat, hivatali vizsgákon elbukott jelölteket a tanítványok szülei tartják el, s a városban állítólag mindenfelé a leckét felmondó diákok mormogása és zeneszerszámok hangja hallható. A kiváló tanulók számára jól felszerelt könyvtárakkal ellátott magánakadémiák működnek, leginkább a hegyek között. A XI. század óta azonban nemcsak a nemesek és a hivatalnokok fiai részesülnek állami oktatásban. A XI. század végén a császár egyik tanácsosának kezdeményezésére valamennyi tartományban megnyíltak a prefektúra és az alprefektúra iskolái. Hangcsouban a hatósági épületek övezetében egy prefektúrai és két alprefektúrai iskola van. Már régebben, közvetlenül az udvar letelepedése után, három nagy iskolát létesítettek Hangcsouban. Ezek — a Felső Iskola, a Katonaiskola és a Császári Iskola — már Kajfengben, az Északi Szungok fővárosában is léteztek. A fentieken kívül Orvosképző Főiskolát is nyitnak.

A nagy telkeken elhelyezett főiskolák különálló épületekből és pavilonokból állnak, ezekben könyvtárak, tantermek vagy vallási szertartások bemutatására szolgáló templomok találhatók. A legtöbb tanulót a talán mintaiskolának szánt Felső Iskola fogadja. Ennek húsz tanterme, tizenöt tagú intéző személyzete és csaknem kétezer bennlakó növendéke van. A XII. század közepén háromszáz főben állapították meg a Kína minden vidékéről származó hallgatók létszámát, ez a szám később ezer főre emelkedett, és 1270 táján elérte az 1716 főt. A legkevésbé fontos Orvosképző Főiskolának 1270 körül csak kétszázötven-háromszáz hallgatója és négy tanára volt. Az említett iskolák mindegyikében a háromévenként kiírt felvételi vizsgákon részt vevő jelöltek közül válogatják ki a hallgatókat.[20]

Az állami intézeteknek és némelyik magániskolának a költségvetését a már alapításukkor nekik juttatott külön földbirtokok jövedelmei fedezik. Ezt a gyakorlatot kétségkívül a

buddhista közösségek kulturális alapítványai sugallták. A Kajfengben 1142-ben alapított Felső Iskola évi jövedelme a XIII. század végén, miután áttelepítették Hangcsouba, eléri a 33 600 ezergarasos pénzfüzért. Az állami főiskolák hallgatóit ingyenesen tartják és igen jól táplálják. A fegyelem azonban viszonylag szigorúnak tűnik: a hallgatók havonta vizsgáznak, és tavasszal, valamint ősszel két teljesebb vizsgát tesznek. A városban egyenruhát kell viselniök. A vallási nevelés, amely a családokban az ősök tiszteletére és kultuszára, valamint arra korlátozódik, hogy olykor könyv nélkül tudjanak néhány buddhista szövegrészletet, e főiskolák életében meglehetősen nagy helyet foglal el. Minden iskolának megvannak a maga külön istenségei, az ókor bölcsei és hősei, a Földanya, isteni rangra emelt hadvezérek, az orvostudomány védőistene stb. A tiszteletükre rendezett szertartások, a különböző rítusok, amelyeken a bennlakó növendékek kötelesek részt venni, láthatólag fontos elemei a főiskolák fegyelmének.[21]

Minden oktatás, az elemi szintű után, a hivatali vizsgákra alkalmas jelöltek formálására törekszik. Leginkább a régi klaszszikus szövegeket veszik alapul, amelyeknek archaikus nyelvezete és rendkívül tömörsége nagyon észrevehetően különbözik a köznép által e korban beszélt nyelvtől. A tanítványoknak valósággal át kell itatódniuk e szövegekkel, s ezzel egyidejűleg meg kell tanulniuk belőlük, hogyan fejezzék ki magukat, hogyan gondolkozzanak és érezzenek. A klasszikusok a képek és kifejezések gazdag anyagával szolgálnak, és az igazi írástudót arról a mesteri tudásról lehet felismerni, amellyel ezeket alkalmazni tudja. A gépies tanulásnak is fontos szerepe van: a jó diáknak úgyszólván könyv nélkül kell tudnia a főbb klasszikusokat, és meglehetősen sokat kell foglalkoznia a régi és az új költőkkel, hogy maga is képes legyen hasonló verseket írni.

A következő fogalmazvány szerzőjének igen fejlett irodalmi

érzékéről tanúskodik — igaz, hogy a legnagyobb kínai költők egyike —, és bemutatja a vizsgákon induló jelöltektől megkívánt mesteri hozzáértést. Szu Tung-po (1036—1101) megtanította fiait, hogy sok szóval és kevés gondolattal, illetve kevés szóval és sok gondolattal írjanak irodalmi műveket, majd utána megbírálta őket. Szu Tung-po azonban nem feledkezett meg a gondolkodás fontosságáról sem. Egyik fia egyszer megkérdezte tőle, hogy vajon létezik-e valamiféle módszer arra, hogy jól írjon valaki. „Íme, egy hasonlat — felelte az apa —: a piacokon rengeteg áru van felhalmozva. Azt akarom, hogy mindez az enyém legyen. Márpedig ezt csupán egyetlen eszközzel érhetem el, s ezt az eszközt pénznek nevezik. Ha van pénzem, valamennyi áru az enyém lesz. Nos, az irodalmi alkotásban, ha már eleve vannak gondolataim, valamennyi Klasszikus és valamennyi Történet a rendelkezésemre fog állni. Az irodalmi alkotások lényege: a gondolatok."[22]

A Szung-korban sok józan elme helytelenítette az olyan oktatás mesterkélt jellegét, amely csak gyakorlati ismeretekkel nem rendelkező esztétákat vagy dilettánsokat, egyszóval hivatalnoki mesterségükre igen rosszul felkészített egyéneket tudott formálni. Ilyen szempontból tipikusnak lehet tekinteni a XIII. század közepén a trónörökös nevelését. A herceg állítólag a kakas első kukorékolására megjelent atyja, a császár üdvözlésére. A második kakasszóra visszatért lakosztályaiba, ahol udvartartása ügyeivel foglalkozott, majd a tanulóterembe ment, hogy ott a klasszikusokat és a hivatalos történeti műveket tanulmányozza. Késő délután ismét megjelent a császár színe előtt. Apja ekkor kikérdezte az aznap reggel tanult klasszikusokból, s ha feleletei kielégítők voltak, engedélyt kapott, hogy helyet foglaljon, és teázzon. Ha nem jól válaszolt, a császár bosszankodott, és másnap újra elmagyaráztatta neki ugyanazt a fejezetet. A későbbi történészek szerint túl sok gondot fordítottak az apró dolgokra,

de a lényeget elhanyagolták: a birodalom gazdasági helyzete és az ellenséges nyomás a határokon abban a korban már nagyon aggasztó volt.[23]

1071-ben azonban a híres reformátor, Vang An-si, akinek a prefektúrai és alprefektúrai iskolák létesítése köszönhető, harcot kezdeményezett a polgári hivatalok betöltésének módszereiben tapasztalható visszásságok és képtelenségek ellen. Ez a rendszer csak azért működik — jelentette ki —, mert a vizsgákon keresztül vezet az egyetlen járható út a köztisztségekhez. De van-e nagyobb képtelenség, mint ha egy életerőtől duzzadó fiatalembert arra kényszerítenek, hogy szobájába zárkózva minden idejét és erejét költemények és rímes dalocskák szerkesztésére fecsérelje? Az oktatásban nagyobb teret kellene biztosítani a politikai filozófiának és az államigazgatás gyakorlati feladataira való felkészítésnek.

Kétségtelen, hogy a XI. század vége után kevésbé hanyagolták el a gyakorlati kérdéseket. 1193-ban a császári herceg nevelője átadta tanítványának az égbolt térképét, Kína térképét, a kínai történelem áttekintő táblázatát, továbbá Szucsou térképét, amely Hangcsou után akkor a legszebb kínai város volt. Tanítványába hazafias felháborodást plántált az Észak-Kínát megszállva tartó barbárok ellen, de ugyanakkor a legtisztább konfuciánus hagyomány értelmében emlékeztette, hogy mindennél fontosabb az erény, vagyis az önmérséklet és hibáink tudata.[24]

Az is igaz, hogy az oktatás nem mindig pusztán irodalmi és nem is mindig papírszagú. Kétségtelen, hogy legtöbben a versés prózaírást magában foglaló irodalmi doktorátust választják. Ez adja a legtöbb tekintélyt, és utat nyit a legragyogóbb pályák előtt. De ugyanakkor léteznek szakosítottabb vagy gyakorlatibb doktorátusok is: filológiai, történelmi, szertartástani és jogi doktorátus, nem számítva a katonák és a hivatali orvosok számára

előírt vizsgákat. Előfordul, hogy a magániskolákban az oktatás, bár távolról sem mentes a klasszikusokon alapuló, értékes kultúrától, olykor különös szándékokról tanúskodik. Csianghszi (Csöcsiangtól nyugatra fekvő tartomány) lakói nagy kedvelői a pereskedésnek — írja egy szerző a XI. században. — Oly mértékben, hogy egy tisztességtelen csalafintaságokat tartalmazó könyvet használnak, amelyet az ügyvédi mesterkedések egyik híres szakembere írt. Ez a mű rágalmazó írásokkal kezdődik, és megtanít az ilyenek készítésére. Hazug vádaskodásokkal folytatódik, és olyan mesterkedésekkel végződik, amelyek bűntények elkövetésére ösztönzik az embereket, s ily módon lehetőség nyílik a megzsarolásukra. Ezt a könyvet — jegyzi meg a szerző — a falusi iskolákban még tanítják is[25] (bár lehetséges, hogy mindez csak egyszerű túlzás).

Annyi bizonyos, hogy az irodalom kevesebb helyet foglal el a lányok oktatásában, mint a fiúkéban, bár nincs mindig kizárva abból: írástudó és verseket író nők nem ismeretlenek. A Szungkor egyik legnagyobb költője, Li Csing-csao (1081—1140) — nő volt. Csodás tehetséggel megáldott kislányok is akadnak, mint az a hétesztendős lányka, akit Vu Cö-tien császárnő (685—704) az udvarba rendelt, és parancsot adott neki, hogy rögtönözzön egy verset a fivéreitől való búcsúzásának témájára. Íme, a költemény:

Az elválás pavilonjánál a falevelek elröppennek,
A búcsúzás útján hirtelen fellegek kelnek.
Ó, milyen kár, hogy az emberek nem olyanok,
Mint az együtt utazó vadlibák.[26]

A lányokat azonban elsősorban fonni, szőni és hímezni tanítják. A kelmekészítés hagyományos női munka. A könnyű életre szánt lányok megtanulnak énekelni és különféle hangszereken

játszani. A nők általában nem folytatnak mesterséget, kivéve a köznép asszonyait. Elsősorban gyakorlati oktatásban részesülnek, s ez kapcsolatban van állandó függőségükkel és a társadalomban elfoglalt alárendelt helyükkel.

A házasság és a nő helyzete

Április elején, a halottak ünnepén rendezett szertartás jelzi a fiúk és lányok felnőtté válását. A fiúknál ez a huszadik életévükben, a sapka felvétele, a lányoknál pedig, tizenöt éves korukban, dísztűk tűzése hajukba.

Milyen korban házasodnak? Úgy látszik, hogy a városban még a köznépnél sem kötnek házasságot a serdülőkor előtt. Vidéken azonban bizonyára gyakoribbak a korai házasságok, mert itt előfordul, hogy a leendő vőt már gyerekkorában örökbe fogadta apósa és anyósa. Valószínű, hogy az előkelő körökhöz tartozó fiatalemberek és a gazdag kereskedők fiai, akik gyakran nagyon szabados életet folytatnak, vagy meglehetősen sokáig foglalkoznak tanulmányaikkal, csak a harmincadik életévük körül nősülnek. A nő általában néhány évvel fiatalabb a férjénél,[27] de nem sokkal, mert a szokások helyteleníteneк mindent, ami zavart kelthet az életkorok osztályozásában.

A házasságot mindenekelőtt a családok közötti szövetség eszközének tekintik. A császár és hozzátartozói számára magától értetődően a magas politika és a diplomácia függvénye. A történelem során igen sok kínai hercegnőt adtak nőül barbár hercegekhez, akiket a kínai uralkodók magukhoz kívántak kapcsolni. A házasságnak azonban nemcsak az udvarnál van ilyen politikai funkciója: az előkelő családokban a tekintély és a hatalom növelésére nem ismernek hatékonyabb eljárást, mint a meggondolt házassági szövetségeket. Észak-Kína némely tartományában a

XII. században elterjedt gyakorlat a házasulandó koruk előtt elhalt gyermekek fiktív házasságának megünneplése, ami azt bizonyítja, hogy a házasság elsősorban a családfőket érdekli.[28]

Egy meglehetősen különös szokás mutatja, hogy Hangcsouban az előkelő társasághoz tartozó családok mily kevéssé törődtek azzal, hogy eltitkolják a „jó partikhoz" fűződő érdeküket. Gyakran előfordult, hogy a város befolyásos családjai erőszakkal raboltatták el azokat, akik a fővárosban rendezett hivatali vizsgákon elsők lettek. Mesélik, hogy egy alkalommal e szerencsétlen jelöltek egyike a legcsekélyebb ellenállást sem tanúsítva engedte, hogy tíz-tizenkét szolga elrabolja. Egy tekintélyes, gazdag család házába vitték, ahol igen sok ember tartózkodott. Ekkor egy aranyba és bíborba öltözött lány lépett elő, és kertelés nélkül kijelentette: „Lány vagyok, és nem túl csúnya. A hitvese óhajtok lenni. Beleegyezik?" E szavak hallatán a fogoly roppant udvariasan meghajolt, és az összegyűltek kitörő nevetése közepette csak annyit mondott, hogy nagy megtiszteltetés számára, hogy ilyen nemes házba beléphetett, de egy időre mégis haza szeretne menni, hogy az esetet megbeszélje a feleségével, s utána majd kiderül, hogy ilyenkor mi a teendő.[29]

A házasság még a nép körében is családi ügy. A legszegényebb családokban a házasság közvetlen célja gazdasági jellegű: az idős és jövedelem nélküli szülők igyekeznek férjhez adni lányukat, hogy vejük eltartsa őket. Az após és anyós viszont, ha gyermeki tisztelettel megáldott menyet sikerül választaniuk, bizonyosak lehetnek, hogy öreg napjaikra gondoskodás veszi körül őket. Így a szülők, illetve az após és anyós számára a házasság gyakran afféle öregségi biztosítás. A társadalom legalacsonyabb rétegeiben azonban gyakran előfordul, hogy a házasságok megfelelnek az érdekelt felek vonzalmának. A Szung-kor regényeiben és meséiben gyakran szerepelnek a nép asszonyai, akik saját kezdeményezésükből választanak férjet, és

még szüleiket sem kérdezik meg.[30] Többek között ez is a városi nép erkölcsi szabadságát mutatja. De őszintén szólva, ilyen esetekben inkább élettársi kapcsolatról van szó, nem pedig szó szerint vett házasságról. Az eljegyzés és az esküvő általános szabályként a szertartások hosszú sorából és kölcsönös ajándékváltásokból áll. A szimbolikus jelentésű ajándékok mennyiségét és milyenségét szokások szabják meg.

Ezek a rítusok, amelyeket az előkelő körökben természetesen szigorúbban vesznek, vidékek szerint változnak. Hangcsouban igyekeznek utánozni a valamikor Kajfengben, az Északi Szungok fővárosában megszokott előírásokat. A részletekben azonban akad néhány eltérés, és az egyik fontos tény ellentétes a kajfengi szokásokkal: amikor a családok között már megindultak a házassággal kapcsolatos tárgyalások, a jegyeseket bemutatják egymásnak. Ha a fiúnak nem tetszik a neki kiszemelt lány, visszautasíthatja a házasságot.

Mint minden fontos ügy, a házasság is megköveteli, hogy közvetítőket, házasságszerzőket vegyenek igénybe. Ezek tulajdonképpen kerítőnők. Öltözékük rangjuk szerint változik. Az előkelő mandarinok, nemesek házasságát nyélbe ütő, első osztályú közvetítők fejét fátyol borítja, és bíborszínű kabátot viselnek. A másodosztályú kerítőnőknek sapkájuk és sárga kontyfedőjük van, bő szoknyában és zöld napernyővel járkálnak. Mindig kettesével láthatók.[31] Amint a fiatalok szülei kapcsolatba léptek egymással, a lány családja a házasságszerzőkkel az esetleges menyasszony nevével és születésnapja keltével ellátott papírlapot küld a fiú családjának. Ezt a lapot a leendő vőlegény családja átadja egy jósnak, aki annak alapján megítéli, hogy a házasság szerencsésnek vagy szerencsétlennek ígérkezik-e. Ha a jós következtetései kedvezők, a két család újabb s most már végleges lapot küld egymásnak. A vőlegény lapján felsorolják mindazokat a hivatali tisztségeket, amelyeket a család három nemze-

déken át betöltött, továbbá a névtabukat (a szülők és nagyszülők soha le nem írt egyéni nevét), a vőlegény sorszámát (hogy a legidősebb, a második, a harmadik stb. fiú-e a családban), hivatali tisztségeit, születésének napját és óráját; jelzik továbbá, hogy ki a család jelenlegi feje, ha a szülők meghaltak vagy ha a vőlegény fogadott fiú; végül egy lista következik a fiút nősülésekor megillető vagyontárgyakról (arany- és ezüstrudak, megművelhető földek, házak és udvarházak, kertek). A menyasszony családja által küldött lapra feljegyzik a lány sorszámát születésének keltét, majd részletezik a hozományt: fejékeket, gyöngyöket, különböző ékszereket, függönyöket és kárpitokat, szántóföldeket, házakat és kerteket.

E lapokat a házasságszerzők által kijelölt kedvező napon, élénk színű kelmével díszített tálcákon nyújtják át az érdekelteknek. A vőlegény családja ekkor egy másik kedvező előjelű napot választ a „csészék szertartására". Ez alkalommal a vőlegény családja felkeresi a menyasszony szüleit, hacsak azok nem béreltek e célra egy kertet vagy egy hajót a tavon. Ilyenkor mutatják be egymásnak a jegyeseket, akik rizsborral töltött csészéket cserélnek. A vőlegény négy csésze italt iszik, a menyasszony válaszul két csészét ürít ki. Ez a rítus állítólag arra szolgál, hogy jelezze: „a fiú erős, és a lány gyenge". Ha a vőlegény megfelelőnek tartja a leendő feleséget, két díszes tűt tűz a kontyába. Ha nem tetszik neki a menyasszony, két vég élénk színű szatént küldenek a családjának. (Kajfengben az a szokás járta, hogy a vőlegény helyett egyik rokona döntött. Amikor a kisasszony szülei fogadták, arcismeretében bízva, tüzetesen szemügyre vette a lány vonásait, s ettől a szemlétől függött a jegyesek sorsa.[32]) Ha minden rendben van, a fiatalember családja fejdíszeket, aranyvázákat, brokátszoknyákat, szeszes italokat és ínyencségeket küld a menyasszony családjának. Az kelmékkel, gyűrűkkel, egy pár evőpálcikával, két hagymával és két

vázával viszonozza az ajándékokat: a két vázában négy aranyhal úszkál. Ezt a rítust „a halak és evőpálcikák viszonzásának" nevezik. A gazdag családok erre az alkalomra állítólag aranyból csináltatnak két evőpálcikát és két halat.

Az év minden ünnepe újabb ürügy az ajándékváltásra. Végül, kevéssel a házasságkötés előtt, a menyasszony leendő apósa és anyósa elküldi a lánynak a „három aranynak" nevezett arany karkötőt, láncocskát és függőt. A város kiskereskedőinél azonban ez a három tárgy olykor ezüstből vagy aranyozott fémből készül. A házasságkötés napját jövendőmondó határozza meg. A szertartást megelőző napon a menyasszony családja kisebb kiállítást rendez a hozományban szereplő értékes tárgyakból. Az ékszereket, ládikákat, drága vázákat egy kárpitokkal díszített teremben helyezik el. Másnap a menyasszonyt hordszéken viszik a leendő férj szüleihez. E nagyon pompás felvonulásra híres énekeslányokat szoktak meghívni. A kapu előtt szétszórt magvakért, babszemekért, rézgarasokért és gyümölcsökért valóságos közelharcot vívnak a gyerekek. Ez a szokás állítólag eltávolítja a küszöbtől a rossz hatásokat, amikor a leendő feleség belép apósa és anyósa házába. Az énekeslányok lótusz formájú fáklyákat és virág alakú gyertyákat visznek a menyasszony előtt. Egyikük tükröt tart a kezében, és hátrafelé lépkedve figyeli a leendő feleséget, aki két kísérőhölgyétől támogatva halad egy szőnyegen vagy zöld színű gyékényen, mert kedvezőtlen előjel lenne, ha lába a puszta földet érné. Menet közben át kell lépnie egy nyerget és egy mérleget (e tárgyak jelképes értelme homályos), majd kis időre megpihen egy függönyökkel ékesített teremben. Végül a jegyesek és a meghívottak összegyűlnek, hogy kiürítsék a hagyomány megszabta számú, rizsborral töltött csészét.[33]

Íme, nagyon röviden összefoglalva, ezek a hangcsoui előkelő világban szokásos házasságkötési rítusok. Magától értetődik,

hogy mindenki utánozni igyekszik őket, de a szertartások száma és fényűzése a családok rangja szerint változik.

A családok szövetsége, amelyet a házasság valósít meg, sokkal inkább „diplomáciai", mint érzelmi jellegű. Az új feleség a házasságkötés után valójában alig érintkezik hozzátartozóival. Házassága révén teljesen beilleszkedik férje családjába, részt vesz az új család őseinek kultuszában, és gyermeki tiszteletet kell tanúsítania férjének apja és anyja iránt, vagyis tökéletes engedelmességgel tartozik nekik. Nagyon ritkán kap engedélyt, hogy meglátogassa szüleit, és csak válás vagy eltaszítás esetén térhet vissza abba a családba, amelyben született. Az eszményi meny még férje halála után is apósánál és anyósánál marad, és gondjukat viseli. Dicsőségére szolgál, ha ellenáll a kísértésnek, amikor szülei vagy fivérei újabb házasságot ajánlanak neki. Az ilyen eset azonban a legnagyobb dicséretre méltó kivétel, a fiatalasszony ugyanis, ha idő előtt veszti el férjét, rendszerint visszatér eredeti családjához.

Az eltaszítás hagyományos indokaival kapcsolatban megjegyzendő, hogy a sorrend, amelyben általában felemlítik őket, továbbá közülük négynek a jellege is azt mutatja, hogy a feleség kapcsolata férje szüleivel éppolyan fontos, ha ugyan nem fontosabb, mint hitvesi magatartása. Az eltaszítás oka lehet az após és anyós iránt tanúsítandó gyermeki szeretet hiánya (engedetlenség, sértés és bántalmazás), meddőség (amely az ősök tiszteletének folyamatosságát veszélyezteti), a házasságtörés, a féltékenység, az ősök kultuszában való részvételt akadályozó betegségek, többek között nyilván az epilepszia, továbbá a fecsegő természet és a férj családja értékeinek eltulajdonítása. Az említett indokok azonban elvesztik érvényüket, ha az asszonynak nincsenek szülei, ha már meggyászolta férje apjának vagy anyjának halálát, vagy ha a férj meggazdagodott, holott a házasságkötéskor nyomorgott. Végül figyelemre méltó tény, hogy meg van engedve a

kölcsönös megállapodáson alapuló válás: a házasság a vele járó ünnepélyesség ellenére valójában nem felbonthatatlan kötelék, és semmiféle vallási jellegű szankció nem erősíti meg.[34]

A szemérmesség, a szüzesség, a házastársi hűség és az apósanyós iránt megnyilvánuló gyermeki tisztelet a legtöbbre értékelt asszonyi erény. Ezeket az erényeket olykor a hősiességig fokozzák, és a tartományi tisztviselők igyekeznek feljegyezni a legépületesebb eseteket. Szecsuan tartományban például egy Szosan helységbe való énekeslány dajkaságba adott és becsületes családban felnevelkedett lánya inkább öngyilkos lett, semhogy az anyja által rákényszerített szégyenletes mesterséget folytassa.[35] Említsük meg annak az asszonynak az esetét, aki inkább felakasztotta magát, semhogy elhagyja részeges, szerencsejátékos férjét — noha rokonai erre biztatták —, pedig azt végül is megbecstelenítő büntetésre ítélték, és ez a büntetés a feleség számára elegendő ok lett volna a válásra.[36] Az udvar hivatalos tisztelettel adózik ezeknek a hősnőknek. Ezt a női erkölcsöt valójában az állam ösztönzi, de teljes szigorával csakis az elmaradt tartományokban és vidéken uralkodik. A lányanyákat és és a hűtlen menyasszonyokat könyörtelenül az utcára vetik. Egy szerző elmeséli, hogy Csianghszi tartomány egyik falujában egy fiatal lányt ily módon űzött el az apja, majd eladta cselédnek egy szomszédos helységbe. A lány a hegyekbe menekült, ahol istennőként tisztelték. Mint a modern kínai opera Fehérhajú Lánya, ő is a hivők ajándékaiból élt.[37] Szükség esetén a nők olykor magzatelhajtó szerekhez folyamodtak. Így vetélt el egy fiatal falusi lány, akinek egy ember formájú démonnal volt viszonya (csak a történtek után vették észre, hogy a démon nem más, mint a szomszédék öreg sárga kutyája[38]).

Amint látjuk, az erkölcsök általában nagyon szigorúak, és a nők minden félrelépését elítélik. A nőtől férjhezmenetele előtt makulátlan tisztaságot követelnek, s ha férjhez ment, apósának-

anyósának alázatos engedelmességgel tartozik. A vagyonos férjnek jogában áll egy vagy több ágyast tartani, s a feleségnek e vetélytársakat a féltékenység legcsekélyebb jele nélkül kell fogadnia. De ez — amit eléggé helytelenül poligámiának neveznek, mivel törvényes feleség minden esetben csak egy van — csupán az előkelő körökben s talán a gazdag kereskedőknél van elterjedve. A középrétegekhez tartozók s még inkább a köznép férfiai általában nem elég gazdagok ahhoz, hogy több asszonyról tudjanak gondoskodni.

Bár a nőkre vonatkozóan igen szigorú a hagyományos morál, városi környezetben és különösen Hangcsouban jóval enyhébb formában él. Íme, egy sokatmondó adat e város hölgyeinek magatartásáról: a Hangcsou és Szucsou környéki asszonyok — írja egy szerző — olyan kacérak és mohók, hogy férjük, ha történetesen szegény, nem tudja kielégíteni igényeiket. Ezért sokan inkább szemet hunynak feleségük viselkedése láttán, és megengedik neki, hogy szeretőket tartson. Ezeket „pótférjeknek" nevezik. Némely hölgynek négy-öt barátja is van, és a buddhista kolostorok közelében lakó nőknek olykor szerzetes a szeretőjük.[39]

Mindez azonban társadalmi környezet kérdése: az előkelők körében nem tűrnének el ilyen erkölcsöket. Bárhogy is van, a házastársi drámák láthatólag ritkák, és Marco Polo szerint Hangcsouban a kínai házasságok jó egyetértést mutatnak. Ez kétségtelenül a nevelés eredményeinek egyike. „Oly nagy a kölcsönös jóindulat — írja Marco Polo —, hogy asszonyaikkal szemben sem féltékenységnek, sem gyanakvásnak nem hágy helyet. A nőkkel a legnagyobb tisztelettel bánnak, s aki egy férjes asszonnyal szemben becstelen szavakra ragadtatná magát, azt aljas lénynek tekintenék".[40] Hangcsou gazdag rétegeiben az erkölcs valójában udvariasság. De az asszony helye változik a környezet szerint.

Az előkelő társaság hölgyei és a gazdag kereskedők asszonyai dologtalanul élnek. Alig mutatkoznak a nyilvánosság előtt, s leginkább lakosztályukban elzárkózva töltik napjaikat. A szépségápolasra és a háztartás általános irányítására szentelt időn kívül egyetlen elfoglaltságuk a társasjáték vagy a hímzés. A kiskereskedőknél a feleség viszont tevékenyen részt vesz az üzleti ügyekben, vezeti, a könyvelést kiszolgálja a vevőket. Igaz, hogy a bábákon, házasságszerzőkön, dajkákon és a különféle szolgálólányokon kívül kevés a női mesterség. Kétségtelen azonban, hogy a közép- és az alsó rétegekben a férjes asszony fontos gazdasági szerepet tölt be, ezért a családban a férjével egyenlő tekintélye van. Sokan közülük velük született kereskedelmi érzékkel rendelkeznek. Telve vannak kezdeményező képességgel, és ügyes tanácsadók. Hatalmuk olykor zsarnokivá fajul: a hárpia, a házsártos asszony típusa nem ismeretlen.

Végezetül röviden szólnunk kell a két nem közötti kapcsolatról is. A Tang- és Szung-kor elbeszélései számos példával szolgálnak az első pillantásra támadt szerelemről és a szerelmi szenvedélyről. A végzet asszonya, aki a kínai mondás szerint, képes „megdönteni egy királyságot", vagy a kacér nő, aki tönkreteszi udvarlóit, nagyon ismert irodalmi típusok. A szerelem azonban láthatólag minden körülmények közepette megőrzi a személytelen formát, még akkor is, ha a legszenvedélyesebb: legtökéletesebb megnyilvánulása a jegyesek és a házastársak hősies hűségében összegeződik. A Szung-kor legkapósabb kínai szépségei mintha nélkülöznék a személyiséget. Akárcsak a Tang-korban (VII—IX. század), az eszményi nő típusa nagyon megtévesztő marad. Az előkelő társaság asszonyai és az énekeslány-kurtizánok szinte visszaélnek a fejékek, fesűk, gyöngyös függők és főképp a festékek, púderok és illatszerek használatával. Egy lé-

nyeges különbség azonban mégis felfedezhető a Tang- és a Szungkor nőideálja között: a kissé nehézkes, mutatós szépség, akinek hajzata bonyolult építményt alkot a homlok fölött, s akit a VIII. században annyira csodáltak az északi kínaiak, átadja helyét a karcsú, könnyed és kecses nőideálnak. A női típus ilyen irányú fejlődése kétségkívül megfelel az erkölcsök ezzel párhuzamos fejlődésének.

Hangcsou fényűzése, gazdagsága, lakossága egy részének tétlensége, társadalmi életének intenzitása sajátosan kedvező légkört teremtett a szokások kifinomodására és az udvariasság kifejlődésére. Ez a légkör azonban kedvezett a félvilági élet és a fényűzés elharapódzásának is. Az előkelő írástudóknál felbukkant egy hipokrita, szemérmeteskedő magatartás, amely egyáltalán nem zárta ki a szabadosságot és a léhaságot, sőt ellenkezőleg, erősítette azt. A mongol korszak kezdetén egy szerző megemlíti, hogy az előkelő társaság tagjai életük alkonyán gyakran romlott szokásoknak áldoznak. Ezek a szokások — jegyzi meg a szerző — nemcsak az egészségre károsak, hanem a fogamzást is gátolják. Valójában olyan eszközök használatát kívánják meg, amelyek akadályozzák az „életerő" útját. Akik törődnek egészségükkel, ügyeljenek erre![41] E tanúbizonyság hiányában sem lenne kétséges, hogy a szegény családoktól megvásárolt ágyasokat nem csupán kizárólag a módos családok gyermekáldásának biztosítására szánták. A gazdag és szegény kurtizánok nagy száma sejteti, hogy a XIII. században a nemiség igen nagy helyet foglalt el a Hangcsouban lakó kínaiak életében. Marco Polo egyébként szintén a Kínában akkor uralkodó szabadosságban látta e hatalmas ország leigázottságának egyik legfőbb okát. „De tudják meg — írja —, hogy ennek az országnak a népe egyáltalán nem volt harcias, mert a férfiak minden gyönyörűségüket az asszonyokban találták, és különösképp a király, akinek csakis a nőkre volt gondja meg arra, hogy jót tegyen a szegényekkel.

Egész tartományában nem találtatott egyetlen ló sem,[42] és népe nem szokott sem csatákhoz, sem fegyverekhez, sem csapatokkal végzett hadműveletekhez. Ez a Mangi [Manzi] tartomány [Dél-Kína] nagyon erős hely, mivel minden várost egy számszerij lőtávolságánál szélesebb és olyan mély víz vesz körül, hogy csak hidakon lehet átjutni rajta. Ezért, ha az emberek harcosok lettek volna, soha nem veszítik el [Mangit], de mivel egy szemernyit sem harcoltak, elvesztették."[43]

A paráznaság rendkívüli elharapódzása Hangcsouban minden bizonnyal eszünkbe juttatja, hogy Kína, akárcsak India, hosszú időre visszanyúló hagyományokkal rendelkezett a szexuális technikát illetően. E hagyományok alapját taoista elméletek alkották, és a tantrizmusnak nevezett mágikus buddhizmus is nyomokat hagyott rajtuk. A kínai módszerek egyfajta üdvözítő higiéniának minősülnek, amely bizonyos előírások segítségével lehetővé teszi a Hosszú Élet elérését, és a halhatatlanság útjához vezet. Az asszony mint a női őserő (*jin*) letéteményese szolgáltatja a férfinak a megvalósulásához szükséges elengedhetetlen elemeket. A szexuális technikák többségének tehát az a célja, hogy a férfi számára lehetővé tegye egyrészt őserejének és hím princípiumának (*jang*) épségben megőrzését, másrészt, hogy magába integrálja a nő rejtélyes erőit.[44] E módszerek egyetlen eredménye csak az idegrendszer egyensúlyának megbomlása lehet.

Betegség

Hagyomány és hajlam révén a kínaiak közel állnak a természeteshez. Orvosi ismereteik számtalan aprólékos megfigyelésen és olyan sajátos recepteken alapulnak, amelyek örökségéből a nyugati orvostudomány még ma is haszonnal meríthet, s amelyeket a kínai orvosok jelenleg igyekeznek felleltározni és beillesz-

teni a modern tudományba. E megfigyelések és receptek összessége azonban a Szung-kor hagyományos orvostudományában az akkor érvényben levő filozófiai elméletekhez kötődik: az emberi testet a kozmosz másának tekintik, és az egészséges állapot nem egyéb, mint különös hatóerők általános harmóniájának megnyilvánulása, a betegség pedig e harmónia megbomlásának a jele. Mindez az egyetemes értékű kapcsolatok függvényeként válik világossá, mert ezek a kapcsolatok éppoly jól alkalmazhatók a fizikai világra, mint az emberi testre. Az elmélet megelőzi a megfigyelést, és a megfigyelést, még ha eredeti és felfedezésnek is számít, soha nem önmagáért hasznosítják, hanem beolvasztják az elméletbe.

A Szung-kor orvosai öt fontos szervet tartanak számon (szív, máj, lép, tüdő és vese), s ezek mindegyike kapcsolatban áll az öt elem vagy elemi erő valamelyikével (víz, tűz, fa, fém és föld), amelyek jellemzője, hogy egyik a másikat, meghatározott rend szerint, létrehozza vagy megsemmisíti. Az öt fontos szerv összeköttetésben van a test öt nyílásával, a vese például a füllel, a máj a szemmel. A test a kapcsolatok bonyolult hálózata; az akupunktúrát alkalmazó orvos ezért szúrja tűjét a beteg testrésztől vagy szervtől meglehetősen távol eső helyekre. Az egészséget a testet átjáró „áramlatok" (meleg, hideg, száraz, nedves és izzó) szabályos keringése, továbbá a női vagy hideg princípium (*jin*) és a hím vagy meleg princípium (*jang*) közötti helyes egyensúly biztosítja.

A betegség eredhet még a hét érzelem (öröm, harag, bánat, félelem, szeretet, gyűlölet és vágy) túlhajtottságából is. Ezek az elméletek szolgáltatják a kórmegállapítás s egyben a gyógykezelés módszereit is. Az arc vagy a pulzus vizsgálata, amely tudományban a kínaiak igazi mesterek, lehetővé teszi, hogy egy tapasztalt orvos azonnal felismerje a betegséget. Az érverés sokféle típusát jegyezték fel, s ezek mindegyike szerintük megfelel egy meghatározott bántalomnak.

Egy, a XII. század első felében élt szerző szerint a következőképp keletkeznek az alszárfekélyek. Ez a bántalom — jegyzi meg elöljáróban — nagyon ritka Északnyugat-Kínában, viszont igen gyakori jelenség délen. Miért? Mert Dél-Kína lakossága a sózott hal mellé szeszes italt iszik. Márpedig a sós íznek (az öt alapíz egyike) az a tulajdonsága, hogy a vért a test alsó részeibe hajtja. A hal könnyű lázat okoz, és elősegíti a fekélyek keletkezését. A szeszben lévő élesztő és a nagyon kis mennyiségben hozzáadott sisakvirág — méreg. E három elem (a só, a hal és a szesz rossz princípiumai) behatol a lépbe, majd onnan a sípcsont két erébe, s így alakulnak ki az alszárfekélyek.[45]

A gyógyító eljárások közé tartozik a masszázs, amelyet leginkább igen kis helyen alkalmaznak (például a tenyéren, a hüvelykujj alatt), a fekete ürömmel végzett kauterizáció (égetés), az ezüsttűvel történő szúrások a test nagyon pontosan megjelölt helyein, végül a különféle gyógyszerek és főzetek. A sebészet kevéssé fejlett, és csak kasztrálásra, tályogok és törések kezelésére terjed ki. Úgy látszik, mintha az akupunktúrát, a masszázst és a kauterizációt kevésbé gyakran alkalmaznák, mint a gyógyszereket. Az orvosságok alapanyaga általában növényi, és készítésük roppant bonyolult. Egyetlen főzet például huszonnégy alkotóelemet is tartalmazhat. Alkalmasint állati vagy ásványi anyagok is szerepelhetnek bennük, mint például a nagyon gyakran használt rinoceroszszarv, a porrá zúzott jáde vagy gyöngy. Rovar alapanyagú (giliszta, pókok, megfőzött és porrá tört százlábúak stb.) orvosságok is vannak. A mocsárlázat gyógyító recept a ló tetűlegye* használatát javasolja: „Végy egy ló tetűlegyet. Tépd ki a lábait és szárnyait. Hempergesd meg viaszban, hogy kis golyócska legyen belőle, s hideg szesszel nyeld le a lázroham napján." A kígyóbőr szintén hatásos lehet, ha a beteg a markában

* A bábtojólegyek, kullancslegyek egyik fajtája (Hippobosca equina)

tartva a fülébe dugja.[46] Egy hernyóféle, amely Közép-Ázsia örök hóval borított hegyeiben található, „a láz felhalmozódásának" gyógyítására szolgál: jéghideg és olyan édes, mint a méz.[47]

1080 táján az orvostudomány mindaddig három ágazatra: az érveréstanra, az akupunktúrára, továbbá a fekélyek és sebek gyógyítására kiterjedő hivatalos oktatását kilenc szakágazatra osztották. Felsorolásuk a kínai orvostudomány abban a korban elért szakosításának magas fokát mutatja: általános orvostudomány és főbb orvosi elméletek (két ágazat), reumás és bénulásos betegségek kezelése, szemészet, szülészet, fogászat és gégészet, tályogok és törések kezelése, akupunktúra és moxával* való bőrégetés, varázsszerekkel és amulettekkel történő gyógykezelés.[48]

A fent felsorolt mágikus gyógyítási eljárások mutatják, hogy a kínai orvostudomány sem elméleteiben, sem gyógyító módszereiben nem tudományos jellegű. Az orvosok, a kuruzslók és a varázslók között meglevő szoros kapcsolat ellenére, elsősorban a taoista vagy buddhista szerzetesek foglalkoznak ördögűzéssel, bár megjegyzendő, hogy közülük sokan igazi gyógyító tehetséggel rendelkeznek. Varázsszerekhez folyamodnak, amelyekbe kabalisztikus rajzok vannak vésve, talizmánokhoz, amelyeket a betegnek állandóan magával kell hordania, továbbá a tantrizmusnak nevezett ezoterikus buddhizmus szövegeiből, a tantrákból kölcsönzött mágikus formulákhoz. Minden betegség esetében az orvosi iskolák szerint jelentős mértékben változnak az elméletek és az orvosságok, s a betegek habozás nélkül vállalják a különböző kezelési módszereket, bár ezeknek többsége mágikus természetű.

Az érvényben lévő elméletek szerint például a mocsárlázat okozhatják a halottak szellemei, a helyi éghajlat, a rossz táplálkozás, a hideg és a meleg princípium közötti egyensúly felbom-

* Könnyen gyúló anyagból készült kúp

lása, a testben lévő öt elemi erő harmóniájának hiánya, esetleg a Mocsárláz Anyjának nevezett istenség. Az orvosok a külső tünetek alapján tizenhatféle különböző mocsárlázat ismernek, és leküzdésükre sokféle kezelést alkalmaznak: akupunktúrát, kauterizációt, masszázst, kis mennyiségű arzént, növényi alapanyagú vagy rovar alapanyagú szereket, végül varázsszereket és amuletteket; az utóbbiak közül némelyiket le kell nyelni. Bármilyen természetű is a betegség, roppant fontos, hogy a beteg mikor veszi be az orvosságot. Az időpontot a nap helyzetétől és a rohamok kifejlődésétől függően kell megválasztani. A helytelen időpontban bevett orvosság többet árthat, mint maga a betegség.[49]

A kínai orvostudomány egyik ága, amelyik nincs megemlítve a hivatalos oktatásban szereplő szakok listáján, a törvényszéki orvostan. A kínai igazságszolgáltatás sajátos jellegénél fogva nagyon fontosnak tekintette a tárgyi bizonyítékokat, következésképp ez a módszer sokkal korábban kifejlődött Kínában, mint Nyugaton. Birtokunkban van a közvetlen közigazgatás tisztviselői számára készült, törvényszéki orvostannal foglalkozó kézikönyv, amelyet a XIII. század közepe táján, régebbi művek alapján állítottak össze. Európában csak a XVII. század elején jelent meg egy hasonló témájú mű Roderic de Castrótól. A XIII. századi kínai kézikönyv mintául szolgál a holttest minden részére kiterjedő roppant részletes ténymegállapításra. Felsorolja a különböző típusú halálnemek (megfojtás, vízbe fulladás, mérgezés, agyonütés stb.) felismerésére alkalmas módszereket, és megtanít azokra az eljárásokra, amelyek bizonyos esetekben lehetővé teszik annak megállapítását, hogy gyilkosság, öngyilkosság vagy baleset történt-e. Útmutatást nyújt továbbá, hogyan lehet segítséget nyújtani haldoklóknak, akasztottaknak, vízbefúlóknak, napszúrást vagy fagyást szenvedett személyeknek, kiéhezetteknek; vízbefúlóknál egyebek között mesterséges légzést javasol.[50]

Az orvostudomány oktatását az állam szervezi, és a hivatalo-

san jóváhagyott gyógyszerek listáját az udvar orvoshivatalnokai, az Orvosakadémia tagjai állítják össze. Létezik tehát egy hivatalos kódexféle. E jegyzékben 850 gyógyszer szerepel, ebből ténylegesen 656-ot alkalmaztak a Tang-korban (VII—IX. század). E listát a X. század végén felülbírálták, s 133 gyógyszerrel bővült. A felsorolt 983 gyógyszerből ténylegesen csak 789-et használtak. E gyógyszerek alkalmazásáról szóló kézikönyveket a kormányzat állította össze, és terjesztette. Az egyik ilyen mű száz fejezetből áll, és a 990 — 994-es években jelent meg; egy másik, kevésbé jelentős munka a XI. század közepén. 1080 táján császári rendelet kérte fel a legtehetségesebb orvosokat minden tartományban, hogy ismertessék leghatékonyabb készítményeiket. E gyógyszereket az Orvosakadémia kipróbálta, majd elkészítésük módját mindenfelé terjesztették.[51]

Ez utóbbi tény az orvostudomány két egymás mellett működő típusának létezéséről tanúskodik: az egyik magánjellegű, a másik, az előbbi hagyományaival és felfedezéseivel gazdagodva, hivatalos jellegű. Az állam szervezte oktatás kiterjed az 1076-ban alapított Orvosképző Főiskolára is. Ennek a Hangcsouba áttelepített főiskolának, amint említettük, 1270 táján 250—300 hallgatója van.[52] Ez a főiskola hivatalos orvosokat képez a császár, az udvari személyiségek s általában az előkelőségek gyógyítására. A köznép viszont magánorvosokhoz fordul, akiknek mestersége rendszerint apáról fiúra száll. Az egyszerű ember szerint csak az lehet jó orvos, akinek családjában már régóta az orvosi hivatásnak élnek. Egy népi mondás azt tartja: „Ne fogadj el orvosságot olyan orvostól, akinek házában nincs három nemzedék óta orvos." Az orvosok többsége szakorvos. Némelyek csak a gyermekbetegségeket, főképp a bélférgességet és a hasfelfúvódást gyógyítják. Mások kizárólag a tűszúrásos módszert (akupunktúra) alkalmazzák, mint például az az orvos, aki Hangcsouban, a csatorna mentén lefelé haladva, a Vizek Utcájának

Hídjánál lakik. Az orvos műhelye előtt elhelyezett tábla jelzi szakképzettségét, s olykor tudományának dicsérete is szerepel rajta: „Gyors és biztos gyógyulás" — olvasható egy Kajfeng városát ábrázoló, XII. századból származó festményen látható táblán.[53] A reklám hasznos dolog lehetett, mert a sanghaji múzeumban egy bronzból készült kis nyomólemezt őriznek a Szungkorból, amely láthatólag egy tűszúrásos módszerrel gyógyító orvos reklámszövegének nyomtatására szolgált. A nyomólemez felső részén ez áll: „A csinani Liu mester akupunktúra műhelye", a közepén pedig: „Felismerhető az ajtón lévő cégérül szolgáló fehér nyúlról."

Hangcsouban az orvosok boltjain kívül igen sok különböző típusú gyógyszertár működik. Működnek feldolgozatlan gyógynövényeket árusító nagykereskedések, máshol csak kész főzetek kaphatók, s bizonyára az utóbbiak vannak többségben. Az egyik gyógyszertár csakis a gyermekek hasfájását gyógyító füveket kínál, a másik kizárólag Hangcsou környékén termő gyógynövényeket. A gyógyszertárak hagyományos cégére az ajtajuk fölé akasztott, kiszárított lopótök. A magángyógyszertárakon kívül, amint említettük, működtek állami gyógyszerkészítő laboratóriumok is, ahol a gyógyszereket az udvar anyagi támogatásával a napi ár egyharmadáért kellett volna árusítani, de az ott dolgozó hivatalnokok és alkalmazottak tisztességtelen ügyletei miatt nyilván semmi könnyebbséget sem jelentettek azoknak a nyomorgó embereknek, akik számára létesítették őket, s az sem biztos, hogy 1270-ben még megvolt ez az intézmény Hangcsouban. Végül minden prefektúrában vannak állami kezelésben lévő közkórházak és menhelyek, ahol ingyenesen tartják és ápolják a szegényeket, az öregeket, a rokkantakat és a gyógyíthatatlan betegeket.

Halál

Hozzátartozó halálakor a család minden tagja osztozik abban a mélységesen lesújtó gyászban, amelyet az elhunyttal való rokonsági foknak megfelelően a szokások előírnak. A gyászolók durva vászonruhát öltenek, és minden szórakozástól távol tartják magukat. A gyászszertartások célja a halál okozta tisztátalanságok elűzése s egyben az őssé átalakuló elhunyt felmagasztalása, s ezáltal a gyászba borult család tekintélyének emelése. A szertartások közé tartozik a tetem rituális mosdatása és felöltöztetése, továbbá szabályszerű elsiratása. Főképp az asszonyok gyakorlottak a jajongásban, a zokogásban és a mellverdesésben. Minden családnak dicsőségére válik, ha ezeket a ceremóniákat pontosan és a lehető legnagyobb pompa közepette hajtja végre. A temetés ezért mindig nagy költségekkel jár, s a szegény családokat olykor koldusbotra juttatja. A koporsó, a temetéshez szükséges kellékek, többek között kocsik, lovak és szolgák papírból készült másai, amelyeket el kell égetni, hogy a túlvilágon kísérői legyenek a halottnak, az elengedhetetlen személyzet felfogadása s főképp az a földdarab, amelybe — a geomantia, földből való jóslás valamely szakértőjének tanácsait követve — végül is eltemetik az elhunytat, mindez igen sokba kerül, nem számítva a részvétüket nyilvánító barátok és ügyfelek fogadására rendezett lakomákat, amelyeket a külön e célra alakult vállalatoknál lehet megrendelni.

Hangcsouban azonban nem túl gyakran temetnek, mivel kevés és roppant drága a földterület. Ezért nagyon elterjedt a holttest elhamvasztásának — a temetésnél nyilván olcsóbb — szokása, főképp a köznépnél és a középrétegeknél. Ez az eljárás, bár ellenkezik a hagyományos szokásokkal, valójában már a X. század vége óta ismeretes Kína különböző vidékein (Hopejben, Sanhsziban és a délkeleti tengerparti tartományokban), s gyako-

rolják a hatóságok tilalma ellenére is. Egy 963-ban kelt császári rendelet a következőket írja: „A fővároson [Kajfeng] kívül és más helyeken egy idő óta hamvasztani kezdték a halottakat. Ezt az eljárást meg kell tiltani, kivéve, ha a holttestet messzire kellene szállítani [az emberek szokás szerint a szülőföldjükön temetkeztek], vagy ha buddhista szerzetesekről és külföldiekről van szó."

Egy másik, 972-ben kelt rendelet szükségesnek ítéli e tilalom felújítását. A XII. század elején a hamvasztás szokása rendkívül elterjedt, de a hatóságok és bizonyos kínai körök, vagyis mindazok, akik továbbra is szorosan kötődnek a konfuciánus hagyományokhoz, még ekkor is határozottan elítélik. Egy főtisztviselő a császárhoz intézett emlékiratában bírálja ezt a szokást, amely szerinte a halottakkal szemben megnyilvánuló rossz bánásmód jele, és kéri, hogy a nagyon szegény családok államköltségen vásárolt földbe temethessék övéiket.[54] Ez az eredete azoknak a köztemetőknek, amelyek Hangcsouban is megtalálhatók. Íme, a helytelenítés egy másik jele: Hangcsou egyik kapuján kívül még 1275 táján is ott emelkedik az a sírhalom, amelyet a „Fából Készült Asszony Sírjának" neveznek. Ezt az asszonyt egykor, halála után elégette a férje. Még gyermeksorban lévő fia mélységesen megbotránkozott ezen, és gyakran sírdogált, hogy anyjának nincs „fenyőkkel és szivarfákkal* beültetett földje" (irodalmi kifejezés a sír megjelölésére). Amikor felnőtt, fából elkészíttette anyja képmását, felöltöztette, koporsóba helyezte, és elhantoltatta az említett helyen. Majd egy kis viskót építtetett a sírhalom mellett, s egy kevés földet is vásárolt egy szerzetes számára, akit megbízott az elhunyt kultuszának ápolásával (reggel füstölőt égettek, alkonyatkor lámpásokat gyújtottak).[55]

Bármilyenek is a rosszallás fentebb említett, elszigetelt meg-

* Catalpa, nagy levelű, szép fa

nyilvánulásai, Hangcsouban a XIII. században már csaknem általános a halottak hamvasztása. A város halottégető kemencéi a tó északnyugati szögletében, az Ébredés Kolostorának nevezett buddhista intézményben működnek. Szucsou városa ugyanebben a korban egy hasonló építménnyel rendelkezett: ebben tíz kemence működött ugyancsak egy buddhista kolostorban. A krematóriumot 1261-ben romba döntötte egy ciklon, és Szucsou prefektusa nyilván hiába kérte, hogy tiltsák meg újjáépítését. E két városban az elhunytak hamvait a kemencékhez beosztott szerzetesek víztócsákba szórták. Fucsienben viszont aranyurnáknak nevezett cserépvázákban gyűjtötték össze a hamvakat.

Vajon mivel magyarázható ennek a kínai szokásokkal és elvekkel annyira ellentétes gyakorlatnak az elterjedése? Ha a gazdasági indokok — a földterületek drágasága, a tüzelőanyag beszerzésének könnyűsége, különösen Csöcsiangban — kedveztek is a hamvasztás elterjedésének, mégsem adnak kielégítő választ e szokás eredetére. Valószínű, hogy ez a divat azokban az előkelő körökben született meg, amelyekben a buddhista hit igen erős volt, s aztán különösebb nehézségek nélkül terjedt el egy olyan világban, amelyet már régóta áthatottak a buddhista eszmék és elvek, jóllehet az igazán vallásos családok száma nem nagy. Megjegyzendő, hogy valójában a buddhista kolostorok foglalkoztak az ilyen temetések lebonyolításával. Azonkívül, amint a megjelölésükre szolgáló népi kifejezés is jelzi, úgy tűnik, hogy a halotthamvasztások célja az ujjászületés, illetve a test egyfajta átalakulása a tűz által. Nemcsak az elhunyt buddhista szerzeteseket hamvasztották el az előírások szerint, hanem az is előfordult — bár ritkán —, hogy egyesek elevenen égettették el magukat egy régi, már az V. században is meglévő s Fucsienben egészen a modern korig fennmaradó szokást követve. Az aszketa szerzetesek, akik a Buddha-szobrok pózában ülve, és szent szö-

vegeket idézve haltak meg a lángok között, bizonyosra vették, hogy egy magasabb létformában fognak újjászületni, ha ugyan nem jutnak végképp a nirvánába.[56]

Úgy látszik, hogy Hangcsouban Marco Polo is jelen volt világi személyek hamvasztásánál. Leírása bizonyítja, hogy ezek lármás és láthatólag vidám ceremóniák voltak. Marco Polo eleven színekkel, érzékletesen leírt soraival fejezzük be ezt a témát:

„Egy másik szokás azt kívánja, hogy valamely tekintélyes és gazdag személyiség halálakor valamennyi rokona, mind a férfiak, mind a nők, durva szövésű ruhát öltsenek, s így kísérjék tetemét arra a helyre, ahol el fogják hamvasztani. A menetet különböző zeneszerszámokból kicsalt hangok és a bálványokhoz fennhangon énekelt imádságok kísérik. A rendeltetési helyre érve szolgákat, szolgálókat, lovakat, tevéket, arany- és ezüstkelméket ábrázoló festett papírokat vetnek a lángokba, és azt hiszik, hogy az elhunyt a másvilágon ily módon ismét felleli hús-vér alakjukban ezeket az embereket és állatokat, és lesz pénze, és lesznek arany- és selyemkelméi. Amikor a hamvasztás véget ér, minden hangszer egyszerre megszólalva, elnyújtott hangot ád; ilyenkor mindenki azt mondja, hogy miután az imént hamuvá lett személyt ily nagy tiszteletben részesítették, lelkét magukhoz veszik bálványai, hogy a másvilágon újjászülessék, és új életet kezdjen."[57]

Az elégetett vagy eltemetett holtak továbbra is fontos helyet töltenek be Hangcsou lakosainak életében. Minden elhunytat egy-egy nevével ellátott kis tábla képvisel, s e táblácskákat a ház legdíszesebb termében, kis oltáron helyezik el. Soha nem feledkeznek meg arról, hogy e táblácskáknak áldozatot mutassanak be. A Halottak Ünnepén, az elhunytak születésnapján vagy újévkor füstölőrudacskákat égetnek, lámpásokat gyújtanak meg előttük. Ezenkívül a földbe temetett halottakat április elején, a halottak nagy ünnepén, továbbá a 7. holdhónap 15. napján, az elhunytak tiszteletére rendezett buddhista szertartások alkalmá-

val, végül a 10. holdhónap 1. napján meglátogatják rokonai. Ilyenkor a városfalakon kívül vagy a tavat szegélyező halmokon emelkedő sírokat lesöprik, élelmiszereket helyeznek el rajtuk, és több ízben is leborulnak előttük.

ÖTÖDIK FEJEZET

AZ ÉVSZAKOK ÉS A VILÁG

Az évszakok és a napok. Hangcsou környékének éghajlata. A naptár. A hivatalnokok, kereskedők és közemberek munka- és szünnapjai. — *Az ünnepek.* Céljuk. Az újév ünnepe és a Lámpások Ünnepe. Tavaszi ünnepek: az Új Bor és az Új Tűz Ünnepe; a Halottak Ünnepe. Baljós nap: az 5. holdhónap 5. napja. Őszi ünnepek: a Szövés Ünnepe, a Hold és az Asszonyok Ünnepe. A szeptemberi dagályhullám Hangcsouban. A Krizantémok Ünnepe. — *A vallás.* 1. Általános elméletek. A természeti és az isteni keveredése. Nyugati hatások. Eretnek kultuszok. 2. A hivatalos kultusz. Pompa és szertartásosság. Egy példa: áldozatok az Égnek és a Földnek. Az írástudók ellenséges magatartása a vallás valamennyi nem hivatalos formájával szemben. A doktrínák iránti közöny. 3. Családi kultuszok. Ősök és házi istenségek. 4. Népi kultuszok és hiedelmek. Helyi istenségek. Médiumok és illuminátusok. Titkos társaságok: egy manicheus szekta. Ragályok, kísértetek és démonok. Ítélkezés a halott felett. 5. Buddhizmus és taoizmus. Egy vallás, amely túlélte önmagát. A buddhista liturgia. Buddhista doktrína és morál. A taoizmus. Idegen vallások

Az évszakok és a napok

Az idő múlását az időjárás teszi érzékelhetővé. Ezenkívül néhány szokatlan légköri jelenség megmarad azoknak az emlékezetében, akik tanúi voltak, és kiindulópontul szolgálhat nekik. Ezért előbb néhány szót mondanánk az évszakokról Hangcsou környékén.

Bár Hangcsou ugyanazon a szélességi fokon helyezkedik el, mint Kairó, december végén olykor mégis szigorú telek köszöntenek rá. 1186 telén például csaknem egy hónapig szüntelenül havazott, és a hótakaró a városban elérte a harminc centiméter vastagságot. Három évvel később ismét bőséges hóesés volt. „A bambuszágak fuicsa zajjal törtek le" — írja egy költő. 1132-ben a csatornák meg a tó vize több centiméter vastagságban befagyott. Néhány északról jött bevándorló tudta, hogyan kell föld alatti jégvermeket készíteni, és kihasználva a helyzetet, jeget tartalékoltak nyárra, majd Hangcsou lakóit is megtanították erre az eljárásra. Később azonban, amikor már nem volt több jég a császári palota számára, éjjel-nappal közlekedő, gyorsjáratú hajókkal hozták a jeget a fővárosba.[1]

Tavasszal rendszerint szitáló eső fátyolozza el a napot. Ez előzi meg a nagy hőségek hónapjait, júliust és augusztust, amikor a városban minden tevékenység lelassul. A köznép szellős öltözékben üldögél az eresz alatt, reménykedve várja a legcsekélyebb szellőt, éjszaka pedig a városban kószál. A gazdagok legvédettebb kioszkjaikba és leghűvösebb kertjeikbe vonulnak vissza. A fülledt, forró nyár a záporok évadja. Ősszel és télen viszont alig esik, és a vetésekre a legrosszabbkor köszönt be az őszi szárazság, amikor a zsenge rizspalántáknak a legtöbb vízre lenne szüksége. „Több tucat esztendő során — írja egy szerző — egyetlen őszt sem éltem meg, amikor ne imádkoztak volna esőért."[2]

Hangcsou levegője azonban, akárcsak Szucsoué, csaknem minden évszakban nedvességgel van átitatva, és valószínűleg igazat állít egy helyi mondás: „Amint esik, hideg van. Amint kiderül, meleg van."[3]

1231. április 9-en egy olyan természeti jelenség következett be, amelyre nyilván más példákat is találhatnánk a város évkönyveiben. Homoktól súlyos, sárga felhők érkeztek, és egyik percről a másikra félhomályba borították a környéket. Eleredt az eső, és Hangcsou háztetőit belepte a sárga por, mindent elborított, és behatolt a sétálók orrába. Az utcákon csak néhány méternyire lehetett ellátni. A fénytelen nap olyan volt, mint egy „még csiszolatlan fémtükör". Éjszaka, amikor még egyre tartott e különös jelenség, a Halhatatlanok Hídjától keletre kigyulladt egy ház, és a tűz sebesen terjedt minden irányban. Másnap a porfelhő annyira megsűrűsödött, hogy eltakarta a tűzvész fényét. Mire délben végre megfékezték a tüzet, a város egyik délkeleti negyede, összesen több mint tízezer ház, teljesen megsemmisült.[4]

Más természeti események is nyomot hagynak Hangcsou lakóinak életében, például a szeptemberi nagy dagályhullámok a folyó torkolatöblében. De amint látni fogjuk, az emberek tudatában főképp az ünnepek szabályozzák az évszakok egymásutánját, az ünnepek alkotják az időt, és adják meg ritmusát a kínai év tizenkét vagy tizenhárom holdhónapja folyamán.

A kínai naptár valójában nap-hold naptár. Az udvari csillagászok az év első napját a téli napforduló utáni második újhold napjára teszik. Az évek így hol előbb, hol később kezdődnek. Az 1250-től 1276-ig terjedő évek újéve napjainak például a Julián-naptárban azok a napok felelnek meg, amelyek január 16-a és február 13-a közé esnek. A rendszerint tizenkét 30 vagy 29 napos holdhónapból („nagy" és „kis" holdhónapok) álló évnek csak 354 napja van, és a holdév meg a napév közötti eltolódást

minden tízesztendős időszakban 7 közbeiktatott szökőhónap hozzáadása korrigálja.[5] Némelyik év tehát 384 napból áll. Minden három hónap megfelel egy évszaknak, a napéjegyenlőségek és napfordulók nem az évszakok kezdetét, hanem a közepét jelzik. Az első, a második és a harmadik holdhónapot tavaszi holdhónapoknak nevezik. De a közbeiktatott szökőhónapok miatt előfordul, hogy némelyik évszak négy hónapig tart.

A rendnek és szimmetriának ugyanaz az óhaja tartotta fenn a hónap tíznapos szakaszokra való felosztásának nagyon régi szokását (egy „kis holdhónap" esetén két tíznapos és egy kilencnapos szakasz), jóllehet az idő hetekben való számolása sem ismeretlen, a nyugati naptárak hatására.[6] A nap tizenkét ciklikus jellel jelölt tizenkét órára van osztva. Az első óra hozzávetőlegesen este 11-től éjjel 1-ig tart. De az órák hossza évszakok szerint változik. Az éjszaka öt órája, amelyet őrségeknek neveznek, és a városban dobolással jeleznek, télen hosszabb, mint nyáron. A nyári napforduló idején körülbelül másfél órás őrségek tél közepén elérik a két és fél órát. Az óra negyedórákra oszlik, s ezek mindegyike nagyjából azonos a mi félóránkkal.

A hivatalos naptárt minden évben az udvar állapítja meg, nyomtatja ki, és terjeszti az egész birodalomban, mivel a legősibb hagyományok szerint a császár az évszakok ura és szabályozója. A naptár elengedhetetlen a falusiak számára; közli a napfordulók és a napéjegyenlőségek időpontját, és részletes útmutatást ad a mezőgazdasági munkalatokra. Ez annál is fontosabb, mert a nap-hold év csak ritkán egyezik a tényleges évszakokkal. A köznép által legtöbbre értékelt naptárak kalendárium formában jelennek meg, és hasznos adatokat tartalmaznak a jövendőmondásra és a geomantiára, egy-egy nap uralkodó elemeire (víz, tűz, fa, fém, föld), a különféle tevékenységekkel (pénzügyletek, utazások, temetések, építkezések, fürdőzések stb.) kapcsola-

tos szerencsés vagy szerencsétlen napokra és e napok mindegyikének megfelelő ciklikus jelekre vonatkozóan.

A ciklikus jelek két sorozat írásjegyből állnak; az egyik sorozatot tíz, a másikat tizenkét írásjegy alkotja, a ezek kombinációjával hatvan kétjegyű kifejezés nyerhető, amelyek nemcsak a napokat, hanem az éveket is jelölik, és folyamatosan követik egymást. A ciklikus jelek nem csupán a nép körében használatosak, hanem a hivatalos okiratokban és a történelmi szövegekben is, ahol az éveket a dinasztikus korszakra való utalással határozzák meg. A *sao-hing* korszak *keng-csen* ciklikus jelekkel jelölt harmincadik éve ilyen módon az 1160-as esztendőnek felel meg, a *hszien-csun* korszak *ting-mao* jelekkel jelölt harmadik éve pedig 1267-nek.

Hangcsou lakói nagyon korán kelők.[7]

„Hajnali négy vagy öt óra tájban, midőn megszólalnak a buddhista és taoista kolostorok harangjai, remete szerzetesek ereszkednek le a várost környező dombokról, bejárják Hangcsou utcáit, és vaslapocskákat vagy fából készült, hal formájú kis dobjukat ütögetve jelzik a hajnal jöttét. Hangosan kiáltozva közlik, hogy milyen az idő: »Borús az ég«, »Esik az eső», «Derült az ég«. Akár szél fúj, akár esik, havazik, vagy fagy. a szerzetesek lejönnek a városba. Ők teszik közhírré az udvar fogadónapját, a nagy és kis kihallgatások, a mindennapi audenciák időpontját is. Így a különböző hivatalok tisztviselői, az őrség tisztjei, az őrtornyok listáin szereplő katonák mindenről tájékozódhatnak, és sietve indulnak hivataluk vagy őrhelyük felé. A kikiáltó szerzetesek minden hónap 1. és 15. napján, valamint az ünnepnapokon koldulóútra indulnak a városban, hogy összegyűjtsék élelmüket."[8]

A császári kihallgatások már reggel öt vagy hat órakor meg-

kezdődnek. A hét óra már kései időpontnak számít. A palotai irodák hivatalos óráinak kezdetét dobolással jelzik. A prefektúra és az alprefektúrák hivatalaiban beérik a fából készült csattogtató vagy a gong kevésbé magasztos hangjával. A közigazgatás alkalmazottainak már a hivatalos órák megkezdésekor munkahelyükön kell lenniük; ha késnek, megbotozzák őket. Minden ügyet reggel vagy kora délután tárgyalnak. A hivatalnokok így szabadon rendelkeznek késő délutánjukkal és estéjükkel. Szabad idejüket olvasással, irodalmi művek szerkesztésével, szépírás-gyakorlatokkal, sétával vagy sakkozással töltik. A hivatalokban azonban néha éjszakai ügyeletet tartanak, és az őrségre kijelölt hivatalnokok kötelesek nevüket feljegyezni a jelenlétet igazoló listára. Az Északi Szungok uralkodása alatt (960—1127) a négy császári könyvtár hivatalnokai rászoktak, hogy bélbántalmakra hivatkozva kivonják magukat az éjszakai ügyelet alól, s ezért a császári könyvtárak listáit a „hasfájások regiszterének" nevezték el.

A hivatalnokok minden dekád végén egy szabadnapra jogosultak. E pihenőnapokon kívül ötvennégy nap rendes évi szabadságuk van, hét-, öt- vagy háromnapos rövid szakaszokra osztva. E szabadságot az évenként megismétlődő ünnepek idején vehetik ki, például a téli napforduló vagy az újév ünnepe, továbbá a császárok halálának és születésének évfordulója alkalmával. Rokonai halálának évfordulóján minden hivatalnok egy napra fel van mentve minden munka alól. Háromévenként szabadsága egy részét családja körében töltheti. Ez az időszak a család lakóhelyének távolságától függően egy hónap és tizenöt nap között váltakozik, de az utazással töltött időt nem számítják bele. A fiúkat megillető férfisapka felvételének szertartása, egy gyermek vagy rokon esküvője is alkalmat nyújt néhány napi szabadságra. A hivatalnok egész pályafutása során csak apja vagy anyja halálakor szakíthatja meg hosszabb időre munkáját. A

polgári hivatalnokokat ilyenkor három évre kötelezően szabadságolják, s ők e tétlen időszakot rendszerint arra használják fel, hogy kedvenc elfoglaltságaiknak hódoljanak: írogatnak, kalligráfiával foglalkoznak, festegetnek stb.

A hivatalnokokkal ellentétben a kereskedők és a köznép szakadatlanul dolgozik. A boltosok már hajnalban kirakják áruikat, s a külvárosokból meg környékbeli falvakból a reggeli piacra igyekvő árusok tömegesen özönlenek Hangcsou központja felé. A Császári Úton már virradatkor kaphatók a reggelihez szükséges ínyencségek: sült belsőségek, birka- és libahús, levesek, sült vagy párolt lepények, cukormázzal bevont sütemények. A fürdőházak kapuinál a mozgóárusok meleg vizet kínálgatnak arcmosáshoz és inhaláláshoz, vagy pirulákat árulnak az „életerő leheletének" táplálására. Egy hangcsoui lakos a következőket írja: „A Császári Úton és a szomszédos utcákban hajnaltól késő estig szüntelenül serénykednek a vándorárusok, a boltosok és a piaci kereskedők. A lázas sürgés-forgás az esti étkezés idején hirtelen abbamarad. Ilyenkor mindenki összeszedi a portékáját, bezárja boltját, vagy összecsomagolja batyuját."[9] A kereskedelmi tevékenység napról napra szabályos vérkeringést biztosít a városnak: reggel a központ, este pedig a külvárosok felé irányul a forgalom.

Hangcsou számos negyede azonban, főképp a Császári Út mentén, késő estig, sőt jóval éjfel után is forgalmas marad. A vendéglők és az énekeslány-házak a negyedik dobolásig, azaz körülbelül hajnali két óráig nyitva vannak. Azok az árusok, akik a vállukra vetett bambuszrúdra akasztva cipelik „boltjukat", éjszaka a sugárúton ütik fel tanyájukat, és teát forráznak a járókelők meg a sétálók örömére. A Császári Úton is van éjszakai kereskedelem, kivéve a palota környékét, ahol minden hangoskodás kerülendő. A központi „szórakoztató negyed" előtt például egy piacfélén edényeket és apró tárgyakat sorsolnak, akár-

csak fényes nappal. Itt készételeket és gyümölcsöt is lehet vásárolni. Ezenkívül a város nagy sugárútján igen sok száraztésztát árusító bolt marad nyitva, és „a rendőrséghez beosztott katonák nem akadályozzák meg, hogy a köznép éjszaka is száraztésztához jusson".[10] A vágóhidakon hajnali három és öt óra között is folyik a munka, hogy még virradat előtt, mielőtt kinyitnának a piacok, minden állatot levágjanak.

Az általában három nap és három éjszaka tartó nagy ünnepek alkalmával, de főképp a Lámpások Ünnepén, az 1. holdhónap 14., 15. és 16. napján, februárban, a város egész éjszaka ki van világítva. Játékok és látványosságok szórakoztatják Hangcsou lakosságát. A település minden részében az éjszaka is nyitva tartó piacok egyben a különféle előadások és mulatságok színhelyei is. 1072-ben Jōjun japán szerzetes így írja le a piacok egyikét: minden bolt homlokzatán száz meg száz zöld, piros vagy fehér üveglámpás függött. Az ajtókon jáde-függönyök lógtak. Nők fuvoláztak, vagy citerakísérettel énekeltek. Akadtak itt szemfényvesztők és erőművészek, táncosok és zenészek is. Az utcai teaárusok egy garasért kínálgatták az italt.[11]

A boltosok és kézművesek pihenőnapjai az olyan alkalmi eseményeken kívül, mint a gyászesetek vagy házasságkötések, csupán az újév és az azt követő nap, valamint azok az ünnepek, amelyeket a testületek mindegyike a saját istene születésnapjának szentel.

Az ünnepek

Kétségtelen, hogy sehol a világon nem rajongtak annyira az ünnepekért, mint Kínában. Az ünnepek, a szertartások és az évenként megismétlődő kisebb rítusok sehol a világon nem fejezték ki jobban egy egész nép örömét, vágyait és félelmeit. Az ün-

nepek, azonkívül, hogy megadják az időnek a dimenzióit, a súlyát és értékét, kifejezik az élet egy bizonyos megértését is.

Vajon milyen szellem sugalmazza őket? Számos szokásnak szimbolikus jelentése van, amelyeket itt nem kívánunk tisztázni; sok közülük homályos, s ha ismerjük is értelmüket, e rítusok bevallott motívumai igen gyakran különböznek mélyen gyökeredző és valóságos indokaiktól. Ami azonban a lényeget illeti, az évenként visszatérő ünnepek célja a káros áramlatok, a ragályok, a démonok elűzése, s egyben új és szűz idő újrateremtése, szerencsés időszak bevezetése, jótékony hatások felkeltése. Az ünnepek továbbá olyan látványosságok, amelyekben a játékos vágy szabadon megnyilvánul, a lelkesültség időszakai, amikor az emberek minden hétköznapi feszélyezettségről megfeledkeznek.

Az egész lakosság közös népi ünnepei, az udvar hivatalos ünnepei és szertartásai, valamint a taoista és buddhista vallási közösségek által rendezett ünnepek szorosan összefonódnak. Ezért a következőkben időrendi sorrendjükben, minden megkülönböztetés nélkül soroljuk fel őket, s ez a beszámoló igen sok oldaláról fogja megvilágítani a kínaiak s ezen belül különösen Hangcsou lakóinak hitvilágát. De mert a kínai naptár nap-hold naptár, s az év első napja hozzávetőlegesen bármely napnak megfelelhet január 15-e és február 15-e között, másrészt, mert a napnaptár szerint meghatározott ünnepek összekeveredtek a holdnaptár szerint jelöltekkel, a következőkben egy február elsejével kezdődő esztendőt veszünk alapul.

Az év legjelentősebb ünnepségei az újév alkalmával zajlanak le. Az újévet megelőző hónapot a társadalom valamennyi rétegében az ünnep előkészítésének szentelik. Ha e hónap során havazik, ezt az új esztendő nagyon szerencsés előjelének, bőséges termés ígéretének tekintik. A gazdagok ilyenkor lakomákat ren-

deznek, és hóból formált oroszlánokkal ajándékozzák meg rokonaikat és barátaikat. Olykor kilovagolnak a tó partjára, hogy megcsodálják a havas tájat. A 12. holdhónap 24. napján mind a gazdagok, mind a szegények zöldségfélékből és szójából ételeket készítenek a tűzhely istenének. Ez a házi istenség újévkor minden esztendőben visszamegy az égbe, hogy jelentést tegyen a család tagjainak magatartásáról. Ezért a távozását megelőző napokban nagy tisztelettel bánnak vele, és édességek felajánlásával igyekeznek megvesztegetni. Az utcákon és a piacokon hangosan kínálgatják az ötszínű rizsből készített ételeket (a négy fő világtáj színei: zöld, piros, fehér és fekete; az idő és a tér középpontjának szimbóluma a sárga szín).

A 12. holdhónap 25. napján piros babkását ajánlanak fel a ház szellemeinek, s akinek macskája vagy kutyája van, azt is megeteti e kásával. A város boltjaiban buzgón festegetik a kapuk isteneit ábrázoló képeket, a szerencsét hozó írásjegyekkel ellátott papírcsíkokat a „tavasz köszöntésére", nyomtatással sokszorosítják a démonok ellen védelmező Csung Kujnak, a Tang-kor isteni rangra emelt hősének képét, és papírból kis lovakat készítenek. A boltosok ezekkel az apró holmikkal megajándékozzák vevőiket. Még a gyógyszerészek is ingyen osztogatják az amuletteket és a rossz hatások távoltartására szolgáló szereket tartalmazó kis zacskókat. Az utcákon a mozgóárusok egy bogáncsfélét, kis jujubafákat és lőporral töltött bambuszrudacskákból készített petárdákat kínálgatnak. Három-öt koldusból álló csoportok isteneknek öltözve, gongokat és dobokat verve járják a várost.[12] Az újév előtti estén, „a holdhónapok végén és az esztendő lejártakor", mindenki fellocsolja és felsöpri a küszöb előtti kis térséget, leemeli a kapu két szellemét ábrázoló régi festményeket, s helyükre felakasztja Csung Kujnak, a démonok féken tartójának képmásait, őszibarackfából készült amuletteket szegez, és piros papírcsíkokat ragaszt a kapura a „tavasz köszöntésére".

Amikor leszáll az est, mindenki bezárkózik házába, hogy áldozatot mutasson be a családi ősöknek és a ház valamennyi szellemének (a kapu, a tűzhely, az ágy, az udvar isteneinek és a Földistennek). Virágokat, füstölőrudacskákat, válogatott, finom ételeket ajánlanak fel nekik, s békét, egészséget kérnek tőlük a következő esztendőre. A császári palotából álarcos jelmezesek menete indul el. A felvonulók aranyozott kopjákat, ezüstözött lándzsákat, fakardokat, zöld, piros, fekete és sárga zászlókat tartanak kezükben. Ők személyesítik meg az istenségek seregét. Dobok és fuvolák hangjával űzve a ragályokat, a menet kivonul a Keleti Virágzás Kapuján, és megkerüli a Sárkányok Tavát. Ezt a rítust a „ragályok temetésének" nevezik, és célja, akárcsak a magánházaknál bemutatott szertartásoknak, hogy előzze annak az esztendőnek a kedvezőtlen hatásait, amely immár a végét járja, és erényei végképp kimerültek.[13]

Az előző napok élénkségével ellentétben újév napján, továbbá az 1. holdhónap 2. és 3. napján nyugalom uralkodik a városban. Az utcákon nagyon kevés a járókelő, és valamennyi bolt zárva van. Csupán néhány mozgóárus látható, aki készételeket, kelmedarabokat, fésűket, virágokat és játékszereket sorsol ki. Minden házban mulatozik az összegyűlt család. Csak azért mennek ki néha az utcára, hogy boldog újesztendőt kívánjanak rokonaiknak és barátaiknak. Férfiak és nők, a legszegényebbek is, új ruhát öltenek.

Újév hajnalán, amint elhallgatnak a palota harangjai, a császár füstölőrudacskákat éget, és imádkozik az Éghez, hogy jó termést kérjen a kezdődő esztendőre. Ezalatt az udvari tisztviselők rituális öltözékben felsorakoznak a templom kapujánál, ahol az uralkodó elvégzi a hagyományos szertartást. A birodalom prefektúráinak küldöttei és a külföldi követek ajándékokat hoznak a császárnak.[14]

Az udvar és a prefektúra tisztviselői hivatalos ünnepének a

napév szerint meghatározott időpontja február 5-nek, a tavasz beköszöntése napjának felel meg. Ez mezőgazdasági ünnep. Előző nap dobokat és gongokat ütögető énekeslányok és férfiak menete indul a prefektúrára a „tavaszi ökörért". Ez egy cserépből készült kis állat, amelyet másnap hajnalban a prefektus, a prefektúra hivatalnokai és alkalmazottai visznek a császári palotába. A szokás úgy kívánja, hogy az ökröt tarka vesszőkkel ütögetve siettessék a tavasz jöttét. E napon a miniszterek és az udvari tisztviselők a császártól fejdíszeket és a sapkájukra akasztható arany- és ezüstszálakból szőtt kis szalagokat kapnak. A szerencsés esztendő zálogául ehhez hasonló holmikkal ajándékozzák meg egymást az emberek.[15]

Az év valójában még nem kezdődött el. Az újesztendőt csak az 1. holdhónap 14., 15. és 16. napján, a Lámpások Ünnepén köszöntik, általános öröm és ujjongás közepette. Az ünnep három napja és három éjszakája a telehold idejére esik. Az emberek valósággal csődbe mennek, annyi ételt és italt vásárolnak. Szinte vetélkednek egymással, kinek díszesebb a háza, kinek szebbek a lámpásai. A házak bejáratát hímzések, gyöngyfüggönyök és tarka lampionok sokasága borítja. Valamennyi bolt, a terek, a legszűkebb sikátorok is ki vannak világítva. A legszebb lámpások Szucsouból érkeznek. Ötféle színű üvegből állítják elő őket, gömb alakúak, és tájakat, személyeket, virágokat, bambuszágakat, madarakat és prémes állatokat ábrázoló festmények vannak rajtuk. A legnagyobbak átmérője eléri a százhúsz centimétert. A Fucsouból, tengeren át hozatott lámpások szintén nagyon szépek, de a második helyre szorulnak. Szikrázó fehér jádéből készülnek. A sokféle lámpás közül némelyik vízsugár működtetésével forog, s mint egy körhintán, személyek és tárgyak keringenek rajta. Vannak tarka gyöngyökből fűzött láncokkal díszített lámpások, mások sárkányfejben végződő, karcsú hajó formájúak: a vízi ünnepségeken ilyen hajók rin-

ganak a tavon. Megint mások a császári hordszék fomáját utánozzák. A meleg hatására forgó lámpásokon lovak és lovasok láthatók... Ezek az arannyal és ezüsttel, ritka gyöngyökkel és jádéval díszített tárgyak igen sokba kerülnek.[16] A város ilyenkor északtól délig, több mint hét kilométernyi hosszúságban, a körülötte emelkedő magaslatokról nézve olyan látványt nyújt, mint valami hatalmas parázstartó.

Maga az ünnep olyan, mint egy bacchanália. Jelmezes táncosok, erőművészek, zenészek csoportjai járják a várost. Minden csoportnak neve van, és tucatjával találkozni velük. Felkeresik a gazdag házakat, s ott előadásokat tartanak. A Hivatalnokok Utcájában és a Szu Család Utcájában lakó huszonnégy család bábjátékokat mutat be: a színészek új ruhát viselnek, sapkájukat gyöngyök, hajukat virágok díszítik. Alakjuk és végtagjaik olyan kecsesek és vékonyak, mintha asszonyok lennének. A gazdag házaknál gyermekzenészek és serdülő fiatalok szájorgonán* vagy citerán játszanak, vagy változatos dallamokat énekelnek. Az utcákon alig lehet közlekedni, mert mindenfelé szabadtéri játékok és előadások folynak. Némelyik bolt vagy magánház olyan pompás látványt nyújt színes lámpásaival, hogy az előtte összeverődött járókelők eltorlaszolják az utat. Mindenütt szájorgonák és dobok hangja hallható. Sokan hosszú póznákra akasztott kerek lámpásokat visznek, s ezek messziről nézve olyanok, mint a táncoló csillagok. Jó házból való fiatalemberek, szép fiatal nők kíséretében, lampionokkal a kezükben sétálgatnak a városban. A nők pillangó formájú fejdíszeket viselnek. Hajukba virágokat tűznek; ruhájuk rendszerint fehér, mivel a fehér szín illik leginkább a holdfényes sétákhoz. A gyerekek fehér papírból „éjszakai pillangóknak" nevezett nagy tücsköket készítenek, vagy jujubagyümölcsből és széntörmelékből kis golyókat gyár-

* Keleti fúvós hangszer

tanak, amelyek élénk fényt árasztva égnek el. Mindenki mámoros. Amikor az ünnepi láz alábbhagy, és megritkul a járókelők tömege, napkelte előtt kis lámpásokkal emberek járják a tereket, az utcákat és a sikátorokat, hogy megkeressék az elveszett holmikat: melltűket, fejdíszeket, nyakláncon függő ékszereket stb. Ezt a szokást „utcaseprésnek" nevezik.[17]

Az 1. holdhónap 15. napjának estéjén a császári palotában. néhány pavilont kivilágítanak. Egy tizenöt méter magas állványzatot építenek, ez a Hegyet Hordó Teknősbéka Hegye. A tarka lámpásokkal borított állványzat közepén másféle, jádelapocskákból készült lámpásokat helyeznek el úgy, hogy azok a „Tízezer Évet Felséges Császárunknak" mondatot alkotó négy írásjegyet alakítsák ki. Az állványzat tetején állami zenészek játszanak, s az alatta lévő emelvényen különböző játékokat és előadásokat mutatnak be. A palota asszonyai és több mint száz, turbánt viselő kis herélt körtáncot jár bábfigurák mozgását utánozva. Amikor véget érnek az előadások, beengedik a városból jött tánccsoportokat és azokat a mozgóárusokat, akiket a prefektus nagy gonddal válogatott össze a portékájukat legszebb kiáltásokkal kínálgató utcai kereskedők közül. Ezek az emberek, akik eddig a palota övezetének egyik nagy kapuja mögött szorongtak, most valamennyien betódulnak. A palota asszonyai egymással versengve vásárolják meg mindazt, amit az utcai árusok a szokásosnál jóval borsosabb áron kínálgatnak. Némelyik kereskedő ezen az egyetlen estén állítólag valóságos vagyont szerez.[18]

Kajfengben, az Északi Szungok fővárosában, a XII. század elején, némileg másképp rendezték meg az udvarnál a Lámpások Ünnepét. Az Erények Kinyilvánításának Pavilonjával szemben nagy faemelvényt ácsoltak. Ezen a halhatatlanokat ábrázoló festményeket helyezték el, valamint a két legnépszerűbb buddhista istenség ötszínű szobrát — Mandzsusriét oroszlánján és Szamantabhadráét elefántján ülve. Ötletes szerkezet segítségé-

vel a szobrok ujjai végéből vízsugarak törtek elő. Fűzfavesszőből font és áttetsző zöld kelméből készült „bőrrel" borított sárkányok tekeregtek; belsejükben lámpásokat rejtettek el, s ha valaki messziről nézte e láthatatlan táncosok által mozgatott fantasztikus állatokat, levegőben röpködő, igazi sárkányoknak vélhette őket. A császár felment a pavilon tetejére, hogy gyönyörködjék a lámpásokban; a mellette álló rúd tetején a következő felirat volt olvasható: „A császár megosztja örömeit a néppel" (idézet egy konfuciánus klasszikusból). S a nézők hangosan kiáltoztak: „Tízezer Év! Tízezer Év"![19]

A 2. holdhónap 1. napján szokás szerint gabona-, dinnye- és egyéb gyümölcsmagvakkal megtöltött zöld zacskókat ajándékoztak egymásnak az emberek. Ez is egyik módja volt annak, hogy valaki számos utódot kívánjon barátainak. A palotában az ágyasház asszonyai eljátszották a „füvek vetélkedését". A hivatalnokok mezőgazdasággal foglalkozó művekkel ajándékozták meg a császárt.[20]

A 2. holdhónap 8. napja egy női istenségnek, számos testület védőistenének születésnapja. A cipészek, ékszerészek, sapkakészítők kiállítják remekeiket.[21] Minden testület körmeneteket szervez zászlókkal, dobokkal és zenészekből, táncosokból álló csoportokat szerződtet. Sétálók tömege tolong a tó partján és a tó nyugati részén észak-déli irányban húzódó gáton. Valójában ez a sárkányhajók viadalának napja. Hat gazdagon díszített, felvirágozott és tarka lobogókkal ékes hajó indul a versenyen. Fedélzetükön zenészek verik a dobokat és gongokat, fújják a fuvolát. A hajók kettesével csapnak össze, miközben a rajtuk lévők igyekeznek a kezükben szorongatott lándzsával vízbe taszítani ellenfeleiket. A tó körül emelkedő dombokat és a partot késő estig megszállva tartják a város lakói. A családostul felvo-

nuló szegények kölcsönt vesznek fel, hogy legyen miből szórakozni és inni. Senki nem tér haza józanon. „Ez örök időktől fogva helyi szokás" — írja egy szerző.[22]

A 2. holdhónap 15. napján sajátos helyi ünnepet rendeznek meg Hangcsouban, a Virágok Ünnepét. A lakosság a nyugati falakon kívül elterülő kertekbe és a déli külvárosokba özönlik, hogy megcsodálja a ritka virágokat és fákat. A várostól délre lévő egyik kert immár virágba borult őszibarackfáit tartották a legszebbeknek. A prefektus és az alprefektusok beosztottaikkal együtt a külvárosba kísérik a város öregjeit, ahol lakomát rendeznek tiszteletükre, italozással. Földművelésre és szövésre ösztönző beszédeket mondanak, és magasztalják a buzgalom, a takarékosság erényét.

Eközben a város egyik legnagyobb taoista templomában Lao-ce taoista szent születésnapja tiszteletére gyűlnek össze. Oltára mellett ezernyi tarka lámpást gyújtanak meg, és könyörögnek az istennek, hogy adjon boldogságot a népnek. A társadalom valamennyi rétegéből tömegével jönnek a hívők, és füstölőrudacskával a kezükben ájtatoskodnak. A buddhista kolostorokban szintén nagy szertartásokat végeznek, mivel Sákjamuni Buddha a 2. holdhónap 15. napján jutott el a nirvánába. Az évfordulót tömérdek szalagocskával, virággal és gyümölccsel ünneplik meg. A szerzetesek kiállítják kolostoruk valamennyi műkincsét: kalligráfiákat, festményeket és értékes tárgyakat. Reggeltől estig, szüntelenül özönlenek a látogatók.[23]

A házi isteneknek felajánlott áldozatok és az újévi lakomázások után, a Lámpások Ünnepének ujjongása és játékossága után, az 1. holdhónap 14., 15. és 16. napján vannak a legfontosabb ünnepségek: a Halottak Ünnepe, amelyet megelőz az Új Tűz Ünnepe. Az új tüzet a téli napfordulót követő 105. napon, tizenöt nappal a tavaszi napéjegyenlőség után, vagyis április 5-e táján ünneplik. Ez az egyetlen olyan népi ünnep, amelynek idő-

pontját a napév szerint határozták meg. Az ezt megelőző három napot a „hideg étel" ünnepének nevezik. Ilyenkor minden tüzet kioltanak, és csak a harmadik napon, körülbelül április 4-én gyújthatják meg újra. A császári palota egyik pavilonjának kapujánál egy hivatalnok fűzfából készült fúróval szikrát csihol. Az új tűz minden erényével megáldott lánggal meggyújtott fáklyákat az udvari hivatalnokok sorra adják egymásnak. A megújulás és megtisztulás vágya, amelyről ez a rítus tanúskodik, egy másik szokásban is fellelhető: a „hideg étel" ünnepének első napján mindenki fűzfagallyakat erősít kapuja fölé, mert úgy tartják, hogy a fűzfa, akárcsak az őszibarackfa és számos más növény, távol tartja a ragályokat. Az egész város egy csapásra zöldbe borul.[24]

Öt nappal korábban a császári ágyasház asszonyai elmennek a Szung-ház Restaurációjának Palotájába, valamint a császári család sírjaihoz, hogy ott ajándékokat helyezzenek el. Kísérőnőik bíborszínű selyemruhát és háromszögletű, zöld szalagokkal díszített kendőt viselnek.[25]

Néhány nappal a Halottak Ünnepe előtt ünneplik az új bort. Ezt a szeszraktárak személyzete rendezi. A rajta részt vevő kurtizánok és prostituáltak négy kategóriára oszlanak. A négy csoport öltözéke és díszei különböznek egymástól. Erre az alkalomra még a legszegényebbek is, büntetés terhe mellett, kötelesek díszes öltözéket szerezni, ha másképp nem megy, akkor kölcsönbe. Táncosokból és zenészekből álló társulatokat szerződtetnek, és festői menet járja be a várost. Legelöl négy-öt emberből álló csoportok csaknem tízméteres rudakra erősített hatalmas zászlókat visznek. Utánuk jönnek a dobosok és a zenészek, továbbá férfiak, akik kettesével itallal töltött, súlyos kőkorsókat cipelnek, majd nyolc taoista halhatatlannak öltözött személy és a céhek küldöttségei: díszhalakat, édes süteményeket, metélt tésztát, készételeket, törpe fákat árusító kereskedők, pénzváltók, halá-

szok, vadászok stb. Kisfiúk és kislányok követik őket, kezükben öthúros gitárral. A menet — amelyet lovasok zárnak be — a prefektúrára vonul, ahol a hatóságok kelmedarabokat, réz- és papírpénzt, ezüstcsészéket ajándékoznak a felvonulóknak.[26]

A Halottak Ünnepének napján a város minden lakója — hivatalnokok, nemesek, kereskedők és köznép — elhagyja a várost, hogy a tópartra és a környező dombokra menjen. A városfal kapuinál összetorlódik a tömeg. A sétálók közül sokan felkeresik és megtisztogatják hozzátartozóik sírját, ételeket helyeznek el rajta, és füstölőrudacskákat égetnek. Mások élelemmel ellátva kirándulnak a tóparti kertekbe, a falaktól nyugatra vagy a déli külvárosba. Megint mások finom faragásokkal díszített, élénk színűre festett hajót bérelnek a tavon, és részt vesznek a sárkányhajók viadalában. Az emberek késő estig a szabadban maradnak, hogy magukba igyák a táj szépségét: a pirosló felhők visszfényét a tó tükrén, a holdat, amely mintha a fűzfák gallyain függne. A tömeg végül visszatér a városba, az előkelő társaság tagjai lóháton, csodaszép nyergekben ülve, a hölgyek hordszéken, a köznép pedig gyalogszerrel.[27]

A 3. holdhónap 28. napján Délkelet-Kína minden városában megünneplik a „keleti poklok szent császárának" születésnapját. Ez az istenség a párkák szerepét tölti be: ő szabja meg az emberek életének menetét. Az erre az alkalomra épült ideiglenes templomokban füstölőt áldoznak tiszteletére, és oltárát kivilágítják. Hangcsouban ilyenkor öt ideiglenes templomot emelnek a város különböző részein.[28]

A 4. holdhónap 8. napja Sákjamuni Buddha születése napja. A tóparton tolonganak a hívők, és hajókat bérelnek, hogy fedélzetükről szabadon engedjék a piacokon elevenen vásárolt „szőrös, tollas és pikkelyes állatok miriádjait". Ezzel a rítussal vallási érdemeket vélnek szerezni. Ugyanezen a napon zajlik le a budd-

hista kolostorokban a szobrok megöntözésének szertartása. A szerzetesek a tálcákon elhelyezett kis bronzszobrokat cukros vízzel locsolják meg, és virágokkal borítják, majd e tálcákkal végigjárják a gazdag házakat, és némi alamizsna fejében a jótékony hatású vízből egy kanálnyit a földre loccsantanak.[29]

Az 5. holdhónap 5. napja az év harmadik nagy ünnepe. Ezt a napot különösen baljósnak tartják. Nagyon rossz előjel egy hivatalnok számára, ha ekkor kapja kézhez kinevezését. Ezen a napon nem tanácsos felmenni a háztetőre, vagy kivinni a házból a gyékényeket és az ágyneműt. Az 5. holdhónap 5. napján született gyermekeket nem fogadják szívesen. Ezen a napon kell szerintük leginkább tartani a ragályoktól, és a rossz szellemek ekkor a legfélelmetesebbek. Ez az öt kártékony állat: a darázs, a varangy, a kígyó, a skorpió és a százlábú napja, ezért helyes, ha az ember már eleve hatásos talizmánokkal látja el magát. A császári palotában gyékényből és füvekből elkészítik az egyik taoista istenség, a „Mennyei Mester" képmását, amint éppen megszelídít egy tigrist, ezenkívül rovarokat és kis állatokat ábrázoló figurákat csinálnak. Az emberek amuletteket ajándékoznak egymásnak, és az övükre akasztják. Őszibarackfa-, fűzfa- és gránátalmafaágakat, mályvát, süteményt, gyümölcsöt, ötszínű (zöld, piros, fehér, fekete és sárga) papírokat vásárolnak, mert ezek védelmet nyújtanak a járványok ellen (ez a nap különösen kedvező a gyógyszerkészítésre). A házak kapui fölé fekete ürömből és más növényekből készült tigrisfejet akasztanak s egy Paj Cö nevű állatszellem képmásait. Ezzel az állattal találkozott egykor Észak-Kína egyik nagy erdőségében egy mitikus császár, s tőle tanult meg mindent a démonokról, az ég és a föld szellemeiről; tőle tanulta meg a ragályokat legyőző talizmán rajzát is.

Az ünnepen sétahajóznak, zenélnek, énekelnek. A tó vizén felvonulnak a sárkányhajók, s az emberek késő estig gyönyörködnek a kivilágított vízi járművekben.[30]

Augusztus 7-én, az Ősz Beköszöntésének Napján a császári palota egyik udvarában szertartásosan elültetnek egy japán akácfát. Az ültetésnél segédkező főtisztviselő ünnepélyesen jelenti a császárnak, hogy „megérkezett az ősz", és úgy intézik, hogy ebben a pillanatban néhány levél lehulljék a fáról.[31]

A 7. holdhónap 7. napján este van a Szövés Ünnepe; ilyenkor a gyermekek — szegények és gazdagok egyaránt — új ruhát öltenek. A vagyonosok lakomát rendeznek kertjükben. A termekben kis állványokon illatszereket égetnek, gyümölcsökkel és szeszes italokkal megrakott asztalokat állítanak fel a vendégek örömére. Ha leszáll az est, a hölgyek a holdat nézegetik, s megkeresik az égboltozaton a Szövőnő és a Pásztorfiú csillagát. Ezt a két csillagot a Tejút választja el egymástól, de úgy tart'ják, hogy egyszer egy esztendőben, ezen az éjszakán találkoznak. A hölgyek ősi szokás szerint néha pókokat zárnak kis arany- vagy ezüstszelencékbe, ettől állítólag ügyesebben tudnak majd kézimunkázni. Reggel megnézik, hogy mit szőttek e kis állatok.[32]

A 7. holdhónap 15. napján, rengeteg füstölővel és virággal, ünnepélyes buddhista szertartásokat mutatnak be a kolostorokban, hogy a halottakat megváltsák bűneiktől. A világiak meglátogatják, és tisztára söprik hozzátartozóik sírját, majd ajándékokat helyeznek el rajtuk. Az ilyenkor nagyon forgalmas piacokon az évad termékeit árusítják: dinnyét, őszibarackot, körtét, jujubát és mindenféle szárnyast.[33]

Ősz derekán, a 8. holdhónap 15. napja a Hold és az Asszonyok Ünnepe. A holdban, amelyet minden hónapban felfal egy fekete varangy, egy nyúl lakik, s egy mozsárban töri a hosszú élet elixírjét, annak a kassziafának* a tövében, amelynek leveleiből és kérgéből ez a szer készült. Egy másik legenda szerint nem

* Cassia Tourn., több száz faja van

nyúl, hanem háromlábú varangy él a holdon, egy harmadik változat szerint a bolygón épült palotában van a szállása a hold királynőjének és udvarhölgyeinek, akik valamennyien rendkívüli szépségek. A 8. holdhónap 15. napjának éjszakáján a hold ragyogóbb, mint bármikor (szeptemberi telihold). Ilyenkor „holdsüteményeket" keszítenek, és a bőséges gyermekáldás biztosítására magvas gyümölcsöket fogyasztanak. A gazdagok pavilonjaik és kioszkjaik tetejéről gyönyörködnek a holdfényben, és citera hangja mellett iszogatnak. A legszegényebb ember is inkább elzálogosítja ruháját, csak hogy italt vásárolhasson. Ezen az éjszakán a város tele van sétálókkal, és a Császári Út boltjai a szokásosnál később zárnak.[34]

Hangcsou lakóinak sok szórakozást nyújt a Csöcsiang torkolatöblének bejáratánál jelentkező tengeri dagályhullám. A 8. holdhónapban, szeptember folyamán s főképp a telihold időszakában ez a természeti jelenség itt nem mindennapi hevességgel tombol. A harsogó hullámhegyek látványa nagy tömeget vonz. A telehold időszaka előtt néhány nappal tengeri csatát rendeznek a folyón, és a kíváncsi nézősereg már 11-én gyülekezni kezd. 16-án, 17-én és 18-án a város csaknem valamennyi lakója a partokon tolong, a keleti városfalakon kívül. Igen sokan kocsival vagy lóháton jönnek. A császári család tagjai és a palota főhivatalnokai nyolc kilométernyi távolságban minden magas épületet kibérelnek. Állítólag akadnak szegény ördögök, akik tarka zászlókat szorongatva a kezükben, úszni próbálnak a folyó vizében, a hatalmas örvények közepette. A hatóságok nagyon szigorúan elítélik az ilyen hőstetteket. „Ezek az emberek — írja 1066 táján a város egyik kormányzója — a halak és sárkányok lakta feneketlen örvények mélyére vetik azt a testet, amelyet apjuk és anyjuk hagyott örökbe rájuk [és amely test nem az övék], és vakmerő támadásokat intéznek egymás ellen. Sokan megfulladnak közülük, és lelkük arra van ítélve, hogy mindörökre elmerülve

maradjon. A katonáknak és közembereknek súlyos büntetések terhe mellett megtiltották, hogy a dagályhullám idején a Csöcsiang vizében veszedelemnek tegyék ki magukat." A tilalom azonban eredménytelennek bizonyult.[35] 1132. szeptember 29-én nagy tömeg gyűlt össze a keleti sáncfalaknál. A hat méter magas partokon a nagyobb biztonság okáért fakorlátot emeltek, amelyre igen sok néző kapaszkodott fel, hogy jobban lásson. A dagályhullám érkezésekor azonban egy rosszkor jött szélroham hirtelen felduzzasztotta a roppant víztömeget, s az úgy elsöpörte a korlátot, mint valami szalmaszálat. Több száz kíváncsi néző fulladt a vízbe.

A 9. holdhónap 9. napja Hangcsouban a Krizantémok Ünnepe. A város környékén csaknem 80 fajta krizantémot termesztenek. Ezen a napon mindenki virágot vásárol, és a vendéglői termek valóságos krizantémbarlanggá alakulnak. A városiak élelemmel felszerelve kirándulnak a dombokra. Gránátalmát, gesztenyét, sárgabarackot, pástétomokat és süteményeket visznek magukkal, az utóbbiakat pézsmával illatosított lisztből készült kis oroszlán- és emberfigurákkal díszítik. A piacokon árusított disznóból, birkából és kacsából készített pástétomokba tarka zászlócskákat tűznek. Ezen a napon szeszes itallal megtöltött serlegekbe krizantém- és rutavirág-szirmokat szórnak: az előbbi virág állítólag meghosszabbítja az életet, az utóbbi pedig távol tartja a rossz hatásokat.

A 9. holdhónap utolsó dekádjában papírból készült gyászruhákat, papucsokat, gyékényeket és sapkákat árusítanak a városban, mert közeleg a 10. holdhónap 1. napja, amikor ezeket a holmikat el kell égetni a halottakért.[36]

A 10. és a 11. holdhónapban ritka az ünnep. A császári palotában viszont november 7-e táján ünneplik a „tél beköszöntését" és december 21-e táján a téli napfordulót.

Bizonyos ünnepeknek, mint például a 3. holdhónap 3. napjá-

nak, Kína más vidékein, különösen Szecsuanban nagy jelentőséget tulajdonítanak, Hangcsouban viszont csaknem észrevétlenül múlnak el. Másrészt a palotában és a városban lévő némelyik nagy templomban bemutatott szertartások sokkal gyakoribbak és bonyolultabbak, semmint azt a fenti beszámolóból sejteni lehetne. De ezek a rítusok, amelyeknek részletes ismertetése rendkívül egyhangú lenne, csak az udvari köröket érintik. Itt a lényeget kellett elmondanunk.[37]

A vallás

1. *Általános elméletek.* Semmi nem változatosabb, mint a kínaiak hitvilága a XII. században. Vállalva a dolgok leegyszerűsítésének veszélyét, megkíséreljük meghatározni e hitélet egészét éltető szellemet. El kell ismernünk, hogy ez a hitélet semmiben sem hasonlít ahhoz, amit mi, modern nyugatiak, vallási érzületnek nevezünk, az ember és az istenség közötti párbeszéd, egy megszemélyesített isten felé áradó szeretet misztikus érzése elvben idegen tőle. E sajátosan kínai hitvilág uralkodó vonása látszólag egyfajta lappangó és ki nem fejezett megszállottság, a kozmikus zűrzavartól való rettegés, rettegés attól, hogy a tengerek helyet cserélnek a hegyekkel, hogy az évszakok nem engedelmeskednek többé természetes rendjüknek, hogy az ég és a föld összezavarodik. Íme, ezeket az apokaliptikus rendellenességeket kell elhárítaniuk a vallási szertartásoknak.

A hitélet megnyilvánulásainak többsége a tér rögzítésére, a szó szoros értelmében való helyben tartására törekszik. Erről a hivatalos és magánszentélyek sokaságával borított oltalmazó hegyek gondoskodnak. Céljuk továbbá az idő rögzítése, bevezetése, újrateremtése; az évenként visszatérő ünnepek hozzájárulnak mindig megújuló ifjúságának biztosításához. Az ünnepek

jóvoltából a világ soha nem öregebb egy esztendőnél. Az egész természet — a hegyek, a dombok, a folyók, a patakok, a kövek és a fák, a legkisebb zug is — jó vagy rossz, kedvező vagy kedvezőtlen kisugárzások székhelye lehet. A sírok és az ősöknek ajánlott szentélyek, az istenként tisztelt történelmi személyiségek és a buddhista és taoista panteonból átvett számtalan istenség mintha csak arra szolgálnának, hogy az emberek javara megszerezzék a kedvező befolyásokat, ők maguk a jótékony kisugárzások székhelyei. A természeti és az isteni keveredik mindebben.

Minden istenség a tér meghatározott régióinak védelmét biztosítja, egy bizonyos várost, tartományt, falut vagy házat védelmez, és kultusza biztosíték minden olyan szerencsétlenség: háború, árvíz, aszály, járvány, tűzvész ellen, amely az emberi nemet sújthatja... A császár által celebrált hivatalos kultusz és a családi kultusz lényegében nem különbözik egymástól. Egy jól elhelyezett sír éppolyan kedvező hatású lehet egy család sorsára, mint egy szent hegy előrelátó megválasztása a birodalom valamely vidékének életére. Vannak azonban különleges istenségek is. Hozzájuk azért folyamodnak, hogy védelmet nyerjenek ilyen vagy olyan csapás ellen, vagy azért, hogy meggazdagodjanak, hogy fiúgyermekük szülessék, hogy sikeresen szerepeljenek a hivatali vizsgákon... Bizonyos szentélyek istenségeitől hasznos útbaigazításokat lehet kapni. A vizsgákon részt vevő jelöltek valamelyik templomba mennek aludni, hogy ott jósló álmokat lássanak, s olykor a bírók is ezt teszik, ha a tettesek kiderítésében isteni sugallatra számítanak.

Az embernek azonban mindig helyi hatalmakkal vagy istenségekkel van dolga, és a legkényesebb probléma mindig a szentélyek emelésére alkalmas helyek megtalálása. Valójában a természetben jelenlévő dolgok állapotának mindennemű megváltoztatása súlyos következményekkel járhat, és számos óvintéz-

kedést követel. Csakis akkor építenek házat, városfalat vagy templomot, akkor ásnak sírvermet, ha előzőleg megbizonyosodtak arról, hogy annak kizárólag szerencsés hatásai lesznek. A hely megválasztása végett szakértőkhöz, „geomantikus" jósokhoz fordulnak, akik iránytűket, bonyolult táblázatokat használnak, de ugyanakkor szimatukra hagyatkoznak. Mégis előfordul, hogy az eredmény a megtett óvintézkedések ellenére sem tökéletes. Csengtuban például, ahol a városfal helyét ősi szokás szerint teknősbékapáncél-jóslással jelölték ki, a terepre is tekintettel kellett lenni. S mivel a falat egy erősen lejtős részen építették, helyesnek vélték, ha az „Észak és Dél megrögzítése végett" egy harminc méter magas pavilont emelnek.[38] A sírok feltárása, mivel megzavarja a természetet és a halottat, különösen szentségtörő cselekedet. Egy ember, aki rendszeres ásatásokat végzett, hogy a régi sírokból értékes tárgyakat hozzon napvilágra (megjegyzendő, hogy a Szung-korban nagy becsben tartották a régiségeket), öreg napjaira elveszítette emlékezőtehetségét; még a legegyszerűbb írásjegyeket sem tudta felismerni.[39]

Az isteni oly halványan van megszemélyesítve, valójában annyira *természeti,* hogy a hiedelmek és vallási szokások inkább a világról alkotott laikus felfogást fejezik ki, semmint a számunkra annyira megszokott és minden vallás alkotóelemének tűnő kettősséget a szent és a profán között. A kedvező évszakok, időpontok, irányok, helyek, színek, számok és nevek ismerete, íme, ez a természetre és a túlvilágra gyakorolt minden hatás titka, mert a világban minden dolog kapcsolatban áll egymással. Az előjelek már valóssá teszik a jövőt, a nevek azokat a realitásokat tükrözik, amelyeket felidéznek. Az ember igyekszik kedvező neveket választani, és óvakodik a kedvezőtlen nevektől. Csiucsiangtól délre, a Pojang-tó partján emelkedő hegyet a „Kettős Kard Csúcsának" nevezték. A környék lakói azt állították, hogy ez a név számukra nem szerencsés, mert emiatt dúlják minden két-

száz évben háborúk a vidéket. A város öregjeinek tanácsa — írja egy szerző 1177-ben — a hegy nevét már régóta meg akarta változtatni, de még nem tudta eldönteni, hogy milyen nevet válasszanak.[40] A dolgokban és a lényekben lakozó természetes vagy természetfölötti erők nem különböznek ezektől a dolgoktól és lényektől. Semmi nem lenne képtelenebb, mint a kínaiak vallási felfogását az animizmus kifejezéssel jelölni.

Íme, az alapeszmék együttese, de a kép nem teljes. Kína valójában a keresztény kor kezdete óta tűrte, hogy lassan átitatódjék a morális felelősség, az együttérzés és a megváltó isten fogalmával. Mindezt a Nyugatról a tengeren vagy Belső-Ázsián át karaván közvetítésével beáramló hatásoknak köszönheti. Ez a hozzájárulás azonban lényegében nem változtatta meg a kínai szellemet. Nehézség nélkül olvadt össze a bennszülött szokásokkal és hiedelmekkel, s a nagy vallás, a buddhizmus, amelyből e gyarapodás eredt, alkalmazkodott a kínai gondolkodásmód követelményeihez.

Az imént megadott általános adatok még egy kiegészítésre szorulnak. Bár a vallás legismertebb formái egy-egy meghatározott vidék jólétét biztosító helyi istenségek kultuszára korlátozódnak, a nép körében léteznek messianiszikus és forradalmi reményektől éltetett szekták és titkos társaságok is. Kínában ez a vallás féktelen, „dionüszoszi" és prófetikus aspektusa. Az istenivel való közvetlen kapcsolat eszközei ebben az esetben a test sanyargatása, a transz és az extázis. Helytelen lenne feltételezni, hogy a vallási érzület legszertelenebb és legfelfokozottabb formái ismeretlenek. Minden a helyi környezettől és csoportosulásoktól függ. Ezért feltétlenül különbséget kell tenni a hivatalos kultusz és a népi kultuszok, továbbá a vallásnak az előkelőknél és a köznép körében kialakult formái között.

2. *A hivatalos kultusz.* Legfőbb papja a császár, ő mutatja be az Ég, a Föld és a császári ősök tiszteletére rendezett szertartásokat. A hivatalos kultuszt abban az értelemben, hogy áthatják az uralkodó osztályt jellemző hagyományos elméletek, konfuciánusnak lehet minősíteni. Célja a dinasztia örökkévalóságának biztosítása, a tér és az idő megszervezése, továbbá az, hogy jólétet és békét adjon a világnak. Az évenként visszatérő és a napév szerint meghatározott rítusok (napfordulók és az évszakok kezdetének ünnepei) mellett rendkívüli szertartásokból áll: jelentéstétel az ősöknek a Legfőbb Templomban (például egy dinasztikus korszak kezdetekor, a császári család valamelyik tagjának halála esetén vagy a közösséget fenyegető elemi csapás alkalmával), valamint áldozatok bemutatása a Földnek és az Égnek a déli külvárosban felállított oltáron.

E kultusz alapvető vonásainak, liturgiájának, előírásai bonyolultságának (a számokat, színeket, irányokat, időpontokat stb. a szimbolikus szempontoktól függően a rituále szakértői határozzák meg) és fényűző pompájának ábrázolására elegendő egy példa. A császári kultusz rítusai mindenekelőtt nagyszabású látványosságok, de nem zárnak ki bizonyos vallási érzést. Mindezen vonások kidomborodnak a császári kultusz legfőbb rítusai egyikének leírásában, amikor áldozatokat mutatnak be a déli külváros oltárán.

Ez az oltár a városfalak déli kapujától ezerötszáz méterre, az Egyesült Csodák Kapuján kívül áll. Méretei és formája évszázadok óta változatlanok. Magassága mintegy tíz méter, hetvenkét [kilencszer nyolc] fokból álló lépcsője és néhány különböző szintje van, nem számítva a legfelső teraszt. A huszonegy méter széles legfelső szintre tizenkét lépcsőn lehet feljutni. A tetőn lévő teraszon található a magasban székelő császárnak (az Égnek) bemutatott áldozatok helye, két másik helyen áldoznak a Fenséges Földnek, több hely a dinasztia első császárainak felajánlott

áldozatok bemutatására szolgál. Az oltár legfelső szintjén tizenhat fülke található, ezekben áldoznak az öt szín mitikus császárainak, a bolygóknak és a 360 csillagnak.[41]

A császár ezen az oltáron végzi a szertartásokat a szokásos rítusok alkalmával, például a tavasz kezdetének napján, február 5-e táján, a téli napforduló idején, vagy aszálykor, amikor esőért imádkoznak. Háromévenként azonban másféle, rendkívüli szertartásokat rendeznek. Az időpontjukat meghatározó császári rendeletet az év első napján hirdetik ki, s az áldozatokat téli napfordulókor vagy a következő esztendő első napján mutatják be. Az 5. vagy 6. holdhónap valamelyik kiválasztott napján az érdekelt hivataloknak utasítást adnak az oltár előkészítésére és a megtisztulás célját szolgáló termek megépítésére. Ezeket a fából és bambuszból ácsolt építményeket gyékények borítják, és zöld színű kárpitok védik. A Császári Útnak a palotától északra emelkedő Legfőbb Templomtól (a császár őseinek templomától) a déli külváros oltáráig vezető szakaszán katonák egyengetik el a talajt, és finom homokkal szórják fel az úttestet. A Legfőbb Templom előtt emelt ideiglenes hatalmas építményben kiállítják a császár szertartási hintóját, hogy a lakosság megtekinthesse.

Az áldozatok bemutatását megelőző hónap folyamán, a 12. holdhónapban vagy már a 11-nek a vége felé, a szertartásokat csaknem naponta elpróbálják. Az esemény előtt három nappal felkérik a császárt, hogy a Nagy Dicsőség Termében böjtöléssel tisztuljon meg. A császár ekkor a fejére helyezi az „Éggel való kapcsolat fövegét", finom selyemből készült köntöst vesz magára, és ékszerekkel díszíti öltözékét. Másnap egy másfajta fövegben a „Tündöklő Szentség Termébe" indul, majd onnan visszatérve a Legfőbb Templomba megy, ahol az egyik megtisztulásra szolgáló teremben tölti az éjszakát. Virradat előtt, a negyedik doboláskor ismét más föveget tesz a fejére, és elindul, hogy áldozatot mutasson be őseinek. Éjszaka a fáklyákat és a

császári jelvényeket hordozó katonák felsorakoznak a nagy sugárút két oldalán, ahol a császár elvonul majd a Legfőbb Templomtól az Égnek bemutatott áldozatok oltáráig. A tömérdek fáklya nappali világosságot áraszt. Tömött sorokban szoronganak a magas rangú hivatalnokok, a császári család tagjai, a gazdag és nemes családok.

Amikor a császár beszáll hintójába, az útvonalon kívül eső területen minden fényt kioltanak. Idomított elefántok lépkednek a császári menet előtt, amely az Egyesült Csodák Kapuján keresztül elhagyja a várost, és megindul a rengeteg lobogóval és zászlóval körülvett oltár felé. Mindenfelé a parancsokat továbbító császári testőrök kiáltásait hallani, s a szürkületben szinte nyüzsögnek a fáklyák. A dobok és trombiták öblös hangja megremegteti a földet, miközben az oltár tövében elterülő sík terepet hatalmas, néma tömeg árasztja el. Az udvari zenészek rituális dallamokat játszanak. A császár felmegy a sárga fátyolszövettel (a sárga a közép és az uralkodó színe) borított és kámfordarabkákkal behintett lépcsőn. A Termőföld Istenének a közelben lévő kis oltárán feláldoznak egy állatot, ezután az Ég oltárának legfelső teraszára felérkezett császár áldozatot ajánl fel az Égnek, a Fenséges Földnek, majd őseinek. Az utóbbiaknak a rituális rizsborral együtt jádetáblácskákat ajándékoz. Hangosan felolvassa az oltár belsejében elhelyezendő szent táblácskák szövegét, iszik a „boldogság borából", utána az oltár mellett felállított épületbe megy ruhát váltani. A hivatalnokok elhalmozzák jókívánságaikkal. Végül helyet foglal egy szertartási hintóban, de ez nem azonos az előbbivel, amelyik az áldozóhelyre szállította. Kíséretét a legkülönbözőbb társadalmi rétegekhez tartozó emberekből összeverődött lovasok és gyalogosok követik egészen a császári palotáig.[42]

Ez a példa mutatja, hogy részleteiben mennyire formális, s ugyanakkor általános megnyilvánulásaiban milyen látványos

a hivatalos kultusz. Tökéletesen megfelel az írástudó hivatalnoki körök törekvéseinek, akik hagyományból mindig nagy fontosságot tulajdonítottak a rítusoknak, azok szimbolikus jelentéseinek, vallási hatásainak és pszichológiai következményeinek. E sajátos körben az emberek — Montaigne kifejezése szerint — „inkább szertartásosak, semmint ájtatosak". Az írástudók szemében a vallásnak valójában nem az a célja, hogy kielégítse az egyéni miszticizmus szükségleteit, hanem az, hogy általános rendet biztosítson, amely az isteni dolgok szintjén csak annak a politikai rendnek a mása, ami a világban lehetővé teszi a császár és hivatalnokai uralmát. Ebből fakad az írástudók gyakorta megnyilvánuló ellenséges magatartása a vallásosság olyan formáival szemben, amelyek eltávolodnak az ő normáiktól. Ebből fakad továbbá a vezető köröknek az az állandó szükséglete, hogy szabályozzák és a hivatalos vallás keretébe integrálják a birodalom hitéletének minden aspektusát. A főváros oltárai és templomai után, amelyekben a császári kultusz legfontosabb szertartásait mutatják be, minden tartomány szent helyei, hierarchikus sorrendbe osztályozva, fel vannak jegyezve a hivatalos áldozóhelyek listáján. A központi hatalom ily módon csatolja magához a helyi vallási erőket, s ugyanakkor ellenőrzése alatt tartja a legnépszerűbb kultuszokat.

Az általános rangsorolás a következő: az Ég oltára a főváros déli külvárosában, a császár őseinek temploma, a birodalmi Termőföld istenének és a Köles Hercegnek az oltára, a regionális (szent hegyek, tengerek és tavak) istenségek, egykori bölcsek és isteni rangra emelt hősök oltárai. Ezek az istenségek valamennyien hivatali rangot kapnak a császártól, s az uralkodó egyik fontos feladata azoknak a neveknek a meghatározása, amelyek az istenségek rangjait kifejezendő nemcsak elnevezéseikben különböznek, hanem írásjegyeik száma is eltérő. Így például a Városfalak Istene, ez a népszerű istenség, aszály, árvíz vagy járvány

esetén hivatalos áldozatokat kap. Hangcsouban ennek az istennek a temploma a várostól délre emelkedő dombok egyikén található. „Örök Szilárdságnak" nevezik, de ugyanakkor a császártól egy hosszabb és pompázatosabb címet is nyert.

A vallásnak ez a formalista és „adminisztratív" felfogása meglehetősen közel áll a hitetlenséghez, de legalábbis megfér vele. Az írástudóknál még egy távoli időkbe visszanyúló, racionalista hagyomány is létezik, amelynek egyik első képviselője Hszün-ce volt az időszámításunk előtti III. században. „Ha a köznép esőért imádkozik és megered az eső, mit bizonyít ez? — kérdi e hitetlen filozófus. — Semmit, felelném. Minden úgy történik, mintha nem imádkoztak volna: az eső akkor is esett volna".[43] Megjegyzendő azonban, hogy az írástudó hivatalnokok általában a népi babonákat sújtják gúnyos megvetésükkel. Némelyik túlbuzgó hivatalnok olykor még a helyi szentélyeket is lerombolatja, és kivágatja a szent fákat. De többségük eléggé bölcs, hogy a parasztok felháborodásától tartva, ne kövessen el ilyen szentségtörést.

Az írástudók racionalizmusát mérsékli a vallási türelem, és a megtorló intézkedések általában csak a titkos társaságokat és azokat a kultuszokat érintik, amelyeknek politikai töltete súlyos lehet. A buddhizmus, amelynek hatalma és gazdagsága valaha a Tang-dinasztia uralma alatt és előtt erős egyházellenes áramlatot keltett, még a Szung-korszakban is kihívja az írástudók gúnyos megjegyzéseit. Kétségtelen, hogy a buddhista közösségek politikai és gazdasági befolyásának hanyatlásával ez az ellenségeskedés vesztett hevességéből, de az intellektuális ellenszenv megmaradt, sőt a szembenállás ideológiai téren erősebbé vált. Amint számos történetből kiderül, bizonyos előkelő körökben divat a buddhistaellenesség. A XI. században élt híres író, Ou-jang Hsziu egyik vendége nagyon meglepődik, amikor megtudja, hogy a családhoz tartozó egyik gyermek neve *Szerzetes Testvér.*

„Hogyan adhatott ilyen nevet a fiának — kérdi tréfásan a nagy írástudót —, amikor köztudomású, hogy milyen érzelmeket táplál a buddhizmussal szemben? — De vajon nem szokás-e a gyermekeknek, növekedésük megkönnyítése végett [hogy elkerüljék a szemmel verést] olyan megvetendő gyerekkori neveket adni, mint *kutya, birka* vagy *ló?* — vág vissza nevetve a másik".[44]

A gúnyolódás racionálisabb fordulatot is vehet. „Valamely rokon halála után — írja egy szerző — a buddhizmusban hivő világiak a halálesetet követő negyvenkilencedik napig minden hetedik napon gyászszertartást celebráltatnak. Úgy vélik, hogy e cselekedetük által az elhunytak vétkei semmivé válnak, ha viszont elmulasztják megtenni, a halottak a poklokra jutnak, ahol szörnyű kínszenvedések várnak rájuk. Márpedig a halál után a test elrohad, és a lélek eloszlik a levegőben. Miféle kínszenvedést kell tehát elszenvedniük az elhunytaknak?" „Ha nincs mennyország, sem pokol — írja egy másik —, minden rendben van. Ha viszont van mennyország, természetes, ha a jóravaló emberek ott újraszületnek. Ha van pokol, helyes, ha a gonoszok odakerülnek. Következésképp, ha valaki elhunyt szüleinek érdekében imákkal fordul a Buddhákhoz, ezzel azt bizonyítja, hogy apját és anyját semmirekellőnek és haszontalannak tekinti."[45]

Az írástudók szembenállása a buddhizmussal leginkább csak az egyéni hiedelmek keretén belül nyilvánul meg. A hivatalos kultusz valójában nem utasítja el, hogy alkalmilag a buddhista istenségek segítségéhez folyamodjék. Ha a mi szempontunkból nézve ebben következetlenséget látunk, ez azért van, mert Nyugaton a vallás területe megoszlik a tartalmukban és ihletésükben élesen megkülönböztethető doktrínák között. Kínában viszont az ellentétek korántsem a doktrínák, hanem a különböző összefüggések ama szintjén helyezkednek el, amelyben a hitélet megnyilvánul: a hivatalos kultusz, a családi vallás, a helyi, regionális vagy falusi kultuszok, a céhek szakmai kultuszai, a titkos társa-

ságok kultuszai, s ezekben az összefüggésekben a doktrínák vajmi keveset számítanak. A buddhista és taoista közösségeket gazdag ajándékokkal s azzal, hogy hivatalos státust ad kolostoraiknak, az udvar megbízza különböző vallási szertartások bemutatásával a császár, a császár ősei és rokonai, továbbá a dinasztia érdekében. „Ebben a tágas birodalomban — írja 1326-ban Perugiai András, Zajtun (Csüancsou) püspöke —, ahol az ég alatt fellelhető valamennyi nemzet és szekta emberei megtalálhatók, mindenkinek megengedik, hogy szektája szerint éljen, mert rabjai annak a véleménynek vagy inkább tévedésnek, hogy mindenki a saját szektája szerint üdvözülhet."[46]

Ez a doktrínákkal szemben megnyilvánuló általános közöny még nagyobb a népi kultuszokban és hiedelmekben, mert ezekben gyakran elválaszthatatlanul keveredik a heterogén elemek sokfélesége.

3. *Családi kultuszok.* Az ősök kultuszának célja az elhunyt rokonok s közülük elsősorban a legfontosabbak (nemzetség- és törzsfők) bensőséges társítása a család életének valamennyi eseményével, az újév ünnepével, a születésekkel és házasságokkal stb. E kultuszhoz hozzátartozik az az elképzelés, hogy minden családnak megvan a saját rendeltetése és individualitása. Ez a kultusz a társadalom valamennyi osztályában ismert, leginkább a nevezetes ősökkel rendelkező előkelő családokban tesz szert nagyobb fontosságra. Amint említettük, a császári ősök kultusza, politikai jelentősége miatt, a hivatalos vallásban az első helyek egyikét foglalta el. A császáré az ősök temploma, a gazdag családok szerényebb szentélyeket emelnek, a köznép pedig beéri azzal, hogy otthona legtágasabb helyiségében egy kis oltárt helyezzen el. Az ősök oltárán az elhunytak nevét viselő kis táblák állnak, s úgy tartják, hogy a halottak lelke ezekben a táblákban lakozik.

A halál pillanatában valóban igyekeznek elfogni és letelepíteni ezeket a lelkeket, amikor is, hogy életet adjanak e tábláknak, áldozati vérrel kis foltokkal jelölik meg rajtuk a fül meg a szem helyét. Az elhunytak azonban sírjukban is jelen vannak, és a halottaknak szentelt ünnepeken, a 7. holdhónap 15. napján (április 5-én) és a 10. holdhónap 1. napján az ájtatos rokonok, akiknek halottai nincsenek elhamvasztva, lesöprik és meglocsolják a sírhalmokat.

Az ősök azonban nem az egyedüli családi istenségek. Újévkor a kapuk, a tűzhely, az ágy, az udvar, a kutak és a termőföld istenei valamennyien apró áldozatokat kapnak. Ilyenkor felújítják a kapu isteneit ábrázoló képeket, és a tűzhely istenével, aki minden esztendőben visszatér az égbe, hogy ott jelentést tegyen a család minden tagjának viselkedéséről, a szokásosnál mélyebb tisztelettel bánnak. A családi istenségek mindegyikének meghatározott tisztsége van — az ágy istene például a házaspár termékenységéért felelős —, és ha szükséges, az év folyamán is hozzájuk fordulnak. Ezek nem mindenható istenségek (a kínaiak egyébként ilyeneket nem ismernek), ezzel szemben eléggé megértők és nem túlságosan bosszúvágyók: egyenlő félként tárgyalnak velük. Más kínai vagy buddhista istenségeket házon kívül lehet megidézni, hisz oly sok kisebb-nagyobb baj vagy kellemetlenség zavarhatja meg a család nyugalmát vagy boldogságát: az asszonyok meddők lehetnek, vagy ellentétben a család óhajával csak lányokat szülnek, a szülések olykor nehezen zajlanak le, a családhoz tartozó lányok ügyetlenek, és nem tudnak sem varrni, sem hímezni, a gyerekek csenevészek, s a házban megtelepedhet a szegénység vagy a halál. Az isteneknek, akiknek a család áldozatokat és imákat ajánl fel, nincs egyéb szerepük, mint hogy védelmet nyújtsanak e sokféle csapás ellen.

4. *Népi kultuszok és hiedelmek.* A családi istenek, akiktől minden ház boldogsága függ, nem különböznek alapvetően a városi és vidéki közösségeket oltalmazó istenségektől. A kultusz legfőbb jellegzetessége, hogy helyi, és egy közösség érdekét szolgálja. A népi istenségeknek se szeri, se száma. A szentélyek és templomok sokaságában hajdani bölcseket, neves költőket, hős harcosokat, a taoista panteonból kölcsönzött nevekkel felruházott isteneket, híres szerzeteseket, a buddhizmus nagy szentjeit és főistenségeit, a termőföld és a városfalak isteneit imádják. Ezeknek az isteneknek a hatalma végső soron összevegyül a termőföld és a vizek kisugárzásával. Bizonyos fákról, sziklákról, folyókról és hegyekről azt tartják, hogy befolyásolják az évszakokat; a köznép e természeti istenségek tiszteletére is szentélyeket emel.

A helyi közösségek tevékenységének nincs szükségszerűen szervezett kultusz formája. Egyik helyen például, ha túlságosan elhúzódnak az esőzések, vagy sokáig tart a szárazság, szertartásosan megkorbácsolnak egy különös formájú sziklát, másutt a lakosság ócska női cipőket és döglött malacokat hajigál egy szakadékba, ha a helyi szellem, egy sárkányisten, nem hajlandó véget vetni az aszálynak.[47] A legfőbb istenségeknek azonban ünnepük van, s vidéken ez a nap egyben a vásár napja is. Az istenségek tiszteletére színházi előadásokat rendeznek, bohócokkal, bűvészekkel és muzsikusokkal. Jó termést kérnek tőlük, és az ünnepeken kívül is hozzájuk folyamodnak, ha valamely elemi csapás, a rizsföldeket veszélyeztető esőzés vagy szárazság, árvizek, járványok stb. fenyegetik a falut vagy a környéket. A köznép vallása mindenekelőtt ilyen formában, az istenek túláradó bőségében mutatkozik.

Más, kevésbé ismert aspektusok is figyelmet érdemelnek. A helyi istenek olykor spiritizmusszerű praktikákkal társulnak. A nép körében valósággal hemzsegnek a médiumok, a meg-

szállottak és próféták. A szentség és a jóstehetség rendszerint a legmegvetendőbb lényekben testesül meg. A kínai vagy buddhista istenségek megtestesítői lehetnek őrültek, félkegyelműek, koldusok vagy szegény vándorkereskedők. Egyesek, legalábbis isteni sugallatra, meg tudják idézni híres halottak lelkét, és talányos formában megjósolják a jövendőt. E látnokok zavaros beszédét nemcsak a közemberek hiszik el, hanem néha előkelők, sőt némelyik császár is hitelt ad nekik, mivel a politikai hatalom készséggel veszi körül magát rejtéllyel, és nem hanyagolja el a varazslat segítségét. 1125-ben, nem sokkal a mongol megszállás előtt, egy ilyen megszállottat, egy Szun nevű halárust berendeltek az udvarhoz, és az egyik császári lakosztályt jelölték ki szállásául. Egy napon, amikor a császár fáradtan és éhségtől gyötörve tért vissza egy hosszú szertartásról, megpillantotta Szunt, a halárust, amint egy kis terem előtt üldögélve gőzben párolt lepényt majszolgatott. „Törj belőle egy keveset" — dugta a lepényt a császár orra alá a próféta. De midőn látta, hogy felséges házigazdája nem ért a szóból, hozzátette: „Eljő a nap, amikor egy akkorka lepénnyel is megelégednél, mint ez itt". A következő évben barbárok megostromolták a fővárost, és a császárt kíséretével együtt fogolyként magukkal hurcolták Mandzsúria vadonába.[48]

A médiumok és próféták azonban alkalmasint eredményesebben működnek a titkos társaságok keretében. Itt a transz kollektívvá válhat, és segítőtársakra lel az alultápláltságban, az italban, az őrjöngő táncokban, a mágikus jellegű szexuális praktikákban vagy a néha öncsonkításig fajuló önsanyargatásban.

Magától értetődik, hogy a titkos társaságok számunkra csaknem ismeretlenek. A beavatottak nem könnyen árulták el szektájuk titkait. De ha a hatóságoknak sikerül felszámolni egy-egy ilyen csoportosulást, előfordul, hogy a kortársak néhány információt hagynak hátra szervezetükről és módszereik-

ről. Egy szerző például a XII. század első feléből meglehetősen részletes felvilágosítással szolgál egy abban a korban nagyon népszerű, manicheus ihletésű titkos társaságról, a démonimádókról.[49] Ez a Fucsienben született új vallás igen gyorsan elterjedt a vencsoui prefektúrában, Csöcsiang déli tengerpartjain, majd az egész tartományban, egészen a Jangce folyóig. A szektát egy Démonkirálynak nevezett személy irányította, és két helyettese, a Démon-Apa és a Démon-Anya segítségével egyfajta vagyonközösséget valósított meg. Az új hívek ingyenes szállást és ellátást kaptak, szörnyű esküvel kellett azonban megfogadniuk, hogy nem árulják el társaik nevét, és nem szegik meg a szekta vallási szabályait. A buddhisták tényleges gyakorlatával ellentétben nagyon szigorúan megtartották a hús és a szesz fogyasztásának tilalmát; ennek megszegése maga után vonta a bűnös vagyonának elkobzását, amelynek egyik fele a feljelentőt illette, másik fele pedig azokat a hivatalnokokat, akiket a szekta nevezett ki azokon a vidékeken, ahol a lázadás lehetővé tette a császári tisztségviselők elkergetését.

Íme, egy jellemző adat, amely mutatja, hogy a démonimádók milyen ádáz szenvedéllyel tisztelték társaságuk tilalmait. A szekta védőistene egy bizonyos Csang Csiao volt.[50] A „szarv" jelentésű *csiao* szó tehát tabu volt a hívők számára, és soha, még a legszörnyűbb kínzások közepette sem ejtették ki. A Csöcsiang tartományban lévő Tajcsou prefektusa azonban ismerte ezt a tabut, és könnyen azonosítani tudta a démonimádókat: egy kosszarvat mutatott nekik, de azok nem voltak hajlandók kimondani a tiltott nevet. A szekta eltörölte valamennyi kínai és buddhista istenség tiszteletét, továbbá az ősök kultuszát is, és csak az „igazi Buddháknak" tartott Napot és Holdat ismerte el istennek. A gyászszertartásokat különös módon rendezték meg: az egész Kínában szokásos rítusoknak megfelelően felöltöztetett és sapkával ellátott halott mellé kétoldalt lekuporodott a társaság

egy-egy tagja. „Lesz sapkád a másvilágon?" — kérdezte az egyik. „Nem" — mondta a másik, és levették a halott sapkáját, majd sorra minden ruhadarabját, amíg a tetem meztelen nem lett. „Mi lesz rajtad a másvilágon?" — kérdezte ekkor a két ember. „Magzatburok" — felelték, és vászonzsákba göngyölték a halottat. A temetés e roppant takarékos módja csakúgy, mint a húsevés, szeszivás és lakomázás tilalma a szekta tagjai szerint a meggazdagodás kiváló eszköze volt.

A buddhizmushoz hasonlóan az új vallás is azt hirdette, hogy az élet csak szenvedés, és azt tartotta, hogy egyedül a halál hozza meg a végleges felszabadulást. Ezért valamely eltévelyedett felebarát üdvözülésének legbiztosabb útja az volt, ha megölték, és a szekta azon híveinek volt a legtöbb esélyük arra, hogy Buddhává legyenek, akiknek számláját a legtöbb gyilkosság terhelte.

A nyíltan űzött, bevett kultuszok, továbbá azok a titkos társaságok, amelyekben az egyéni üdvözülés doktrinái valamiféle forradalmi messianizmussal keveredtek, két élesen megkülönböztethető és a köznép hitével csaknem ellentétes irányzatot képviseltek. De még sok mondanivalónk lenne a hiedelmekről. Bár az átlagember szemében a világot olyan természeti vagy gyengén megszemélyesített hatalmak igazgatják, mint a helyi szentélyek istenségei, olyan erők, amelyeknek jótéteményei kézzelfogható módon terjednek ki a területre vagy az ottani közösségre, egy más szinten, nem a kollektív gyakorlat, hanem a hagyományos hiedelmek szintjén, a világegyetem szellemekkel, lidércekkel, démonokkal és kísértetekkel benépesítettnek tűnik.

E fantasztikus lények némelyikének állati vagy emberi alakja van, mások emberré vagy igen gyakran rendkívül szép asszonnyá változott kutyák, disznók vagy rókák s megint mások egyszerű

kísértetek, halottak, akik nem kapták meg a nékik járó áldozatokat, vagy akiknek halálát nem bosszulták meg. Hogyan lehet távol tartani ezeket az alkalmatlan lényeket? Petárdák, dobok és gongok hangjától elmenekülnek. Ha láthatók, akkor botvagy kardcsapásokkal is el lehet kergetni őket. Ilyenkor ismét felveszik eredeti alakjukat, vagy eltűnnek. A fűzfa és az őszibarackfa ágai vagy a fekete üröm elűzi a démonokat és a ragályokat. Egy magas rangú hivatalnok, aki 1177 júliusában átutazott Szecsuan egyik kisvárosán, a kendervásznak szövése idején feljegyezte útinaplójába, hogy a lakosság fekete ürmöt éget a házak kapuja előtt a rossz hatások távol tartására.[51] Némely jelképes eljárás: városfalak és vizesárkok, pajzsok és alabárdok vagy mágikus írásjegyek rajzai nagyon eredményesek. Az is hatásos lehet, ha a démonok járta útra olyan tárgyakat helyeznek, amelyektől azok undorodnak, például fehér jádekövet, ugyanis a démonok női lények, akik szeretik a sötétséget, és irtóznak a fehér színtől. Ezzel szemben bizonyos cselekedetektől jobb tartózkodni. A Szecsuan tartománybeli Csengtuban például a Szung-korban az esti órákat nem dobolással jelezték, mert valamikor ezekben az órákban fejezték le az elítélteket, s attól tartottak, hogy a dobolással felriasztanák a pólópályán elhantolt kivégzettek ártó kísérteteit.[52]

A mágikus eljárások segítségével eltávolított vagy azonosított gonosz szellemek általában csak egyes családokra vagy egyénekre fenekednek. Összességükben tehát a természetfölötti lények olyan kategóriáját alkotják, amely merőben különbözik a helyi templomok és szentélyek istenségeitől. A boszorkányok, a taoista, néha buddhista szerzetesek vallásos hatalmuk erejével vagy hatékony receptek birtokában eredményesen el tudják űzni ezeket a démonokat.

Számos történet tanúskodik a halottak világának és egy alvilági törvényszék létezésének nagyon elterjedt hiedelméről.

E törvényszék elnöke a poklok egyik királya, s némelyik bírója, amíg élt, magas rangú hivatalnok volt. A holtak világát irányító bonyolult közigazgatás az élők közigazgatásának mása. Az alvilági hivatalnokok szép pályát futnak be a másvilágon. Előléptethetik vagy lefokozhatják őket, és egy sereg alkalmazottnak, irattárosnak, írnoknak és őrnek parancsolnak. Előfordul, hogy ez az aktagyártó bürokrácia összetéveszti a neveket vagy a számokat. Ezért aztán egy-egy hanyag írnok hibája miatt bizonyos személyeket, akiknek életfonala még nem szakadt meg, túl korán szólítanak a poklok bírósága elé, majd később visszaküldik őket az élők világába. Mások is megmenekülhetnek a halottak között tartózkodástól, ha életükben példás gyermeki tiszteletről tettek tanúbizonyságot, ha a buddhista szent szövegek idézésével érdemeket szereztek, vagy ha ismerik a hatásos varázsformulákat. Ezzel magyarázzák a teljes letargia állapotát vagy a tetszhalált. Az életre kelt holtak alkalomadtán titokban bepillanthattak azokba a listákba, amelyekben minden ember élete fel van jegyezve. Ily módon megtudhatták, hogy mennyi idejük van még hátra, s hogy mikor halnak meg rokonaik vagy barátaik. Olykor ismeretlen halottak megbízásából érintkezésbe léptek az elhunytak rokonaival, és az alvilági árnyak által adott felvilágosítások helytállóknak bizonyulnak. E pokolra szállások és profetikus kinyilatkoztatások a Tang-kor óta a furcsa és különös történetek gyűjteményeinek leggyakoribb témái közé tartoznak.

A köznép rejtélyes vagy isteni lényekkel és dolgokkal körülvéve él. Mindennapi életének része a csoda, s ezen a világon minden nyugtalansággal töltheti el. Szavai és tettei ideiglenesen vagy állandóan alá vannak vetve számtalan megszorításnak és tilalomnak. Azt tartják, hogy naptárak és horoszkópok tanácsai, a geomanták előírásai az embert igen sok szerencsétlenségtől megkímélhetik, mások viszont váratlanul törnek rá.

5. *Buddhizmus és taoizmus.* A XIII. században már régen lelohadt a nagy buddhista buzgóság, de mindenütt megmaradnak ama vallási láz tanúbizonyságai, amelyet Kínát az Északi és Déli Dinasztiák, valamint a Tangok uralkodása alatt, az V. századtól a IX. századig áthatotta. Ennek az időszaknak csaknem valamennyi művészeti remeke buddhista eredetű: hegyoldalakba vájt szentélyek, templomok és sztupák, festmények, kéziratos tekercsek, bronzszobrok, néha arannyal borítva, kőszobrok, sztélék. Az utazó Szecsuanban, a Mincsiang folyó egyik vízmosásában, ott, ahol az áramlat ereje elragadja bárkáját, még láthatja Maitréja istenség hatalmas képmását, amelyet a XIII. század elején vésték a sziklába. Magassága száznyolc méter, fejének kerülete harminc méter, egy-egy szemnyílása hat méter széles, és tizenhárom emeletes faállványzat védi.[53]

Hangcsouban sem hiányoznak a buddhizmus nagy korszakának nyomai, és a városfalakon belül ötvenhat kisebb-nagyobb buddhista kolostor, a falakon kívül pedig harmincegy apácakolostor található. A buddhista létesítmények többsége a városban vagy annak környékén helyezkedik el. A két városi alprefektúra területén összesen 385 ilyen létesítmény van, a Hangcsou prefektúrához tartozó hét másik körzetben azonban csupán 185.[54] A hivatalos státusszal bíró nagy kolostorok némelyike az udvar megbízásából mutat be szertartásokat, de valamennyi elvégzi a hívők által rendelt rítusokat, főképp a gyászszertartásokat. A liturgia a szent szövegek egyhangú elmondásából és indiai dalok énekléséből, továbbá a Buddháknak felajánlott gyümölcs-, virág- és füstölőáldozatokból áll. A szobrok lábánál lámpások égnek. Ünnepek alkalmával a kolostorok birtokában lévő legszebb festményeket és kéziratokat a látogatók is megcsodálhatják. Csüngő szalagokkal feldíszített nagy teremben vannak az ülő Buddhák tíz méternél is magasabb szobrai: rejtélyes s egyben derűs mosolyuk a tökéletes lelki nyugalom képe. A legfontosabb

ünnepek közé tartozik a szobrok megöntözésének ünnepe: a 4. holdhónap 8-a; a szerzetesek nyári kolostorba vonulásának napja, a 4. holdhónap 15-e, amely után bezárkózva maradnak egész nyáron; továbbá a Halottak Ünnepe, a 7. holdhónap 15-e.

A buddhizmus egész Kínát áthatja, de olyan mélyen, hogy sokan még az előkelők körében sincsenek ennek tudatában. A filozófusok elméleteik némelyikét a buddhizmusból merítik. Nem csupán a morál és a politika foglalkoztatja őket, miként elődeiket az időszámításunk kezdete előtti századokban, hanem igyekeznek rendszeres képet adni a világról, amely kép szemben állhat a buddhisták világával. E sajátosan kínai filozófia szükséglete annál is inkább érezhető, mivel a buddhizmus már nem az intellektuális élet legfőbb mozgató ereje: a Japánban fennmaradt számos buddhista szektából Kínában csak a dhjána (a japán *zen*) iskola maradt élő, az „írástudók és a művészek által különösen sokra értékelt misztikus taoizmus újabb felbukkanása".[55]

Minden társadalmi osztályban elválaszthatatlanul összekeveredik a konfuciánus etika és a buddhista morál. A Szung-korban meglepő sikert aratott művek mindenkinek módot adnak érdemeik és érdemtelenségeik egyenlegének kiszámítására egy minden jó vagy rossz cselekedetet minősítő kulcs alapján. E lényegében buddhista ihletésű kézikönyvek egyike annyira közismertté vált, hogy a XX. század kezdetén végzett számítások szerint elterjedettsége felülmúlta a Bibliáét.[56]

Idézzük fel röviden a buddhista tanítás legfőbb elveit, mert azok minden társadalmi körben, igen sok családban továbbra is hittételek maradtak. A világ csalóka, káprázatszerű alkotás. Az élet e valószerűtlen világhoz való ragaszkodásunk eredménye, tehát nem lehet egyéb, mint fájdalmas csalódások sorozata. Születés, betegség, öregség és halál, mindez csak fájdalom. Csu-

pán a rossztól való tartózkodás és a jámbor cselekedetek teszik lehetővé, hogy az egyének, folyamatos újjászületéseik során, egyre feljebb emelkedjenek a lények hierarchiájában, s ily módon készüljenek fel a végső szabadulásra.

Hogy az újjászületések fájdalmas ciklusától végképp megmeneküljünk, misztikus módon rá kell ébrednünk a világ hívságára. A vallásgyakorlatok (szent szövegek olvasása, a hústól való tartózkodás, a Buddhák tisztelete stb.) és a jótékony cselekedetek (adományok a szerzeteseknek és a közösségeknek, hozzájárulás az ünnepekhez, szentélyek építéséhez stb.) csökkentik a bűnök mennyiségét, és szaporítják az érdemekét. A jámbor világi személy a következő életében emberként születik újjá, a hitetlen viszont kutya, disznó, démon, alvilági lény lesz. A mélységes hit vagy a mágikus formulák idézése a legnagyobb veszélyek pillanatában is megmentheti a hivőt. Végül lehetséges a közbenjárás a halottak érdekében, s a buddhista szerzetesek ezért töltenek be oly fontos szerepet a gyászszertartásokban és a halottak kultuszában: még a nem hivő világiak sem mulasztják el, hogy gyermeki tisztelettől hajtva a buddhista szerzetesek szolgálataihoz ne folyamodjanak.

Akárcsak a buddhizmusnak, a taoizmusnak is vannak kolostorai, közösségi szervezete, szent szövegei, istenségei és szentjei, szertartástana. Mindebben vetélytársát vette példaképül. De közösségei kevésbé gazdagok, kevésbé népesek, kevésbé erősek, mint a buddhistáké. A taoizmus határozottabb formában irányul a mágia felé, és célja, hogy tökéletes testi-lelki aszkézissel elnyerje a földi élet meghosszabbítását, illetve a test átalakulását egy szubtilisabb és tartósabb testté. A taoista szerzetesek ismerik a hosszú életet biztosító szerek titkát, előzik az ördögöt, varázsszereket és amuletteket készítenek, értenek a ragályok és démo-

nok távol tartásához. A XII. és XIII. század taoistáinál két ellentétes irányzat különböztethető meg. Az egyik az okkult tudományokra, a másik az aszketikus életmódra fekteti a hangsúlyt. A XII. század egyik legnevesebb taoistája, aki mindent elvetett, ami vallásában a mágiához tartozott, megkísérelte a három „doktrína" (buddhizmus, taoizmus, konfucianizmus) egyesítését. Szerinte az „embernek az Égtől kapott természetes integritásában kell megvalósulnia, vágyainak és különösen nemiségének korlátozása által, amelyek a Földhöz kötik, és beszennyezik égi jellegét; ha ezt az égi jelleget minden károsodástól megóvja, biztosítja önmaga számára a hosszú életet és az Égbe való feljutást a Halhatatlanok közé."[57]

A kínaiak erkölcsi és vallási gondolatvilágába évszázadok folyamán teljesen beilleszkedett buddhizmuson kívül a XIII. századi Kínában viszonylag sok idegen vallás létezik. A nesztorianizmus, ez a keresztény eretnekség, amely szerint Szűz Mária nem istennek, hanem egy embernek az anyja, Iránból szivárgott át Kínába a VII. században. A X. században gyakorlatilag eltűnt, és csak a mongol megszállás során bukkant fel ismét. Marco Polo panaszkodik, hogy a kereszténység nagyon gyengén van képviselve Hangcsouban. „És oly sok ember számára — írja — csak egyetlen nesztoriánus templom van."[58] Ezt a templomot 1279-ben vagy 1280-ban alapították, a mongolok Dél-Kínába való letelepedése kezdetén. Az ugyancsak Iránból jött manicheizmus mintha tartósabb és mélyebb sikert ért volna el, jóllehet hatása földrajzilag korlátozott volt. Amint említettük, a Szungok uralkodása alatt ez a vallás inspirálta a forradalmi szektákat Fucsienben és Csöcsiangban. Ezzel szemben a kínaiak által sokáig összetévesztett iszlámnak és judaizmusnak Délkelet-Kí-

nában láthatólag semmiféle tényleges hatása nem volt. Egyik sem terjedt túl a nagy kínai kereskedelmi kikötőkben élő kis idegen, zsidó és főképp muszlim közösségeken.[59]

HATODIK FEJEZET

A SZABAD IDŐ

A városi élet hatásai. Hivatásos és műkedvelő szórakoztatók. — *Szórakozások.* Nagy népi színházak. Utcai látványosságok. Ökölvívás. Házi előadások. Társasjátékok. — *Irodalom és művészetek.* Új irányzatok. A könyvnyomtatás hatása. Pillantás a világba. A filozófia rendszerbe foglalására irányuló törekvések. Népi irodalom. Anekdotagyűjtemények. Klasszikus költészet és énekelt költemények. Festészet: hagyomány és újítás.

A városi élet hatásai

A játékok és a művészetek szorosan összefonódnak a vallással és a mágiával. A játékos tevékenységek vallásos alkalmakkor zajlottak le, céljuk, tárgyuk távoli előzményekre nyúlt vissza, amikor a mágia a játéknak aktív vagy drámai értéket adott. E kezdetek eleven nyomai még a Tang-korban is megtalálhatók. De a Szungok uralma alatt a város mindazt, ami a játékokban és a művészetekben a mágikus gondolatból és tartalomból fennmaradhatott, még alaposabban laicizálta, és még inkább megfosztotta szent jellegétől, mint az előző társadalmi átalakulások.

Minél inkább érezhetővé válik az új társadalmi rétegek (gazdag kereskedők és kiskereskedők, városi nép) nyomása a város-

ban, annál határozottabban nyilvánulnak meg az újabb szükségletek a művészet és a szórakozás terén. Kifejlődik a mutatványosok nagyon változatos rétege, s mint említettük, Hangcsouban a „szórakoztató ipar" a köznép viszonylag jelentős részét foglalkoztatja. A bűvészek, bohócok, muzsikusok és mesemondók a kínai ókorba visszanyúló hagyományoktól eltérően nemcsak a nemesi családokban és az udvarban mutatják be tudományukat, hanem a nyílt utcán is, egy olyan közönség előtt, amelyben kereskedők és köznép keverednek. A műsorok, műfajok és stílusok a hallgatóság szerint változnak, ugyanakkor a köznép és az előkelők szórakozásai kölcsönösen merítenek egymásból, többé-kevésbé összevegyülnek, és e kölcsönhatásoknak gyümölcsöző eredményei vannak. Megjelenik a mese, az elbeszélés, a regény, a színház, vagyis inkább: megkapja a kibontakozásához mindeddig hiányzó ösztönzést. A kínai irodalom új műfajokkal gazdagszik, az irodalmi fogékonyság módosul.

Másrészt a feltörekvő kereskedőréteg szükségleteinek megfelelően terjednek az írástudók hagyományos és ezoterikus művészetei. A műveszeti alkotások (festmények, kalligráfiák, régiségek) piaca egyidőben alakul ki a hivatásos művészek megjelenésével. A művészeteknek ez az „áruba bocsátása" újabb esztétikai elgondolásoknak ad életet, és ellenhatásként befolyásolja a Szungok Kínájának egy távoli múlttól örökölt fogalmait.

A nagyvárosok, leginkább Hangcsou, népsűrűsége és rétegei keveredése következtében megsokszorozták az érintkezés lehetőségeit és az emberi kapcsolatokat. Rengeteg helyet kínált a gyülekezésre, csoportok és társaságok kialakulására. Egyszóval, különösen kedvező területet biztosított a játékos tevékenységek kifejlődésére. A városlakó lelki alkatának egyik legjellegzetesebb vonása a látványosságok iránti fáradhatatlan érdeklődés, továbbá az, hogy szenvedélyesen vágyik mindenfajta szórakozásra, összejövetelre, lakomára. Hangcsouban a XIII. században

számos irodalmi, sport- és vallási egyesület létezik. Nevük, de kétségtelenül szervezetük révén is ősi vallási szövetségeket idéznek fel, amelyeknek Kínában hatalmas vagyonuk volt: ezek a társaságok helyileg a Földistennek felajánlott áldozatok bemutatására, vagy — a buddhistáknál — jótékonykodás céljából alakultak. Szabályzatuk a társaság minden tagját kötelezi, hogy hozzájáruljon az évenként megrendezett gyűlések és ünnepi lakomák költségeihez, valamint a családi szertartások (főképp temetések és esküvők) kiadásaihoz, amelyek a tagtársak mindegyikét érinthetik. Kínában ez a létesítmény volt az eredete a kölcsönös segélyegyleteknek, továbbá a vallási vagy csupán profán célzattal alakult gazdasági egyesületeknek, amelyek még a modern időkben is léteznek.[1] A XIII. századbeli Hangcsouban az említett különböző társaságok jellemzői többek között valószínűleg a meghatározott időpontokban szervezett összejövetelek és a közös költségekhez való hozzájárulás.

Legismertebb közülük a Nyugati Tó Költészeti Társasága, amelyben a hangcsoui, továbbá a különböző vidékekről érkezve a fővárosban tartózkodó legképzettebb irodalmárok tömörülnek. A társaság tagjai egymással versengve szabad és mértékes verseket írnak, vagy zenei témákra komponált költészettel foglalkoznak. A legszebb versek — írja egy kortárs — közkézen forognak a választékos ízlésűek gyönyörűségére. A katonai tisztségviselők íjász-társaságot alapítanak (nyíllal és számszeríjjal lőnek), ahová csak mesterlövészeket vesznek fel. Labdarúgó- és pólótársaságok is működnek, de ezekben hivatalnokok nem találhatók. A tagság a minden bizonnyal kereskedelemből származó vagyonnal rendelkező gazdag családok tagjaiból, a városi polgársághoz tartozó fiatalemberekből és a nagy házak ingyenélőiből tevődik össze.

Említsük meg továbbá a Szu Család Utcájában lakó bábjátékosok egyesülését, valamint a kereskedő vagy kézműves testü-

letek tagjaiból szervezett számos társaságot, amelyeknek tagsága meghatározott napon gyűlik össze védőistenük születése évfordulójának megünneplésére. Más csoportok kizárólag vallási jellegűek. Ilyen például a Bűvös Ékszer nevet viselő taoista társaság: gazdag családokból származó tagjai minden hónapban találkoznak, hogy felolvassák a szent szöveg egyik fejezetét, és az 1. holdhónap 9. napján, a Jáde Császár születésének évfordulóján nagy ünnepet rendeznek. Egy másik taoista egyesület a szecsuani származású hivatalnokokat tömöríti a 2. holdhónap 3. napjának megünneplésére. A buddhista társaságok számosabban vannak, és hívők tömegeit foglalják magukba. A legnépesebb közülük több tízezer tagot számlál: a 4. holdhónap 8. napján, Sákjamuni Buddha születésének évfordulóján gyűlnek összse, és ilyenkor zajlik le a tavon az „élőlények szabadon bocsátásának" rítusa. Az egyesület tagjai a parton vagy a vízben szabadon engedik a piacokon vásárolt eleven víziteknősöket, halakat, kagylókat, madarakat és egyéb állatokat.[2]

A kortársak nyilván nem ok nélkül említik összevissza ezeket az oly különböző céllal alakult társaságokat: valamennyi egyazon mintán alapszik, és azonos szükségleteket elégít ki. Megfelelnek egy bizonyos művészet kedvelői, egy bizonyos hit követői, egy bizonyos vidék szülöttei csoportosulásra és barátkozásra irányuló óhajának. Csak nagy városban képzelhető el az egyesületek ilyen változatossága, s az, hogy közülük némelyik, főképp a Nyugati Tó Költészeti Társasága, olyan nagy hatással lehetett a művészetek és az irodalom fejlődésére a XII. és a XIII. században.

Szórakozások

A város bármely pontján összegyűlhetnek az emberek: sétálgathatnak a falakon kívül elterülő kertekben, összecsődülhetnek a tereken és az utcasarkokon valamelyik erőművész körül; a teaházakban a gazdag emberek megtanulhatják a hangszerek kezelését[3], vendégséget rendezhetnek a tavi hajókon... Hangcsouban azonban állandó szórakozóhelyek is vannak. Az úgynevezett „szórakoztató negyedek" tágas, fedett bazárfélék, ahol színművészetet, éneklést és zenét tanítanak, és állandóan mindenféle előadásokat tartanak. E létesítmények elnevezése a kortársak szerint azt jelenti: olyan helyek, ahol „az ember nem zavartatja magát", vagyis e negyedekben minden rendű és rangú ember találkozhat, nem törődve a rítusokkal és a szokásos illendőséggel. Ilyen bazárfélék már Kajfengben, az Északi Szungok fővárosában is voltak a XII. század kezdetén. Hangcsouban az első ilyen intézményeket a Szungok Restaurációjának korában (1131—1162) létesítették a városban állomásozó katonák számára, akiknek többsége az északi tartományokban született, távol élt családjától, és nem tudott mit kezdeni szabad idejével.

A szórakoztató negyedeket a császári közigazgatás benépesítette énekeslányokkal és muzsikusokkal, tehát kezdetben ezek a nagy bazárok töltötték be a katonai bordélyházak szerepét. E létesítmények — írja egy szerző 1275-ben — mostanra züllött és kárhozatos helyekké váltak az előkelő társaság tagjai és a jó családból származó fiatalemberek számára. Hangcsouban ebben a korban tizenhét vagy huszonhárom (a szám a források szerint változik) szórakoztató negyedet tartanak számon, s többségük a falakon kívül, a kapuk közelében található. A külvárosi és a tulajdonképpeni értelemben vett városi negyedeket különböző hatóságok ellenőrzik, és mindegyik élén állami hivatalnokok állnak.[4]

10. GYEREKET FÜRÖSZTŐ CSÁSZÁRI ÁGYAS
Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye
selyemre, színes

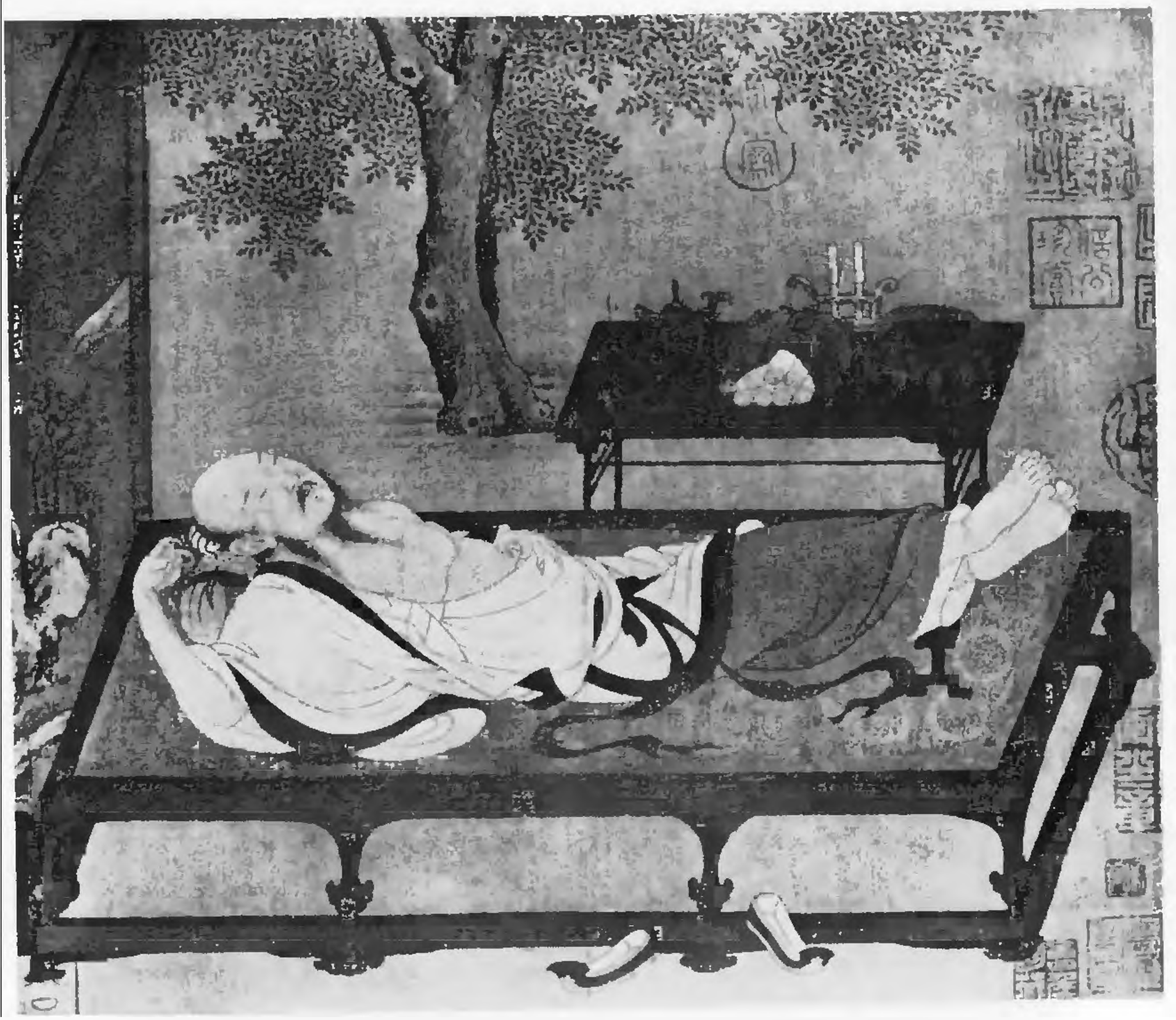

11. DÉLUTÁNI PIHENŐ AZ AKÁCFA ALATT
Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye
selyemre, színes

12. CSU-PING, A PÁSZTOR (MESEALAK)
Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye
selyemre, színes

13. HORGÁSZÁS A FOLYÓN TAVASSZAL
Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe
kevés színnel

14. A HÁROM VALLÁS (KONFUCIANIZMUS, BUDDHIZMUS, TAOIZMUS) KÖVETŐINEK VITÁJA
Ismeretlen festő (Szung-kor) színes, selyemre festett albumképe

15. VÍZIMALOM A FŰZFÁK ALATT
Ismeretlen festő (Szung-kor)
festménye selyemre, színes

16. HEGYI VENDÉGFOGADÓ
Ismeretlen festő (Szung-kor) színes,
selyemre festett albumképe

17. FÜSTÖLŐ ÉGETÉSE A HEGYI PATAKNÁL
Ismeretlen festő (Szung-kor) színes,
selyemre festett albumképe

A szórakoztató negyedekben különböző oktatási részlegek találhatók: összesen tizenhárom helyen foglalkoznak színházzal és zeneművészettel. Minden részlegnek megvan a maga „főnöke" vagy „igazgatója", s a művészek öltözéke csoportjuk és rangsorolásuk szerint különbözik egymástól. A ruha lehet ibolyakék és bíborszínű, piros és kék, a gyakran bő ingnek sárga a szegélye. A színészek különböző formájú és színű turbánt viselnek. A művészek részlegenként más és más hangszeren játszanak: egy belső-ázsiai eredetű, bánatos hangú fuvolafélén, kínai harántfuvolán, „nagydobon", hat vagy kilenc, tenyérnyi széles és bőrszíjakkal összefogott elemből álló xilofonon, négyhúros gitáron, tizenhárom húros, hosszúkás tábla alakú, lapos citerán, tizenhárom síppal ellátott, kiszárított lopótökből készített szájorgonán és egy xilofonhoz hasonló hangszeren, amelynek lapjai azonban fémből vagy kőből vannak.

Más csoportokban különböző műfajú dalokat, táncokat és színművészetet tanítanak. A színház nagy teret ad kisebb bohócjeleneteknek, akrobatikus mutatványoknak és paródiáknak. A színészek előszeretettel utánozzák Santung és Hopej parasztjait, mert ez a Kajfengben valaha oly divatos komikus műfaj Hangcsouban is fennmaradt. Vannak jelenetek, amelyek leginkább dallal és zenével kísért baletthez hasonlíthatók. Az árnyjátékok szereplői különböző típusú, felülről dróton vagy alulról pálcával mozgatott, csuklós kartonfigurák és bábok, vagy „elevenek", ezeket az utóbbiakat a színészcsaládok kecses, finom kezű és lábú tagjai alakítják. A hajlítható tagú bábokat mozgató színészek éles orrhangon „beszéltetik" figuráikat.[5] Árnyfigurák és bábok szerepelnek a különböző kis jelenetekben, kísértetekről vagy csodákról szóló történetekben, bűnügyi darabokban vagy romantikus históriákban, amelyekben történelem és fikció keveredik. A mesemondók is nagy közönséget vonzanak. A különböző műfajokat képviselő mesék között vannak

szellemekről és démonokról szóló elbeszélések, kis történetek rendkívül éles eszű, leleményes bírákról, akik a legnehezebb rejtélyeket is megoldják, csatákat felidéző históriák, amelyeknek hőse emberfölötti erővel és ügyességgel rendelkezik. A buddhista történetek Buddha előző életének eseményeit idézik fel. A színdarabok és mesék olykor a társadalmi szatíra felé hajlanak, és leleplezik a hatalmasok visszaéléseit.[6]

A szórakoztató negyedekben erőművészekkel és bűvészekkel is találkozhat az ember, ámbár az ilyen artisták inkább az említett létesítmények környékén, egy korlátokkal elkerített területen gyakorolják művészetüket. Az északi szórakoztató negyedben, ama híd mellett, amelyen áthalad a Császári Út, tizenhárom ilyen „korlát" van. A mutatványosok nemcsak ezeken a láthatólag nekik fenntartott helyeken tanyáznak, megtalálhatók ezeken kívül is, az útkereszteződéseknél, a tereken és a piacokon is, vagyis mindenütt, ahol tömeg gyűlik össze. Néha bambuszrudakból és gyékényekből ideiglenes sátorfélét rögtönöznek, s a járókelők így nyílt utcán csodálhatják az akrobatákat, amint előrehajolva, fejüket átdugják két combjuk között, a kötéltáncosokat, akik a vállukra vetett bambuszrúd végén színültig telt vizesedényeket egyensúlyozva lejtenek végig a kötélen anélkül, hogy egyetlen csepp is kiömlene, a tányérokat, palackokat és nagy korsókat egyensúlyozó zsonglőröket, a medvetáncoltatókat, a tudós hangyák idomítóit, a tűnyelőket, a birkózókat vagy az ökölvívókat. Három vagy öt zenészből álló csoportok egy-két kisfiút vagy kislányt egyensúlyoznak a vállukon, miközben énekelnek és táncolnak.[7] Mesemondók, találós kérdések mesterei vonzzák a bámészkodókat, de humoristák is, akik „mulatságos magyarázatokat fűznek a méltóságteljes szent könyvekhez, és ravasz szójátékokkal bizonyítják, hogy Buddha, Lao-ce és Konfuciusz asszonyok voltak".[8]

A XIII. század végén egy szerző így írja le gyermekkori élmé-

nyeit a hangcsoui érdekes látványosságokkal kapcsolatban: Ime, itt van a tudós halakat mutogató ember, előtte egy nagy lakkozott tartályban teknősbékák, menyhalak meg egyéb halak úszkálnak. Ütemesen ver egy kis rézgongot, és nevén szólítja az egyik állatot, amely fején egy kis kalapfélével, tüstént feljön a víz színére, és táncolni kezd. A szám végeztével ismét lemerül, és az ember egy másik halat szólít elő. Itt van az íjász is, aki a nézők előtt egy másfél méternyi átmérőjű nagy kereket helyez el. A keréken különféle tárgyak, virágok, madarak és személyek képe látható. Az íjász bejelenti, hogy a céltábla melyik rajzát fogja eltalálni, majd egy gyors mozdulattal megforgatva a kereket, a nézőkkel adatja át magának a nyílvesszőket. Pontosan az előre jelzett képeket találja el. A forgó céltábla legparányibb részeit is el tudja találni, például valamelyik madár valamelyik tollát. De tudományát láthatóan senkinek nem tudta átadni — teszi hozzá a szerző. — Másik mulattató a kígyóbűvölő, aki a Legfőbb Templom előtt üti fel tanyáját, és csak négy ujja van. Puszta kézzel ragadja meg a legijesztőbb és legerősebb mérgű kígyókat, mintha csak közönséges angolnákról lenne szó. Ha valamelyik kígyó elbújik a kosarában, és süketnek tetteti magát, gazdája belefúj egy kis nádsípba, és az állat azonnal odasiklik. Ez a furcsa szerzet több tucatnyi kígyófajtát tenyészt otthonában, s a legnagyobbakat, a legveszedelmesebbeket bambuszkosarakban tartja. Azt csináltatja a kígyóival, amit akar, és e mesterség gyakorlásának jóvoltából bizonyos jólétre tett szert. Ugyanez a szerző megemlít egy taoista remetét is, aki a folyópart mentén egy nagy puttonyban immár megkövesedett, különböző fajta, sokszínű rákok tömegét cipeli.[9]

A szabadtéri látványosságok főképp az ünnepek idején szaporodnak meg, amikor a városi lakosság az utcákon tartózkodik, és idejét éjjel-nappal ivással, kószálással és szórakozással tölti. A Szent Palota áldozatainak bemutatásakor, a déli kül-

város oltáránál rendezett szertartások idején, az Előkelő Egyenesség Kapujánál kihirdetett császári amnesztiák során az egész városban előadásokat és játékokat szerveznek. A császári születésnap ünnepségein és az udvari nagy lakomák idején ökölvívómérkőzések zajlanak le a császári gárda jobb és bal hadseregének katonái között. Az ökölvívókat a legerősebb katonák közül válogatják ki, és nevüket külön listán tartják nyilván. Ők haladnak a déli külváros oltárán bemutatott szertartások és a hivatalos kultusz más nagy eseményei alkalmával a császári hintó előtt. Százhúszan vannak, fejükön sapkát viselnek, hosszú hajuk kibontva lobog hátukon, arcukat pofaszakáll keretezi, és a hivatali útvonal két oldalán egymás csuklóját fogva állnak sorfalat. A szórakoztató negyedekben és környékükön látható ökölvívók csak afféle jöttment csavargók, akik városról városra járnak. A császárság különböző prefektúráiból jönnek, és a Déli Hegycsúcson, a Királyság Védelme nevet viselő kolostorban gyűlnek össze nagyobb számmal az időnként megrendezett jelentős ökölvívó- és birkózóversenyek alkalmával. A győztes díja egy kis zászló, egy ezüst csésze, néhány vég selyem, egy brokátruha és egy ló.[10]

A tehetségüket a szórakoztató negyedekben vagy a közterekenkamatoztató művészek és komédiások közül sokakat az ünnepek és lakomák idején meghívnak a gazdag családok magánpalotáiba, sőt az udvarba is. Ha nem is mindig ezeket hívják, de olyanokat, akik nagyon hasonlítanak hozzájuk, csak talán ügyesebbek, találékonyabbak és alkalmasabbak egy választékos ízlésű, igényesebb közönség kielégítésére, mint a piacok és szórakoztató negyedek csepűrágói, noha az utóbbi helyeken az előkelő társaság tagjai, a csőcselékkel való érintkezés élvezetéért, gyakran elvegyülnek a köznép között. Amint említettük, a művészek, némelyike állandóan a gazdagoknál él, például a sakkjátékosok, krizantémfestők, irodalmi művek szerzői, mulatságos találós

kérdések mesterei... Ezek az ingyenélők a házhoz tartoznak. Másokat, neves énekeslányokat, zenészeket, akrobatákat vagy bűvészeket, a nagy fogadások alkalmával szerződtetnek a vendégek kedvéért.[11]

A császár színe előtt csak a leghíresebb művészek jelenhetnek meg. Egy 1280-ból származó szöveg ötvenöt különböző műfajt sorol fel, és 554 művész nevét is megadja azok közül, akik a Déli Szung-dinasztia uralkodása végén az udvarba mentek szerepelni. Ebben a terjedelmes listában, amelynek kifejezéseit nem könnyű megfejteni, még felfedezhető a korabeli szórakoztatók rendkívüli sokoldalúságát bizonyító néhány mesterség neve: obszcén történeteket mesélők, az utcai árusok vevőcsalogató kiáltozását vagy falusi beszédet utánzók, hat különböző típusú dalt előadó énekesek, szemfényvesztők, sárkányeregetők, labdajátékosok, abdarúgók, íjászok és számszeríjászok.[12]

Az utcák és a szórakoztató negyedek látványosságai, az ünnepek, a gazdag családok házában rendezett előadások nem elégítik ki a városiak szórakozási szükségleteit. A pihenés és tétlenség időszakában mindenki szívesen foglalkozik társasjátékokkal. Ezekből minden osztály és minden korosztály számára sokféle létezik. Olykor még nemek szerint is megoszlanak. A hinta például a jó társaságból való fiatal lányok felfrissülésére szolgál. A pénzjátékok, amelyekben néha rézgarasok a zsetonok, népszerű mulatságok, és a hivatalos tilalom ellenére is nagyon elterjedtek. Nyilván igen sok gyermekjáték is létezik, de ezekről sajnos, semmit sem tudunk.

Bizonyos játékok viszont minden társadalmi körben közismertek. Ilyen a „dupla-hatos"-nak nevezett kockajátékféle, amely valószínűleg az időszámításunk szerinti III. században jelent meg Kínában. E társasjátékban huszonnégy bábu van, és

előrehaladásukat kockadobás szabja meg. A Szungok korában ez a társasjáték roppant nagy divat volt, és egy XII. századi szerző szerint „a gazdagok eljátszották szolgáikat és lovaikat..., a szegényeknél a vesztes italt fizetett az egész társaságnak". A Szung-korban használatos kockák hasonlók a maiakhoz, azzal a különbséggel, hogy a mi egyes pontunknak megfelelő értékű négyes pirosra van festve. Ezért a póker szabályai szerint játszott kockajáték neve: „kidobatni a pirosokat".[13] Megemlítendő még a dominó, a madzsong (majong), továbbá a kártyajátékok, amelyekben a négy király a négy fővilágtáj mitikus uralkodóit ábrázolja .A kártya Kínában valószínűleg a Tang-korban jelent meg. Végül az előkelő társaság hagyományos társasjátékai közé tartozik a sakk, valamint a korsó- vagy palackjáték. E két játékot már időszámításunk kezdete előtt ismerték, és hosszú ideig jóslások és istenítéletek során alkalmazták. A sakkjáték hasonlít a miénkhez, ámbár szabályai meglehetősen eltérők. A korsó- vagy palackjáték nem mindennapi ügyességet kíván: a játékosoknak apró nyilakat kell hajigálniuk egy domború és szűk nyakú vázába, amelyben dobszerű hártya van kifeszítve, s arról a nyilacskáknak vissza kell pattanniuk.

Irodalom és művészetek

A Szung-kor irodalmának és művészeteinek különböző kifejezési formáira: a költészetre, a mesére, a regényre, az enciklopédiára, a dalra és a zenére, a festészetre nagyon is érezhető módon hatott e kor társadalmi és technikai átalakulása. Az esztéta, akinek szemében a művészet egyetlen egységnek, az egyetemes emberi géniusz termékének tűnik, megengedheti magának, hogy ne vegyen tudomást az ilyen otromba realitásokról, vagy csupán az emlékezet számára említse meg őket. De vajon megtehetjük-e

ezt egy tanulmányban, amelynek tárgya a hétköznapi élet, s amelyben a kor, a pillanat, az emberi környezet és a földrajzi keret a módszer szempontjából szükséges meghatározó, s egyben a tények megértésének elengedhetetlen eleme? A tényezők együttese járult hozzá a témák és stílusok módosulásához, és változtatta a Szung-kor művészeteit és irodalmát sajátos tevékenységekké: egyre inkább hivatásos művészek foglalták el a mindenféle művészetben, kalligráfiában, festészetben, próza- és versírásban egyaránt járatos írástudó helyét. A X. századtól kezdve a könyvnyomtatás elterjedése, a könyvkereskedelem megjelenése, a mesék, komikus színházi jelenetek, báb- és árnyjátékok, vulgáris stílusú dalok elszaporodása, az irodalmi társaságok megalakulása, a műtárgyak és régiségek kereskedelmének kifejlődése, mindezen újdonságok mélyrehatóan megváltoztatták a kínaiak irodalmi és művészeti fogékonyságát.

A hatásaiban leggazdagabb tényezők egyike, természetesen, a könyvnyomtatás megjelenése volt. Elmondhatjuk, hogy a könyvnyomtatás a legjobbkor tűnt fel Kínában, amikor egyre több társadalmi réteg igyekezett a tanulás révén feljebb emelkedni, vagy egyszerűen az olvasástól várta azokat az élvezeteket, amelyeket a mese, az elbeszélés, a költészet szerez az embernek. Tény, hogy a kereskedőréteg fejlődésének és a városi nép rétegei igen gyors növekedésének eredményeként, továbbá az újabb szükségletek kielégítése végett vált átlalánossá a könyvnyomtatás. A társadalmi átalakulások adtak létjogosultságot ennek a találmánynak, amely más körülmények között észrevétlen maradhatott volna. Bizonyítja ezt az is, hogy a könyvnyomtatás első alkalmazásai feltűnően korlátozottak. Már a VIII. század előtt sokszorosítottak fából készült nyomólemezek segítségével papírra[14] varázsjeleket, amuletteket, rövid vallásos

röpiratokat, de főképp szentképek sokszorosítására használták őket. Azt tartották, hogy a buddhisták e képek sokszorosítása révén tettek szert megdöbbentő vallási hatalmukra.

Ez a taoista és buddhista szerzetesi közösségekben született sokszorosító eljárás később, a IX. és a X. században a világiaknál fejlődött tovább, a Jangce alsó folyása és a nyugati Szecsuan sűrűn lakott vidékein, ahol a nép körében közkézen forogtak a különböző évkönyvek, csillagászati művek és kezdetleges szótárak. Közben, 932 és 953 között a konfuciánus Klaszszikusokat, amelyeknek mindaddig csak kőre vésett szövegeiről készültek levonatok, pacskolatok, hivatalos utasításra fadúcokra vésték, és így sokszorosítva adták ki. 960 és 971 között megjelent a buddhista kánon egy kiadása, a szutrák, magyarázatok, oktató művek és teológiai értekezések gigantikus gyűjteménye. A X. század közepén terrakottából, ónból vagy fából készült szétszedhető betűkkel próbálkoztak, de az írásjegyek hatalmas mennyisége (a kínai írás leggyakrabban előfordult írásjegyeinek száma több mint hétezer, míg a román nyelvek alfabetikus jelölési rendszere, különböző formákban is sokkal kevesebb jellel teszi lehetővé a nyomtatást), a munkaerő olcsósága, a kalligráfiák szeretete, amelyek szépségét a fadúcok, nyomólemezek jobban kidomborítják, mint a szétszedhető írásjegyek, gátolták a felfedezés elterjedését.[15]

A Szung-kori kiadványoknak köszönhető, hogy e kor irodalmi alkotásainak többsége, valamint azok a művek, amelyeket a Szung-kor az ókortól örökölt, napjainkig fennmaradtak. A szövegek mesés tömege a XII. és XIII. században élt kínaiak rendkívüli tudásszomját bizonyítja.[16] Ez a korszak Kína történelmében ugyanazt a helyet foglalja el, mint Nyugaton a reneszánsz. Nem a könyvnyomtatás terjedése az egyetlen tényező, ami lehetővé teszi az ilyen összehasonlítást: mind Ázsiában, mind Európában a múltba való visszafordulás észlelhető, ame-

lyet az irodalom, a művészetek és a gondolkodásmód terén is általános megújulás kísér. Amíg a Tang-kor írástudói beérték a Han-dinasztia (időszámításunk előtti 206 — időszámításunk szerinti 220) kommentátorainak a magyarázásával, most a Klasszikusokat újra értékelik, és újra magyarázzák. Egy új filozófia siet a kommentátor segítségére, és az ősök gondolkodásmódját a *hszing* (a dolgok és lények természete), továbbá a *li* (minden dolgok immanens rendje) kategóriákkal magyarázzák.

A régészeti leletek felszítják a tudósok és művészetkedvelők szenvedélyét. Bizonyos bronzból és jádéból készült antik tárgyak, amelyek Huj-cung uralkodása idején (1101—1125) kerültek napvilágra a Honan tartománybeli Anjang közelében, az időszámításunk előtti 2. évezred végéről származnak, tehát kortársai azoknak a csontra vagy teknőcpáncélra vésett feliratoknak, amelyeket 1899 óta fedeztek fel ugyanazon a vidéken. A legkülönfélébb területeket érintő katalógusok, enciklopédiák, értekezések jelennek meg: monográfiák különös kövekről, jádékről, pénzekről, tustömbökről, bambuszokról, szilvafákról, licsifákról,* narancsfákról,[7] gombákról, különböző virágokról, halakról és rákokról, tanulmányok a festményekről és a kalligráfiákról, földrajzi művek, amelyek közül némelyek idegen országokat ismertetnek, és történelmi művek.

Megírják ebben az időben Kína első összefoglaló történetét is, mégpedig nem hivatalos keretek között. Az írástudók némelyike szabad idejében kis összefoglalót szerkeszt az elemi fizikáról vagy inkább a különös receptekről. E művekben ilyen megjegyzések találhatók: „Ha nyáron meleg vizet öntünk egy kútba, jég alakul ki", „A százlábú irtózik az olajtól", „A menta elveszi a halszagot", „Ha a halat együtt főzzük egy narancsféle zöld gyümölcsével, megpuhulnak a szálkák. E célra a balzsamfű

* Brasenia purpurea, ehető vízinövény

magja is felhasználható", „A zsíros kezet szappan híján sóval is meg lehet mosni", „A talpon lévő bőrkeményedés elmúlik, ha olyan cserépdarabbal dörzsölik, amelyen még láthatók ama vászon nyomai, amelyen gyúrták", „Ha valaki foghagymát evett, s utána nyers gyömbért meg jujubát rág, ismét üdévé válik a lehelete", „Lakkedényekbe ne tegyünk tündérrózsát, mert attól a legjobb minőségű lakk is tönkremegy".[18] E korszak a gyűjtemények, leltárak, az ismeretszerzés, a furcsa adatok repertóriumainak időszaka.

A filozófiai gondolkodás különböző irányokban fejlődik. Mindenekelőtt megújult érdeklődés mutatkozik a kozmológia iránt, amelyet az ókor konfuciánusai elhanyagoltak, és maga a kínai humanizmus megalapítója is megvetett. Konfucius szerint (időszámításunk előtt 551—479) a bölcs gondolatainak egyetlen tárgya valójában mindig az ember legyen. A Szung-kor kozmológiai elméletei a világ eredetét és fejlődését magyarázó ezoterikus írásjegyek diagrammáiban fejeződnek ki és összegeződnek. Ezek az elméletek bensőségesen összefonódnak a morállal, mivel az ember harmonikus viszonyban van a világgal. Céljuk, hogy a buddhista elméleteket a világegyetem tisztára kínai magyarázatával helyettesítsék.

A XII. században tűnt fel az a filozófus, aki a legmélyebb hatást gyakorolta a későbbi korok kínai gondolkodásmódjára. Csu Hszi (1130—1200) egy realista filozófia megalkotója, amelyben az anyag és a szellem globális fogalommá összeolvadva szemben áll a formával, vagyis e filozófia által használt kínai kifejezés szerint az „őserővel", „lehelettel", amely minden lény egyéniségét szolgáltatja. A forma és az anyag azonban nem ellentétes, hanem kiegészíti egymást. A világot továbbra is úgy fogják fel, mint valami váltakozásokból és egymásnak ellentmondó princípiumokból álló egészet, amelyek együttműködése elengedhetetlen a világegyetem egyensúlyához: a kínaiak gondo-

latvilága ellenez minden valódi dualizmust. Csu Hszi elméleteit morális téren a nevelésre és az erőfeszítésre irányuló állhatatosság jellemzi. Más filozófusok viszont módszerüket egy olyasféle alapvető felismerésre alapozzák, mint a dhjána (a japán *zen*) kínai buddhista szekta misztikusainak vagy az ókor taoistáinak az intuíciója. Számukra a világ és az emberi szellem egy és ugyanaz. Az emberek többége azonban nincs tudatában ennek az azonosságnak. Elvakultságuk nem pusztán intellektuális: önző gondolatokból és számító szellemből fakad. Tehát csupán a teljesen „érdektelen" embernek adatik meg, hogy intuitív módon szerezzen tudomást a lények és a világ mélységes egységéről.[19]

A világról alkotott elképzelések bővülésével egyidejűleg az irodalom újabb műfajokkal gyarapszik, és újabb irányzatokban nyilvánul meg. Az irodalmi alkotásnak valójában nemcsak az előkelő rétegek írástudói az ösztönzői, hanem a „polgárok" és a köznép is. A részben szóbeli korabeli irodalom, az írott is, még ha a hallgatóságnak is szánták, nagymértékben a beszélt nyelvhez, a nép vagy a jó társaság nyelvéhez folyamodik. Mesemondók, hivatásos színészek, bábosok és árnyjátékosok a szerzői a fantasztikus történetek, buddhista mesék, kisebb bűnügyi regények vagy romantikus elbeszélések gazdag repertóriumának. E művek kerete az ókor, az időszámításunk szerinti III. század Három Királyságnak nevezett időszaka, vagy a közelebbi korok, például az Öt Dinasztia Kora (X. század).

A Szung-kor mesemondói által használt könyvecskék némelyike még ma is létezik. Közülük az egyik Huj-cung császárnak, az Északi Szungok utolsó uralkodójának gyászos végét, fogságba ejtését és Mandzsúriában bekövetkezett halálát beszéli el. Egy másik a Ming-kor egyik híres regényének őse, és Hszüan-

cangnak a VII. században megtett indiai zarándokútjáról számol be, amelyen egy bűvös majom volt a kísérője. Ezek a mesék vulgáris nyelvűek (előadásukat talán némi zene is kísérte), de verses, énekelt részek is előfordulnak bennük, valahányszor úgy vélik, hogy a vers jobban illik a körülményekhez, például egy csinos nő vagy egy táj leírásakor, vagy ha a cselekmény különösen feszültté válik.[20]

A már a Tang-korban is nagyon népszerű elbeszélésgyűjtemények divatja a Szungok uralkodása idején még inkább fokozódott. E művek, amelyek elterjedését a könyvnyomtatás tette lehetővé, rövid s többségükben különös vagy fantasztikus történetek sorozatából állnak, de hitelességüket tanúbizonyságok támasztják alá. Minden esetben pontosan közlik a szereplők nevét, a történet helyét és idejét. Ime, néhány változata ennek az irodalmi műfajnak:

Csianghszi egyik falujában egy három méternél magasabb, fekete óriás behatolt egy házba, szó nélkül leült, és semmiféle kérdésre nem válaszolt. Eltávolítani azonban nem lehetett. A szolgák botütésekkel próbálták elkergetni. Lándzsákkal döfködték, de a vas elgörbült anélkül, hogy megsebezte volna a bőrét. Leöntötték forró vízzel, ám semmi sem történt, és az óriás láthatóan nem is haragudott. A ház ura ekkor segítséget akart hívni, és megverte a dobját (ezen a vidéken valóban minden házban volt dob, hogy rablótámadások esetén összecsődíthessék a falu népét), de az nem adott hangot. Látván, hogy az erőszak nem segít, a házigazda meggyőzéssel próbálkozott. A földre borulva könyörgött a kellemetlen vendégnek, hogy álljon tovább. De mindez csak falra hányt borsó. Az óriás végül nyilván elunta az üldögélést, megrázta magát, és lassú léptekkel bejárta az egész házat, az udvart, a sertésólakat. Felpattantotta a házigazda minden vagyonát tartalmazó ládák zárát. Leszállt az est, és az óriás még mindig ott volt. A ház népét ekkor rémület fogta

el, mindenki a hegyre menekült, és meghúzódott egy templomban. Taoista szertartásokat mutattak be, és megkérték a szerzeteseket, hogy küldjenek kérelmet az Éghez. Végül hét nap múltán eltűnt a gonosz óriás. A házigazda azonban ettől kezdve egyre sorvadt, és végül a legnagyobb nyomorba került.[21]

Az ilyen kis történetek meglehetősen gyakori témája a jövendőmondó álom.

Az 1126. évi barbár betörés idején egy sokat olvasott paraszt (ez magyarázza történelmi ismereteit, amint a történet folyamán kiderül) szörnyű álmot látott. Szorongva riadt fel, és közölte feleségével, hogy ütött az utolsó órája. Valóban azt álmodta, hogy a mezőn hét lovassal találkozott. Egyikük, aki fehér lovon ült, fehér ruhában, haragosan rámordult: „Régebbi életeid egyike során, a Tang-korban, katona voltál, és megöltél engem. Most a kezembe kerültél, és bűnhődnöd kell!" Megfeszítette íját, és nyilát egyenesen a paraszt szívébe lőtte. A feleség igyekezett megnyugtatni férjét, mondván: hogyan adhat hitelt az álmoknak? Hiszen azok csak képzelődések! De az ember rettegése egyre inkább fokozódott. Már virradat előtt felkelt, és elhatározta, hogy a falujától csaknem harminc kilométerre lakó egyik rokonához megy. Hosszú ideig rohant a sűrű bozótban, amíg elérte az országutat, ahol csatlakozott egy csoport paraszthoz. Ekkor váratlanul lovasok bukkantak fel a hátuk mögött, és haragos kiáltásokkal megállították a kis csapatot. A menekülő paraszt visszafordult, és hét lovast látott maga előtt. Az egyik fehér ruhát viselt, fehér lovon ült: tökéletes hasonmása az álmában látott férfinak. A félelemtől eszét vesztve átrohant az úton, és lélekszakadva menekült. Amikor rákiáltottak, hogy álljon meg, rá se hederített. A fehér ruhás lovas ekkor rávágott lovára, utolérte a parasztot, majd amikor elébe került, nyilával szíven lőtte. A lovasok dzsürcsi barbárok voltak.[22]

Ha a szellemekben való hit tragikus félreértéseket is okozhat, komikus tévedések forrása is lehet.

Amikor Lü An-lao miniszter ifjú korában bennlakó volt Cajcsou (a délkeleti Honan tartomány egyik városa) prefektúrai iskolájában, egy este nyolc barátja társaságában kiszökött a városba. Éjszaka, visszatérőben, elkapta őket egy hatalmas zápor. Mivel esernyőjük nem volt, és az iskola szabályzatának szigora miatt nem merték odakint tölteni az éjszakát, betértek egy vendéglőbe, és kölcsönkértek egy nagy vászondarabot. Ezt négy sarkához erősített rudak segítségével kifeszítették maguk fölött, s e rögtönzött menedék alatt folytatták útjukat. Már közel jártak az iskola falához, amikor egyik őrt álló katona, fáklyával a kezében, messziről észrevette, és megszólította őket. A diákok ijedtükben elszaladtak, majd tisztes távolságra megálltak, és mozdulatlanul várakoztak. A katona visszafordult, aztán eltűnt. A fiatalemberek, kihasználva a kedvező alkalmat, átugrottak az iskola falán, s attól tartva, hogy felfedezték őket, és szigorú büntetésben lesz részük, egész éjszaka a fal tövében lapultak. Másnap reggel az őrködő katona parancsnoka a következő jelentést küldte a prefektúrára: „Az elmúlt éjszaka, a második őrség után, amikor nagy eső zúdult a városra, és az őrség katonái egy bizonyos helyen tartózkodtak, északi irányból hirtelen egy különös lény bukkant fel. Felismerhetetlen alakjának felső része lapos volt, akár egy gyékény, alsó része pedig leginkább gyalogoló emberekre hasonlított. Hozzávetőlegesen húsz-harminc lába volt. Megközelítette az iskola falát, majd váratlanul eltűnt." A prefektustól kezdve a legegyszerűbb hivatalnokig senki sem tudta azonosítani az állatot, és a környéken egyébről sem beszéltek. Sokan azt állították, hogy határozottan csodás jelenségről van szó, és azt javasolták, hogy a hatóságok a város minden negyedében három éjszaka és három nap mutassanak be szertartásokat az elemi csapások távol tartása végett, és

készítsék el az állat képmását, hogy áldozatokat mutathassanak be előtte.[23]

Az elbeszélésgyűjteményekben található történetek többsége kísértetekről, szellemekről és démonokról szól. Akadnak azonban kevésbé fantasztikus témájú történetek is, mint például a következő:

Az 1150-es esztendő 7. holdhónapjában egy nyílt tengerről érkező hajó kötött ki Fucsien tartomány egyik kis kikötőjében. Személyzete mindössze három férfiból és egy nőből állt, rakománya pedig több ezer font áloéfa volt. Az utasok egyike, egy fucsoui származású kínai, egy korábbi tengeri útja alkalmával hajótörést szenvedett, és életét egy fagerendának köszönhette, amelybe belekapaszkodva egy ismeretlen nagy szigetre vetődött. Ez a kínai történetesen nagyon szeretett fuvolázni, és hangszerét az övére akasztva mindig magával hordta. A szigetlakók az idegent királyuk elé vezették, aki szintén zenerajongó lévén, nagyon megörült a fuvolának. Ott marasztotta vendégét, asztalához ültette, és szállást adott neki. Később még egyik lányát is felkínálta neki feleségül. Hajótöröttünk tizenhárom évet töltött olyan emberek között, akik nem beszélték a kínai nyelvet, de mintha kitalálták volna, hogy ő kínai. Egy szép napon elhatározta, hogy feleségével és két barátjával visszatér szülőhazájába, és két hónap múltán elérte a fucsieni partokat. A helyi rendőrség abban a hitben, hogy csempészekkel van dolga, őröket küldött a hajó fedélzetére, és az ott található személyeket Fucsou város alprefektúrájára vitette. Ekkor alkalmam volt megnézni a hajót — írja a szerző. — Egyetlen hatalmas, lehántolt fatörzsből készült, és csak egy lyukon át lehetett ki-be járni rajta. Bent, egy szűk oduban lakott az asszony. A két férfi az asszony két fivére volt. Testüket csupán egy vászondarab fedte, hajukat szalaggal fogták össze. Mezítláb jártak. Amikor itallal kínálták őket, letérdeltek, kezükkel köszönetképp megérintették a földet, és egyet-

len hajtásra kiürítették csészéjüket. A hófehér fogsorú és nagyon szép szemű asszony bőre azonban kissé sötét színű volt — teszi hozzá a szerző.[24]

A költészet a cselekvés és meggyőzés eszközeként, utalásokkal élő, ám hatásos kifejezési formáival Kínában a mindennapi élet része volt, s bár az írástudók sajátos művészeteinek egyike, a társadalom csaknem valamennyi rétegében egyfajta tisztelet tárgya. Már a IX. században, a könyvnyomtatás elterjedése előtt, a kor leghíresebb költőinek művei másolatokban közkézen forogtak a piacokon; e másolatok fizetségül is szolgáltak rizsbor- vagy teavásárláskor. Hangcsouban és a szomszédos Saohszing városban e költeményeket fakszimilében kőlapokra metszették, hogy levonatokat készítsenek róluk.[25] A Szung-korban a régi költészeti formákat művelik: a soronként öt-hat írásjegyből álló, mértékes verseket, hosszú lírai és tudós leíró költeményeket. Ugyanakkor azonban a félig népies, félig írástudó műfaj, a dalvers egyre terjedő divatja új költői műfaj megjelenését és fejlődését tette lehetővé.

Kínában a költők nem törekedtek ékesszólásra. A kínai nyelv természeténél fogva tömör, és nem logikai összefüggéseken, hanem mellérendelések rendszerén alapszik.

A fordításban sem a ritmust, sem a kínai nyelv zenei tónusait, sem a versek grafikai szépségét nem lehet visszaadni. Mivel azonban néhány példával kell szolgálnunk, megkíséreljük néhány XII. és XIII. századbeli költemény lefordítását, s ezek talán segítenek a korszak költői fogékonyságának megértésében (a költemények címe adja meg a témát):

Esik a hó, s egy fal mögül egy hal- és zöldségárus hangja hallható. Kiáltozása roppant fájdalmat fejez ki. (A költő, akinek

házát embermagasságú fal veszi körül, nem látja a leírt személyt, de szomorúságot kifejező hanghordozása alapján elképzeli.)

Sietve halad kosaraival. Nincs vesztenivaló ideje.
Minden lépésnél térdig süpped a hóba, szakállán
jégcsapok: derekasan tűri a hideget.
Dehogy maradna tétlenül a kapuja mögött.
A hideget még bírja valahogy. De az éhség? Vajon azt
bírja-e majd?

Ugyanerre a témára:

Mit mond panasza? Hogyan a legszűkebb véka rizs is
vagyont ér.
Kiáltása, mint fagyott verébé, éhes hollóé.
Az élet mily megpróbáltatások során juttatott ide!
De lelked mélyén, mondd, mit gondolsz a sorsról?[26]
(Fan Cseng-ta, 1126—1193)

Némelyik költemény a társadalmi szatíra felé hajlik, mint Liu Ko-csuang (1187—1269) versei, akinek kegyvesztettségét okozta szókimondása.

Menetelés a hidegben

A határokon gonosz az őszi szél,
Öltözékünk, bundánk vékonynak tűnik, császári katonáknak.
Megjön-e végre a ruhát osztó tiszt?
Ó, a hosszú éjek! A hideg páncélok miatt nem alhatunk!
De a városban oly sok a melegben ülő mandarin.
A nap már magasan jár az égen, s piros kapujuk még mindig
zárva.
Kárpitok, függönyök sora zárja el őket a külvilágtól.
Bortól kapatosan mit sem éreznek a kinti hidegből.[27]

A barbár betörések több költőben felkeltik a nemzeti érzést. Ezért a XII. és XIII. század kínai irodalmában meglehetősen gyakoriak a hazafias ihletésű költemények.

Felirat egy hangcsoui fogadó falán

Zöldellő dombok és házak rejtőznek egymás mögött.
Mikor szűnnek meg hát a dalok és táncok a Nyugati Tónál?
Langyos szél burkolja be, s teszi mámorossá a sétálókat.
Mindez oly egyszerű: egyik főváros olyan, mint a másik.[28]
(Lin Seng, XII. század második fele)

Pillantás a megszállt Kínára, a Jangce partján

E domb tetejéről nézem a hömpölygő hatalmas folyót.
A terem előtt állok: mily bánat ül e határtalan tájon!
Mennyire fáj, hogy egyetlen hegy sem állja tekintetemnek útját:
A Huajtól délre, meddig ellát a szem, az egész táj: Kína.[29]
(Taj Fu-ku, XIII. század vége)

Látogatás a hangcsoui császári palotában a mongol hódítás után

Mindenütt gyomok. Hol vannak az őrök, a kapusok?
Sötét árnyak kószálnak e tornyok s elhagyott paloták között.
A nagy pavilonnál fecskék cikáznak,
S a császári termekben elhallgattak a papagájok.[30]
(Hszie Ao, 1249—1295)

Az olvasás célját szolgáló és mindig irodalmi nyelven írt, szabályos költeményekkel ellentétben a zenei dallamokra szerkesztett dalversek nagymértékben a beszélt nyelvhez folyamod-

nak. Az énekelt költeményeknek szabálytalan mértéke van: nehéz műfaj, de divatja nem szűnt meg a Szung-dinasztia uralma alatt sem. E versek általában leírók, líraiak, és olykor, mint az alább idézett költemény is, ugyanolyan gondolatokra ösztönöznek, mint a festmény. Ezek a versek impresszionisták, igyekeznek visszaadni egy meghatározott pillanat sajátos hangulatát, az idő könnyed légiességét s ezáltal a lét melankóliáját. A következő vers egy tájat ír le, eső után, alkonyatkor. Az olvasó, mintha egy festmény előtt állna, megkettőződik, és a hatalmas természetben kóborol:

Az eső utáni üde légben
A folyó menti pavilonban állok.
A távolban víztükrök ragyognak.
Tornyosuló hegyek kékes tömege magaslik az éjben.
Gondolataim messze járnak: a keskeny hídon, a fedett
ösvényen,
A nyájas halászfaluban, ahol estefelé magányos füst-
csóva száll az égnek.
Alkonyatkor az élénkvörösre festett korlátra támaszkodom,
Komoran és sok-sok gondolattal telten.
Nem ittam semmit, és részeg vagyok. Mily végtelen bánat!
Az esti felhők tovatűntek.
Az őszi szél elült.
Barátom ezer mérföldre tőlem.
S én hasztalan álltam itt dermedten egész nap, a láthatárt
kémlelve.[31]
(Liu Jung, IX. század)

A költészet és a festészet közötti átmenet észrevétlen. A vers gyakran kísérője a festménynek, és mint illusztráció, egy másik

hangszínre fordítja le azt, amit a költemény kifejez. Az író ügyesen bánik az ecsettel, és keze vonásának olyan esztétikus formát tud adni, amelyben a művészi lendület, a fantázia, a rend, az egyensúly nyilvánvaló az értő ember számára. A költő birtokában van a festő vonalvezetési biztonságának és vizuális érzékenységének. Ezért Kínában a festészet története nem választható el teljesen a szépirodalom történetétől. Sorsuk a Szung-korban egyébként sem nélkülözi a hasonlóságot.

A díszítőipar, a műpártolók és műgyűjtők számának igen gyors növekedése, a hivatásos festők és kalligráfusok rétegének kialakulása, a műtárgy- és régiségkereskedés megjelenése nem maradhatott hatástalan, és a Szung-korban alapvetően módosította Kínában a művészetekről alkotott fogalmakat és a művészetek helyzetét. Bár a folyamatosság az ókortól a Szung-korig és azon túl nyilvánvalónak tűnik, bizonyos, hogy ez az evidencia csak puszta látszat. Az elemzés nemcsak azt bizonyítja, hogy a technika és műfajok e korban megújultak, hanem azt is, hogy — ami a legfontosabb — maga az érzékenység és a látásmód teljes mértékben átalakult. Erre még tanúbizonyságok nélkül is esküt lehetne tenni.

A múltra való hivatkozás ezúttal elengedhetetlen. Egy régi elmélet szerint, amely a XII. és XIII. századra csak nyomokban vagy emlékekben maradt fenn, a festészet úgyszólván mágikus művészet, a legaprólékosabb realizmust követeli, és az élet látszatát kell nyújtania. A festő közeli rokona a varázslónak: a lényeket és dolgokat, pontos képet alkotva róluk, újra tudja teremteni, és életet lehelve beléjük, önálló létet ád nekik. Tájképei alkalmat és lehetőséget nyújtanak a szemlélőnek elragadtatott kóborlásra. A festő mint alkotó háttérbe szorul, és a néző megkettőződve, szemlélődése tárgyának, a hatalmas természetnek dimenzióihoz zsugorodva, úgy érzi, hogy magával ragadja a táj, és elvész benne. Ott áll egy hegyi ösvényen, ahonnan felfedezi

a hegycsúcsok és mély völgyek láncolatát, a halhatatlanok pihenőhelyeit, vagy egy hídon tartózkodik, szélben és hóesésben, s a szomszéd partról hallja a majmok éles rikácsolását... A kínai tájképet tehát nem egy meghatározott ponton elhelyezkedő néző szemléli. A festmény sétára csábító hely, különböző és egyre változó nézőpontokkal. Minden tájkép, amelyet a néző felülről lefelé haladva tekint át (vagy balról jobbra, mint a Szung-kor tekercsein), a különböző perspektívák sokaságát foglalja magában. A festmény természetfölötti világokat teremt, ahol minden tiszta és szent, s ezzel egyidejűleg a világ rendezett ábrázolására törekszik: a hegyek a hűbérúr és vazallus pozíciójában helyezkednek el, a föld és az ég, az árnyék és a fény, a *jin* és a *jang*, a női princípium és a hím princípium szemben áll egymással, váltja és kiegészíti egymást. Maga a műalkotás talizmánféle, amelynek birtoklása jótékony hatású.

Másrészt a festmény és a kalligráfia (mert a kalligráfia ugyanazokat a módszereket alkalmazza, ugyanazzal az ecsettel írnak és festenek) vallási aszkézis, üdvözítő játék, amellyel elnyerhető a hosszú élet, akárcsak az ókori citerán való roppant kényes és nehéz játékkal, amelynek legapróbb részletei is bővelkednek szimbolikus jelentésekben.[32] A művészetek a mozdulat és az egész test tökéletes önuralmát igénylik, s a művész teljes azonosulását témájával (egyes festők még a Szung-dinasztia idején is kizárólag bambuszokat, lovakat, orchideákat stb. festettek). A ihletett festőnek azonban, ha művészetének tökéletes mestere, egyfajta önkívületben, a profetikus elragadtatás állapotában kell alkotnia, amelyhez a bor, a tánc, a zene izgatószerként szolgálhat. Kínában ezek a művészeti alkotás általános feltételei, s éppúgy érvényesek a költőre, mint a festőre.

Amint látni fogjuk, az inspirációnak és a tökéletes technikai felkészültségnek ez az együttese jellemzi a Szung-kor legnagyobb festőit. A festészet mindenre kiterjedő, egyetemes művészet, mert

az egész embert érinti, s egy kis autentikus művészcsoportban megőrzi a vallási jelentések távoli emlékét. A korszak realitásai azonban nem maradnak hatástalanok a festészet e hagyományos felfogására.

A Szung-kor művészeteire ható befolyások között a legjelentősebbek egyike kétségtelenül az akadémikus festészet volt, ahogy azt Kajfengben művelték. Ebben a fővárosban a festészet hivatalos akadémiáját Huj-cung császár (1101—1126) alapította meg, s ugyanakkor létrehozta Kína műalkotásainak leggazdagabb gyűjteményét. Ennek nagyobb részét át tudták költöztetni a hangcsoui Császári Akadémiába, és a Huj-cung császár udvarában oly sokra értékelt festészeti stílus Dél-Kína fővárosában is hasonló tekintélyt élvez a XII. és XIII. században. Kedvenc műfajai a virágokat, madarakat, házi- és vadállatokat ábrázoló aprólékosan kidolgozott, realista festmények voltak.

Az irodalom terén eluralkodó új szellem a festőművészetben és különösen az Akadémián érezhető. A legegyszerűbb és leghétköznapibb jelenségek: növények és zöldségfélék, közönséges kis rovarok, tücskök és sáskák, mindennapi életből vett jelenetek (a dupla-hatos játékkal szórakozó írástudók, zenélő személyek, utcai jelenetek, játszadozó gyerekek stb.), szekerek, hidak és városfalak, házak és paloták a festészet témái. Ez a fajta zsánerfestészet, amelyben a technikát magasabbra értékelik az inspirációnál, és a dekoratív hatás fontosabb a költői jelentésnél, leginkább a XII. és XIII. században terjed el. Még az Akadémián kívül is ennek van a legnagyobb sikere. Ilyen festményeket látunk a műgyűjtő írástudó családoknál, de az újgazdag kereskedőknél is. Az utóbbiak nemcsak otthonukat, hanem boltjukat is divatos festményekkel és kalligráfiákkal díszitik. A vagyonos családok hivatásos orchideafestőket tartanak házukban. Ha az abban a korban oly divatos zsánerfestészetben akadnak is igazi remekművek, kétségtelen, hogy a vagyonos gyűjtők mohó szen-

vedélye és a parvenü kereskedők hiúsága leggyakrabban beéri a lélektelen és mélyebb jelentést nélkülöző festészettel.

A gazdagok körében annyira elterjedt gyűjtőszenvedély — egyébként nemcsak festményeket és kalligráfiákat, hanem többek között különös alakú köveket, jádékat és antik vázákat, ókori sztéléket is gyűjtöttek[33] — üdvös következménnyel is járt: számos művelt műbarátban kifejlesztette a kritikai érzéket. Sokan panaszkodnak, hogy értéktelen képeket csalárd módon híres festőknek tulajdonítanak, és fel tudják ismerni a mesterek meg a régi festészeti iskolák alkotásait kidolgozásuk módjáról. A híres művek másolásának általánossá vált gyakorlata ellenére is megszületik a gondolat, hogy minden nagy művész saját külön egyéniséggel rendelkezik.

Tekintettel a kor követelményeire, a virág- és állatfestményeknek, de még inkább a tájképeknek meg kell határozniuk, fel kell idézniük egy adott pillanat hangulatát, igyekezniük kell visszaadni a levegő minőségét, sőt mondhatnók a hőfokát is. Elsősorban arról ismerhető fel egy jó festmény, hogy teljesíti-e ezeket a követelményeket. Egy író a következő történetet meséli el: egy műpártoló szerzett magának egy bazsarózsákat és macskát ábrázoló régi festményt. A kép értékét illetően azonban kételyei támadtak, amíg egy nap valamelyik rokona megállt a festmény előtt, és felkiáltott: „De hiszen ezek a bazsarózsák pontosan delet jeleznek — Miből látod ezt? — A virágszirmok széttárulnak és fénytelenek. Másrészt a macska pupillái teljesen összeszűkültek. Ez a két tény bizonyítja, hogy pontosan dél van."[34]

A díszítő célokat szolgáló zsánerfestészet másféle reakciót is kiváltott: a realista, de ihlet nélküli és élettelen műveket bizonyos kifinomult ízlésű purista körökben határozottan elítélik, de éppen e körökben bontakozik ki egy teljesen új stílusú festészeti irányzat. A leegyszerűsítés és leszűkítés ebben eléri a legvégső

határt, néhány vonás elegendőnek bizonyul egy nagyszerű, távolban ködbe vesző táj felidézésére. A kor legigényesebb festői számára a lényeg a dolgok szellemének megragadása egy, a misztikához hasonló megérzés által, továbbá az, hogy szellemi mélységet tudjanak kölcsönözni a tájképeknek. A tájak ábrázolása laicizálódott, s ezzel egyidejűleg filozófiai törekvésekkel gazdagodott: ugyanez a jelenség tapasztalható a korabeli gondolkodóknál. A Szung-kor kiváló festői már nem a híres helyeket, a halhatatlanok pihenőhelyeit választják témájuknak, hanem a természetet a maga általánosságában. Hogy ezt a megújulást részben úgy lehessen értelmezni, mint valamiféle reakciót a művészet kereskedelmi érdekek szolgálatában álló formái ellen, erre az a bizonyíték, hogy az elhivatott festők kis elitcsoportjában irtózatot kelt mindaz, amit vulgárisnak lehet tekinteni.[35]

Összefoglaló jellemrajz

Élet- és gondolkodásmódokat szövevényes kapcsolatok fűznek össze. Ez a titkos oka, hogy érdeklődünk az embereknek és mindennapi életüknek története iránt. Az erkölcsökből és szokásokból az emberi tapasztalat egy típusa és egy eredeti lelki alkat bontakozik ki. Őszintén szólva, ez a tapasztalat és ez a lelki alkat inkább sejthető, semmint szavakkal kifejezhető. De mivel tanulmányunk végéhez értünk, talán megkísérelhetjük felvázolni a XIII. században élő kínaiak vagy, pontosabban meghatározva, az előkelő körökhöz tartozó kínai városlakó jellemrajzát, mert őt ismerjük leginkább. Egyébként jellemének néhány vonása az előbbiekben csak elmosódott formában jelentkezhetett. Ezeket most kell kiemelnünk.

Világos, hogy a tanulmány során összegyűjtött történetekből és apró tényekből megismert embertípus Délkelet-Kína népes településein a városi élet sajátos terméke. De meghatározására nem elegendő ez a városlakó-jelleg. A magatartást mind a hagyományok, mind a kor és a környezet irányítják, s ezek annál is inkább hatnak, mivel súlyuk általában nem érezhető. Ezért a XIII. századi kínai nagyvárosok lakóinál egyrészt néhány sajátos jellemvonást, másrészt néhány tartósnak tűnő hajlamot különböztetünk meg, amelyek láthatólag közösek a különböző korokban élt kínaiakéval.

A Kínában az időszámításunk előtti III. századtól kezdve meghonosodott politikai államforma talán kapcsolatban van a kínai ember gondolkodásmódjával és legnyilvánvalóbb magatartásformáival. A császári Kínában uralkodó *morális rendet* az autokrata állam lépésről lépésre rá tudta kényszeríteni a legkisebb társadalmi egységekre, a családokra. A kormányzás kínai koncepciójának alapja a magán- és a közéleti ember, a családi és a politikai kötelezettségek közötti különbözőség hiánya: morál és politika egy és ugyanaz. Ott, ahol lelkiismereti összhang, a szülők, az ősök és a feljebbvalók tisztelete uralkodik, ahol az egyén tökéletesen beilleszkedik a közösségébe, a kényszer már szükségtelen, következésképp bizonyos önállóságot lehet engedélyezni a regionális, a falusi és a családi egységeknek.

Ezt a viszonylagos szabadságot őszintén szólva a császárság hatalmas területe szükségessé is teszi, és elmondhatjuk, hogy a kínaiaknak sikerült felfedezniük azt az eszközt, amellyel a legnagyobb emberi tömeg a legkisebb közvetlen beavatkozással irányítható. Ez a legkisebb társadalmi csoportok szintjén konkrétan ennyit jelent: rendnek kell uralkodnia. Márpedig úgy tűnik, hogy a politikai állapotnak ez az annyira eredeti formája nagy hatást gyakorolt az emberről és a világról alkotott kínai koncepcióra. A világ rendje a spontán alkalmazkodások együttesének eredménye. Minden a példamutatáson és befolyáson múlik, nem pedig a törvényen. A természetben nincs törvény, mert a természet maga hat, akár a ragály. Ezzel magyarázhatók az emberek között megállapítható vérmérsékleti különbségek. Észak-Kína lakói — ezen a vidéken a föld-elem az uralkodó — megbízhatók, őszinték, szótartók, de kissé lassú észjárásúak. A déliek viszont, ahol a víz-elem dominál, élénkek, ügyesek, ravaszok, de ugyanakkor gyakran könnyelműek és felületesek.[1] Így természetesen a világmindenségben minden lény a helyén van. Érzékelhető harmónia uralkodik az ember és a kozmosz

között. Ezt a harmóniát a kapcsolatok sokasága alkotja, és ez az összhang éppoly jól kifejeződik a fiziológiai elképzelésekben, a kozmológiában, a művészetekben, a technikában, a jövendőmondásban, mint a társadalmi kapcsolatokat irányító szabályokban és a morál megszabta magatartásformákban. Az ember ily módon nem színtere semmiféle belső konfliktusnak. Nincs félúton az isteni és az állati között. Csakis emberi problémái vannak: semmi nem idegenebb a kínai szellemtől, mint a metafizikai nyugtalanság és szorongás.

Kétségtelen, hogy azt az elméletet, hogy az emberi természetnek nevelés kell, és az idomítás szükséges valami, általában elfogadják. De még gyakrabban magasztalják a természetes jó cselekedeteket és a lények ösztönös alkalmazkodását környezetükhöz. Minden ember képes jó érzésekre. Valamennyien rendelkezünk a természetes jóság csíráival, ez még az állatoknál is fellelhető. Hangcsou környékén van egy hely, amelyet a Kutya Sírjának neveznek, s ettől nem messze található a Jó Kutya Hídja. 1275-ben a város öregei még gyakran elmesélték annak az embernek a történetét, akinek ruhája meggyulladt, és életét kutyája mentette meg. Az állatnak maradt annyi lélekjelenléte, hogy meghemperedjen a vízben, és lefröcskölje gazdáját. Amikor a kutya elpusztult, a parasztok a derék jószágot ezen a helyen földelték el, és hűsége emlékére róla nevezték el a hidat.[2] Az ember természetes jóságát csakis a rossz példák és a túlzott nyomor ronthatják meg. De ha valaki nem szenved sem éhségtől, sem hidegtől, és a jóra buzdítják, a morálnak megfelelően fog cselekedni.

A társadalmi élet erényein alapuló hitből fakad az emberbe vetett hit és a türelem: ezek a kínaiak legnyilvánvalóbb erkölcsi irányzatai. Ezek az irányzatok azonban egy olyan jól elrendezett rendszert alkotó világképhez kapcsolódnak, amely kizárja a fejlődés fogalmát. Ez a rendszer egyensúlyokból és nem ellentmon-

dásokból tevődik össze. Ezért az emberi tevékenység a császári Kínában nem olyan aspektusokkal jelentkezik, mint Nyugaton: amint nem a hagyomány ösztönzi, amint eredeti és független, rendetlenségnek érződik.

A rend, az egyensúly, a pozitívum, a társadalmi élet jótéteményeibe vetett hit azonban szemben áll az anarchiára izgató és misztikus irányzatokkal. A kínai vérmérsékletnek van egy komor, holdkóros és morbid oldala is, amelyet nagyon rosszul ismerünk. Ez nem egyéb, mint a társas ösztönnek, az emberbe vetett bizalomnak és a nyilvánvaló jó kedélynek a fonákja és ellentéte. Számos adat bizonyítja a személy megsemmisítésének kóros vágyát. Bizonyos vallási társaságokban, amelyekre csak célzásokat tettünk, a fekete mágia praktikái láthatólag a legszörnyűbb látványosságok iránti szadista vágyat elégítik ki. Más szektákat a gyászos és romboló fanatizmus éltet. Ezekben az önsanyargatás olykor öncsonkításig és öngyilkosságig fajul, s állandóan gyakorolják az önkívület, a megszállottság hagyományos módszereit. A célszerű táplálkozás és az üdvözítő higiénia formájaként értelmezett alultápláltság és szexuális praktikák eredménye az az átmeneti túlfeszültségi állapot vagy idegrendszeri egyensúlyzavar, amely elősegíti a misztikus rajongás rohamait. Kína a látnokok, a szentek és a próféták országa. De a személytelenítés módszereit a valóságban sokkal szélesebb körben gyakorolják, semmint képzelnénk: a köznép körében azzal a nagyon gyakori céllal, hogy bizonyos vallási szükségleteket elégítsenek ki általuk, az írástudók körében pedig a művészi ihlet előidézésére szolgálnak. A kalligráfusnak vagy a művészetéhez mesterien értő költőnek elengedhetetlenül szükséges a rajongó lelkesültség állapota. A kínai irracionalizmus két formája a vallási miszticizmus és az esztétikai ihletettség.

Az imént említett általános irányzatok a városi élet hatására mérséklődtek. A XIII. században az előkelő körökhöz tartozó városlakó ideges vérmérsékletű, s rendkívüli fogékonysága a divatra, hajlama a megrendezettségre és a hatásvadászatra elnőiesedettnek tünteti fel. Az élvezetek fáradhatatlan hajszolása, a túlzott szeszfogyasztás és a szexuális szertelenségek kikezdték életerejét, és gyenge akaratúvá tették. Nála a szó és a magatartás igen gyakran helyettesíti a tettet. Ezzel magyarázható hetvenkedése és következetlensége. 1275 táján egy Nanking környéki prefektus hatalmas táblákat helyeztetett el körzete határain. „Ha az északi lovasok megérkeznek, inkább meghalok, de nem menekülök" — állt a táblákon. Amikor a mongolok megszállták a vidéket, nyomát sem lelték ennek a hősnek: elrejtőzött. Egy tréfás kedvű ember ekkor kicserélt néhány írásjegyet a táblákon, s így a mondat e szavakkal végződött: „Ha nem tudom legyőzni őket, elmenekülök."[3]

A XIII. században élő kínai még őseinél is érzelgősebbnek és romantikusabbnak tűnik. Mintha valamely egzisztenciális bánat, mélyről fakadó életuntság emésztené, s ez megnyilvánul művészeti alkotásaiban is. Költészetének gyakori témája az idő múlása, a kudarcok, a csalódások, az elválás okozta fájdalom, de ezt az alapvető mélabút nem ellensúlyozza a cselekvés, mint a Tang-korban élt elődjénél.

Ezzel szemben olyan érdeklődésről és nyíltszívűségről tesz tanúbizonyságot, amely néhány évszázaddal korábban ismeretlen volt. Erkölcsi szabadságát a Tangok uralkodása idején botrányosnak minősítették volna. Udvariassága, humora, a társadalmi élet és a társalgás iránti érzéke miatt egyike a kínai civilizáció által kitermelt legkifinomultabb embertípusoknak. Hétköznapi életének történetéből az ösztönös fegyelem, a vidámság és a derű általános benyomása árad. Mindenben élénk érzéket mutat az árnyalatok iránt. Hangcsouban őrizkednek a „kacsa"

szó kiejtésétől. Vajon miért? Amikor az északi menekültek megérkeztek a városba, azt hitték, hogy ezt a szót a következő furcsa ok miatt nem szabad kimondani: úgy tartják, hogy a legforróbb kacsaleves sem gőzölög. De hamarosan megtudták e szokás igazi okát: a nőstény kacsák, ha csak egy hímjük van, nem tojnak, ezért legalább két vagy három gácsérra van szükségük. Tehát kacsáról beszélni valaki előtt tapintatlan célzás lett volna az illető házaséletére.[4]

A XIII. században élő kínai mintha szabadabb fellépésű, kevésbé nagyképű lenne, mint Tang-kori elődje. Udvariassága nem színlelt, s valójában nem egy pusztán formális illemkódexben vagy szokásrendszerben összegeződik. Épp ellenkezőleg, ajándékok és szolgálatok cseréjén alapuló társadalmi élete át van itatva emberi melegséggel és rokonszenvvel. Jóindulata még a külföldiekre is kiterjed. „Barátságosan bánnak az idegenekkel, akik üzleti ügyben jönnek hozzájuk — írja Marco Polo —, készséggel fogadják hajlékukban, ezernyi előzékenységgel halmozzák el őket, és ügyeikben tőlük telhetően segítséget és tanácsot adnak nekik".[5]

A kínai ember szeret tréfálkozni, és a humor egy sajátos kínai formája előszeretettel folyamodik a szójátékokhoz; a humor e fajtájára a Szung-korban találjuk a legtöbb tanúbizonyságot. Az ártatlan tréfa néha a szomszédos vidékek lakói ellen irányul; a kínaiak szenvedélyes ragaszkodása szülőföldjükhöz ugyanis együtt jár a velük határos tartományok szokásainak kedélyes kigúnyolásával. A kajfengi városlakók csúfolták a santungi és és hopeji parasztok sutaságát és tájszólását. A Nyugat-Szecsuanban fekvő Csengtu síkság népe gúnyolta Kelet-Szecsuan hegyilakóit.[6] Saohszingben, Csöcsiang torkolatöblének déli partján a sok tó és vízfolyás ellenére kevés a hal, s bár a vidék hegyes-völgyes, kevés a tűzifa. Ezért Hangcsouban gyakran elhangzott a mondás: „(Saohszingben) vannak hegyek, de nincs

fa, van viz, de nincs hal, vannak emberek, de nincs becsület." Ez a mondás mindig felbosszantotta Saohszing lakóit, s már a mondat első szavainak hallatán dühbe gurultak.[7]

A kínai ember ellentmondásai, tulzásai révén annyira emberinek, annyira hozzánk közelállónak, annyira ismerősnek tűnik, hogy csaknem hajlandók lennénk megfeledkezni mindarról, ami megkülönbözteti tőlünk, holott merőben eltérők az emberről és a világról alkotott nézetei, törekvései, gondolatainak sajátos menete, sajátos érzékenysége — egyszóval mindaz, amit civilizációjából magában hordoz.

Jegyzetek

Kajfeng leírásához az adatokat a *Tung csing meng hua lu*ból (1235) vettük, a Hangcsoura vonatkozó adatok a *Tu cseng csi seng*ből (1253), a *Meng liang lu*ból (MLL) (1275) és a *Vu lin csiu s*ből (1280) valók. Mindezeket az 1956-ban Sanghajban *Tung csing meng hua lu* címmel megjelent kiadásból idézzük (Kutien venhszüe csupansö kiadása).

Marco Polo könyvét (MP) leginkább A. J. H. Charignon kiadásából idézzük (kiadta Albert Nachbaur, Peking 1928) (magyarul: *Marco Polo utazásai*, fordította Vajda Endre, Budapest 1963.)

A *Kuj hszin ca cse*t a *Hszüe csin tao jüan* kiadásából idézzük; a *Suo fu* cím a *Csung csiao suo fu* rövidítése.

Első fejezet

A város

[1] *Kuj hszin ca cse,* Hszü B, 82. r.

[2] Hszü Ji-tang kínai nyelvű tanulmánya Hangcsou fejlődéséről a Déli Szung-korban = Bulletin of Chinese Studies, IV, 1, Csengtu, 1944. szept.

[3] *Tung csing meng hua lu,* I, 1, 7. l. Vö. A. C. Moule, *Quinsai with other notes on Marco Polo,* Cambridge 1957. Megjegyzendő, hogy a kínai városok falai a Szung-korban általában nyolc-tíz méter magasak voltak.

[4] MLL, VII, 1, 183. l. Vö. Moule, 13—17. l. (a város Szung-kor előtti történetéről és a VII. sz.-i városfalakról).

[5] Moule, 17—18. l. A 910-ben épített gátra vonatkozóan ld. *Feng csuang hsziao tu, Suo fu,* XXX, f. 14b—15b.
[6] *Hou san tan cung, Suo fu,* XXII.
[7] A város 1274-ben készült térképét ld. Moule, táblák.
[8] MP, III, 78. l.
[9] MLL, XVIII, 2, 281—282. l.
[10] MLL, XVI, 6, 269. l.
[11] Hszü Ji-tang, id. mű. Vö. *Jt csien cse,* ting XI, 11. történet.
[12] *Kuj hszin ca cse,* Hou, 19. r.
[13] Ez a helyzet Csüancsou (Zaytun) nagy kereskedelmi kikötőjében is a XIV. sz.-ban. Vö. Ibn Batuta, idézi Yule, *Cathay and the Way Thither,* IV, 268—269. l.: „Ebben a városban, akárcsak Kína minden más városában, minden lakosnak van kertje, földje és ennek közepén háza... Ezért olyan nagyok a kínaiak városai."
[14] MLL, X, 12, 215. l.
[15] Idézi Charignon, MP, III, 93. l.
[16] MP, III, CXXXVIII. fejezet, 31. l.
[17] A forrásokat idézi Moule, 26. l.
[18] Hszü Ji-tang, id. mű. Vö. *Ji csien cse,* ji 16, 6. történet.
[19] MLL, XVIII, 7, 294. l.
[20] MLL, X, 8, 213. l. E. Balazs, *Marco Polo dans la capitale de la Chine,* „Oriente Poliano", IsMEO, Róma 1957, 142. l. (Magyarul: Étienne Balázs, *Gazdaság és társadalom a régi Kínában,* Budapest 1976, 141. l.)
[21] MLL, XVIII, 6, 293. l. Balazs, id. mű. Egy XIII. sz. végi szerző, Csou Mi (*Vu lin csiu si,* VI, 7, 444. l.) azt állítja, hogy a kedvezmények gyakorisága következtében a lakók bizonyos években ingyen laktak. Ez azonban kétségkívül túlzás.
[22] *Tung csing meng hua lu,* III, 11, 22. l.
[23] *Feng csuang hsziao tu,* II. fej., *Suo fu,* XXX.
[24] Hszü Ji-tang, id. mű.
[25] A tűzvédelem megszervezéséről Hangcsouban ld. MLL, X, 12, 215—216. l.
[26] MP, III, 90. l.
[27] Hszü Ji-tang, id. mű.
[28] MLL, XIX, 3, 299. l. *Tu cseng csi seng,* 12. r., 100. l.
[29] *Kuj hszin ca cse,* Hszü A, 75. r.
[30] Hszü Ji-tang, id. mű.

[31] MP, III, 84. 1.
[32] *Szung si*, XCVII, Linan csatornái.
[33] *Tang liang csing fang cseng kao* (Hszü Szungtól, XIX. sz.), Csangan csatornái.
[34] *Csing ming sang ho tu*, Tung Co-pin kiadásában és jegyzeteivel, Tajvan, Tajpej 1954.
[35] MLL, XII, 7, 237. 1.
[36] Uo.
[37] MP, III, 89. l.
[38] MLL, XVI, 6, 269. l.
[39] *San Tendai Godai-san ki*, I. fej. (Beszámoló nyolc fejezetben Jōjun japán szerzetes [1011—1081] híres útjáról Dél-Csöcsiangból Észak-Sanghsziig).
[40] MP, III, 89. l.
[41] *Tung csing meng hua lu*, II, 1, 12. l.
[42] MP, III, 88—89. l.
[43] Moule, 22. l.
[44] Moule, 27. l.
[45] *Hang tu csi si, Suo fu*, XXX.
[46] MLL, XIII, 7, 245. l.
[47] *Tung csing meng hua lu*, III, 8, 21. l.
[48] MLL, X, 12, 215. l.
[49] MLL, XVIII, 3, 283. l.
[50] MLL, XII, 1, 227. l.
[51] E szövegek közül az első a MLL-ben található (XVI, 6, 269. l.), a második a *Kuj hszin ca cse*ban (Hszü A, 44. r.)
[52] MLL, XVI, 6, 269. l.
[53] MLL, XVI, 7, 270. l.
[54] MLL, XIII, 1, 238. l. *Vu lin csiu si*, VI, 1, 440. l.
[55] MP, III, 85. l.
[56] MP, III, 84. l.
[57] *Vu lin csiu si*, VI, 11, 450—453. l.
[58] *Vu lin csiu si*, VI, 5, 443. l.
[59] MP, III, 88. l.
[60] MLL, XVI, 1, 262. l.
[61] MLL, XVI, 2, 263. l.
[62] Uo.
[63] MLL, XVI, 4, 267. 1. Balazs, 149 . l. (Magyar kiadás 148—149. l.)

[64] MP, III, 85. l.
[65] MLL, XII, 1, 227. l.
[66] Moule, 33. l.
[67] Moule, 31. l.
[68] MLL, XII, 5, 234—235. l.
[69] MP, III, 88. l.
[70] MLL, XII, 6, 235—236. l.

Második fejezet

A társadalom

[1] M. Mauss, *La Nation, Année sociologique* 1953—54, 28. l.
[2] A kínai közigazgatás általános szervezetéről ld. R. des Rotours, *Traité des Examens,* Párizs 1932 bevezetés, valamint E. A. Kracke, *Civil Service in Early Sung China* (960—1067), Cambridge (Mass.) 1953.
[3] Ld. alább, *A parasztok* c. résznél.
[4] E rész adatait nagyrészt E. A. Kracke fentebb idézett művéből vettük.
[5] A hivatali történetírók hosszú értekezéseket szenteltek az életmód szabályozásának: ennek célja gazdasági, társadalmi és lélektani volt. A szabályok megsértését a törvény büntette, vö. *Tang lü su ji* (a Tang-dinasztia törvénykönyve) XXVI. fejezet, 15. cikkely: „Mindazok, akik házat építtetvén, kocsit, ruhát, vázát vagy másféle edényt készíttetvén, sírhelyek számára állatokat faragtatván kőből megsértik az érvényben lévő rendeleteket, száz botütéssel büntetendők." A harmadik fokozatnál alacsonyabb rangú mandarinoknak például nem volt joguk kőállatokat faragtatni a sírhelyükhöz vezető útra.
[6] *Kuj hszin ca cse,* pie csi A, 14. rész.
[7] A rendeletet említi L. C. Goodrich, *A Short History of the Chinese People,* New York 1943.
[8] MLL, XIII, 3, 240. l.
[9] Uo., XIX, 3, 299. l.
[10] Békeidőben a katonák, akiket igen rosszul fizettek, kereskedéssel

foglalkoztak. Ez hagyomány volt. Vö. Hszü Szung (1718—1848) *Tang liang csing fang cseng kao* c. művének Csangan nyugati piacának szentelt része: a császári gárda katonái jól élnek abból, hogy selymet árulnak. A legerősebbek közülük mutatványosságra adták magukat. Birkóztak, kötélhúzást játszottak (két csapatban), vagy nehéz fa- vagy vasdarabokat emelgettek. Hangcsouban a XIII. sz.-ban a katonák pálinkát árultak.

[11] MP, III, 87—88. l.

[12] Goodrich, id. mű.

[13] A XII. és XIII. sz.-i kínai tengeri hadviselésről vö. Lo Jung-pang, *China as a Sea-power* = Far Eastern Quarterly XIV, 4, 1955. A lőpor első katonai alkalmazásáról Kínában ld. L.C. Goodrich — Feng Chia-sheng, *The Early Development of Firearms in China* = Isis XXXVI (1946), 114—123., 250—251. l., valamint XXXIX (1948), 63—64. l.

[14] R. H. Van Gulik, *T'ang yin pi shih*„ Parallel Cases from under the Pear-tree", Leiden 1956, 149. l.

[15] *Szung si* XXXVIII, *csia-taj* első éve, 3. hó.

[16] A Kajfengben a XII. sz. elején használatos pénzegységekre vonatkozóan vö. *Tung csing meng hua lu*, III, 9, 22. l.; a Hangcsouban használatosakra nézve vö. MLL, XIII, 2, 238. l.

[17] A Szung-kori Lu Ju-zsen (XIII. sz. vége) *Jen pej ca cse* c. műve szerint (*Suo fu*, XXII, f. 7a), a *hszien-ping* korban (993—1003) tíz garas egy unciát, azaz 37,3 grammot nyomott. Ld. még *Ven hszien tung kao*, II, 2, f. 19b, amely szerint Szecsuanban, ahol vasgarasok voltak forgalomban, az ezergarasos pénzfüzér súlya elérte a hét-nyolc kilogrammot.

[18] Lásd Lien-sheng Yang, *Money and Credit in China*, Harvard University 1952.

[19] MLL, id. h.

[20] J.Mullie, *Une planche à assignats de 1214, avec une figure dans le texte, T'oung Pao*, XXXIII, 1937, 150—157. l. Hadd idézzük Marco Polo leírását a mongol bankjegyekről a XIII. sz. végéről (MP, II, CXV. fejezet, 108 l.): „És ezek a cédulák, vagyis pénzek olyan komolysággal és ünnepélyességgel készülnek, mintha tiszta aranyból vagy ezüstből lennének, mert mindegyik cédulára számos hivatalnok, aki e hatósághoz tartozik, ráírja a nevét, és lepecsételi pecsétjével (megjegyezzük, hogy nem magán-, hanem hivatali pecsétekről

van szó). Mikor ezt a formaságot mindegyik annak rendje és módja szerint elvégezte, a Nagyúr által kinevezett főnöküknek cinóberes festékkel bekeni a rábízott császári pecsétet, és rányomja a pénzekre oly módon, hogy a papír megőrzi a cinóberszínű pecsét nyomát. Ekkor e pénzek hiteles értékre tesznek szert, és ha bárki hamisítaná őket, kivégzik." A bankjegyek cseréjére vonatkozóan ld. uo., 107. l.: „Ha e cédulák valamelyike megrongálódik, bár igen tartósak, birtokosa a pénzek hivatalába viszi, ahol a beváltás fejében három százalékot otthagyva újat kap helyette." A pénz történetéről Kínában ld. Lien-sheng Yang, id. mű, külön a mongol korra nézve pedig H. Franke, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrschaft*, Lipcse 1946.

[21] MLL, IX, 13, 208. l.

[22] MLL, XVIII, 7, 294. l.

[23] A vucsangi piacról a Jangce jobb partján, szemben a mai Hankouval (Vuhan), az 1177-ből származó *Vu csuan lu* számol be (II. fejezet, f. 16a). Leírása szerint a piac több tízezer házból álló város a folyópart hosszában. A *Meng liang lu*, XIX, 3, 298. l. fontos piacként említi a Csianglin melletti Sasit a Tungting-tótól északra, valamint a Nanking és Vuhu közt fekvő Tajpingcsout.

[24] L. Wieger, *Textes historiques*, III, 1880—1890. l.

[25] Vö. Marco Polo (L. Hambis kiadásában, 119. l.): „Tudnotok kell, hogy a cataibeliek (az észak-kínaiak) gyűlölik a Nagy Kán uralmát mert tatár kormányzókat helyezett föléjük, többségükben szaracénokat, akiket nem bírnak elviselni, mert úgy érzik, mintha jobbágyok lennének. Mert a Nagy Kánnak nincs joga Catai tartomány kormányzására: sőt ezt erőszakkal szerezte meg, és nem bízva bennük, az országot átadta kormányzásra a tátároknak, szaracénoknak és keresztényeknek, akik, az ő házából származván hűségesek hozzá, és egyáltalán nem Catai tartománybeliek."

[26] A *Ping-csou ko-tan* az egyik első szöveg, amely említi az iránytű használatát a tengerhajózásban (*Sou-san ko cung-su* kiadás, II. fejezet, f. 2b). A tengerészeti iránytűről ld. Li Shu-hua cikkét = Oriens Extremus I, 1954 július.

[27] T. Fujita, *Hang-tschau als Seehafen in der Zeit der Sung und Yüan Dynastie* (japánul)=Shigaku zasshi XXVII, 9, 1916. szept.

[28] A Szung-kori kereskedőhajók formájáról, felszereléséről és fegy-

verzetéről ld. Kuwabara J., *On P'u Shou-keng* = Memoirs of the Research Department of the Tōyō Bunko, n^0 2, 1928, 66—72. l.

[29] Szung-kori kínai garasokat találtak Japánban, Jáván, Szingapurban, Dél-Indiában, Zanzibár szigetén és Szomália partjain. Vö. Kuwabara, uo., 25—27. l.

[30] MLL, XIII, 4, 240—241. l. hosszan sorolja azokat a hangcsoui boltokat, amelyek a *csun-ju* kor (1241—1252) előtt és után híresek voltak áruik kiválóságáról.

[31] Ez az adat egy Szung-kori történetben található, angol fordítása „Fifteen Strings of Cash" címmel megjelent a *The Courtesan's Jewel Box* c. kötetben, Foreign Languages Press, Peking 1957.

[32] Vö. MLL, XIII, 4, 240—241. l., ahol Hangcsou híres kereskedői közt néhány *kuan-zsen* is szerepel.

[33] MLL, XVI, 6, 269. l. Vö. Balazs, *Marco Polo*, 144. l. (Magyar kiadás 143. l.)

[34] MLL, XIX, 3, 239. l.

[35] MLL, XIII, 4, 239—240. l.

[36] J. Sauvaget, *Relation de la Chine et de l'Inde rédigée en 851*, Párizs „Les Belles Lettres", 1948, 19. l.

[37] MP, III, 87. l.

[38] A Tang-dinasztia törvénykönyve, amelynek számos rendelkezése még érvényben volt a Szung-korban, hatvan botütéssel büntetett minden szabálytalanságot a termékek előállításában (a hitvány kivitelezést, nem megfelelő anyagok felhasználását a termékhez, az előírásoknak meg nem felelő méreteket — különösen a szövetek esetében). Vö. *Tang lü su ji*, XXVI. fejezet, 30. r.

[39] MLL, XIX, 4, 300. l.

[40] MLL, XIII, 3, 238—239. l. A Tang- és Szung-kori testületek történetéről ld. Sh. Katō cikkét (Memoirs of the Tōyō Bunko, VIII, 1936.)

[41] MP, III, 87. l.

[42] Uo.

[43] MLL, XVIII, 7, 294. l.

[44] MLL, XIX, 6, 301—302. l.

[45] MLL, XIX, 7, 302—303. l. Vö. *Tu cseng csi seng*, 6. r., 95. l.

[46] MLL, XIX, 5, 300—301. l. Vö. *Tu cseng csi seng*, 13. r., 100—101. l.

[47] Vö. a „Fifteen Strings of Cash" címmel angolra fordított Szung-kori történetet a *The Courtesan's Jewel Box* c. kötetben s a Tang-di-

nasztia törvénykönyvének számos helyét, amelyeket a gazda és szolga viszonyának szentel.

[48] MLL, XIII, 7, 245. l.

[49] *Vu lin csiu si*, VI, 6, 444. l.

[50] *Tang liang csing fang cseng kao*, Csangan nyugati piaca.

[51] Marco Polo (kiadta A. C. Moule. és P. Pelliot) I, 236. l.

[52] *Tu cseng csi seng*, 3, 92. l.

[53] MLL, XX, 1, 310. l.

[54] MLL, XX, 3, 309—310. l.

[55] MLL, X, 9, 214. l.

[56] MP, III. 86. l.

[57] *Kuj hszin ca cse*, Hszü B, 7. r.

[58] MLL, XVI, 1, 262. l.

[59] *Vu lin csiu si*, VI, 4, 443. l.

[60] *Kuj hszin ca cse*, Hou, 71. r.

[61] *Vu lin csiu si*, VI, 8, 444. l.

[62] MP, III, CXXXVIII. fejezet, 31. l.

[63] *Csien tang hszien cse* (monográfia Hangcsou két alprefektúrája egyikéről a XVI. sz. végéről), a *csi si* („nevezetes dolgok") fejezet.

[64] MLL, XVIII, 6, 292—293. l.

[65] *Vu lin csiu si*, VI, 7, 444. l.

[66] MP, III, 90. l. Egyező adatot közöl egy kínai szöveg is (MLL, XVIII, 6, 293. l.)

[67] *Szung huj jao*, CXXXII. fejezet, 24—25.

[68] Uo., 18b—23.

[69] A 3565. sz. tunhuangi kínai kézirat a Pelliot-gyűjteményből (Bibliothèque Nationale). Papírra írt szerződés a IX. vagy X. sz.-ból.

[70] A 3964. sz. tunhuangi kínai kézirat a Pelliot-gyűjteményből.

[71] Vö. a 3150. sz. és 3649. sz. (verso, 957-ről keltezve) tunhuangi kínai kéziratokat a Pelliot-gyűjteményből, az 1897. sz. (924-ről keltezett) tunhuangi kínai kéziratot a Stein-gyűjteményből (British Museum) (kiadva *Tun-huang to szo*, 440. l.), továbbá a Pekingi Nemzeti Könyvtár tunhuangi kéziratait (kiadva *Tun-huang hszie csing ti csi jü Tun-huang ca lu*, II, 127. l.).

[72] Fan Cseng-ta, *Vu csuan lu*, II. fejezet, f. 15b—16a (*Cse pu cu csaj cung su* kiadás).

[73] Lien-sheng Yang, *Schedules of Work and Rest in Imperial China* = Harvard Journal of Asiatic Studies, XVIII, 3—4, 1955. dec.

[74] Kitűnő összefoglalás található a kínai igazságszolgáltatásról Szung- és Ming-kori adatok alapján az R. H. Van Gulik fordításában megjelent *T'ang yin pi shih*, Leiden 1956 bevezetőjében.

Harmadik fejezet

Lakás, ruházat, konyha

[1] *Vu lin csiu si*, I, 3, 341. l.
[2] Vö. fentebb az első fejezetben, *Túlnépesedés és a lakásviszonyok nehézségei*.
[3] E XI. sz. végi építészeti mű részletes elemzését ld. P. Demiéville, *Le Ying-tsao-fa-che* = Bulletin de l'École française d' Extrême-Orient, 1925, 213—264. l.
[4] E vidékek szerint változó tetőékítmények alkalmazásáról ld. *Ping-csou ko-tan*, II. fejezet, f. 8b.
[5] Tung Co-pin, *Csing ming sang ho tu*, Tajvan, Tajpej 1954, befejező jegyzetek 2—3. l.
[6] *Vu lin csiu si*, VI, 11, 452. l.
[7] Az építkezések Szung-kori szabályozásáról ld. *Szung si*, CLIV. fejezet vége.
[8] *Kuj hszin ca cse*, Hszü B, 68. r.
[9] E mondást hol Po Csü-jinek, a költőnek tulajdonítják (vö. *Tang liang csing fang cseng kao*, Lojang Lütao negyede), hol Hszie Jehónak (vö. *Kuj hszin ca cse*, Hszü A, 3. r.)
[10] MLL, XVIII, 3, 291. l.
[11] R. A. Stein, *Les Jardins en miniature d'Extrême-Orient* = Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient, XLII, 1, Hanoi 1943.
[12] MP, III, 91—93. l. [A Magyar Marco Polo-kiadásban a másik lehetséges alak, Fakfur szerepel.]
[13] *Vu lin csiu si*, III, 8, 379—380. l.
[14] Vö. *Ji csien cse*, csia 5, f. 8a, *Si-van-csüan-lou cung-su* kiadás.
[15] MLL, XVIII, 3, 285—289. l.
[16] *Kuj hszin ca cse*, Hszü B, 68. r.
[17] MLL, XVIII, 3, 290. l. A *Kuj hszin ca cse* (Hszü A, 22. r.) megmagyarázza, mire jó a kutyák farkának levágása. „A kutya — írja —

nagyon fázós állat. Valahányszor lefekszik, farkával betakarja, védi az orrát, a melegben akkor jól tud aludni. Ha azt akarjuk, hogy éjszaka a kutya jól őrködjék, le kell vágnunk a farkát. Nem lévén mivel védeni orrát a hidegtől, egész éjjel ébren marad és ugat."

[18] *Kuj hszin ca cse*, Hszü A, 28. r.

[19] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 4b.

[20] Csou Ta-kuan (XIII. sz. vége), *Feljegyzések a kambodzsai szokásokról*, idézi E.H. Schafer, *The Development of Bathing Customs in Ancient and Mediaeval China and the History of the Floriate Clear Palace*=Journal of the American Oriental Society, LXXVI, 2, 1956.

[21] *San-Tendai-Godai-sanki*, 1. fejezet (Beszámoló nyolc fejezetben Jōjun japán szerzetes [1011—1081] kínai útjáról Dél-Csöcsiangtól Észak-Sanhsziig), Dainihon bukkyōzensho kiadása.

[22] MP, III, 86. l.

[23] MLL, XIII, 5, 242. l.

[24] A fürdőkről Kínában ld. Schafer, id. mű.

[25] J. Sauvaget, id. mű, 11. l.

[26] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 8a.

[27] *Kuj hszin ca cse*, Hou A, 43. r.

[28] *Csi lo pien*, f. 12a (a különböző olajfélékkel foglalkozó rész).

[29] Tung Co-pin, *Csing ming sang ho tu*, bevezető jegyzetek, 5. l. (ting), idézi Tao Cung-ji (XIV. sz. vége) *Cso keng lu* c. művét: „A lábak elkötésének szokása az Öt Dinasztia Korában (X. sz.) jelent meg, a *hszi-ning* és *jüan-fu* korszakok (1068—1085) előtt csak nagyon kevéssé volt elterjedve. Nem sokkal ezután azonban ez a divat annyira általánossá vált, hogy szégyenletesnek tekintették, ha valaki nem hódolt neki."

[30] *Szung si*, CLII. fejezet, f. 13a, *csien-lung* kiadás.

[31] A fényűzés elleni rendeletek hatástalanná válásáról vö. *Szung si*, CLIII. fej., f. 13a. skk., ahol egy magas rangú hivatalnok a császárhoz intézett jelentésében kifejezetten említ „gazdag kereskedőket, akik lovon járnak, lakkozott nyergekben".

[32] Csou Huj, *Csing po ca cse, Suo fu*, XXII.

[33] *Kuj hszin ca cse*, Pie A, 56. r., f. 31b.

[34] „Nyugati szövési eljárások átvétele iráni hatásra már a Tang-korban megújította a textilművességet, s ez a Szung-korban tovább tökéletesedett. Ekkor tűntek fel az aranyszállal szőtt brokátkel-

mék." (*L'Art de la Chine des Song*, a Cernuschi Múzeum katalógusa, Párizs 1956, 32. l.) A *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 12b—13b tartalmaz egy meglehetősen hosszú részt a legnevezetesebb szövési módokról. Vö. még *Ping-csou ko tan*, II. fej., 14b, *Sou-san-ko cung-su* kiadás, a Lien-hua kolostor apácái által Fucsouban, a Pojang-tótól délre készített fátyolszövetről.

35 J. Sauvaget, id. mű, 11. l.

36 MLL, XV, 5, 312. l.

37 A kínai és tibeti hajviselet történetéről ld. a hajfonatról szóló hosszú jegyzetet P. Demiéville, *Le concile de Lhasa*, 207—212. l.

38 MLL, XVIII, 1, 281. l. Vö. *Tung csing meng hua lu*, V, 1, 29. l.

39 J. Sauvaget, id. mű. 13—14. l.

40 *Szung si*, CLIII fej., f. 4a skk.

41 Lien-sheng Yang= Harvard Journal of Asiatic Studies, XIX, 48. l.

42 MP, III, 87. l.

43 *Ji csien cse*, ting 6, idézi Hszü Ji-tang, id. h.

44 *Tu cseng csi seng*, 4, 93 l., és MLL, XVI, 4, 267. l.

45 *Tu cseng csi seng*, 3, 92. l. és 4, 94. l.

46 A muszlim konyháról Kínában vö. J. Kuwabara, Memoirs of the Tōyō Bunko, II, 1928, 48—50. l., idézi Csu Jü (1119) művét, a *Ping-csou ko tant*, II. fej.: „Az idegenek (a kantoni muszlimok) sohasem esznek disznóhúst... Soha nem esznek olyan állat húsából, amelyet nem az ő szokásaik szerint öltek le."

47 J. Kuwabara, uo., 40. l.

48 MP, III, 85. l.

49 Kína egyes vidékeinek sajátos ételeiről vö. *Ping csou ko tan*, II. fej., f. 8b, *Sou-san-ko cung-su* kiadás: Fucsienben és Csöcsiangban kis békákat, Közép-Kínában nagy békákat, Kantonban kígyólevest esznek. Hajnan szigetének lakói bambuszdarabkákban sütve megeszik a különféle rovarokat (legyeket, szúnyogokat, gilisztákat). A kantoni külföldiek, akik leginkább muszlimok, ételeiket cukorral, mézzel és pézsmával ízesítik. Mandzsúriában avas vajjal készített tejes ételekkel élnek. Általánosságban — jegyzi meg a mű szerzője — délen sósan, északon savanyúan (ecettel) esznek. A nem kínai lakosság és a falusiak szeretik az édes ételeket, míg a Huangho alföldjének népe és a városiak jobban kedvelik a fűszertelent. A kantoni konyháról a *Csüan ju ca lu, Suo fu*, XXXIII, f. 3a megjegyzi,

hogy a legdélibb vidékek népe megeszi a kígyót, de ilyenkor „bozóti angolnának" nevezi. Ugyanígy sáskát is fogyasztanak „bozóti rák" és patkányt „házi dámvad" néven.

[50] *Csi lo pien, Suo fu,* XXVII, f. 14a—b.

[51] Vö. MLL, XVIII, 3, 283—284. l.

[52] *Vu lin csiu si,* VI, 11, 452. l.: „Hangcsou lakosai naponta kilencven méternyi rizshántoló dorongot koptatnak el."

[53] MP, III, 85. l.

[54] *Kuj hszin ca cse,* Hszü B, 66. r.

[55] MLL, XIII, 4, 240. l.

[56] *Vu lin csiu si,* VI, 9, 445—449. l.

[57] MLL, XIII, 5, 242—243. l.

[58] MLL, XVI, 2, 263. l.

[59] *Vu lin csiu si,* VI, 10, 449—450. l.

[60] MP, II, CI. fejezet.

[61] Bizonyos jelek szerint a teát Kínában már az i. e. III. században ismerték, de italként csak a VII. vagy VIII. sz.-tól itták. Ld. *Jün ku ca csi, Suo fu,* XXVIII, f. 9a—b.

Negyedik fejezet

Az élet szakaszai

[1] *Tang lu su ji,* XXII. fejezet, 13, 11, 5, 7. cikkely.

[2] *Csi lo pien, Suo fu,* XXVII, f. 17a—b és 21a—b.

[3] W. Eberhard, *Chinese Festivals,* 41. l.

[4] *Jang ku man lu* (XIII. sz.), *Suo fu,* XXIX. Vö. *Csiang hszing ca lu, Suo fu,* XLVII, f. 7b skk.

[5] Li Jüan-kang (XII. sz. vége), *Hou tō lu, Suo fu,* LXXI.

[6] Vö. *Szung huj jao, Hszing fa,* II (Csin-jüe), egy 1109. 5. hó 9-ről kelt jelentés a császárnak, amely számos gyermekgyilkosságot említ Fucsienben.

[7] J. J. Matignon, *Superstition, Crime et Misère en Chine,* Párizs 1902.

[8] *Kuj hszin ca cse,* Hszü B, 49. r.

[9] *Szung si,* XXIX, a *sao-hszing* kor 8. évének 5. hónapja.

[10] MP, III, CXXXVIII. fej., 31. l.

[11] Cseng Jüan-ju (Jüan-kor), *Szui-csang ca lu, Suo fu,* XLVII, f. 5a—b. E szöveget kiadta Ku Jen-vu is a *Ku-csung szuj pí*ben (*Haj-san hszien-kuan cung-su,* II. B fej.) Ld. még S. Imahori, *A Study of the Protective Institutions for Babies in the Sung Period* = Hiroshima University Studies (Litterature Department), n° 8, 1955. okt.

[12] Yule, *Cathay and the Way Thither,* IV, 116. l., Ibn Batuta szövegének fordítása.

[13] MLL, XX, 2, 307—308. l.

[14] *Kuj hszin ca cse,* Hou, 63. r.

[15] MP, III, 89. l.

[16] A fegyvertartást tiltja a Tang-dinasztia törvénykönyve XVI. fejezetének 20. cikkelye; e törvények többsége hatályban volt még a XIII. sz.-ban is.

[17] MP, III, 87. l.

[18] *Kuj hszin ca cse,* Csien, 10. r.

[19] *Szung si,* CLVII, f. 20b (*csien-lung* kori kiadás, 1739). Ennek az alsó fokú iskolának az épületei a Császári Iskola (*cung hszüe*) területén álltak.

[20] Vö. *Szung si,* uo., f. 33b—34b, valamint MLL, XV, 1, 254—256. l., ahol hosszú rész foglalkozik a főváros e nagy iskoláival.

[21] MLL, uo.

[22] *Csing po ca cse, Suo fu,* XXII.

[23] L. Wieger, *Textes historiques,* III, 1951. l.

[24] E. Chavannes, *L'instruction d'un futur empereur de Chine en 1193* = Mémoires concernant l'Asie orientale, I, 1913.

[25] *Meng csi pi tan,* XXV, f. 8b, *Csin taj pi su* kiadás.

[26] *Ji si csi ven, Suo fu,* XXVI, f. 2a.

[27] A Tunhuangban talált Tang-kori népszámlálási összeírásokból az derül ki, hogy az asszonyok általában két-három évvel fiatalabbak voltak férjüknél. Persze magától értetődik, hogy e korkülönbség vidékenként és társadalmi helyzet szerint különböző lehet.

[28] A *Co meng lu* (XII. sz. első fele), *Suo fu,* XXXIV, f. 8b—9a, írja le e posztumusz házasságok szertartásait.

[29] *Jü csia csi, Suo fu,* XXXII.

[30] Vö. a „Fifteen Strings of Cash" címmel angolra fordított Szung-kori történetet a *The Courtesan's Jewel Box* c. kötetben, Peking 1957.

[31] *Tung csing meng hua lu,* IV, 30. l.

[32] Uo.

[33] MLL, XX, 1, 304—307. l.

[34] A kínai házassági jogról ld. P. Hoang, *Le Mariage chinois au point de vue légal*=Variétés sinologiques, n° 14, Sanghaj 1915.

[35] *Szung si*, CDLX, 4. életrajz.

[36] Uo., 5. életrajz.

[37] *Kuj hszin ca cse*, Csien, 21. r.

[38] *Ji csien cse*, ting, XX, 4. történet.

[39] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII.

[40] MP, III, 87. l.

[41] *Kuj hszin ca cse*, Hou A, 40. r. A *Ji csien cse*, ji, IX, f. 7a közli egy igen gazdag kajfengi orvos történetét a XII. sz. elejéről, akinek öreg napjaira tíz ágyasa volt, és egészségét majdnem teljesen tönkretette. A felső iskolák bennlakó diákjainak kicsapongó életére megszámlálhatatlan adat van.

[42] A kritika nem áll helyt, mivel a Jangce környékén a föld alacsonyan fekvő és nedves, tehát sem lótenyésztésre, sem lovas harcra nem alkalmas.

[43] MP, III, CXXXVIII. fej., 30. l.

[44] E nagyon sommás vázlat R. H. Van Gulik művén alapszik: *Erotic Color Prints of the Ming Period, with an Essay on Chinese Sex Life from the Han to the Ch'ing Dynasty*, Tokió 1951.

[45] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII.

[46] R. Hoeppli, *Malaria in Chinese Medicine*=Sinologica, IV, 2, 1955.

[47] *Kuj hszin ca cse*, Hszü B, 8. r.

[48] Tung Co-pin, *Csing ming sang ho tu*, Tajpej, 1954, befejező jegyzetek 5. l. Az orvosi iskolára vonatkozóan vö. *Szung si*, CLVII, f. 33h—34b, *csien-lung* kiadás.

[49] R. Hoeppli, id. mű.

[50] Szung Ce (Szung-kor), *Szung ti hszing hszi jüan lu* (kiadva a *Cung su csi cseng*ben, 1456. sz.). E törvényszéki orvostani kézikönyvet régebbi művek alapján írták, s valószínűleg a XIII. sz. közepéről való. Jelenlegi formájában, amely mongol kori (1279—1368) kiegészítéseket is tartalmaz, egészen a legújabb időkig a bűnügyi rendőrség orvosainak hivatalos kézikönyve volt. A kínai orvoslás általános jellemzését ld. P. Huard, *Médecines extra-européennes*=Concours médical, Párizs 1957, valamint P. Huard—Ming Wong, *La médecine chinoise au cours des siècles*, Párizs 1959.

[51] *Szung si*, CLVII, id. h.
[52] Uo., valamint MLL, XV, 1, 256. l.
[53] Tung Co-pin, id. mű.
[54] A halotthamvasztásról Kínában ld. A. C. Moule, *Quinsai and other Notes on Marco Polo*, 44—51. l.
[55] MLL, XV, 7, 250 — 261. l.
[56] Vö. híres szerzetesek életrajzainak gyűjteményeit a kínai buddhista kánonban: *Kao szeng csuan*, XII. fej., *Hszü kao szeng csuan*, XXVII. fej., valamint *Szung kao szeng csuan*, XXIII. fej.
[57] MP, III, 89. l.

Ötödik fejezet

Az évszakok és a világ

[1] Hszü Ji-tang, id. mű.
[2] Uo.
[3] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 4a.
[4] *Kuj hszin ca cse*, Hszü A, 64. r.
[5] A tropikus év tizenkét jegyre oszlik, amelyek megfelelnek a mi állatövünk jegyeinek. „Ha a holdhónapok megegyeznének a tizenkét szoláris hónappal, akkor valamennyi holdhónap közepe a tizenkettes ciklus egy-egy jegyének közepére esnék. Mivel azonban a holdhónapok rövidebbek, mint egy-egy állatövi jegyek által jelölt időtartam, a holdhónapok vége egyre közeledik a jegy által jelölt időtartam közepéhez, majd túljut rajta, úgyhogy van olyan holdhónap, amelyre nem esik egy állatövi jegy jelölte időtartam közepe sem." Azt a holdhónapot, amelyre nem esik egy állatövi jegy jelölte időtartam közepe sem, „szökőhónapnak nyilvánítják, és az előző holdhónap sorszámát kapja, nem zavarván meg a hónapok számozását". L. de Saussure, *L'Horométrie et le Système cosmologique des Chinois*, Neuchâtel 1919, 13. l.
[6] A hétre vonatkozólag Kínában vö. a Fu-zsen hszüe-cse egy 1942-es cikkét.
[7] Ez a rész főként Lien-sheng Yang alábbi művén alapszik: *Schedules of Work and Rest in Imperial China* = Harvard Journal of Asiatic Studies, XVIII, 3—4. 1955. dec.

[8] MLL, XIII, 5, 241. l.
[9] MLL, XII, 5, 241—242. l.
[10] MLL, XIII, 6, 242—243. l.
[11] *San Tendai-Godai-san ki, Kokuyaku issaikyō* kiadás, 6. l. lent.
[12] MLL, VI, 4, 181. l.
[13] MLL, VI, 5, 181—182. l.
[14] MLL, I, 2, 139. l.
[15] MLL, I, 3, 140. l.
[16] *Vu lin csiu si,* II, 10, 372. l., valamint 8, 368. l.
[17] *Vu lin csiu si,* II, 8, 371. l. Vö. MLL, I, 4, 140—141. l.
[18] *Vu lin csiu si,* II, 8, 368—369. l.
[19] MLL, I, 4, 140. l.
[20] MLL, I, 6, 143. l.
[21] *Vu lin csiu si,* III, 3, 377. l. E rész ezen kívül említi a színészek, a különböző műfajú énekesek, a labdarúgók, a birkózók, a számszerűjasok, vívók, árnyjátékosok, bűvészek, mesemondók, hímzők és fodrászok testületét.
[22] MLL, I, 7, 144—145. l.
[23] MLL, I, 8, 145. l.
[24] MLL, II, 4, 148. l.
[25] Uo.
[26] MLL, II, 5, 149. l.
[27] MLL, II, 4, 148. l.
[28] MLL, II, 7, 150. l.
[29] *Vu lin csiu si,* III, 5, 378. l.
[30] MLL, III, 6, 157. l.
[31] MLL, IV, 2, 159. l.
[32] MLL, IV, 3, 159—160. l.
[33] MLL, IV, 4, 160. l.
[34] MLL, IV, 6, 161. l.
[35] MLL, IV, 8, 162—163. l., valamint *Vu lin csiu si,* III, 13, 381—382. l. E hősködés gyaníthatóan régi vallási rítusok emléke, maradványa.
[36] MLL, V, 1, 164. l., valamint *Vu lin csiu si,* III, 14, 382. l.
[37] A hagyományos kínai ünnepek átfogó ismertetését ld. W. Eberhard, *Chinese Festivals,* New York 1952.
[38] *Cseng-tu ku csin ki, Suo fu,* LXII.
[39] *Hszia zsi csi, Suo fu,* XXVII, f. 2b.

[40] Fan Cseng-ta, *Vu csuan lu*, II. fej. f. 19b, *Cse pu cu csaj cung su* kiadás.

[41] *Vu lin csiu si*, I, 3, 342—343. l.

[42] A déli külvárosban lévő oltáron bemutatott áldozatok leírását a *Vu lin csiu si*ből vettük, I, 3, 341—342. l.

[43] Hszün-ce (H. H. Dubs fordításában), 181—182. l.

[44] *Fu csang lu, Suo fu*, XXXIV, f. 3a.

[45] *Csuj csien lu, Suo fu*, XXVII, f. 6a—b.

[46] *Sinica Franciscana* (kiadta A. van den Wyngaert), I, Firenze 1929, 376. l.

[47] *Vu csuan lu*, I. fej., f. 15b.

[48] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 25b.

[49] *Csi lo pien, Suo fu*, XXVII, f. 5a—b. Csuang Cso (XIII. sz. első fele) e fontos és részletes műve sajnos elkerülte E. Chavannes és P. Pelliot figyelmét a kínai manicheizmusról szóló tanulmányukban (*Un Traité manichéen retrouvé en Chine* = Journal Asiatique, 1913. márc.—ápr.). Ld. különösen 324—363. l., a XI. és XII. sz.-i fucsieni és csöcsiangi manicheus szektákra vonatkozó szövegek fordításával.

[50] Csang Csiao a Sárga Turbánosok taoista felkelésének volt a vezetője i. sz. 184-ben. Amint kiderült, a démonimádók szektája, amelynek tanai manicheus ihletésűek, átvett bizonyos elemeket a taoizmusból és a buddhizmusból is.

[51] *Vu csuan lu*, I. fej., f. 13a.

[52] *Hszia zsi csi, Suo fu*, XXVII, f. 2b.

[53] *Vu csuan lu*, I. fej., f. 11b.

[54] MLL, XV, 4, 258. l.

[55] P. Demiéville, *La Situation religieuse en Chine au temps de Marco Polo*, „Oriente Poliano", Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente kiadása, Róma 1957.

[56] Lien-sheng Yang, *The Concept of „Pao" as a Basis for social Relations in China* (*Chinese Thought and Institutions*, szerk. J. K. Fairbank, Chicago 1957, 300. l.).

[57] Ld. P. Demiéville, *La Situation religieuse...*, 193—236. l.

[58] A hangcsoui nesztoriánus templomra vonatkozóan vö. A. C. Moule, *Quinsai*, 36. l. Marco Polo könyve CXLVII. fejezetében (Charignon, III, 148. l)) két nesztoriánus templom szerepel, amelyeket

1278-ban alapítottak Csencsiangban, a Jangce jobb partján, Nanking fölött.

[59] A legjobb modern tanulmány a kínai vallásokról R. Stein, *Les religions de la Chine* (*Encyclopédie Française*, section C, IV. fej., Párizs 1957).

Hatodik fejezet

A szabad idő

[1] Vö. A. Smith, *Village Life in China*, 1899; J. Gernet, *Aspects économiques du Bouddhisme...*, Szaigon 1956.

[2] MLL, XIX, 4, 299—300. l.

[3] MLL, XVI, 1, 262. l.

[4] *Tung csing meng hua lu*, V, 2, 29—30. l.; *Tu cseng csi seng*. 7, 95—98. l.; MLL, XIX, 2, 298. l., továbbá XX, 3, 308—310. l.; *Vu lin csiu si*, VI, 2, 440—441. l.

[5] R. H. Van Gulik, *T'ang yin pi shih*, 82. l.

[6] MLL, XX, 6, 312—313. l.

[7] MLL, XX, 4, 310—311. l.

[8] *L'Art de la Chine des Song*, a Cernuschi Múzeum katalógusa, Párizs 1956, R. Ruhlmann, *Les Jeux et le Théâtre au temps des Song*.

[9] *Kuj hszin ca cse*, Hou, 34. r.

[10] MLL, XX, 5, 312. l.

[11] MLL, XIX, 5, 300—301. l.

[12] *Vu lin csiu si*, IV, 2, 392—408. l., valamint VI, 12, 453—466. l.

[13] R. Ruhlmann, id. h.

[14] A papír feltalálása lényeges előfeltétele volt a könyvnyomtatás feltalálásának. Az i. sz. I. sz. óta használatos kínai papír leginkább kenderből, bambuszból vagy egy különleges fajta eperfa (Broussonetia papyrifera) kérgéből készült. Az egyik legszebb Szung-kori papírfajtáról, a vencsouiról (Vencsou Csöcsiang déli partján fekszik) vö. *Szan liu hszien ca cse, Suo fu*, XXIV, f. 7a.

[15] A könyvnyomtatás történetéről Kínában ld. P. Pelliot, *Les Débuts de l'Imprimerie en Chine*, Oeuvres posthumes, IV, Párizs 1953, to-

vábbá T. Carter, *The Invention of Printing in China*, 2. kiadás, New York 1955.

[16] Elbeszélésekből kiderül, hogy a Szung-kori írástudók minden vagyonukat nyomtatott könyvek vásárlására költötték. Vö. *Fu csang lu, Suo fu*, XXXIV, f. 3b—4a.

[17] Han Jen-cse, *Csü lu* c. monográfiáját a vencsoui (Csöcsiang) narancsokról lefordította M. J. Hagerty = T'oung Pao, XXII, 1, 1923 március.

[18] Szu Tung-po, *Vu-lej hsziang kan, Suo fu*, XXII.

[19] M. Kaltenmark, *Littérature chinoise* (Histoire des Littératures, I, collection de la Pléiade, Párizs 1955), 1237—1241. l. Feng Yu-lan, *A History of Chinese Philosophy*, II, 434. skk. l.

[20] M. Kaltenmark, id. h., 1235—1237. l.

[21] *Ji csien cse*, ji 17, 4. történet.

[22] *Ji csien cse*, csia 1, 4. történet.

[23] *Ji csien cse*, ping 13, 14. történet.

[24] *Ji csien cse*, ji 8, 9. történet.

[25] P. Pelliot, id. mű.

[26] *Szung si hszüan* (Szung-kori mértékes versek gyűjteménye), Sanghaj 1957, 94. l.

[27] Uo., 104—105. l.

[28] Uo., 100. l.

[29] Uo.

[30] Uo.

[31] *Tang Szung ming csia ce hszüan*, Sanghaj 1957, 81. l. A Szung-kori kínai költészet történetéről M. Kaltenmark, id. h., 1227—1235. l.

[32] Ld. R. H. Van Gulik tanulmányát: *The Lore of the Chinese Lute*, Tokió 1940.

[33] A mai Hszian (Senhszi tart.) vidékéről származó Csin-kori (i. e. III. sz. vége) és Han-kori (i. e. 206—i. sz. 220) sztélékkel való kereskedésről vö. *Csing po ca cse, Suo fu*, XXII, f. 4a—b, továbbá *Fu csang lu, Suo fu*, XXXIV, f. 7b.

[34] Huang-fu Mou, *Jü csia csi, Suo fu*, XXXII.

[35] A kínai festészet történetének átfogó ismertetését ld. L. Sickman — A. Soper, *The Art and Architecture in China*, 1956.

Összefoglaló jellemrajz

[1] *Csi lo pien, Suo fu,* XXVII, f. 4a.
[2] MLL, XVIII, 3, 290. l.
[3] *Kuj hszin ca cse,* Hszü B, 31. r.
[4] *Csi lo pien, Suo fu,* XXVII, f. 19b.
[5] MP, III, 87. l. Az idegenek iránti rokonszenv kíváncsisággal is keveredett. „Valahányszor meglátogattam városaik egyikét — írja Ibn Batuta arab utazó a XIV. sz. elején —, ahová később visszatértem, a falakon vagy a bazárokban feltűnő helyen mindig találtam rajzokat magamról és társaimról." E sebtében készült rajzok adott esetben rendőrségi azonosításra is szolgálhattak. V. Yule — Cordier, *Cathay and the Way Thither,* IV, 114. l.
Nan pu hszin su, Sou fu, XXVI, f. 3a—b.
[67] *Csi lo pien, Suo fu,* XXVII, f. 3b.

KÉPEK ÉS TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

Színes képek

1. Falusi iskola (v. Rosszalkodó nebulók). A Festő Akadémia egy tagjának (Szung-kor) festménye selyemre
2. Híd. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemlegyezője, illetve albumképe
3. Virágkosár. Li Szung (kb. 1190—1230 között működött Hangcsouban) selyemre festett albumképe
4. Vadászatról hazatérő harcos. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre
5. Őszibarackfa-virágok. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe
6. Tavaszi kirándulásról hazafelé. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe
7. Pillangók és krizantémok. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe
8. Útra készülődés hajnalban. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe

Fekete-fehér képek

1—2. Felfelé a folyón egy tavaszi ünnepen. Csan Ce-tuan, Szung-kor. (XII. sz.) selyemre festett színes tekercsképe (részletek)

3. Hazatérés. A Festő Akadémia egy tagjának (Szung-kor) tusfestménye
4. Régiségek tanulmányozása. Liu Szung-nien (XII. sz. vége, XIII. sz. eleje) festménye selyemre
5. Zenehallgatás. Csou Ven-csü (X. sz.) festménye nyomán
6. Tang herceg palotája. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
7. Sakkozók. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
8. Hölgyek (ágyasok) tücsökkalitkákkal (v. Őszi örömök a Pihenő Palotában). Ismeretlen festő (Szung-kor) színes, selyemre festett albumképe
9. Bábozó gyerekek. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
10. Gyereket fürösztő császári ágyas. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
11. Délutáni pihenő az akácfa alatt. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
12. Csu-ping, a pásztor (mesealak). Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
13. Horgászás a folyón tavasszal. Ismeretlen festő (Szung-kor) selyemre festett albumképe kevés színnel
14. A három vallás (konfucianizmus, buddhizmus, taoizmus) követőinek vitája. Ismeretlen festő (Szung-kor) színes, selyemre festett albumképe
15. Vízimalom a fűzfák alatt. Ismeretlen festő (Szung-kor) festménye selyemre, színes
16. Hegyi vendégfogadó. Ismeretlen festő (Szung-kor) színes, selyemre festett albumképe
17. Füstölő égetése a hegyi pataknál. Ismeretlen festő (Szung-kor) színes, selyemre festett albumképe

A térképek jegyzéke

A Déli Szung-birodalom (1127—1279) 7. oldal
Kína a Szung-korban a XII. század elején 9. oldal
Hangcsou térképe 1274-ben. 11. oldal

TARTALOM

Bevezetés 5

Első fejezet
A VÁROS 17
Hangcsou kijelölése fővárossá 17
Túlnépesedés és a lakásviszonyok nehézségei 22
Tűzvészek és a tűz elleni küzdelem 30
Szállítás és élelmiszer-ellátás 35
A városi élet örömei 47

Második fejezet
A TÁRSADALOM 57
Egy átalakulófélben lévő világ 58
Az előkelők 61
A kereskedők 79
A köznép városi környezetben 97
A parasztok 110

Harmadik fejezet
LAKÁS, RUHÁZAT, KONYHA 119
Lakás 119
Tisztálkodás 131

Ruházat 137
A konyha 143

Negyedik fejezet
AZ ÉLET SZAKASZAI 152
A családi kör 152
Születés 156
Nevelés és oktatás 161
A házasság és a nő helyzete 169
Betegség 179
Halál 186

Ötödik fejezet
AZ ÉVSZAKOK ÉS A VILÁG 191
Az évszakok és a napok 192
Az ünnepek 198
A vallás 213

Hatodik fejezet
A SZABAD IDŐ 236
A városi élet hatásai 236
Szórakozások 240
Irodalom és művészetek 246

Összefoglaló jellemrajz 265
Jegyzetek 272
Képek és térképek jegyzéke 292

A kiadásért felel a Gondolat Kiadó igazgatója
78—3764—Szegedi Nyomda,
Felelős vezető: Dobó József igazgató
Felelős szerkesztő: Kulcsár Zsuzsanna
Műszaki vezető: Gonda Pál
Műszaki szerkesztő: Radó Péter
A borító- és kötésterv Rudas Klára munkája
Megjelent 10 000 példányban
15 (A/5) ív + 8 oldal színes, és 16 oldal fekete melléklet terjedelemben
Ez a könyv az MSZ 5601-59 és 5602—55 szabványok szerint készült